

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

**DEEL XVI
1938—1939**

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

**DEEL XVI
1938—1939**

INHOUD:

Kroniek van het Bisdom 's-Hertogenbosch 1934—1937	blz. 1
De Kartuizers buiten 's-Hertogenbosch, door Mr. H. J. J. Scholtens,	blz. 24, 143
De naasting der kerken te Oirschot en Best, door J. Cunen	blz. 83
De Jezuïeten te 's-Hertogenbosch, door J. Kleijntjens S. J.	blz. 98
De kwestie der bisschoppelijke Seminaries in 1823, door J. Kleijntjens, S. J.	blz. 116
De circumscripctie der bisdommen en agreatie der kanunniken in 1829, door J. Kleijntjens S. J.	blz. 125
Cijns ten behoeve van het St. Andries-altaar te Oss door J. Cunen	blz. 204
Geschillen over de bediening der parochiekerk van Bakel, door A. M. Frenken, pr.	blz. 205
De St. Antoniuskapel te Milheeze, door A. M. Frenken, pr.	blz. 219
Koning Lodewijk Napoleon en Mgr. J. B. R. baron van Velde de Melroy, door M. v. d. Ven . .	blz. 235
Huybert Matheus Claessen, pastoor te Megen in 1561, door J. Cunen	blz. 240
Documenten betreffende het Plebaanschap van Joannes van Kessel, door F. van Hoeck, S. J. . .	blz. 241
Het Schetsenboek van Hendrik Verhees († 23 April 1813), door P. Drs. Gerlach, O.M. Cap. . .	blz. 266
Ravenstein en Megen onder den Bisschop van Luik, 1805, door J. Kleijntjens S. J.	blz. 282
Aanvullingen op Schutjes' Geschiedenis van het Bisdom Den Bosch, door J. Cunen	blz. 285
De onderhandelingen van B. van Kessel en J. Moors met de Staten-Generaal over de retorsieën, 1637—1639, door A. M. Frenken, pr.	blz. 286
Register van Personen	blz. 324
Register van Plaatsnamen	blz. 335
Register van Zaken	blz. 340

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISKOP 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN DR. TH. GOOSSENS

DEEL XVI
AFLEVERING 1

MAART 1939

INHOUD:

Kroniek van het Bisdom 's-Hertogenbosch 1934—1937	blz. 1
De Kartuizers buiten 's-Hertogenbosch, door Mr. H. J. J. Scholtens, (<i>slot volgt</i>)	blz. 24
De naasting der kerken te Oirschot en Best, door J. Cunen	blz. 83
De Jezuïeten te 's-Hertogenbosch, door J. Kleijntjens S. J.	blz. 98
De kwestie der bisschoppelijke Seminaries in 1823, door J. Kleijntjens S. J.	blz. 116
De circumscripctie der bisdommen en agreatie der kanunniken in 1829, door J. Kleijntjens S. J.	blz. 125

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een tweede aflevering van een deel zal over het bedrag van het geheele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 339, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg, Bosscheweg 339, Postgirorekening n. 50174.

Kroniek van het Bisdóm 's-Hertogenbosch.

1934. 1)

DEKENATEN	Parochiegeestelijken			Zielen	Communicanten te rekenen		Doopsels	Illegitimi	H.H. Communieën		Geen Paschen gehouden	Gesloten huwelijken	Vormelingen	Bekeerlingen	Sterfgevallen	
	Andere dienstdoende geestelijken	Rustende Priesters	Vanaf 7—11 jaar		Vanaf 11 jaar en ouder	In kloosterkerken en kapellen			In de parochiekerken	Kinderen					Volwassenen	
																Totaal
's Bosch	25	16	2	37.548	4639	26.339	1009	31	557.350	862.650	2007	249	Kweek-school 46	178	61	247
Asten	21	0	3	22.837	2861	14.575	763	0	112.850	742.440	7	135			78	167
Beek-Ubergen	20	4	1	23.496	3486	14.340	729	11	452.493	638.779	63	188	52	159		
Bladel	24	4	1	20.180	3035	13.149	739	1	141.150	915.875	2	118	72	113		
Boxmeer	20	2	0	15.851	2119	10.189	477	3	111.950	586.369	14	85	30	141		
Boxtel	30	15	7	36.735	5222	23.875	1041	5	509.426	1.121.412	193	232	64	278		
Cuijk	23	1	0	18.670	2545	12.396	574	1	246.200	597.050	19	126	46	165		
Druten	30	2	1	24.102	3403	16.459	633	5	56.145	621.740	20	147	61	200		
Eindhoven	48	8	0	76.656	9253	48.593	2327	34	217.958	1.639.190	3614	518	111	411		
St.Geertruidenberg	19	1	0	23.489	3844	15.335	664	14	206.170	641.930	104	160	63	180		
Geldrop	19	4	0	20.230	2913	12.749	596	2	61.538	611.813	18	111	70	152		
Helmond	38	3	0	47.601	7110	30.074	1329	5	224.055	1.331.515	377	341	109	281		
Heusden	18	0	5	14.183	1581	9.619	356	4	26.430	383.000	26	74	27	154		
Nijmegen	59	6	10	62.485	7606	43.503	1491	78	416.679	1.847.250	3154	452	93	385		
St. Oedenrode	20	31	0	22.928	3045	17.424	763	4	506.000	564.745	12	160	71	174		
Oirschot	16	5	2	17.765	2577	11.196	551	1	236.550	593.400	10	120	57	161		
Oss	30	5	4	33.733	5005	20.543	1072	5	180.805	830.565	61	233	117	295		
Ravenstein	21	3	0	11.945	1692	8.111	340	0	120.864	450.681	0	65	24	108		
Tilburg	58	20	2	84.648	7972	57.904	2230	19	866.175	2.594.900	760	550	115	518		
Valkenswaard	19	1	2	19.718	3353	11.747	643	2	30.000	707.850	54	129	43	125		
Veghel	35	5	1	36.097	5410	21.894	1136	2	457.002	1.053.930	23	216	72	315		
Waalwijk	20	3	0	22.329	3321	13.992	584	0	98.600	647.187	62	128	49	168		
Zalt-Bommel	11	0	2	7.937	1102	5.487	236	0	38.000	235.950	36	44	18	76		
Totaal 1934	624	139	43	701.163	93.094	459.493	20.283	227	5.874.390	20.220.221	10.636	4.581	16.013	178	1.503	4.973
Totaal 1933	622	149	47	682.575	91.707	446.557	19.628	192	6.737.259	19.780.575	9.487	4.354	16.013	178	1.446	4.864

1) Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen van de visitatie door de Hooeerw. H.H. Dekens gehouden in 1935, zij betreffen 1934.

DEKENATEN	Parochiegeestelijken		Rustende Priesters	Zielen	Communicanten te rekenen		Doopsels	Illegitimi	H.H. Communieën		Geen Paschen gehouden	Gesloten huwelijken	Vormelingen	Bekeringen	Sterfgevallen	
	Andere dienstdoende geestelijken	Vanaf 7—11 jaar			Vanaf 11 jaar en ouder	In kloosterkerken en kapellen			In de parochiekerken	Kinderen					Volwassenen	
's Bosch	25	15	2	40.950	4.299	25.087	974	21	915.265	853.000	1.099	245	862	11	50	251
Asten	21	1	1	23.410	2.954	14.489	805		98.930	770.940	10	133			74	197
Beek-Ubbergen	22	6	1	23.734	3.125	15.454	666	7	504.027	638.280	88	171	1	3	55	169
Bladel	24	4	1	21.035	3.115	14.019	745	1	141.150	916.065	4	112			70	113
Boxmeer	20	2		16.199	2.253	10.603	485	1	118.837	614.163	9	90		1	21	132
Boxtel	32	13	6	37.835	5.360	24.428	1.013	8	562.242	1.119.488	268	228		1	96	333
Cuijk	24	1		20.041	2.596	13.493	596	3	255.400	596.200	23	124		1	46	144
Druuten	30	2	1	23.943	3.413	16.213	588	5	56.360	637.090	18	129	732		53	219
Eindhoven	48	11		79.345	8.967	50.853	2.313	78	443.300	1.792.230	2.686	520		48	95	392
St.Geertruidenberg	19	2	1	23.661	3.766	15.478	618	16	220.715	625.175	106	151	2.683	2	65	180
Geldrop	19	4		19.850	3.154	12.659	621	3	115.000	661.940	17	122		4	61	135
Helmond	38	4	2	47.508	11.216	26.128	1.373	12	209.474	1.346.110	361	289		3	74	351
Heusden	18		5	13.218	1.767	8.270	338	5	26.000	430.125	30	98	1.186	2	22	135
Nijmegen	61	5	6	64.982	7.936	44.689	1.523	61	418.352	1.846.875	3.242	450	2.937	54	63	434
St. Oedenrode	19	27	8	23.319	3.028	15.425	725	3	209.255	559.000	20	133	67	1	55	179
Oirschot	16	6	2	18.386	2.831	12.109	555	2	244.230	637.230	9	102	1.607	6	40	169
Oss	33	6	2	34.286	5.464	21.175	1.053	9	175.960	845.873	70	240	3.597	2	112	311
Ravenstein	19	4	1	12.000	1.568	8.061	339	1	114.725	422.755	2	60		1	21	111
Tilburg	56	16	3	87.082	8.138	60.979	2.026	8	905.500	2.383.710	1.382	584	3.770	21	111	537
Valkenswaard	19	1	1	20.041	3.834	12.001	653	2	31.890	728.300	49	138	1	3	38	134
Veghel	33	7	3	36.359	5.384	22.948	1.154	3	459.810	1.069.920	59	192	3.701	5	106	256
Waalwijk	21	2	2	22.199	3.432	13.786	587	3	100.060	631.100	72	125		8	42	178
Zalt-Bommel	12		2	8.256	857	5.546	227	2	39.220	248.820	36	64	2	3	18	75
Totaal 1935	629	139	50	717.639	98.452	463.893	19.997	254	6.365.702	20.374.389	10.660	4.490	21.146	182	1.388	5.135
Totaal 1934	624	139	43	701.163	93.094	459.493	20.283	227	5.874.390	20.220.221	10.636	4.581	16.013	178	1.503	4.973

1935. 1)

1) Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen van de visitatie door de Hoogeerw. H.H. Dekens gehouden in 1936, zij betreffen 1935.

DEKENATEN	Parochiegeestelijken			Zielen	Communicanten te rekenen		Doopsels	Illegitimi	H.H. Communiën		Geen Paschen gehouden	Gesloten huwelijken	Vormelingen 2)	Bekeerlingen	Sterfgevallen	
	Andere dienstdoende geestelijken	Rustende Priesters	Vanaf 7—11 jaar		Vanaf 11 jaar en ouder	In kloosterkerken en kapellen			In de parochiekerken	Kinderen					Volwassenen	
's Bosch	28	16	2	39.822	4.878	26.583	948	30	888.890	902.600	1.578	207		6	50	236
Asten	21	—	2	23.872	3.060	14.877	787	1	100.393	805.300	9	147			54	190
Beek-Ubbergen	23	5	2	23.935	3.702	15.402	683	9	577.888	577.876	78	153		5	40	178
Bladel	26	5	2	22.398	3.543	13.310	722	1	167.505	1.155.760	7				53	130
Boxmeer	19	1	—	16.026	2.354	10.361	518	2	128.450	648.154	6	66			37	140
Boxtel	32	15	4	38.055	5.816	24.311	1.078	9	583.585	1.224.635	295	242		2	59	331
Cuijk	23	1	2	18.787	2.401	12.378	578	1	247.975	641.600	16	111			35	153
Druuten	28	2	1	24.845	3.666	16.094	547	3	57.773	677.410	22	150			31	225
Eindhoven	49	11	1	79.185	9.297	51.677	2.309	68	451.350	1.822.800	3.804	560		44	110	416
St.Geertruidenberg	19	2	2	23.735	4.067	15.873	654	13	223.852	654.553	121	137			57	175
Geldrop	19	4	—	20.242	3.402	13.448	617	2	101.900	706.400	26	135		2	43	137
Helmond	39	2	2	48.562	7.790	30.581	1.333	10	210.407	1.390.530	369	138		9	90	312
Heusden	18	—	4	13.512	1.969	8.514	329	1	29.900	397.662	22	86			20	144
Nijmegen	57	8	8	66.628	8.368	46.712	1.611	60	399.766	1.618.410	3.167	457		72	83	441
St. Oedenrode	20	27	—	24.168	3.119	15.610	775	3	531.570	683.300	30	136			59	169
Oirschot	17	5	2	18.379	2.884	12.028	537	3	276.600	688.895	8	139			43	142
Oss	33	3	2	34.871	5.369	21.830	1.065	7	168.970	911.831	100	230		3	79	236
Ravenstein	20	4	—	11.884	1.511	8.174	346	—	115.690	468.235	—	81		1	22	124
Tilburg	59	19	5	87.798	8.136	61.003	2.137	26	300.902	2.527.975	1.542	630		32	99	506
Valkenswaard	19	1	1	20.647	3.199	13.170	640	3	—	753.800	42	137		3	39	121
Veghel	33	6	2	37.450	5.705	22.919	1.125	8	561.020	1.219.200	29	220		1	73	290
Waalwijk	23	2	2	22.547	3.524	13.860	611	3	101.440	674.510	114	136		6	46	184
Zalt-Bommel	12	—	1	8.335	1.273	5.779	232	4	40.519	243.131	39	48		2	18	95
Totaal	637	139	47	725.683	99.033	477.494	20.182	267	21.397.567	6.236.345	11.433	4.346	12.962	188	1.240	5.075

1) Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen van de visitatie door de Hooogerw. HH. Dekens gehouden in 1937, zij betreffen 1936.

2) Het aantal vormelingen betreft het jaar 1937.

1936. 1)

II.

Wijdingen en inzegeningen.

Op 28 October 1937 werd door Zijne Hoogwaardige Excellentie Mgr. A. F. Diepen, Bisschop van 's-Hertogenbosch, in de parochiekerk van den H. Dionysius, Goirke, te Tilburg, met assistentie van HH. Hoogw. Excellenties, Mgr. P. Hopmans, Bisschop van Breda, en Mgr. Carton de Wiart, Coadutor van den Kardinaal-Aartsbisschop van Mechelen, tot Bisschop geconsacreerd, Mgr. Jacobus Franc. Maria Pessers, Vicarius-Apostolicus van Timor, Ned.-Indië.

Door Zijne Hoogwaardige Excellentie Mgr. A. F. Diepen, Bisschop van 's-Hertogenbosch werden in de tweede helft van het jaar 1935 en in 1936 en 1937 plechtig geconsacreerd de navolgende kerken en kapellen:

1935.

1. 2 Sept.: de parochiekerk van de H. Bernadette te Rosmalen, Maliskamp.
2. 16 Sept.: de parochiekerk van den H. Antonius te Groesbeek, Breede Weg.

1936.

3. 22 April: de parochiekerk van het Allerh. Sacrament te 's Bosch.
4. 29 Juni: de parochiekerk van den H. Joseph te Kaatsheuvel.
5. 2 Juli: de kapel van het klooster „Het Kasteel” te Boxmeer.
6. 28 Sept.: de parochiekerk van de H. Bernadette Soubirous te Oirschot-Spoordonk.

1937.

7. 7 Juni: de parochiekerk van den H. Adrianus te Esbeek.

8. 19 Juni: de kapel van het St. Petrus-Canisius-college te Nijmegen.
9. 20 Sept.: de parochiekerk van de HH. Antonius van Padua en Vincentius, Diaken en Martelaar, te Velp bij Grave.
10. 6 Oct.: de kapel van het Klooster „O. L. Vrouw van Koningsoord” der Zusters Trappistinnen te Berkel.

Plechtig ingezegend:

1935.

1. 20 Juli: de hulpkerk op de Wasberg te Deurne.
2. 13 Oct.: het parochiehuis te Zevenbergen.

1936.

3. 27 April: het Nederlandsch Volkenkundig Missie-Museum te Tilburg.
4. 1 Mei: de gebouwen van het Paedologisch Instituut te Nijmegen.
5. 4 Mei: de kapel van het R. K. Werkloozen-Jeugdkamp „De Baast” te Oostelbeers.
6. 19 Juni: het Internaat voor zwakzinnige jongens „Jonkerbosch” te Nijmegen.
7. 29 Sept.: de voorloopige kapel van „St. Josephburg” te Eindhoven.
8. 4 Nov.: het Noviciaat in het St. Carolus-ziekenhuis te 's Bosch.
9. 19 Nov.: Kapel en pension „St. Liduina” te Tilburg.

1937.

10. 7 Mei: het Instituut voor experimenteele Psychologie te Nijmegen.
11. 9 Mei: het K. J. V.-gebouw te Valkenswaard.
12. 20 Juni: het Jeugdhuis „De Ark” te Nijmegen.
13. 29 Nov.: de parochiekerk van St. Anna te 's Bosch.
14. 1 Dec.: de school van „Huize Providentia” te Sterksel.

III.

In de tweede helft van 1935 en in 1936 en 1937 werden **opgericht** met ingang van

1935 :

1. 28 Oct.: de parochie van den H. Joseph te Someren-Heide.

1936 :

2. 31 Dec.: het Rectoraat van den H. Koenraad te Eindhoven-Strijp.

1937 :

3. 1 Jan.: de parochie van de H. Anna te 's-Hertogenbosch, Deuteren.

Verlof tot vestiging ontvingen in :

de tweede helft van **1935 :**

1. 25 Nov.: de Zusters Clarissen Coletinnen te Eindhoven.
2. 27 Nov.: de Missionarissen van de H. Familie te Goirle.

1936 :

3. 20 Maart: de Broeders Penitenten van „Huize Padua” uit Boekel, te Tilburg.
4. 9 April: de Zusters van het H. Hart van Jezus, uit Moerdijk, te Rosmalen-Maliskamp.
5. 18 April: de Paters Maristen te 's-Hertogenbosch, Deuteren.
6. 30 Juni: de Zusters v. d. Allerh. Heiland, uit Neumarkt, Oberpfalz, te Esch.
7. 4 Juli: de Oblaten van den H. Franciscus van Sales te Nijmegen, de Meerwijk.
8. 14 Aug.: de Dochters van den Goddelijken Heiland uit Weenen, te Handel.

9. 3 Oct.: de Dochters van het Kostbaar Bloed uit Koningsbosch, Echt, te Dennenburg;
10. 15 Dec.: de Kruisheeren uit „St. Agatha” te Hees bij Nijmegen.

1937 :

11. 15 Jan.: de Zusters van de H. Juliana van Falconieri uit Heiloo te Tilburg.
12. 24 Febr.: de Zusters van het Allerh. Hart van Jezus uit Moerdijk te Deurne, par. St. Jozef.
13. 7 Maart: de Zusters van Barmhartigheid uit Ronsse te Vorstenbosch.
14. 8 Maart: de Zusters van O. L. Vrouw uit Tegelen te Milheeze.
15. 17 April: de Zusters van O. L. Vrouw uit Tegelen te Nijmegen.
16. 21 Juli: de Oblaten van den Heiligen Franciscus van Sales te Beek en Donk.
17. 25 Juli: de Oblaten van de Onbevl. Ontvangenis te Nijmegen.
18. 16 Aug.: de Fraters van O. L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid uit Tilburg, te 's Bosch, par. van het Allerh. Sacrament.
19. 11 Nov.: de Zusters Franciscanessen uit Roosendaal te Groesbeek, par. de Horst.

IV.

Priesterwijdingen.

Op Quatertemper-Zaterdag **6 Juni 1936** diende Z. H. Exc. Mgr. A. F. Diepen in de Kathedrale Basiliek van St. Jan te 's-Hertogenbosch het Priesterschap toe aan de volgende Eerw. Heeren Diakens van het Groot-Seminarie te Haaren:

Namen	Geboorteplaats	Geboortedatum
Cornelius Joannes Judocus van Acht	Woensel	9 Jan. 1912
Martinus Petrus Adrianus van Asten	Lierop	1 Jan. 1911
Albertus Antonius Josephus Bertens	Tilburg	9 Dec. 1911
Johannes Jacobus Petrus van Boxtel	Nijmegen	5 Febr. 1911
Karel Maria Ignatius Brans	Strijp	5 Maart 1910
Johannes Jacobus Donkers	Nuenen	24 Dec. 1910
Cornelius Maria Joseph van der Eerden	Oisterwijk	6 Juni 1909
Wilhelmus Lambertus Maria van Helden	Asten	26 Febr. 1911
Antonius Gerardus Henricus Laureijssen	Tilburg	20 Juli 1911
Petrus Johannes Antonius van Luyck	Tilburg	13 Sept. 1910
Gerardus Antonius Maria van Mil	Beugen	19 Sept. 1911
Godefridus Hermanus Niesen	Wanrooy	18 Jan. 1912
Reinier Johannes Hendrikus Josephus van Oers	's Bosch	19 Maart 1912
Matheus Antoon Pierre Johan Oomens	Tilburg	17 Jan. 1911
Cornelis Antonius Adrianus van Roestel	Tilburg	6 Dec. 1910
Cornelis Josephus Antonius van Roestel	Berkel c. a. Enschot	12 Juni 1912
Godefridus Wilhelmus Josephus Roothans	Budel	5 Dec. 1911
Cornelis Joannes Hubertus de Rooy	Tilburg	3 Nov. 1912
Marius Cornelis Jozefus Schoenmakers	Druuten	16 Nov. 1910
Antonius Hubertus Sigmans	Tongelre	3 Nov. 1911
Henricus Josephus Johannes Simkens	Leende	30 Mei 1910
Simon Joseph Slegers	Helmond	13 Juli 1911
Victor Marie Joseph Tilman	's Bosch	28 Juli 1908
Franz Marie Joseph Tilman	's Bosch	14 April 1912
Petrus Arnoldus van der Velden	Lierop	5 Aug. 1908
Antonius Josephus Lambertus Verhoeven	Asten	30 Aug. 1909
Johannes Vogels	Strijp	21 Juni 1908
Franciscus Petrus Marie Werner	Nijmegen	11 Febr. 1909

Op **19 December 1936** in de kapel van de Bisschoppelijke
Kweekschool te 's Bosch aan:

Hendrikus Johannes Wilhelmus van Duren | Megen | 3 April 1908

Op **Quatertemper-Zaterdag 22 Mei 1937** in de Kathedrale
Basiliek van St. Jan te 's-Hertogenbosch aan:

Namen	Geboorteplaats	Geboortedatum
Martinus Petrus Maria Corstens	Gemert	25 Sept. 1912
Johannes Henricus Ludovicus van Dijk	's Bosch	27 Febr. 1913
Henricus Wilhelmus Josephus Maria Eijgenraam	Tilburg	9 Febr. 1911
Johannes Norbertus Petrus Leonardus van Gorp	Tilburg	22 Febr. 1911
Johannes Cornelus Maria van der Hagen	St. Oedenrode	31 Dec. 1911
Johannes Laurentius Henricus Adrianus de Kroon	Oirschot	22 Nov. 1910
Petrus Willem Hendrikus Maria van Mulukom	Horsssen	2 Febr. 1911

Namen	Geboorteplaats	Geboortedatum
Henricus Petrus Joannes Baptist Mutsaers	Tilburg	16 Nov. 1910
Cornelis Antonius Panken	Eindhoven	10 Juni 1911
Antonius Maria Johannes van Uden	Budel	17 Nov. 1912
Josephus Henricus Andreas Maria van de Ven	Boxtel	10 Nov. 1912
Johannes Henricus Cornelis Verhoeven	Eindhoven	26 Aug. 1912
Willem Jacobus Petrus Vermeer	's Hage	19 Juli 1912
Johan Willem Joseph Verwiël	Waalwijk	5 Maart 1909
Marinus Henricus Vogels	Strijp	1 Jan. 1910
Johannes Karel Norbertus Maria van Vugt	Tilburg	13 Aug. 1911

Op 25 Juli 1937 in de kapel van het klooster „Albertinum”
der Paters Dominicanen te Nijmegen aan:

Josephus Gerardus Maria Vinkenburg | 's Bosch | 1 Juni 1911

Sterfgevallen in de tweede helft van 1935, in 1936 en 1937.

1935.

Namen	Laatste bediening	Overleden
P. C. van Liempst	Em.-Past. van Hedel	12 Juli, Vught
M. F. Sengers	Pastoor Hooze Zwaluwe	20 Juli, H. Zwaluwe
N. A. J. Huijbers	Pastoor Bergharen	22 Juli, Gent
J. F. Manders	Em.-Past. Wintelre	10 Aug. Eindhoven
A. A. J. M. Völker	Rector Dekkerswald	29 Aug. Groesbeek
H. A. A. Snoyink O. Carm.	Kapelaan Lith	6 Sept. Oss
B. J. J. de Wit	Pastoor Groot-Linden	13 Oct. Groot-Linden
B. C. Ruyten O. F. M.	Em.-Kap. Hernen en Leur	1 Nov. Megen
J. M. M. Bressers	Em.-Pastoor Ewijk	6 Nov. Vught
H. v. d. Veerdonk	Past. par. Heikant, Tilburg	10 Nov. Tilburg
P. H. Diederens S. J.	Em. Ass. par. H. P. Can. Nijmegen	16 Dec. Nijmegen

1936.

A. van den Broek	Rector Leeuwen	10 Jan. Leeuwen-Boven
J. W. J. M. van Beek	Rector 's Bosch	12 Jan. 's Bosch
A. A. Oomen	Pastoor par. St. Petrus Eindhoven	12 Jan. Eindhoven
M. W. A. Sengers	Rector Eindhoven	20 Jan. Eindhoven
J. M. van Roessel	Pastoor Winssen	7 Febr. Winssen
P. J. van der Made	Pastoor Waalwijk-Besoyen	4 Maart Winssen
J. P. M. Deckers	Em. Rector Drunen	4 Maart Drunen
V. A. M. Sprengers	Past. par. Heikant, Tilburg	9 Maart Tilburg
F. C. M. de Vocht	Past. Sambeek	24 Maart Sambeek
L. P. J. Bouman	Em. kap. Volkel	26 Maart 's Bosch

Namen	Laatste bediening	Overleden
A. J. Burgmans	Past. Dennenburg	3 April Dennenburg
B. J. A. Regouin O. P.	Em. Past. St. Dominicus Nijmegen	16 April Nijmegen
A. H. Beijer	Kap. St. Catharina 's Bosch	27 April Winssen
S. van Mill	Rector Uden	5 Mei Uden
J. J. van Laarhoven	Past. Meerveldhoven	26 Mei Eindhoven
J. M. Rovers	Em.-Pastoor Groesbeek	12 Juni Veghel
J. van Vlokhoven	Pastoor Eindhoven-Tongelre	14 Sept. Eindhoven
C. J. Snoeijis	Pastoor Neerkant	22 Sept. Neerkant

1937.

L. J. J. M. Poell	Past. Gemert	7 Jan. Gemert
A. A. de Kort	Past. H. Hart Boxtel	15 Jan. Tilburg
J. C. Kamp	Past. Zijtaart	5 Febr. Zijtaart
A. J. F. Hansen	Past. par. H. M. Brigida Geldrop	10 Juni Eindhoven
H. J. Berkelmans	Em.-Past. Raamsdonkveer	26 Juli Raamsdonkveer
F. F. M. Willaert	Past. Hank (Dussen)	28 Juli Hank
F. A. van den Heuvel	Past. Maren	5 Oct. Maren
Chr. v. d. Hout	Rector Odiliapeel	6 Oct. Odiliapeel
C. A. M. van Tetering	Pastoor Berchem	17 Oct. Berchem
Dr. C. F. X. Smits	Pastoor Reek	12 Nov. Reek
Mgr. L. J. Dijkmans	Pastoor par. H. Georgius Eindhoven-Stratum	17 Nov. Eindhoven
Mgr. C. A. A. van Son	Em.-Deken van Nijmegen	
	Em.-Past. H. Augustinus Nijmegen	18 Nov. Nijmegen
J. A. van Iersel	Past. par. Hoefstraat Tilburg	13 Dec. Tilburg

Benoemingen, Verplaatsingen enz. 1 Juli—31 December 1935.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
Edm. J. J. Kocken	Rector „Dekkerswald” Groesbeek	Pastoor Hooge Zwaluwe	2 Aug.
P. A. A. Thijssen	Pastoor Sterksel	Pastoor Bergharen	9 id.
Jac. A. Verhoeven	Kap. St. Oedenrode	Pastoor Sterksel	9 id.
Mar. E. Dekkers	Priester v. h. Seminarie	Kap. Rosmalen	13 id.
Arn. P. W. van Thiel	Rector St. Canisius-ziekenhuis, Nijmegen	Rector „Mariënthall” Groesbeek	14 id.
W. P. M. Böckling	Kap. Oisterwijk, H. Joan.	Rector St. Canisius-ziekenhuis, Nijmegen	14 id.
C. J. A. M. Manders	Priester v. h. Seminarie	Kap. Oisterwijk, H. Joan.	14 id.
Jos. G. M. van Griensven	Kap. Tilburg, Trouwlaan	Kap. St. Oedenrode	14 id.
M. J. J. M. Meijer	Priester v. h. Seminarie	Kap. Tilburg, Trouwlaan	14 id.
B. J. R. M. van den Hurk	Student Rome	Kap. Tilburg, Heike	14 id.
Joan. C. Simons	Kap. Hilvarenbeek	Kap. Tilburg, Korvel	14 id.
Norb. A. Bijnen	Kap. Budel, O. L. Vr. Visit.	Kap. Hilvarenbeek	14 id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
Jos. J. M. Verrijt	Priester v. h. Seminarie	Kap. Budel, O. L. Vr. Visit.	14 Aug.
W. J. C. van Amelsfoort	Kap. Kerkdriel	Kap. Tilburg, Hoefstraat	14 id.
P. J. S. van Asten	Priester v. h. Seminarie	Kap. Kerkdriel	14 id.
C. J. A. M. Pulskens	Priester v. h. Seminarie	Kap. Vught, H. Hart	14 id.
W. F. M. A. Völker	Kap. Eindhoven, H. Ther.	Kap. Waalwijk, H. Joan.	14 id.
Henr. G. Remy	Kap. Veldhoven	Kap. Eindhoven, H. Ther.	14 id.
Nic. W. J. M. de Leijer	Kap. Valkenswaard, H. Nicolaas	Kap. Veldhoven	14 id.
H. J. M. I. Goyarts	Kap. Ravenstein	Kap. Valkenswaard, H. Nicolaas	14 id.
J. G. J. van Elk	Kap. Donk	Kap. Ravenstein	14 id.
Petr. I. de Glas	Kap. Wanrooy	Kap. Donk	14 id.
A. G. W. Wagenmakers	Kap. Vught, H. Hart	Kap. Wanrooy	14 id.
J. A. M. van Heertum	Kap. Raamsdonkveer	Kap. Vught, H. Hart	14 id.
W. Th. H. Kolsteren	Priester v. h. Seminarie	Kap. Raamsdonkveer	14 id.
W. P. A. M. van Miert	Kap. Geldrop, H. Maria Brigida	Kap. Eindhoven, H. Cath.	14 id.
G. M. A. van Elderen	Kap. Oss, H. Ger. Majella	Kap. Geldrop, H. Maria Brigida	14 id.
J. P. J. Haerkens	Priester v. h. Seminarie	Kap. Oss, H. Gerardus Majella	14 id.
Petrus J. de Bree	Kap. Nijmegen, O. L. Vr. van Lourdes	Rector Oerle	14 id.
Petr. J. Verschuren	Kap. Veghel	Kap. Nijmegen, O. L. Vr. van Lourdes	14 id.
P. M. C. Elsen	Priester v. h. Seminarie	Kap. Veghel	14 id.
J. A. Schraven	Priester v. h. Seminarie	Kap. Gemert	14 id.
W. F. Bennenbroek	Priester v. h. Seminarie	Kap. Meerveldhoven	14 id.
A. J. C. P. van den Hout	Priester v. h. Seminarie	Kap. Nuland	14 id.
W. J. H. Kaal	Priester v. h. Seminarie	Kap. Vught, O. L. Vrouw	14 id.
J. G. J. Princée	Kap. Nistelrode	Rector Asten	14 id.
Th. J. M. van der Linden	Priester v. h. Seminarie	Kap. Nistelrode	14 id.
F. V. H. Meulemans	Priester v. h. Seminarie	Kap. Nijmegen, St. Anna	14 id.
J. A. van de Rijt	Priester v. h. Seminarie	Kap. Ooy en Persingen	14 id.
H. J. van Veghel	Priester v. h. Seminarie	Kap. Lieshout	14 id.
G. J. J. M. Witlox	Priester v. h. Seminarie	Prof. Sem. St. Mich.-Gestel	14 id.
A. J. M. Kerssemakers	Priester v. h. Seminarie	Student te Rome	14 id.
W. H. Th. Knippenberg	Priester v. h. Seminarie	Student te Nijmegen	14 id.
F. P. H. A. Jansen O. E. S. A.	Kap. Nijmegen, H. Thomas	Eervol ontslag	23 id.
M. B. van Wegen O. E. S. A.		Kap. Nijmegen, H. Thomas	23 id.
G. P. Th. Gerritsen O. E. S. A.	Ass. Nijmegen, H. Thomas	Eervol ontslag	23 id.
H. J. J. M. Verschure O. E. S. A.	Ass. Eindhoven, H. Georgius	Ass. Nijmegen, H. Thomas	23 id.
Th. L. J. Makaay O. E. S. A.	Ass. Nijmegen, H. Thomas	Eervol ontslag	23 id.
C. J. M. Buschman O. F. M.	Kap. Nijmegen, H. Franc.	Eervol ontslag	23 id.
J. A. Linders O. F. M.		Kap. Nijmegen, H. Franc.	23 id.
W. J. Wezenbeek O. Carm.	Ass. Oss, Rect. Hulpkerk	Eervol ontslag	25 id.
Joh. Henr. Viester O. Carm.	Kap. Nijmegen, H. Aug.	Eervol ontslag	25 id.
St. J. Scheepens O. Carm.		Kap. Nijmegen, H. Aug.	25 id.
Joh. Rossaert P. C. J.	Rector de Rips	Eervol ontslag	28 id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
Alb. J. M. Busscher P. C. J. Th. C. A. M. v. d. Laar	Priester v. h. Seminarie	Rector de Rips Kap. Groesbeek, H. H. Cosm. en Dam.	28 Aug. 30 id.
J. A. M. Heyntjes S. J.	Ass. Nijmegen, Rectoraat St. Jos.	Eervol ontslag	4 Sept.
B. J. J. Vroom S. J.	Kap. Nijmegen, H. Domin.	Ass. Nijmegen, Rectoraat St. Joseph	4 id.
Ger. Meijer O. P.	Kap. Nijmegen, H. Domin.	Eervol ontslag	10 id.
F. W. M. Stevens O. P.	Kap. Langenboom.	Kap. Nijmegen, H. Domin.	10 id.
W. J. van Os O. P.	Kap. Made	Eervol ontslag	10 id.
W. v. d. Elsen O. P.	Kap. Made	Kap. Langenboom	10 id.
F. C. J. Verbunt	Kap. Made	Rector Dekkerswald, Nijmegen	13 id.
L. Th. J. v. d. Hoven	Kap. Best	Kap. Made	13 id.
G. C. J. Francois	Priester v. h. Seminarie	Kap. Best	13 id.
N. J. I. Four S. J.	Past. Nijmegen, par. H. Ignatius	Eervol ontslag	15 id.
Th. C. Wils S. J.	Past. Nijmegen, par. H. Ignatius	Past. Nijmegen, par.	15 id.
J. M. M. Bressers	Past. Ewijk	Eervol ontslag	30 id.
A. P. P. Hootsmans	Past. Duizel	Past. Ewijk	30 id.
W. van der Horst	Kap. Eindhoven, par. H. Hart.	Kap. Eindhoven, par.	30 id.
P. A. C. Th. Maessen	Kap. Aalst	Past. Duizel	30 id.
C. J. Simons	Kap. Nieuwkuijk	Kap. Eindhoven, par. H. Hart	30 id.
W. A. Schakenraad	Kap. Nieuwkuijk	Kap. Aalst	30 id.
A. Th. J. Werners	Past. Loosbroek	Kap. Nieuwkuijk	30 id.
A. J. E. v. Mackelenbergh	Rector Moerdijk	Eervol ontslag	30 id.
H. M. H. Op de Coul	Kap. Helmond, H. Hart	Past. Loosbroek	30 id.
J. O. C. C. Duffhauss	Kap. Druten	Rector Moerdijk	30 id.
C. A. van Uden	Kap. Ewijk	Kap. Helmond, par. H. Hart	30 id.
G. Janson O. F. M.	Kap. Ewijk	Kap. Druten	30 id.
J. G. J. Tiecke O. Carm.	Kap. Ewijk	Kap. Ewijk	30 id.
Th. A. Okhuysen M. S. C.	Rector Berg en Dal	Kap. Lith	30 id.
J. M. Klein Bluemink M. S. C.	Rector Berg en Dal	Eervol ontslag	18 Oct.
H. W. Graat P. C. J.	Rector Berg en Dal	Rector Berg en Dal	18 id.
J. P. J. M. Sanders	Kap. Gemert	Past. Someren-Heide	28 id.
A. N. J. Verhoof	Kap. Eindhoven, St. Trudo	Past. Groot-Linden	30 id.
P. Bakker O. F. M.	Kap. Afferden	Eervol ontslag	1 Nov.
G. A. Haenraets O. F. M.	Kap. Afferden	Eervol ontslag	11 id.
V. A. M. Sprengers	Kap. Nijmegen, H. Steph.	Kap. Afferden	11 id.
C. A. M. Damen	Kap. Zeeland	Past. Tilburg, Heikant	29 id.
H. G. M. Koopmans	Kap. Schijndel, O. L. Vr.	Kap. Nijmegen, H. Steph.	29 id.
J. F. E. de Bont C. S. S. R.	Rector 's Bosch Rectoraat St. Joseph	Kap. Zeeland	29 id.
		Eervol ontslag	1 Dec.

Benoemingen, Verplaatsingen enz. 1 Januari—31 December 1936.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
Jos. Driessen O. Carm.	Ass. Rectoraat St. Joseph, Oss	Eervol ontslag	2 Jan.
A. M. Boumans O. Carm.		Ass. Rectoraat St. Joseph, Oss	2 id.
J. A. C. Koenders O. Carm.		Ass. Rectoraat St. Joseph, Oss	2 id.
H. A. Brandsma O. F. M.	Past. Woudrichem	Eervol ontslag	3 id.
J. P. M. v. d. Berg O. F. M.	Kap. Wychen	Past. Woudrichem	3 id.
H. C. A. Ponsioen O. F. M.		Kap. Wychen	3 id.
G. J. Suetens	Kap. 's Bosch, St. Jan	Past. Eindhoven, par. St. Petrus	24 id.
Th. J. A. van Hout	Kap. 's Bosch, St. Jacob	Rector Theresianen, 's Bosch	24 id.
L. F. M. J. Eijgenraam	Kap. Grave	Rector Leeuwen-Boven	24 id.
J. H. Kneepkens M. S. F.		Kap. Grave	24 id.
A. P. Louwe O. F. M.	Kap. Zalt-Bommel	Eervol ontslag	28 id.
J. A. Dolle O. F. M.		Kap. Zalt-Bommel	28 id.
J. C. van der Poel O. F. M.	Ass. Nijmegen, H. Franc.	Eervol ontslag	28 id.
D. A. J. Klarenbeek O. F. M.		Ass. Nijmegen, H. Franc.	28 id.
L. J. de Rooy	Rect. „Huize Ruwenberg”, St. Mich.-Gestel	Rector Eindhoven, St. Josephgesticht	14 Febr.
A. H. P. C. van Weert	Kap. Nijmegen, H. Steph.	Rector „Huize Ruwen- berg”, St. Mich.-Gestel	14 id.
Th. A. Beijer	Kap. Tilburg, Goirke	Past. Winssen	21 id.
N. J. v. Bohemen O. E. S. A.	Ass. Eindhoven, par. H. Gerardus Majella	Eervol ontslag	6 Maart
P. L. C. de Rooy O. E. S. A.		Ass. Eindhoven, par. H. Gerardus Majella	6 id.
W. F. J. M. Kemps	Prof. Sem. St Mich.-Gestel	Past. Waalwijk-Besoijen	20 id.
F. J. W. Hoffmans	Kap. 's Bosch, St. Jan.	Past. Tilburg, Heikant	27 id.
H. J. Maas	Kap. Nijmegen, H. Ther.	Kap. 's Bosch, St. Jan	27 id.
P. A. F. Meulemans	Kap. Winssen	Kap. Nijmegen, H. Ther.	27 id.
A. J. van Sambeek	Past. Hooge Mierde	Eervol ontslag	31 id.
F. A. Muselaers	Rector Best	Past. Hooge-Mierde	31 id.
C. C. Prinsen	Past. 's Bosch, St. Jacob	Eervol ontslag	31 id.
P. J. A. M. v. Grinsven	Prof. Sem. Haaren	Past. 's Bosch, St. Jacob	31 id.
W. K. M. Grossouw	Student Rome	Prof. Sem. Haaren	31 id.
J. A. van Berkel	Rector Reusel	Past. Sambeek	31 id.
J. C. Brekelmans	Kap. Budel	Rector Best	3 April
M. J. Timmermans	Past. Deursen	Past. Dennenburg, blijft tevens past. te Deursen	10 id.
J. G. M. Verbunt	Kap. Tilburg, Hoefstr.	Rector Reusel	17 id.
Alb. Timmers	Kap. Cuijck	Kap. Tilburg, Hoefstraat	17 id.
P. I. de Glas	Kap. Donk	Kap. Cuijck	17 id.
J. H. van Gent O. P.	Past. Langenboom	Eervol ontslag	26 Mei
J. J. A. M. Hillen O. P.		Past. Langenboom	26 id.
F. L. C. J. Wolsky O. P.	Past. Neerbosch	Eervol ontslag	26 id.
A. J. M. Daniëls O. P.		Past. Neerbosch	26 id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
J. H. L. Smits O. P.	Ass. Langenboom	Eervol ontslag	26 Mei
A. W. J. Luykx O. P.		Ass. Langenboom	26 id.
A. J. M. Engels O. F. M.	Kap. Nijmegen, H. Franc.	Eervol ontslag	6 Juni
A. M. J. M. van Riet O. F. M.		Kap. Nijmegen, H. Franc.	6 id.
A. W. Steverink O. F. M.	Kap. Wychen	Eervol ontslag	6 id.
F. M. Chermin O. F. M.		Kap. Wychen	6 id.
M. van de Ven	Secr. v. h. Bisdom	Past. Meerveldhoven	12 id.
J. J. Loeff	Kap. Nijmegen, O. L. Vr. van Lourdes	Secretaris v. h. Bisdom	12 id.
L. J. Loos C. S. S. R.	Kap. 's Bosch, Rectoraat St. Joseph	Eervol ontslag	15 Juli
M. Lathouwers C. S. S. R.		Kap. 's Bosch, Rectoraat St. Joseph	15 id.
S. J. Morel	Rect. Haaren, Huize Gerra	Rector Tilburg	14 Aug.
J. P. A. Janssens	Student Rome	Rector Haaren, Huize Gerra	14 id.
P. J. A. M. Lückcr	Kap. Eindhoven, H. Georg.	Kap. 's Bosch, St. Jan	14 id.
H. J. J. Simkens	Priester v. h. Seminarie	Kap. Eindhoven, H. Georg.	14 id.
F. J. Hochstenbach	Kap. Tilburg, H. Sacram.	Kap. 's Bosch, St. Jacob	14 id.
A. J. A. M. Holtus	Kap. Mierlo	Kap. Tilburg, H. Sacram.	14 id.
C. J. J. van Acht	Priester v. h. Seminarie	Kap. Mierlo	14 id.
H. J. G. W. v. d. Boogaard	Kap. Beuningen	Kap. 's Bosch, St. Cath.	14 id.
C. J. H. de Rooy	Priester v. h. Seminarie	Kap. Beuningen	14 id.
J. N. van Bakel	Kap. St. Geertruidenberg	Kap. 's Bosch, H. Sacr.	14 id.
P. A. v. d. Velden	Priester v. h. Seminarie	Kap. St. Geertruidenberg	14 id.
J. J. H. v. d. Loo	Kap. Boekel	Kap. Winssen	14 id.
G. A. M. van Mill	Priester v. h. Seminarie	Kap. Boekel	14 id.
H. Swinkels	Kap. Eindhoven, Philipsd.	Kap. Budel, H. Maria Visit.	14 id.
L. N. van Delft	Kap. Haaren	Kap. Eindhoven, Philipsd.	14 id.
P. J. Verbaarschot	Kap. Nuenen	Kap. Haaren	14 id.
M. A. P. J. Oomens	Priester v. h. Seminarie	Kap. Nuenen	14 id.
G. W. J. Roothans	Priester v. h. Seminarie	Kap. Donk	14 id.
A. J. L. Verhoeven	Priester v. h. Seminarie	Kap. Nijmegen, H. Steph.	14 id.
W. J. H. Roelofs	Kap. Heeze	Kap. Nijmegen, O. L. Vr. van Lourdes	14 id.
F. P. M. Werner	Priester v. h. Seminarie	Kap. Heeze	14 id.
J. F. Maas	Kap. 's Bosch, Muntel	Kap. Tilburg, Goirke	14 id.
A. J. E. van Velthoven	Kap. Helmond, H. Hart	Kap. 's Bosch, Muntel	14 id.
P. H. A. Moonen	Kap. Leeuwen-Boven	Kap. Helmond, H. Hart	14 id.
C. J. A. van Roestel	Priester v. h. Seminarie	Kap. Leeuwen-Boven	14 id.
A. F. L. v. d. Brekel	Prof. Sem. St Mich.-Gestel	Kap. Kaatsheuvel, H. Joan.	14 id.
A. A. J. Bertens	Priester v. h. Seminarie	Prof. Sem. St Mich.-Gestel	14 id.
Emile Rietra	Kap. Kaatsheuvel, H. Joan.	Kap. Kaatsheuvel, H. Jos.	14 id.
J. A. v. d. Wiel	Kap. Eindhoven, H. Mart.	Kap. Kaatsheuvel, H. Joan.	14 id.
W. J. van Schaijk	Kap. Goirle	Kap. Eindhoven, H. Mart.	14 id.
H. G. Remy	Kap. H. Ther. Eindhoven	Kap. Goirle	14 id.
J. A. v. d. Wildenberg	Kap. Tilburg, Heikant	Kap. Eindhoven, H. Theres.	14 id.
F. J. M. Bless	Ass. Weurt	Kap. Tilburg, Heikant	14 id.
C. A. A. van Roestel	Priester v. h. Seminarie	Ass. Weurt	14 id.
F. M. J. Tilman	Priester v. h. Seminarie	Kap. Schijndel, O. L. Vr.	14 id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
C. W. v. d. Spek M. S. F.	Kap. Someren-Dorp	Eervol ontslag	14 Aug.
P. J. A. van Luyck	Priester v. h. Seminarie	Kap. Someren-Dorp	14 id.
H. A. G. Bos	Kap. Volkel	Kap. Eindhoven, H. Trudo	14 id.
J. P. C. van Houtert	Kap. Waspik	Kap. Volkel	14 id.
K. M. I. Brans	Priester v. h. Seminarie	Kap. Waspik	14 id.
W. J. C. van Amelsfoort	Kap. Tilburg, Hoefstraat	Kap. Tilburg, H. Theres.	14 id.
F. M. J. van de Werff	Kap. Helmond, St. Joseph	Kap. Tilburg, Hoefstraat	14 id.
C. H. van Gestel	Kap. Boxtel, H. Hart	Kap. Helmond, St. Joseph	14 id.
J. A. v. d. Rijt	Kap. Ooijen Persingen	Kap. Boxtel, H. Hart	14 id.
R. J. H. J. van Oers	Priester v. h. Seminarie	Kap. Ooijen Persingen	14 id.
A. G. H. Laureijsen	Priester v. h. Seminarie	Kap. Gemert	14 id.
J. J. Donkers	Priester v. h. Seminarie	Ass. Reusel	14 id.
A. H. Sigmans	Priester v. h. Seminarie	Ass. Berchem	14 id.
S. J. Slegers	Priester v. h. Seminarie	Ass. Neerkant	14 id.
A. G. H. van Gerwen	Student Nijmegen	Conrector Bissch. Kweek- school, 's Bosch	14 id.
G. H. Niessen	Priester v. h. Seminarie	Student Nijmegen	14 id.
J. J. P. van Boxtel	Priester v. h. Seminarie	Student Rome	14 id.
L. J. A. van Kessel O. P.		Ass. Nijmegen, H. Maria Geboorte	17 id.
W. H. M. Ditters O. P.		Ass. Neerbosch	17 id.
J. J. C. Hentzen O. F. M.	Past. Nijmegen, H. Franc.	Eervol ontslag	28 id.
A. H. J. Frankenmolen O. F. M.		Past. Nijmegen, H. Franc.	28 id.
A. M. Hoekx O. M. C.	Rector Helmond	Eervol ontslag	28 id.
P. H. v. d. Rijt O. M. C.	Rector 's Bosch	Rector Helmond	28 id.
F. C. van der Pas O. M. C.		Rector 's Bosch	28 id.
Th. M. M. v. d. Heuvel O. M. C.	Rector Udenhout	Eervol ontslag	28 id.
V. P. A. v. d. Bergh O. M. C.		Rector Udenhout	28 id.
C. A. Klazen O. M. C.	Ass. Rectoraat Udenhout	Eervol ontslag	28 id.
H. Th. Verwey O. M. C.		Ass. Rectoraat Udenhout	28 id.
St. J. Scheepens O. Carm.	Kap. Nijmegen, H. August.	Eervol ontslag	4 Sept.
A. J. Muijers O. Carm.		Kap. Nijmegen, H. Aug.	4 id.
H. J. Berkelmans	Past. Raamsdonkveer	Eervol ontslag	30 id.
J. Bekkers	Kap. Tilburg, Heuvel	Past. Raamsdonkveer	30 id.
J. W. M. Steures	Kap. Eindhoven, H. Joan. Vianney	Kap. Tilburg, Heuvel	30 id.
W. L. M. van Helden	Priester v. h. Seminarie	Kap. Eindhoven, H. Joan. Vianney	30 id.
Th. H. G. van Amstel	Kap. Tilburg, St. Anna	Past. Eindhoven, H. Mart.	30 id.
F. C. van den Berk	Kap. 's Bosch, St. Pieter	Kap. Tilburg, St. Anna	30 id.
W. G. A. Cox	Kap. Geldrop, H. Maria Brigida	Kap. 's Bosch, St. Pieter	30 id.
Joh. Vogels	Priester v. h. Seminarie	Kap. Geldrop, H. Maria Brigida	30 id.
H. H. van Wagenberg	Past. Hulsel	Eervol ontslag	30 id.
H. Th. van Wagenberg	Kap. 's Bosch, St. Pieter	Past. Hulsel	30 id.
A. A. M. Swagemakers	Kap. Eindhoven, St. Petrus	Kap. 's Bosch, St. Pieter	30 id.
A. G. W. J. M. v. Nistelrooy	Kap. Den Dungen	Kap. Eindhoven, St. Petrus	30 id.
M. C. J. Schoenmakers	Priester v. h. Seminarie	Kap. Den Dungen	30 id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
F. J. B. M. de Beer	Kap. Geldrop, St. Jozef	Kap. Eindhoven, Philipsdorp	30 Sept.
M. P. A. van Asten	Priester v. h. Seminarie	Kap. Geldrop, St. Joseph	30 id.
J. F. W. Weijters	Rector Augustinessen, St. Oedenrode	Eervol ontslag	30 id.
C. M. J. v. d. Eerden	Priester v. h. Seminarie	Ass. Eindhoven, H. Georg.	1 Oct.
V. M. J. Tilman	Priester v. h. Seminarie	Ass. Middelbeers	1 id.
Th. A. C. I. Wolters	Kap. Tilburg, Korvel	Past. Neerkant	9 id.
E. A. C. van Kemenade	Kap. Deurne, H. Willibr.	Kap. Tilburg, Korvel	9 id.
M. D. Lam	Kap. Millingen	Kap. Deurne, H. Willibr.	9 id.
Th. J. M. de Visser	Kap. Someren-Dorp	Kap. Millingen	9 id.
W. A. Donkers	Kap. Liempde	Kap. Someren-Dorp	9 id.
S. J. Slegers	Ass. Neerkant	Kap. Liempde	9 id.
A. J. Peeters	Past. Mill	Rector Uden	30 id.
E. J. Rath	Kap. Tilburg, Loven	Past. Mill	30 id.
J. H. A. Ras	Kap. Uden	Kap. Tilburg, Loven	30 id.
W. C. Quinten	Kap. Leeuwen-Beneden	Kap. Uden	30 id.
H. B. M. de Vocht	Kap. Sambeek	Kap. Leeuwen-Beneden	30 id.
L. C. van Berkel	Rector St. Geertruidenberg	Rector Oirschot	30 id.
A. J. E. v. Mackelenbergh	Past. Loosbroek	Rector St. Geertruidenberg	30 id.
H. W. J. Martens	Rector Oirschot	Past. Loosbroek	30 id.
J. G. J. Tiecke O. Carm.	Kap. Lith	Eervol ontslag	6 Nov.
J. M. A. Bouwman O. Carm.		Kap. Lith	6 id.
J. C. van Roy O. Praem.	Past. Lithoyen	Eervol ontslag	20 id.
J. G. Meijs O. Praem.	Past. Hedikhuizen	Past. Lithoyen	20 id.
G. M. J. Gründemann O. Pr.	Ass. Elshout	Past. Hedikhuizen	20 id.
H. G. J. v. d. Berg O. Praem.		Ass. Elshout	20 id.
M. B. van Wegen O. E. S. A.	Kap. Nijmegen, H. Thomas	Eervol ontslag	27 id.
H. Vasen O. E. S. A.		Kap. Nijmegen, H. Thomas	27 id.
C. J. Notmeijer O. F. M.	Past. Wychen	Eervol ontslag	4 Dec.
A. G. v. d. Berg O. F. M.		Past. Wychen	4 id.
F. A. J. M. Meuwese	Rector Budel, Dorplein	Rector St. Oedenrode	18 id.
Th. A. J. Brok	Kap. Waalre	Rector Budel, Dorplein	18 id.
C. M. J. v. d. Eerden	Ass. Eindhoven, H. Geor- gius Grave	Kap. Waalre	18 id.
W. J. J. R. v. d. Heuvel	Rector „De Wijnberg“	Eervol ontslag	31 id.
A. F. L. van den Brekel	Kap. Kaatsheuvel	Rector Grave, „De Wijn- berg“	31 id.
G. A. Zegers M. S. F.		Kap. Kaatsheuvel	31 id.
St. P. M. Kocken O. M. C.		Rector Eindhoven, Recto- raat v. d. H. Koenraad	31 id.
N. F. A. Schoenmakers		Ass. Eindhoven, Recto- raat v. d. H. Koenraad	31 id.
O. M. C.			
J. L. J. M. H. v. d. Marck	Past. Weurt	Eervol ontslag	31 id.
H. J. van Heusen	Rector Schijndel	Past. Weurt	31 id.

Benoemingen, Verplaatsingen enz., 1 Januari—31 December 1937.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
F. A. van Benthem S. M.		Past. 's Bosch, par. St. Anna	1 Jan.
J. P. C. Verhoeven	Kap. Nijmegen, H. Antonius	Rector Moederhuis, Schijndel	22 id.
N. W. J. M. de Leijer	Kap. Veldhoven	Kap. Nijmegen, H. Antonius	22 id.
H. J. W. van Duren	Priester v. h. Seminarie	Kap. Veldhoven	22 id.
J. W. A. Kuijte	Rect. Moederhuis, Veghel	Past. Gemert	22 id.
A. J. E. Vissers	Rector Ursulinen, Boxtel	Rector Moederhuis, Veghel	22 id.
P. H. Stevens	Rect. Ursulinen, Bergeijk	Rector Ursulinen, Boxtel	22 id.
F. J. B. Hansen	Rect. „Assisië”, Udenhout	Rector Ursulinen, Bergeijk	22 id.
J. P. F. Smijers	Rect. „Providentia”, Sterksel	Rector „Assisië”, Udenhout	22 id.
J. P. Meussen		Rector „Providentia”, Sterksel	22 id.
G. C. A. J. Terhorst	Rector Wijbosch, Schijndel	Rector Moergestel	22 id.
N. A. M. Hootsmans	Rector Haren bij Megen	Rector Wijbosch, Schijndel	22 id.
H. G. M. van Swelm	Rector Reek	Rector Haren bij Megen	22 id.
F. Coppens	Rector Moergestel	Rector Reek	22 id.
A. W. J. Luyck O. P.	Ass. Langenboom	Eervol ontslag	26 id.
I. C. M. Broekman	Rector Choorstraat, 's Bosch	Past. Boxtel, H. Hart	29 id.
L. A. Th. Rooijackers	Rector Landbouwschool, Boxtel	Rector Choorstraat, 's Bosch	29 id.
G. W. A. Smulders	Kap. Oisterwijk, H. Petrus	Rector Landbouwschool, Boxtel	29 id.
J. C. J. Verbiesen	Kap. Mill	Kap. Oisterwijk, H. Petrus	29 id.
C. A. A. van Roestel	Ass. Weurt	Kap. Mill	29 id.
M. J. Smolenaars	Past. Hurwenen	Past. Zijtaart	19 Febr.
Th. J. M. de Visser	Kap. Millingen	Past. Hurwenen	19 id.
J. A. Schraven	Kap. Gemert	Kap. Millingen	19 id.
J. P. M. van den Berg O. F. M.	Past. Woudrichem	Eervol ontslag	12 Maart
P. A. Link O. F. M.		Past. Woudrichem	12 id.
N. W. van der Hagen	Past. Boerdonk	Eervol ontslag	31 id.
A. G. M. Smits	Kap. Boxtel, H. Petrus	Past. Boerdonk	31 id.
L. H. J. Custers	Kap. Tilburg, Bredasche weg	Kap. Boxtel, St. Petrus	31 id.
A. G. M. Wassenberg	Kap. Leende	Kap. Tilburg, Bredasche weg	31 id.
H. C. Sanders	Kap. Bergeijk — 't Hof	Kap. Leende	31 id.
V. M. J. Tilman	Ass. Middelbeers	Kap. Bergeijk — 't Hof	31 id.
L. H. A. van Nunen		Ass. Middelbeers	31 id.
W. H. M. van der Waarden	Kap. 's Bosch, St. Pieter	Rector St. Carolus-ziekenhuis, 's Bosch	31 id.
H. P. L. Verwilt O. P.	Kap. Neerbosch	Eervol ontslag	23 April
J. H. J. Lemeer O. P.	Ass. Neerbosch	Kap. Neerbosch	23 id.
J. H. I. Nieuwenhuyzen O. F. M.		Kap. Wychen	28 Mei

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
J. P. Meussen	Rector „Providentia”, Sterksel	Eervol ontslag	30 Juni
A. N. J. Verhoof		Rector „Providentia”, Sterksel	30 id.
G. E. P. van Heck	Past. Tilburg, Heike	Eervol ontslag	30 id.
H. B. J. van Dun	Past. Tilburg, Gasthuisstr.	Past. Tilburg, Heike	30 id.
J. H. A. Zijlmans	Kap. Tilburg, Goirke	Past. Tilburg, Gasthuisstr.	30 id.
A. A. M. van Mackelenbergh	Past. Zevenbergsche Hoek	Past. Geldrop H. M. Brigida	30 id.
J. J. C. A. Bijnen	Kap. 's Bosch, St. Jacob	Past. ZevenbergscheHoek	30 id.
H. W. van Enschot	Rector Boldershof, Druten	Eervol ontslag	30 id.
A. J. P. M. Doornmalen	Rector Sanatorium, Son	Rector Boldershof, Druten	30 id.
J. G. J. Princée	Rector Asten	Rector Sanatorium, Son	30 id.
P. J. Verschuren	Kap. Nijmegen, O. L. Vr. van Lourdes	Prof. Sem. Haaren	9 Juli
G. L. J. M. van Hout	Rector Fratershuis, Tilburg	Prof. Sem. Haaren	9 id.
W. H. A. Starmans O. Carm.	Kap. Nijmegen, H. August.	Eervol ontslag	23 id.
J. W. M. Verhallen O. Carm.		Kap. Nijmegen, H. August.	23 id.
J. M. Klein Bluemink M. S. C.	Rector Berg en Dal	Eervol ontslag	1 Aug.
A. C. van Croonenburg M. S. C.		Rector Berg en Dal	1 id.
P. J. M. Latoer O. P.	Kap. Nijmegen, H. Hart	Eervol ontslag	5 id.
W. H. Damen	Vicaris St. Anthonis	Past. Maria-polder	13 id.
Th. H. J. v. d. Heuvel	Kap. Eersel	Vicaris St. Anthonis	13 id.
J. L. H. A. de Kroon	Priester v. h. Seminarie	Kap. Eersel	13 id.
G. P. Klaassen	Kap. Tilburg, Gasthuisstr.	Rector Fratershuis, Tilburg	13 id.
A. v. d. Vaart	Kap. Raamsdonkveer	Kap. Tilburg, Gasthuisstr.	13 id.
N. A. Bijnen	Kap. Hilvarenbeek	Kap. Raamsdonkveer	13 id.
J. C. M. van der Hagen	Priester v. h. Seminarie	Kap. Hilvarenbeek	13 id.
P. A. C. Th. Maessen	Kap. Eindhoven, H. Hart	Kap. 's Bosch, St. Jacob	13 id.
J. R. H. M. Loeff	Kap. Tilburg, Noordhoek	Kap. Eindhoven, H. Hart	13 id.
L. A. van Helvoort	Kap. Schijndel, H. Ser- vatus	Kap. Tilburg, Noordhoek	13 id.
M. P. M. Corstens	Priester v. h. Seminarie	Kap. Schijndel, H. Ser- vatus	13 id.
W. W. A. M. v. Beurden	Kap. Eindhoven, St. Paulus	Kap. Tilburg, Goirke	13 id.
K. C. L. M. de Beer		Kap. Eindhoven, St. Paulus	13 id.
H. J. M. v. d. Biggelaar	Kap. Groesbeek, HH. Cos- mas en Damianus	Kap. 's Bosch, H. Sacr.	13 id.
P. W. H. M. van Mulukom	Priester v. h. Seminarie	Kap. Groesbeek, HH. Cos- mas en Damianus	13 id.
O. A. M. A. W. Schellekens	Kap. ZevenbergscheHoek	Kap. Nijmegen, O. L. Vr. van Lourdes	13 id.
J. W. J. Verwiel	Priester v. h. Seminarie	Kap. ZevenbergscheHoek	13 id.
J. M. G. M. Jans	Kap. Grave	Kap. Gemert	13 id.
J. C. Maas	Kap. Loon op Zand	Kap. Grave	13 id.
J. K. N. M. van Vugt	Priester v. h. Seminarie	Kap. Loon op Zand	13 id.
H. P. J. B. Mutsaers	Priester v. h. Seminarie	Kap. Raamsdonk	13 id.
M. H. Vogels	Priester v. h. Seminarie	Kap. Berkdijk (Kaats- heuvel)	13 id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
G. A. Zegers M. S. F. J. H. C. Verhoeven J. G. M. Vinkenburg	Kap. Kaatsheuvel Priester v. h. Seminarie Priester v. h. Seminarie	Eervol ontslag Kap. Kaatsheuvel, St. Jan Conrector „Assisië”, Udenhout	13 Aug. 13 id. 13 id.
C. A. Panken S. H. van Asseldonk P. C. J. H. J. Heuvels P. C. J. B. Daemen P. C. J. J. Th. L. Thien O. Carm. P. G. Heyman O. Carm. J. J. Loeff J. J. M. van Susante W. J. P. Vermeer E. L. Waters S. J.	Priester v. h. Seminarie Rector de Rips Rector Bakel, Brouwhuis Kap. Boxmeer Secr. v. h. Bisdom Prof. Sem. St. Mich.-Gestel Priester v. h. Seminarie Ass. Nijmegen, Rectoraat St. Jozef	Prof. Sem. St. Mich.-Gestel Eervol ontslag Rector de Rips Rector Bakel, Brouwhuis Eervol ontslag Kap. Boxmeer Vicaris „Voorburg”, Vught Secr. v. h. Bisdom Prof. Sem. St. Mich.-Gestel Eervol ontslag	13 id. 15 id. 15 id. 15 id. 20 id. 20 id. 20 id. 20 id. 20 id. 23 id.
W. V. Spauwen S. J.		Ass; Nijmegen, Rectoraat St. Jozef	23 id.
L. J. A. Scholtes O. F. M. J. Th. Peters O. F. M. J. A. Linders O. F. M. J. A. Zey O. F. M. F. J. van Aert S. M. A. J. C. Goossens A. M. van Tilborg	Past. Zalt-Bommel Kap. Nijmegen, H. Franc. Past. Berkel Past. Eindhoven, H. Joan. Vianney	Eervol ontslag Past. Zalt-Bommel Eervol ontslag Kap. Nijmegen, H. Franc. Kap. 's Bosch, H. Anna Eervol ontslag Past. Berkel	27 id. 27 id. 27 id. 27 id. 3 Sept. 30 id. 30 id.
E. H. van Mol	Kap. Tilburg, Gasthuisstr.	Past. Eindhoven, H. Joan. Vianney	30 id.
G. C. J. Francois M. J. Teunissen P. J. Coenen P. J. Verbaarschot J. N. P. L. van Gorp W. J. A. A. van Rooy G. M. J. Cox J. H. A. M. v. d. Ven J. H. B. van Welie B. J. R. M. van den Hurk C. A. M. Verbeek H. J. J. M. Sliepen W. J. M. Gerrits A. H. Sigmans P. van Dooren O. S. Cr. H. B. J. Kothman O. P. J. A. A. M. Busch O. P. J. J. v. d. Heijden O. P. H. J. M. van Kemenade	Kap. Best Kap. Zeelst Kap. Vierlingsbeek Kap. Haaren Priester v. h. Seminarie Prof. Sem. St. Mich.-Gestel Kap. Tilburg, Hasselt Priester v. h. Seminarie Prof. Sem. Haaren Kap. Tilburg, Heike Kap. Vught, St. Petrus Kap. Udenhout Kap. Berchem Ass. Berchem Past. Nijmegen, H. Domin.	Kap. Tilburg, Gasthuisstr. Kap. Best Kap. Zeelst Kap. Vierlingsbeek Kap. Haaren Eervol ontslag Past. Maren Kap. Tilburg, Hasselt Past. Berchem Prof. Sem. Haaren Kap. Tilburg, Heike Kap. Vught, St. Petrus Kap. Udenhout Kap. Berchem Rector Odiliapeel, Volkel Eervol ontslag Past. Nijmegen, H. Domin. Ass. Nijmegen H. Hart Past. Reek	30 id. 30 id. 30 id. 30 id. 30 id. 30 id. 22 Oct. 22 id. 5 Nov. 5 id. 5 id. 5 id. 5 id. 5 id. 5 id. 16 id. 16 id. 16 id. 26 id.
P. L. Brands	Kap. Goirle	Kap. Oss., H. M. Onb. Ontv.	26 id.
H. W. J. M. Eijgenraam	Priester v. h. Seminarie	Kap. Goirle	26 id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
J. J. M. Sicking	Conrector „Mariënborg” 's Bosch	Past. Eindhoven, H. Georgius	3 Dec.
J. W. van den Bergh M. S. C.	Rector „Tivoli”, Eindhoven	Eervol ontslag	15 id.
A. C. Tillemans M. S. C.		Rector „Tivoli”, Eindhoven	15 id.
A. W. Smits	Kap. Tilburg, Broekhoven	Past. Tilburg, Hoefstr.	30 id.
H. A. G. Hens	Kap. Zevenbergen	Conrector „Mariënborg”, 's Bosch	30 id.
C. J. Simons	Kap. Aalst	Kap. Zevenbergen	30 id.
J. van de Ven	Past. Haren bij Megen	Eervol ontslag	30 id.
W. J. M. Bergmans	Rector Diessen	Pastoor Haren bij Megen	30 id.
P. H. Stevens	Rector Ursulinen, Boxtel	Rector Diessen	30 id.

Pauselijke Onderscheidingen.

Het Eerekruis „Pro Ecclesia et Pontifice” ontvingen:

in de tweede helft van 1935:

Mej. W. Schellens te Tilburg.

J. van Eijk te Someren.

J. J. P. Nivard te Vught.

Mej. A. van Miert te 's Bosch.

R. de Grood te Tilburg.

in 1936:

J. van der Weegen te Tilburg.

Mej. J. van Miert te 's Bosch.

H. Goossens te 's Bosch.

J. v. Liempt te Schijndel.

Mevr. de Wed. L. van Lieshout de Werd te Boxtel.

H. F. Hoppenbrouwers te Tilburg.

Mej. F. Bijvoet te Nijmegen.

Mevr. van Oppenraay van Koolwijk te Grave.

in 1937:

G. van Velthoven te Schijndel.

Mevr. M. Tilman Westerwoudt te Vught.

H. J. W. Smals te Nijmegen.

M. R. Teijsen te Nijmegen.
 Mej. Franc. van den Boer te Someren.
 P. J. Biesels te Nijmegen.

Door Z. H. den Paus werden benoemd in 1936:

Tot Ridder in de Orde van St. Silvester:

Dr. F. Peters te Uden.

Tot Commandeur in de Orde van St. Silvester:

P. Gerrits te Nijmegen.

Tot Geheim Kamerheer in buitengewonen dienst met kap en degen:

J. A. A. de Gruyter te 's Bosch.

Tot Geheim Kamerheer in buitengewonen dienst:

de ZeerEerw. Zeergel. Heer Dr. J. H. J. M. Witlox, hoofd-
 redacteur van de „Maasbode” en de ZeerEerw. Heer A.
 A. Suys, geestelijk Bestuurder der H. Landstichting.

Tot Huisprelaat:

Mgr. F. N. J. Hendrixx, Vicaris-Generaal van het Bisdom.

Door Z. D. Hoogw. Mgr. A. F. Diepen werd benoemd:

Tot Eere-kanunnik v. h. Kathedraal Kapittel der St. Jansbasiliek:

de ZEerw. Heer M. F. Dekkers, Rector „Mariënborg” te
 's Bosch.

Door Z. H. den Paus werden benoemd in 1937:

Tot Ridder in de Orde v. d. H. Gregorius de Grootte:

Mr. A. M. C. J. Steinkühler te Eindhoven.

F. van den Eerenbeemt te 's Bosch.

N. Dreesman te Nijmegen.

L. Kooken te Eindhoven.

H. P. Kersten te Valkenswaard.

Tot Geheim Kamerheer in buitengewonen dienst:

ZEerw. Hooggel. Heer Prof. Dr. F. van Welie te Nijmegen.
 HEerw. Heer J. L. Brekelmans, Plebaan en Deken te 's Bosch.

Tot Huisprelaat:

ZEerEerw. Hooggel. Heer Prof. Dr. J. H. E. J. Hoogveld te
 Nijmegen.

Memorabilia.**In de tweede helft van 1935:**

Met ingang van 16 December 1935 werd de parochie Alem afgescheiden van het dekenaat Oss, en gevoegd bij het dekenaat Zalt-Bommel.

in 1936:

Op 17 Juni 1936 bracht H. M. Koningin Wilhelmina, vergezeld van H. K. Hoogheid Prinses Juliana een bezoek aan 's Bosch, en bezichtigde bij die gelegenheid de Kathedrale Basiliek van St. Jan in gezelschap van Z. H. Exc. Mgr. A. F. Diepen.

De Orde der Kruisheeren te St. Agatha bij Cuyck vierde het zevende eeuwfeest van haar bestaan, en de Congregatie der Zusters van Liefde te Schijndel het eerste eeuwfeest.

Voor de St. Pieterspenning werd afgedragen een bedrag van Fl. 45.992.—.

in 1937:

Gevierd werd het vijfde eeuwfeest van de stichting der parochie van St. Jansonthoofding te Gemert en het 350-jarig bestaan der Latijnsche School aldaar.

Door het Provinciaal Bestuur van Noord-Brabant werd in dit jaar een begin gemaakt met de officiële karteering der parochie-grenzen.

Begonnen werd met een nieuwe uitbreiding van het Groot-Seminarie te Haaren, en den bouw eener nieuwe kapel. De oude kapel dateerde uit 1839.

Pater Jos. de Haas, O. F. M. uit Eersel werd benoemd tot Bisschop van het diocees Arassuahy, Morte de Minas, Brazilië; en pater Jac. Pessers, S. V. D. uit Tilburg tot Apostolisch Vicaris van Timor in Ned. Oost-Indië.

In de eerste helft van 1937 werd voor de St. Pieterspenning afgedragen de som van Fl. 22.393.42.

Th. van Hout.

De Kartuizers buiten 's-Hertogenbosch.

„Quisquis vicissitudinis rerum tristis et instabilitatis vult exemplum, attendat hanc domum et advertat quam constans sit semper fortuna in levitate sua.” Met deze klacht heft de breedsprakige kroniekschrijver van de Bossche kartuizers ¹⁾ de inleiding zijner Annales aan. En terecht. Nadat de initiatores van het nieuwe klooster zich in 1466 eerst te Olland hadden gevestigd, moesten zij omstreeks een jaar later hun getimmerden aldaar opbreken om deze op een geschiktere plaats, in Eikendonk bij Den Dungen, weder op te slaan. Spoedig bleek ook deze plaats niet gunstig gekozen voor een blijvende woonstede. Na enkele jaren werd zij dan ook door het convent verlaten. Het vond ten slotte nabij Vught een herbergzamer oord. Doch ook daar hebben de zonen van Sint-Bruno in den loop der jaren groote wederwaardigheden ondervonden. Eerst is hun klooster in 1543 door Maarten van Rossum geteisterd. In 1566, juist een eeuw na de eerste nederzetting te Olland, is het door de beeldenstormers bezocht en schier onbewoonbaar gemaakt. Sindsdien heeft het convent van het Huis der H. Sophia nauwelijks nog gelegenheid gehad om zijn gewone levenswijze te hervatten. Na een paar jaren gastvrijheid te hebben gevonden, deels in andere huizen der orde, deels in een refugie binnen 's-Hertogenbosch, keerden de kartuizers nog eenmaal terug in Vught. In 1572 is echter de chartreuse aldaar geplunderd, waarna zij eenige jaren later geheel in de asch is gelegd. De rampspoedige kloosterlingen weken in eerstgenoemd jaar uit en hielden zich achtereen-

¹⁾ *Eligius*, f. 19.

volgens in verschillende naburige dorpen op.¹⁾ In 1593 hebben zij een noodverblijf in de stad betrokken, waar zij langeren tijd min of meer ongestoord hebben geleefd. In 1623 zocht het convent andermaal een heenkomen naar Boxtel. Daar was het, dat Eligius kort daarop bovenstaande verzuchting aan het papier toevertrouwde en zijn *Annales* verder te boek stelde.²⁾ Ten laatste zijn de Bossche kartuizers, de enkelen, die toen nog in leven waren, van 1624 af geleidelijk overgegaan naar hun nieuwe stichting te Antwerpen. Dit klooster heeft den naam van het voormalige Vughtsche huis, „domus Sanctae Sophiae Constantinopolitanae” overgenomen. Zoo kon de schrijver der kroniek dus van het klooster getuigen: driemaal is de grondslag gelegd, driemaal ook moest het convent heengaan.

Van de lotgevallen der Bossche kartuizers, in het bovenstaande reeds zeer summier aangeduid, zullen wij in deze bijdrage een en ander mededeelen. Na een bespreking van de geschreven bronnen, die voor de geschiedenis van het voormalige kartuizerklooster van belang zijn, en vooral van de reeds genoemde *Annales* en van hun auteur, hebben wij ons voorgesteld te behandelen de litteraire werkzaamheid der monniken van het convent. Daarna laten wij volgen hetgeen ons bekend is van de historie van Sint-Sophia en in het bijzonder ook van de personen, die het klooster in den loop des tijds als prior hebben bestuurd. Ten slotte wordt vervolgens gepubliceerd het gedeelte van de *Annales*, dat naar onze meening daarvoor in aanmerking kon komen.

Gerardus Eligius en zijn kroniek.

Over den persoon van den auteur der *Annales Cartusiae Sanctae Sophiae Constantinopolitanae* zijn wij tot in bijzonder-

¹⁾ *Eligius*, f. 19v: „consequuta sunt nos multo et tristiora, fugae, latrocinia, depraedationes, exsilia et incerta sedes, primo in solitudine Boxtellana tentata, deinde quoque in Hessana [Esch] et Ghestellana [St. Michielsgestel] sed nusquam tuta.”

²⁾ *Eligius*, f. 19v: „Denique pervagati sumus omnem poene solitudinem hanc Campinia nec etiamnum hodie scimus ubi habitamus.”

heden ingelicht door een uitvoerig levensbericht, waarschijnlijk nagelaten door Eligius' tijdgenoot D. Petrus de Wal¹⁾ te Brussel. Het wordt bewaard in het kabinet der handschriften van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel en is getiteld: *De vita et moribus V. P. D. Gerardi Eligii, professi et vicarii Cartusiae Bruxellensis, cum elogüs quorundam Patrum ab ipso concinnatis.*²⁾ De gedetailleerde biographie, door Goethals³⁾ gegeven, is mede daaraan ontleend.

Gerardus Eligius of Eloy werd 21 Juli 1590 uit arme ouders geboren te Petit-Han bij Durbuy in Luxemburg (bisdom Luik), ongeveer 36 kilometers bezuiden Luik. Nadat hij in zijn geboorteplaats voorbereidend onderwijs had genoten, is hij op dertienjarigen leeftijd aangenomen als leerling van het Jezuietencollege te Antwerpen. Hier volgde hij de humaniora. Hij maakte er goede vorderingen en trok reeds de aandacht door zijn vaardigheid in het maken van Latijnsche gedichten. Ook leerde hij hier zoo goed Nederlandsch spreken, dat men hem hield voor iemand uit de omgeving van Antwerpen. Nadat hij het college had doorloopen, werd hij in dienst genomen door een Portugeesche familie om den zoon des huizes naar Leuven te vergezellen. Kort na zijn aankomst aldaar kreeg hij een eenvoudige betrekking als bediende bij Erycius Puteanus. Hij vond daarnaast gelegenheid om zijn academische studie aan te vangen. Later is hij naar Douay verhuisd, waar hij een leergang in de philosophie volgde en de bijzondere belangstelling en steun van Balthasar de Robiano genoot. Hij stond op het punt om hier den graad van magister artium te behalen, toen hij het besluit nam om zich terug te trekken uit de wereld. De kartuizers van Sint-Omaars, tot wie hij zich had gewend, moesten hem berichten, dat alle cellen van hun klooster bezet waren. Dank zij de voorspraak van Balthasar de Robiano en de bemiddeling

¹⁾ † 1648.

²⁾ Hs n° 19703, fol. 178—198 (J. van den Gheyn, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique*, VI, Bruxelles 1906, No. 4061). Het hs. is afkomstig van de Brusselsche kartuizers.

³⁾ *Goethals*, III (1838), 152—161. Zie voorts over hem *Ephem.*, IV, 604.

van den thesaurier de Robiano te Brussel, werd hij aangenomen in de Brusselsche chartreuse, waar hij 3 Maart 1612 op 22-jarigen leeftijd het kled van Sint-Bruno ontving uit handen van den prior Jan van Emmikhoven. De biografie schetst Eligius als een eenvoudig en nederig man, vroom van aard, streng voor zichzelf, maar weinig opgewekt en zeer zwijgzaam. Zijn levendige geest, scherp verstand en groote kennis gingen achter deze eigenschappen schuil. In het klooster te Brussel ving hij zijn litterairen arbeid aan, waarvan wij elders een overzicht zullen geven. ¹⁾

Op 16 November 1616 zond men hem naar de kartuizeronnen te Brugge om den vicarius dier monialen D. Cornelis van Schoonhoven ²⁾, die hoogbejaard en slecht van gezicht was, in zijne bediening bij te staan. In 1621 is hij van deze opdracht ontheven en teruggekeerd naar het huis zijner professie. Op verzoek van Jan van Emmikhoven ³⁾, die thans prior van de Bossche karthuizers was, is Eligius op 12 November van hetzelfde jaar overgeplaatst naar Den Bosch om daar het ambt van vicarius te bekleeden. Hier heeft hij het eerste gedeelte der kroniek van dat huis geschreven. In 1623 verhuisd naar Boxtel, vond hij in den daaropvolgenden tijd gelegenheid om deze nagenoeg te voltooien. Voorts kwam in 1624 zijn biographie van Joost van Schoonhoven gereed.

Het Bossche convent was in dezen tijd welhaast uitgestorven. In 1625 is Eligius als vicarius overgeplaatst naar het nieuwe klooster van Sint-Sophia te Antwerpen ⁴⁾, waar hij kort daarna aan zijne Annales de laatste hand heeft gelegd. In 1630 is hij naar het klooster zijner professie te Brussel teruggekeerd, waar hij tot aan zijn dood het officie van

¹⁾ Zie het vervolg van deze bijdrage.

²⁾ *Biogr. Wbk.*, VI, kol. 854—855.

³⁾ „ut habeam — schreef deze — aliquem meae conscientiae testem et consolatorem, qui mihi erit tamquam frater et socius spiritualis.” (*Goethals*, t. a. p.)

⁴⁾ *Goethals*, t. a. p. deelt abusievelijk mede, dat hij rector is geworden van de nieuwe nederzetting.

vicarius heeft vervuld, terwijl hij er tevens magister noviciorum is geworden. Bovendien wist hij in deze periode zich nog op allerlei wijzen met de pen verdienstelijk te maken. Hij stierf te Brussel 30 December 1641 na een ongesteldheid van zeven dagen.¹⁾

Het autograaf van Eligius' Annales, dat wij hebben geraadpleegd, is afkomstig uit de bibliotheek der voormalige chartreuse te Montreuil-sur-Mer. Dit klooster was in de vorige eeuw door aankoop eigenaar van het handschrift geworden. Omtrent de herkomst kon men ons niet nader inlichten. Wel staat, blijkens een aantekening op de binnenzijde van den omslag, vast, dat het heeft toebehoord aan de Antwerpsche kartuizers. Toen hun klooster in 1783 door Joseph II was opgeheven, heeft men in 1785 hun boeken verkocht²⁾, waardoor het hs. in omloop zal zijn gekomen.

Toen de kartuizers in het begin onzer eeuw uit Frankrijk zijn verdreven, is de codex overgebracht naar St. Hugh's Charterhouse, Parkminster (Partridge Green) in Engeland. Nadat het vervolgens eenige jaren is bewaard in de chartreuse van Sélignac bij Simandre (Ain) in Frankrijk, waar de geheele boekerij van Montreuil-sur-Mer berust, is het thans opgenomen onder de archieven der orde in de Certosa di Lucca (Italië) onder no. A-v, 32b.³⁾

Het handschrift, waarvan reeds elders een beschrijving is gegeven⁴⁾, draagt op den rug van den perkamenten band het opschrift: *Domus Sanctae Sophiae descriptio*. F. 17—17v be-

¹⁾ Zijn „schedula mortuaria”, op f. 197 van hs. 4061 der Kon. Bibl. Brussel medegedeeld, luidt als volgt:

„Anno 1641 30 Decembris obiit in Cartusia Bruxellensi D. Gerardus Eligii [sic] professus ibidem ac alias Sylvae-Ducis et Antverpiae vicarius, nec non monialium Cartusiensium confessarius Brugis anno aetatis 51 religionis 30. Vir pius, humilis, austerus sibi, aliis benignus, piis studiis addictissimus, in officio divino assiduus.” Zie voorts hetzelfde hs., f. 194v.

c. 1642: „Obiit D. Gerardus Eligii [sic] professus et vicarius domus Bruxellensis.”

²⁾ Stadsarchief Antwerpen, hs. 21773.

³⁾ Met de zeer gewaardeerde machtiging van den Hoogerwaarden Pater Generaal is het hs. mij eenigen tijd ten gebruike afgestaan.

⁴⁾ *Verschueren*, 381—382.

vatten een opdracht aan D. Willem Willems van Hasselt den eersten rector van het nieuwe Antwerpsche huis.¹⁾ Daarna volgt op f. 18-118 de eigenlijke kroniek der Bossche kartuizers, welke dus rond 200 bladzijden beslaat. Eligius heeft zijn *Annales* veelvuldig onderbroken door lange Latijnsche verzen, die voor ons weinig bekoorlijks hebben. De inhoud van deze rijmen is van geen belang. Zij beslaan bijna een derde gedeelte van de kroniek. Eligius toont zich vooral in het eerste en tweede deel van zijn *Annales* een babbelaar en een rijmelaar, die het geduld van den lezer op de proef stelt. Van f. 18 tot f. 77v heeft zijn beschrijving betrekking op de aanvangsperiode van het convent onder het rectoraat van Dionysius den Kartuizer. Mougel²⁾ heeft het handschrift van Eligius in de tweede helft der vorige eeuw geraadpleegd. De gegevens, die men in het eerste en tweede deel der *Annales* aantreft, zijn door ons in de volgende bladzijden volledig benut en uitputtend verwerkt. Daarom is er van afgezien om de *Annales* in hun geheel voor publicatie in aanmerking te brengen. Wel scheen het ons nuttig toe den volledigen tekst van het derde en vierde (laatste) deel achter deze bijdrage te doen afdrukken, met weglating echter van de rijmen. Zij betreffen de nieuwere geschiedenis van het convent van Sint-Sophia van 1566 af.

Omtrent de bronnen, welke hem voor de samenstelling van zijn kroniek hebben ten dienste gestaan, deelt Eligius³⁾ het volgende mede. Veel heeft hij opgeteekend uit den mond van hen, met wie hij gedurende eenige jaren in dit huis heeft geleefd. Deze getuigenissen bevatten deels het relaas van tijdgenooten, deels de weergave van hetgeen dezen bij overlevering aangaande de geschiedenis van het convent bekend

¹⁾ Inc.: „Admodum venerando Patri in Christo Guilelmo Willems Hasselensi primo Rectori ac Initiatori Metaphoricae domus hujus N. unus pro omnibus hoc scriptum offero.”

²⁾ Mougel, passim.

³⁾ Eligius, f. 35: „Scripsimus et recolligimus haec qualiacumque, quae partim ex fida relatione, vel ex viva veraque voce et testificatione eorum quibuscum aliquot annis in hac domo viximus, quorum canis, ut est proverbium, et annis fides debetur.”

was. Van deze huisgenooten noemt de kroniekschrijver de meesten met name, te weten den leekebroeder Joannes Commotius¹⁾, geprofest convers van het voormalige kartuizerklooster Monnikhuizen bij Arnhem, een man van beproefde trouw, die toenmaals 70 jaar oud was en zijn levensavond doorbracht bij de kartuizers van Sint-Sophia.²⁾ Vervolgens den ouden kloosterknecht Hendrik Jansenius³⁾, die, hoewel meer dan 80 jaren tellende, scherp van geheugen en helder van verstand was en mitsdien als betrouwbaar wordt geprezen. In de derde plaats den toenmaligen prior Jan van Emmikhoven⁴⁾, eveneens een hoogbejaard man, die langen tijd als visitator de Nederlandsche provincie had bestuurd. Niet alleen uit hoofde van zijn functies, maar ook omdat hij van kindsbeen af de stad en haar omgeving had gekend — hij was geboortig uit het land van Altena en had in Den Bosch school gegaan — gold hij als een geloofwaardig zegsman.

Naast de getuigenissen van dezen en anderen heeft Eligius nog beschikt over de oude chartae van het generaal kapittel en andere geschreven bronnen.⁵⁾ Zoo blijkt hij een „liber

¹⁾ *Eligius*, f. 35: „E quibus unus frater Joannes Commotius conversus professus olim domus monachorum septuagenarius est hodie, qui varias provincias pervagatus et variis pro domo et pro Ordine laboribus exhaustus tandem in hac domo consenuit.”

²⁾ Monnikhuizen was in 1580 verwoest. Zie over Joannes Commotius: *Monnikhuizen*, blz. 3—4, 78—79; *Ephem.* IV, 509; voorts het vervolg van deze bijdrage.

³⁾ *Eligius*, f. 35: „Alter aequae fide dignus Henricus Jansenius mercenarius noster domesticus major est octogenario et supra 40 annos hic in domo versatus fidelissimus semper per omnia nostrique summe studiosus, vir quamvis mechanicus et peronustus tamen valde prudens et intelligens et tenacis memoriae, cui magis credendum, quod, oratore teste, cum jam persecuerit tanto tenacius praeteritorum meminisse possit, omnia enim, quae curant senes meminerunt.”

⁴⁾ *Eligius*, f. 35: „Omitto quod modernus prior omni teste major P. Joannes van Emmechove, ex Gheldris oriundus et a puero in hac urbe educatus, et huic orbi satis notus, plurima novisse potuit, quae tamen quamvis parcius et non nisi praegnantiora quaeque referre soleat.” Zie over hem voorts het vervolg van deze bijdrage.

⁵⁾ *Eligius*, f. 35: „Unde ad antiquas chartas capituli, partim quoque ad pandectas quasdam confugere debuimus, et ex his atque ex illis corrogare quicquid ad fidem faciendam fidelissimum ac fortissimum iudicavimus.”

questorius" te hebben geraadpleegd uit de eerste jaren van het klooster, toen Dionysius de Kartuizer er nog rector was.¹⁾

Ook de boekerij van het Bossche klooster, waarvan hij de catalogoog heeft medegedeeld achter zijn *Annales* (f. 141—154v), heeft hij veelvuldig benut. Natuurlijk heeft hij niet verzuimd de geschriften van Dionysius te bespreken. Hij wijdt zelfs een paragraaf aan het oordeel van sommigen zijner tijdgenooten over de werken van den Doctor Ecstaticus.²⁾ Ook blijkt Eligius te putten uit een levensbeschrijving van Dionysius. (f. 61v). Deze biographie is ongetwijfeld die van Loer, doch diens *Vita* wordt niet in de boekenlijst vermeld. Hij noemt den *Tetralogus devotionis* van den Bosschen kartuizerprior Hendrik Vroede.³⁾ Herhaaldelijk citeert hij de *Annales Ecclesiasticae* van Baronius⁴⁾ en hij verwijst naar de *Commentaria super Esaiam* van P. Sasbout (f. 94). Voorts worden aangehaald Bernardus, Bonaventura, Thomas Bozius, Chrysostomus, Gerson, Gregorius, Hieronymus, Ribera, Suso, Theophylactus, Tertulianus⁵⁾ en anderen. Onder de schrijvers, naar wie Eligius verwijst, bevinden zich ook gedrukte historische bronnen. Zoo noemt hij Bostius⁶⁾ en de kartuizers Petreius, Surius en Sutor.⁷⁾

Toen Eligius in 1621 als vicarius naar Den Bosch kwam, verbleef het kleine convent in zijn refugie in de Sint-Jorisstraat. Daar is hij met het schrijven van zijn kroniek begonnen en had hij het archief en de boekerij bij de hand. Reeds toen had hij te klagen over het gemis van kroniekmatige aan-

¹⁾ *Eligius*, f. 29v.

²⁾ *Eligius*, f. 57 e. v.

³⁾ *Eligius*, f. 80v.

⁴⁾ *Eligius*, f. 38v en f. 58v.

⁵⁾ *Eligius*, ff. 37v, 38v, 53v, 54v, 55, 57v, 58, 62v, 63, 64v, 70, 75v, 78, 80v, 91v, 103.

⁶⁾ A. Bostius, *De praecipuis aliquot Cartusianae familiae Patribus* (Coloniae 1609).

⁷⁾ *Eligius*, ff. 58, 81v en 100. Bedoeld zijn: Th. Petreius, *Bibliotheca Cartusiana* (Coloniae 1609); L. Surius, *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum, ab anno salutis MD usque in annum MDLXXIII* (Coloniae 1574); P. Sutor, *De Vita Cartusiana* (Coloniae 1609).

teekeningen betreffende de geschiedenis van het klooster.¹⁾ Nadat de kartuizers echter in 1623 waren uitgeweken naar Boxtel en sommigen van hen zich korten tijd later naar Antwerpen hadden begeven, werd het den annalist moeilijker om zijn arbeid voort te zetten. Aan het slot van het tweede gedeelte vestigt hij hierop de aandacht. Het valt hem niet licht eenigszins volledig te blijven. De gebeurtenissen, die hebben plaats gevonden na de plundering van het Vughtsche huis in 1566 zijn voor hem moeilijk te reconstrueeren. Want de chartae van het generaal kapittel uit het tiental jaren na de voormelde ramp, toen het convent verspreid was, waren zoek geraakt. Daar kwam nog bij, dat hij de bescheiden, waarover hij het voorgaande jaar nog kon beschikken, thans in ballingschap moest missen. Het was dus in 1624, dat Eligius het tweede gedeelte („*Elementatio secunda*”) zijner *Annales* heeft voltooid. Wat hij vervolgens gaat verhalen is bijgevolg — naar hij schrijft — niet zoozeer uit schriftelijke bronnen geput dan wel uit mondelinge getuigenissen en uit eigen ervaring. Derhalve zal het vervolg van zijn historieverhaal leemten en feilen vertoonen, die, naar hij hoopt, anderen vroeg of laat zullen aanvullen of verbeteren.²⁾ Het tijdvak van 1595 tot 1624 vond dan ook in de *Annales* nauwelijks behandeling. Eligius volstaat met een naamlijst der

¹⁾ *Eligius*, f. 34v.

²⁾ *Eligius*, f. 100—100v: „Itaque potius ad fugam et exsilia nostrorum veniamus, et quamvis nihil aut vix quicquam de veritate earum quae post destructam domum tam in hac provincia quam in Ordine gestarum habeamus, eo quod chartae capituli generalis quae totis decem annis quibus nostri dispersi fuerunt, exciderint et desint in textu chartarum, hinc est quod incerta et dubia fere omnia habeamus. Accedit praeterea quod in hoc quodammodo velut exsilio adhuc constitutus exsul ab urbe et a domo scribo sine lumine, sine subsidio illo chartarum quod ante annum cum adhuc essemus in urbe semper ad manum habebamus: et quae deinceps narraturus sum non tam ex chartis vel scriptis quam ex vivae vocis oraculo tradita et accepta habeam. Unde ignoscendum scripto et scriptori, si quid secus forte quam rei gestae veritas se habeat narret, quia haec quae deinceps prosequamur partim ab obliviosis auditoribus, partim ipse obliviosus interdum scriptor, tametsi quam possum optima fide narrem, nihilominus potui errare. Sed tamen aequus rerum et temporum aestimator non palpator facile ignoscet, inquam, si consideret de perturbatissimis temporibus non aliam fere quam perturbatam narrationem et orationem potuisse connecti.”

opvolgende prioren benevens enkele notities. Liever wil hij over zijn tijdgenooten kort zijn.¹⁾

Chartae van het generaal kapittel der Grande Chartreuse.

Naast de Annalen van Eligius leveren de ordonnanties van het generaal kapittel der orde belangrijke bouwstoffen voor de geschiedenis van het Bossche convent. De patres capitulares vergaderden kort na Paschen. De chartae verschaften een aantal gegevens, die in verband met of dikwijls bij gebreke van andere berichten van groote beteekenis zijn. Opmerking verdient evenwel dat deze vergadering slechts dan bepaalde bevelen of aanwijzingen voor een klooster had te geven, wanneer er iets bijzonders was te beslissen of op te merken. Uit het stilzwijgen van de chartae in eenig jaar kan daarom de gevolgtrekking worden gemaakt, dat geen aanleiding bestond tot ingrijpen, vermanen of beschikken.

Echter neme men in aanmerking, dat de chartae niet volledig zijn bewaard. Ten gevolge van de revolutie op het einde der 18de eeuw is de oude verzameling der *Chartae Capituli Generalis* van het groote klooster bij Grenoble verloren gegaan, met uitzondering van 4 deelen, betreffende de jaren 1438—1474 en 1516—1535, die in de Nationale Bibliotheek te Parijs worden bewaard. Voorts bezit de Certosa bij Lucca een gehavend en niet compleet deel van de jaren 1560-1570. Een eveneens zeer geschonden deel van 1504—1515 bevindt zich in St. Hugh's Charterhouse te Partridge Green (Engeland). Een codex in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel houdt de chartae in van de jaren 1416—1426, 1428—1442.²⁾ Kleinere fragmenten treft men verspreid aan in verschillende archieven en handschriftenverzamelingen.

Wijlen Dom Palémon Bastin te Galluzo bij Florence had zich in den loop van vele jaren de moeite gegeven, de nog bewaarde chartae op te sporen en daarvan afschrift te

¹⁾ *Eligius*, f. 114v—115v.

²⁾ Zie de aantekeningen van Dr. E. Lamalle S. J. (*Lamalle*, p. XLI).

nemen. Deze afschriften zijn ons destijds door hem welwillend ter bestudeering afgestaan. Sedert het overlijden van Dom Palémon berusten zij in de archieven der Orde te Lucca.

Het archief der Bossche kartuizers.

Van het archief van Sint-Sophia is, voor zoover ons bekend is, weinig bewaard. Het Rijksarchiefdepot te 's Hertogenbosch bezit slechts één origineel stuk, dat in 1922 ten geschenke is ontvangen.¹⁾ Overigens berusten in de bewaarplaats twee dossiers met oudere en moderne afschriften en aantekeningen betreffende de kartuizers van 's Hertogenbosch en die van Geertruidenberg, welke echter niets belangrijks bevatten. Ook in het stadsarchief van 's Hertogenbosch en in het gemeentearchief van Vught worden geen stukken afkomstig van Sint-Sophia bewaard, zooals mij door de archivarissen dier gemeenten is medegedeeld.

Het is waarschijnlijk, dat de conventualen, toen zij in het begin der 17de eeuw hun refugie binnen Den Bosch moesten verlaten, en later, toen zij zich hebben gevestigd in de Zuidelijke Nederlanden, de gelegenheid hebben gehad om het geheele kloosterarchief, voor zoover het niet bij de plunderingen en verplaatsingen van het Vughtsche huis verloren mocht zijn gegaan, over te brengen naar hun nieuwe woonplaatsen.

Tusschen 1620 en 1640 hebben de overgebleven Bossche kartuizers zich geleidelijk te Antwerpen gevestigd, waar zij in de Sint-Rochusstraat in een refugie van de chartreuse te Lier den grondslag legden van een nieuw convent, dat naam en zegel van het voormalige klooster te 's Hertogenbosch heeft overgenomen. Dit Antwerpsche huis van Sint-Sophia is op het einde der 18de eeuw gesupprimeerd.²⁾ Wanneer men

¹⁾ Dit charter van 5 Aug. 1486 betreft een kwietschelding, door Jan die Rijck als momboir en voogd van zijn vrouw Elisabeth Pieck aan het convent gedaan, van alle aanspraken, die hij vanwege zijn echtgenoot op Aleijt Pieck, weduwe van Arnold van Herlaer, heeft gehad aangaande de goederen, welke het kartuizerklooster van Aleijt had ontvangen.

²⁾ *Monasticon*, II, 245—248, 261—264.

kennis neemt van de wijze, waarop de burgerlijke overheden toen zijn te werk gegaan bij het verzamelen en het vervoer van de archieven der verlaten kloosters ¹⁾, moet men de kans groot achten, dat van de registers en bescheiden van het Bossche huis nog in dien tijd veel is verloren gegaan. Dit is misschien de reden, waarom in het Staatsarchief te Antwerpen slechts enkele stukken bewaard worden van de kartuizers te 's Hertogenbosch, namelijk een tweetal charters op perkament van 1501 en 1504, een register betreffende den verkoop van hout van 1564 tot 1658 ²⁾ en een rekeningenboek van de jaren 1582 tot 1587. ³⁾

De reeds aangeduide lotgevallen van de archieven der Antwerpsche kloosters ten tijde van de uitdrijving leidden er toe, dat een groot gedeelte der bescheiden tegen de bedoeling in is terecht gekomen in Brussel. ⁴⁾ Dientengevolge wellicht vindt men thans in het kabinet der handschriften van de Koninklijke Bibliotheek aldaar een bundel stukken aangaande de Antwerpsche kartuizers, waarvan ff. 12—18 bevatten een door de Aartshertogen verleende „Octroye voor de Heeren Chartroisen te 's Hertogenbosch” dd. 27 Maart 1615 en eenige copiëen van hetzelfde stuk. Voorts treft men in dezen bundel (ff. 38—41) twee bladen met aantekeningen van de Bossche kartuizers aan, loopende van 8 Januari 1623—18 Januari 1624.

Een ander gedeelte van het archief der Bossche kartuizers berust in het archief van het Aartsbisdom Mechelen. Hier bevindt zich namelijk een register der cynsen en renten (15de eeuw, 97 blz. in 4°) en worden voorts bewaard 23 oorkonden

¹⁾ H. Jacobs, *Inventaris der Archieven van het Provinciaal Bestuur van Antwerpen*, I (Oude Archieven) (Antwerpen 1890), blz. 9 e. v.

²⁾ J. Vannérus, *Le Depot des Archives de l'Etat à Anvers* (in: *Revue des Bibliothèques et Archives de Belgique*, 1906), blz. 5.

³⁾ No. 6 (oud n° 176). De inventaris vermeldt abusievelijk, dat de rekeningen betreffen het convent van Geertruidenberg, dat zich in die jaren te Vught zou hebben bevonden.

⁴⁾ Jacobs, t. a. p., blz. 10.

⁵⁾ J. van den Gheyn S. J., *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Royale de la Belgique*, VI (Bruxelles 1906), p. 169, No. 3858 (19703).

uit de 15de en 16de eeuw, betrekking hebbende op de goederen en bezittingen van S. Sophia.¹⁾

In 1919 kwam het stadsarchief te Antwerpen door aankoop in het bezit van een in de tweede helft der 18de eeuw geschreven handschrift, afkomstig van het in 1783 opgeheven kartuizerklooster aldaar. Het beslaat 48 blz. en draagt tot opschrift: *Oorsprong ende Voortgang van het Clooster der Carthuysers binnen de stad Antwerpen.*²⁾ Deze beschrijving vangt aan bij de komst van de kartuizers in de omgeving van 's Hertogenbosch en is klaarblijkelijk, voorzoover zij betreft het oude S. Sophia, ontleend aan Eligius.

Het is te betreuren, dat het calendarium of necrologium van S. Sophia, in Eligius' tijd nog aanwezig³⁾, niet meer is terug te vinden. Dientengevolge zijn ons tal van gegevens onthouden, die nevens de andere van veel waarde zouden zijn geweest.

De boekerij.

Omtrent de librye van het klooster zijn wij uitstekend ingelicht door de voortreffelijke studie van P. Lucidius Verschuieren O. F. M., getiteld „De bibliotheek-catalogoog der Kartuize S. Sophia te Vught” in het *Historisch Tijdschrift*, deel XIV (1935), blz. 372—402, en deel XV (1936), blz. 7—58. Eligius heeft, zoals wij reeds hebben medegedeeld, van de in zijn tijd aanwezige verzameling een lijst opgesteld. (f. 141—154v). De tekst van deze lijst is door P. Verschuieren gepubliceerd, voorzien van een uitvoerige inleiding. Voorzoover ons bekend is, bestaan van geen der voormalige kartuizerboekerijen in Nederland en België dergelijke uitvoerige gegevens.⁴⁾ In de belangrijke inleiding, welke aan de mededeeling van den catalogoog voorafgaat, heeft

¹⁾ Volgens vriendelijke mededeeling van den E. H. Tambuyser, toegevoegd archivaris. De gelegenheid heeft mij ontbroken om de voormelde stukken, welke zich in Brussel, Mechelen en in het Staatsarchief te Antwerpen bevinden, te onderzoeken.

²⁾ No. 23385.

³⁾ *Verschuieren*, 16.

⁴⁾ Vgl. *Amsterdam*, blz. 22—31.

P. Verschueren een beschrijvend overzicht gegeven van de handschriften en boeken, afkomstig van de Bossche kartuizers, welke nog zijn bewaard.

In de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bevindt zich een codex (verzamelband) uit de tweede helft der 15de eeuw, bevattende 45 tractaten.¹⁾ Voorts eenzelfde bundel van 25 tractaten en nog een derde codex.²⁾ Ook in de collectie van de Maatschappij der Ned. Letterkunde vindt men een handschrift, geschreven op het einde der 15de eeuw, dat blijkens den band waarschijnlijk van S. Sophia afkomstig is. In het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen wordt een verzamelband van 7 handschriften en incunabels bewaard, welke ook aan het Vughtsche klooster heeft toebehoord. Verspreide resten van de boekerij der Bossche kartuizers worden verder aangetroffen in de bibliotheek van het Groot Seminarie te Mechelen en in de verzameling van het Ruusbroec-Genootschap te Antwerpen.³⁾

De litteraire werkzaamheid der monniken.

Wanneer wij een overzicht willen geven van de litteraire werkzaamheid der monniken van S. Sophia, ontmoeten wij in de eerste plaats niemand minder dan Dionysius den Kartuizer, den eersten rector van het convent (1402—1472), geleerde en schrijver van bijzondere vermaardheid, te recht genoemd den laatsten der groote middeleeuwsche scholastieken. Zijn geschriften, die zoowel in handschrift als in druk over de geheele beschaafde wereld zijn verspreid, behandelen hoofdzakelijk onderwerpen op het gebied der exegese, filosofie, theologie, canoniek recht, mystiek, ascese en sociologie. Men vindt er voorts werken onder van homiletischen en polemischen aard.

Een moderne, volledige uitgave dezer opera, welke 42 zware

1) *Verschueren*, blz. 385—391, 397—398.

2) *Verschueren*, blz. 395—397.

3) *Verschueren*, blz. 399—400.

quarto-deelen beslaat, is in 1896 door de kartuizers begonnen en thans voltooid.¹⁾

Met verwijzing naar de uitgebreide literatuur betreffende Dionysius moge hier worden volstaan. Zijn biographie is geschreven door den Keulschen kartuizer Dirk Loer van Stratum († 1554). Deze levensbeschrijving is afgedrukt in deel I van de moderne uitgave van *Dionysius' Opera Omnia* (blz. XXIV—XLVIII) en afzonderlijk uitgegeven te Doornik in 1904.²⁾ De oudere literatuur betreffende den Doctor Ecstaticus wordt volledig opgegeven door *Mougel*. Nieuwere literatuur is door Prof. Dr. W. Mulder S. J. medegedeeld in *Biogr. Wbk.*, deel II (1912), kol. 393—396. Een studie over „Dionysius den Kartuizer en zijne werken” van de hand van P. Albers S. J. vindt men in *Studiën*, deel XLIX (1897), blz. 203—255. Iconografische bijzonderheden omtrent den grooten kartuizer kan men ook vinden in mijn bijdrage „Dionysius de kartuizer in beeld” in *Opgang*, 4e jaargang (1924), blz. 761—767, 833—840 en 881—885. Ten slotte zij nog gewezen op de volgende studies: E. Ewig, *Die Anschauungen des Kartäusers Dionysius von Roermond über den christlichen Ordo in Staat und Kirche* (Bonn 1936) en P. Teeuwen, *Dionysius de Karthuizer en de filosofische stroomingen aan de Keulse Universiteit* (Brussel 1938).

De Leidsche hoogleeraar Dr. J. Huizinga³⁾ typeerde als volgt den arbeid van den monnik:

„Dionysius de Karthuizer is het volledigste type van den machtigen godsdienstigen enthousiast, dat de laatste Middeleeuwen hebben opgeleverd. Het is een onbegrijpelijk energisch leven; hij vereenigt de vervoeringen van de groote mystieken, de wildste askese, de voortdurende gezichten en

¹⁾ *Doctoris Ecstatici D. Dionysii Cartusiani Opera Omnia*, cura et labore Monachorum sacri Ordinis Cartusienensis (Monstrolii 1896 — Tornaci 1913).

²⁾ *Vita Beatae Memoriae Dionysii Cartusiani auctore Theodorico Loer a Stratis*, vicario Cartusiae Coloniae (Tornaci 1904). Bij het citeren verwijzen wij naar den tekst in de *Opera Omnia*.

³⁾ J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen* (Haarlem 1919).

revelaties van den geestesziener met een schier onafzienbare werkzaamheid als theologisch schrijver en practisch geestelijk raadsman. Hij staat even na aan de groote mystici als aan de practische Windesheimers, aan Brugman, voor wien hij zijn beroemde handleiding van het christelijk leven schrijft (Opera, t. XXXIX, p. 496; Mougel p. 54; Moll, Johannes Brugman I, p. 74; Kerkgesch. II; K. Krogh-Tonning, Der letzte Scholastiker, Eine Apologie, Freiburg 1904, p. 175) als aan Nicolaas van Cusa, aan de heksenvervolgers (Mougel, p. 58) als aan de geestdriftigen voor een zuivering der Kerk. Zijn arbeidskracht moet onverwoestbaar zijn geweest. Zijn geschriften vullen 45 quarto deelen. Het is alsof de geheele Middeleeuwsche theologie nog eens uit hem terugstroomt. „Qui Dionysium legit, nihil non legit” heette het onder de theologen der 16^e eeuw. Hij behandelt evengoed de diepste vragen van wijsgeerigen aard, als dat hij voor een ouden leek, broeder Willem, op diens verzoek schrijft over de wederkerige herkenning hiernamaals. Hij zal het zoo eenvoudig mogelijk zeggen, belooft hij, en broeder Willem kan het in het Dietsch laten overbrengen. (Opera t. XXXVI, p. 178, De Mutua Cognitione). In een eindeloozen vloed van eenvoudig uitgedrukte gedachten geeft hij alles, wat de groote voorgangers gedacht hadden, terug. Het is echt laat werk: samenvattend, concludeerend, niet nieuw scheppend. De citaten van Bernard van Clairvaux of Hugo van Sint Victor schitteren als juweelen op het slichte eenkleurige kleed van Dionysius' proza. Al zijn werken werden door hem zelf geschreven, nagezien, verbeterd, gerubriceerd en geillumineerd, totdat hij in het eind zijns levens welbedacht met schrijven ophoudt: „Ad securae taciturnitatis portum me transferre intendo.” (Vita, Opera, t. I, p. XXIV, XXXXIII).”

In hoeverre Dionysius tijdens zijn betrekkelijk kort verblijf bij 's Hertogenbosch (1466—1469) gelegenheid heeft kunnen vinden om, ondanks gebrek aan hulpmiddelen en niettegenstaande tal van beslommeringen en ongemakken, met schrijven voort te gaan, valt moeilijk vast te stellen. Zijn laatste ver-

handeling *De Meditatione* heeft hij voltooid in het jaar van zijn vertrek uit Eikendonk (1469).

De Vughtsche kartuizers zijn niet achtergebleven in ijver om de werken van hun grooten stichter te helpen verspreiden. Reeds voordat hun Keulsche ordebroeders met zeldzame activiteit in het begin der 16de eeuw Dionysius' werken in druk deden verschijnen, hebben zij op hun kosten te 's Hertogenbosch een der verhandelingen van Dionysius in het Nederlandsch het licht doen zien. Omstreeks 1510 is namelijk op hun last en op hun kosten in druk verschenen: *Dionysius' Tractaet van den loflijken maeghdelijken leven*. ('s Hertogenbosch, Laur. Hayen, z. j., 8°). Wellicht hebben zij ook de hand gehad in andere Bossche edities van Dionysius' geschriften.¹⁾

De onderneming van de kartuizers te Keulen, die van 1530 af voor hun rekening de uitgave en wederuitgave der werken van den Doctor Ecstaticus deden geschieden, is door verschillende kloosters in de Nederlanden geldelijk gesteund. Onder deze bevond zich ook het Vughtsche huis. In een brief van Dirk Loer aan den prior van de Utrechtsche chartreuse schreef eerstgenoemde: „Nec minus adstitere nobis Prior Gandensis, Buscoducensis et Lovaniensis, viri admodum devoti ac venerandi, Dionysii evulgationem scribendo, et exemplaria transmittendo impense promoventes.”²⁾

Ook Martinus Greve, secretaris van 's Hertogenbosch, schijnt den voortreffelijken arbeid der Keulsche monniken een warm hart te hebben toegedragen. De prior van Keulen, D. Pieter Blommeveen van Leiden, heeft hem in 1535 de nieuwe uitgave van Dionysius' *De Quatuor Hominis Novissimis* opgedragen.³⁾ Uit de opdracht blijkt, dat D. Ge-

¹⁾ *Verschueren*, 376—377.

²⁾ *Bibl. Cart.*, 275—277.

³⁾ Het slot van deze opdracht luidt: „Salvere te jubet frater Gerardus [Hamontanus] procurator meus, tuus olim alumnus, et frater Theodoricus [Loer a Stratis] meus vicarius, excitator promotorque praecipuus impresurae operum D. Dionysii nostri, omnisque haec nostra pariter et Cantaviensis cum suo priore familia.” Blommevena verzocht hem ook P. Jan van

rard Kalkbrenner van Hamont destijds „alumnus” van Greve was geweest.

Dionysius' tijdgenoot Hendrik de Vroede († 1484), een der eerste prioren van het Vughtsche huis ¹⁾, was auteur van verschillende tractaten. Men name van een verhandeling, getiteld *Tetralogus devotionis*, waarvan in het begin der 17de eeuw nog een handschrift werd bewaard bij de Bossche kartuizers. ²⁾ Zijn letterkundig werk wordt door Sutor († 1537) ³⁾ als volgt beschreven: „Scripsit pro institutione religiosorum quaedam praeclara opera quibus memoriam sui posteritati commendavit. E quibus exstat opus devotioni maxime consentaneum, quod Tetralogum devotionis praenotavit, quod et in partes tres, secundum tres statuum differentias, scilicet incipientium, proficientium et perfectorum partitus est, et dialogico more agens, collocutores Angelum, Monachum, Jesum, Patrem Coelestem, et Mariam Amorosam socrum sanctarum animarum introduxit.” ⁴⁾

D. Cornelis de Groote, monnik van S. Sophia, die op 28 Februari 1614 na een 67-jarig kloosterleven in het huis zijner professie is gestorven ⁵⁾, liet een verzameling preeken na, getiteld *Sermones de tempore et de sanctis*. ⁶⁾

Zeer belangrijk zijn de geschriften, nagelaten door den Bosschenaar D. Arnold Havens, die van 1590 tot 1595 prior van het klooster is geweest en daar in de eerste jaren der 17de eeuw als vicarius andermaal heeft verbleven. ⁷⁾

Baerle O. P. te groeten. (*Dionysii Cartusiani Opera Omnia*, XLI, Tornaci 1912, p. 491).

¹⁾ Zie over hem het vervolg van deze bijdrage.

²⁾ *Eligius*, f. 80v: „Scripsit enim Tetralogum devotionis quendam qui adhuc extat manuscriptum et servatur apud nos, et alia quaedam quae tamen lucem non viderunt”; voorts *Eligius*, f. 141—154v.

³⁾ t. a. p., blz. 600—601.

⁴⁾ De Nederlandsche kartuizer-bibliograaf Petreius (*Bibl. Cart.*, 138—141), in voce Henricus Prudens, wijst er op, hoe Sutor over „Henricus Prudens” zwijgt, doch het tractaat toeschrijft aan zekeren Henricus Vroedius. Over deze vermeende puzzle wijdt hij zelfs nog uit.

⁵⁾ c. 1614: „Obiit D. Cornelius de Groote professus et senior domus Sanctae Sophiae, alias prior domus Campensis, qui 67 annis laudabiliter vixit in ordine.”

⁶⁾ *Biogr. Wbk.*, VI, kol. 647.

⁷⁾ Zie over hem het vervolg van deze bijdrage.

Van zijn werken verdient allereerst vermelding *Commentarius de erectione novorum in Belgio Episcopatum deque iis rebus, quae ad nostram hanc usque aetatem in eo praeclare gestae sunt*. Auctore R. P. Arnoldo Havensio, Carthusiae Gandensis Priore (Coloniae, sumptibus Joannis Kinckii Anno MDCIX). (in 4°). Dit werk is in 1611 opnieuw in den handel gebracht onder den titel *Commentarius rerum a sacris praesulibus in Belgio gestarum*, auctore R. P. Arnoldo Havensio (Coloniae Agrippinae Excudebat Stephanus Hemmerden, sumptibus Joannis Kinckij anno MDCXI)¹⁾. Dit boek, om zijn groote nauwkeurigheid geprezen, geeft een gedocumenteerd historieverhaal van de vestiging der nieuwe hiërarchie in de Nederlanden ingevolge de Pauselijke Bul „Super Universi” van 12 Mei 1559 en bevat bovendien uitvoerige biographieën van de Roermondsche bisschoppen Lindanus en Cuyckius. Zijn verblijf in de voorname kerkelijke centra had hem in staat gesteld over de stof, die hij behandelt, zeer goed ingelicht te zijn. Bij de samenstelling van den *Commentarius* heeft hij het geheime archief van het bisdom Roermond kunnen raadplegen. Het werk is behalve wegens zijn eigenschappen als historische bron ook nog van beteekenis, daar het ten deele de leemte aanvult, veroorzaakt door het verloren gaan van de bisschoppelijke archieven in den grooten brand van 1665.

Een tweede bekend werk van zijn hand is *Historica Relatio duodecim martyrum cartusianorum qui Ruremundae in Ducatu Geldriae Anno MDLXXII agonem suum feliciter compleverunt* (Coloniae 1608 apud J. Kinckium, in 8°).²⁾ Zooals

¹⁾ De uitgave van 1611 is behoudens het titelblad dezelfde als die van 1609. In het in de Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage berustende exemplaar der editie van 1611 blijkt, dat het oude titelblad van 1609, waarvan nog een strook te zien is, is weggesneden en vervangen door het nieuwere titelblad. Het zetsel van beide edities is overigens gelijk.

²⁾ Hetzelfde werk is ook in 1608 in 12° uitgegeven te Gent bij Gualterus Manilius. (56 blz.). De oorspronkelijke uitgave is in 1753 te Brussel herdrukt, doch zonder vermelding van jaartal of drukker. Deze achttiende-eeuwsche editie is de meest verspreide. In de opdracht (p. IV) deelt de uitgever mede, dat hij den nieuwen druk het licht deed zien „ne supradicti Agonis memoria propter prioris editionis raritatem penitus oblitteretur.” Men zie hierover meer uitvoerig G. Hesse O. F. M. in *Limburgs Jaarboek*,

Havensius in zijn voorrede mededeelt, hadden de Roermondsche bisschop Cuyckius en de Bossche Bisschop Masius hem in 1601 aangespoord om, naar het voorbeeld van Estius, die de geschiedenis van de Gorcumsche martelaren had te boek gesteld, een historische beschrijving te geven van de marteling der Roermondsche geestelijken op 22 Juli 1572. De feiten zijn door hem beschreven aan de hand van archiefstukken, getuigenissen van geloofwaardige tijdgenooten en oudere gedrukte bronnen.

Havens bezorgde verder een nieuwe uitgave van de geschiedenis der Engelsche martelaren, een geschrift van den Engelschen prior Mauritius Chancaeus, die kort vóór Havens' tijd met zijn nog overlevende conventualen in de chartreuse te Leuven gastvrijheid genoot en aldaar in 1581 is gestorven. Havens heeft dit werkje herzien ¹⁾ en opnieuw uitgegeven onder den titel *Commentariolus de vitae ratione et Martyrio XVIII Cartusianorum, qui in Angliae regno sub Henrico octavo ob Ecclesiae defensionem crudeliter trucidati sunt* (Gandavi 1608).²⁾ In 1608 verscheen voorts van Havens'

XVII (1911), blz. 5 en volgende, en voorts *De Nieuwe Koerier* van 15, 22, 25 en 29 Juli en 5 Aug. 1922, artikelen bij de 350-jarige herdenking van de Roermondsche martelaren door J. D. D. Keulers, P. J. M. van Gils, P. Albers S. J., J. A. F. van Beurden, W. G(oossens) e. a. De *Historica Relatio* is voorts in het Nederlandsch vertaald en in druk uitgegeven door den kartuizer Michael Uwens onder den titel *Historie van twelf Martelaers der Carthuysers orde* enz. (Roermond 1649), in 4°.

¹⁾ Vgl. de mededeelingen van Havensius in de Epistola nuncupatoria van de Gentsche editie, p. 1—2; *Bibl. Cart.* 17, 245; en p. XXIX—XXXI van de in noot 2) genoemde moderne uitgave.

²⁾ *Goethals*, III, 117—124, deelt mede, dat men aan Havens nog toeschrijft een boek *Innocentia et Constantia Victrix*, in 8°. Hij bedoelt echter: *Innocentia et Constantia Victrix sive Commentariolus de vitae ratione et martyrio XVIII Cartusianorum, qui in Angliae regno sub Henrico octavo, ob Ecclesiae defensionem et nefarii schismatis detestationem, crudeliter trucidati sunt. Edita primum a R. P. F. Mauricio Chancaeo, Anglo, ejusdem Ordinis, pari fide ac pietate: nunc recensita, distincta et mendis purgata, in Cartusia Horti Angelorum, Wirceburgi, in Orientali Franconia, anno MDCVIII*. In hetzelfde jaar is ook nog een Keulsche uitgave verschenen, getiteld: *Historia Martyrii octodecim Cartusianorum Anglorum, sub rege Angliae Henrico VIII, anno Domini 1535, 1537 et 1541, crudeliter interfectorum; Edita primum a reverendo P. F. Mauricio Chancaeo Anglo, ejusdem Ordinis professo, nunc meliori stylo recensita atque in lucem prolata*. (Vgl. *Historia Aliquot Martyrum Anglorum maxime octodecim Cartusia-*

hand te Keulen: *Speculum haereticae crudelitatis, sive de crudelitate moribusque priscorum ac recentium haeticorum* (Coloniae imprimebat Servat. Erffens 1608), in 8°.¹⁾ Hiervan bestaat ook een Keulsche uitgave in 12° en een Parijsche editie van 1609 (in 8°).

Na zijn dood bezorgde Th. Petreius, kartuizer te Keulen, de uitgave van zijn *Oratio quodlibetica habita anno 1572, in D. Thomae Apostoli pervigilio, de auctoritate sanctorum Patrum in dogmatibus fidei et in sensu Scripturae sacrae*. (Coloniae 1620), in 8°.

Voorts is Havens nog de auteur van een tractaat *Exhortatio ad Cartusianos de observantia disciplinae Regularis, vitaeque solitariae commendatione*. Dit tractaat is gedrukt achter de Gentsche uitgave van de *Historica Relatio*. (blz. 57—77). Bovendien heeft Petreius dit tractaat op verzoek van Havens in 1608 bij Bernhardus Gualterius afzonderlijk ter perse gelegd.

In handschrift heeft Havens nagelaten eenige brieven,²⁾ *Evangeliorum Dominicalium Enarrationes* en *Diversae in Magistrum Sententiarum prelectiones*.³⁾ Deze Enarrationes

norum, a V. P. D. Mauritio Chauncy conscripta, nunc ad exemplar primae editionis Moguntinae anno 1550 excusae a monachis Cartusiae S. Hugonis in Anglia denuo edita, Monstrolii 1888, p. XXVIII—XXXI). Vgl. ook E. Margaret Thompson, *The Cartusian Order in England* (London 1930), p. 343 e. v.

¹⁾ In een exemplaar der Universiteitsbibliotheek te Leiden staat met inkt aangeteekend: „Eadem haec editio exstat cum figuris uti et alia. Antw. 1587, cum figuris in 4to, quae est editio princeps, venditur communiter l a 3 florins et 2 a fl. 14—15.” Deze editie hebben wij echter nimmer ontmoet.

²⁾ J. Bruggeman, *Inventaris van de Archieven bij het Metropolitään Kapittel van Utrecht van de Roomsche Katholieke Kerk der Oud Bisschoppelijke Clerezie* ('s Gravenhage 1928) blz. 50. Op blz. 106 worden vermeld een dertiental brieven, die aan hem gericht waren (1581—1603).

³⁾ In de „Epistola Dedicatoria” van zijn *Commentarius rerum a sacris praesulibus in Belgio gestarum* (Coloniae 1611) schrijft Havensius, dat hij gaarne nog ander werk zou hebben opgedragen aan den bisschop van Gent, n. l.: „vel uberiores illas Evangeliorum Dominicalium Enarrationes, quas in Ubiis degens, ex praestantissimis quibusque tum Latinorum tum Graecorum Patrum monumentis publicae utilitati profuturas collegeram, vel quas diversas ibidem in Magistrum Sententiarum olim prelectiones habueram, meisque ad calamum dictaveram.” Zijn gevorderde leeftijd en de ambtbezigheden beletten hem aan een en ander de laatste hand te leggen en het persklaar te maken.

worden nog in handschrift bewaard in de Stadtbibliothek te Trier. Dit hs is afkomstig van het Jezuietencollege te Trier en in de jaren 1573—1574 geschreven door P. Claudius Padoulx S. J.¹⁾ Zoowel van de *Enarrationes* als van de *Prelectiones* was in 1747 een hs aanwezig in de bibliotheek van het kartuizerklooster te Keulën (Hartzheim, p. 241).

Havensius had zich in zijn jonge jaren reeds verdienstelijk gemaakt door de uitgave der *Meditationes Guilelmi Lindani in Psalmos poenitentiales*. Na Lindanus' dood heeft hij nog voor den druk gereed gemaakt diens *Fasciculus poenitentiae* (Coloniae 1610).²⁾ Voorts is door zijn zorgen ook gedrukt Lindanus' geschrift *de fugienda impatientia*.³⁾

Van Havens' oudere geschriften verdient nog vermelding *Disputationum libri II in quibus calumniae et captiones ministri anonymi Nemausensis contra assertiones theologicas et philosophicas in academia Turnonia propositas discutiuntur* (Lyon 1584) in 4°.⁴⁾

Raissius noemt in zijn lijst van Nederlandsche kartuizerauteurs⁵⁾ ook Dirk van Stompwijk († 2 Juli 1621), die van 1599 tot 1601 als procurator heeft behoord tot het Bossche convent.⁶⁾ Hij is namelijk de bewerker van een *Compendium* uit het *Speculum Morale* van den kardinaal Joannes Vitalis.⁷⁾ Petreius heeft mede aan hem opgedragen zijn uitgave van Dorlant's *Chronicon Cartusiense*.⁸⁾

In de rij der monniken van S. Sophia, die zich met auteursarbeid hebben bezig gehouden, neemt Gerardus Eligius († 1641) een bijzondere plaats in. Gedurende de jaren 1612—

¹⁾ Max Keuffer, *Beschreibendes Verzeichnis der Handschriften der Stadtbibliothek zu Trier, Erstes Heft* (Trier 1888), blz. 63, codex no. 82: *Petri Busaei, Arnoldi Havensii, Johannis Hasii expositiones Evangeliorum dominicalium*.

²⁾ Dr. W. Schmetz, *Wilhelm van der Lindt, Erster Teil* (Münster i. W. 1926) 2, 6.

³⁾ Kon. Bibl. Brussel, hs. n° 4065, f. 224.

⁴⁾ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, VI (Paris 1924), kol. 2064—2065.

⁵⁾ Raissius, *Elenchus Scriptorum Belgarum*.

⁶⁾ Zie het vervolg van deze bijdrage.

⁷⁾ *Ephem.* II, 444; *Biogr. Wbk.*, V, 820—821.

⁸⁾ *Dorl.* Epistola Dedicatoria.

1616, toen hij als monnik verbleef in het huis zijner professie te Brussel, had hij zich reeds verdienstelijk gemaakt door den sacrista D. Jan van Blitterswijck behulpzaam te zijn bij het nazien van diens Nederlandsche vertaling van het tractaat *Didacus Stella* over den afkeer van de wereldsche ijdelheden, alsmede van de preeken van Hendrik van Coesfeld. Eveneens onderzocht hij op verzoek van zijn medebroeder D. Hubert Fauconpré ¹⁾ diens handschrift over het H. Sacrificie der Mis, dat deze voornemens was te publiceeren. In deze periode werd hem door zijn prior opgedragen gegevens te verzamelen over de geschiedenis van het kartuizerklooster te Brussel en deze in een overzicht te verwerken. Deze opdracht werd hem verstrekt naar aanleiding van een uitnoodiging, in 1615 door de Grande Chartreuse tot de prioren der verschillende huizen gericht ²⁾, om het bestuur der orde te documenteeren omtrent hetgeen voor de historie der kloosters van belang was.

In het tijdvak 1616—1621 was Eligius te Brugge belast met de assistentie van den vicarius der kartuizernonnen, D. Cornelis van Schoonhoven, die blind en hoogbejaard was. In deze jaren werkte hij reeds aan zijn biographie van den kartuizer-martelaar Joost van Schoonhoven, die in 1572 te Brielle ter dood is gebracht. Het materiaal daarvoor heeft hij blijkens zijn bericht geput deels uit gedrukte bronnen, met name uit de geschriften van P. Opmeer en H. Rosweyde, deels uit mededeelingen, verkregen van Pater Albertus van Theilingen, supprior van de Kruisheeren te Keulen, neef van den martelaar, van D. Wenceslaus de Plenelvaux, die vroeger met Joost van Schoonhoven tot het Delftsche convent had behoord, van D. Cornelis van Schoonhoven, professus van het verwoeste klooster bij

¹⁾ Zie over hem hierna.

²⁾ c. 1615: „Quoniam ad totius Ecclesiae et Ordinis bonum utile fore judicamus si chronologica rerum Cartusianarum historia in lucem edatur, ideo capitulum generale mandat omnibus Prioribus et Superioribus domorum, ut fundationes, privilegia, miracula et id genus insigniora et relatu digna transmittant ad Reverendum Patrem per exempla fideliter recognita, idque intra annum.”

Geertruidenberg, die veel heeft kunnen vernemen uit den mond van ooggetuigen, van den Keulschen kartuizer D. Georg Garnefeld, en van een aantal anderen. Eligius heeft deze biographie voltooid in 1623, toen hij als vicarius van het uitgeweken Bossche convent te Boxtel verbleef.¹⁾ Zij verscheen een jaar later te Brussel in druk onder den titel: *Vita et Martyrium B. Justi Goudani Cartusiae Delphensis in Hollandia Professi et Sacristae* (Bruxellis 1624). Deze biographie is door Ad. Driscart in het Fransch vertaald en in 1644 te Doornik in druk verschenen onder den titel *Le Juste victorieux, ou discours sur la vie et le martyre de B. Juste de Gouda, religieux profès et sacristain de la chartreuse de Delft en Hollande*²⁾, als vervolg op Driscart's vertaling van Dorlandus' *Chronicon Cartusiense*, getiteld *Histoire des Chartreux*.

In dezelfde jaren schreef hij zijn *Annales Cartusiae Sanctae Sophiae Constantinopolitanae*, waarvan wij de autograaf hebben kunnen raadplegen. Belangrijk voor ons is ook de *Index librorum hujus domus seu Cartusiae*, dien hij in denzelfden codex heeft opgenomen.³⁾

Na een verblijf van eenige jaren te Antwerpen in 1630 teruggekeerd in het klooster te Brussel, gaf hij daar nog in druk *Vita S. Brunonis institutoris primi commentario illustrata* (Bruxellis 1639, in 8°). Op de eerste bladzijde wordt het karakter van deze uitgave nader aangeduid: „ex ea, quae est a R. P. Francisco de Puteo et P. Blommevenna primum edita ac post modum a V. P. Laurentio Surio recensita et paraphrasticos reddita, commentationibus variis, additionibus etiam ac supplementis illustrata. Quae omnia ex ipsis fontibus hausta, ex originalibus litteris, diplomatibus,

¹⁾ De opdracht aan den visitator D. Bruno van Oetelaer, in wiens vriendschap Eligius zich mocht verheugen, is gedateerd met de volgende woorden: „Ex solitudine Campinae pridie Idus Oct. 1623, unus ex pusillis vestris. F. G. E.”

²⁾ „tiré et abrégé en nostre vulgaire de celui qu'a publié en latin le R. P. Gérard Eloy, religieux chartreux du mesme ordre. (in 4°)”.

³⁾ *Verschueren* 380—382.

privilegiis cartusiae Calabriae recenter eruta et summa fide studioque actuarii transumpta habentur. Commentatore G. Suriano Belgae. Eligius noemt zich hier G. Surianus.¹⁾ Zijn commentaar beslaat de bladzijden 78—504.

Tevens bewerkte hij voor Joseph Geldolph de Rykel, abt van Sint-Geertrui, een levensbeschrijving van de H. Gertrudis, die op naam van genoemden Van Rykel is uitgegeven²⁾: *Historia S. Gertrudis, principis virginis primae Nivellensis abbatissa* (Bruxellis 1637); in 4°, 690 pp. (Zie *Biogr. Wbk.*, V, 634—635).

Zeer bekend is zijn geschiedenis van de kartuizerkloosters in de Nederlanden, in 1632 op naam van Arnoldus Raissius te Douay uitgegeven.³⁾ Men vindt er, wat S. Sophia betreft, een fragment uit de *Annales* in terug.

Eligius heeft uit het Spaansch in het Latijn vertaald het Leven van den H. Bruno door Joannes de Madriaga. Ook heeft hij in het Latijn vertaald de geestelijke oefeningen van Antonius Molina, die hij te Luik in druk heeft doen verschijnen.⁴⁾ Laatstgenoemd werk ondernam hij op aandringen van den prior D. Agathangelus le Clerc.

¹⁾ Dat onder dezen naam G. Eligius schuil gaat, blijkt uit een brief, door D. Petrus de Wal 7 December 1645 aan den prior der kartuizers te Danzig gericht: „Defunctus P. Vicarius D. Gerardus Eligii, acceptis monumentis et cartis ex Cartusia Calabriae, typis mandaverat hanc vitam S. P. N. Brunonis, atque distraxerat in varias regiones; ad vos tamen, utpote remotiores, non credo pervenisse aliquid exemplar. Hinc, conformiter ad eius intentionem, et ex licentia mei superioris, uno vobis mitto cum adjuncto libello: De Elevatione Sti Anthelmi Episcopi Bellicensis, Ordinis nostri.”

Zie voorts *Vie de Saint Bruno* par un religieux de la Grande Chartreuse (Montreuil-sur-Mer 1898), 317, 355, 525.

²⁾ Eligius' biograaf schrijft het volgende over zijn voorliefde voor de anonimiteit: „Praelatum quendam multum adiuvat ac si stipendarius eius fuisset aut amanuensis praecipue in conscribendis et edendis libris quos ipse composuerat aut collegerat, imo interdum industriae tantum et adiuventionis adhibuit, ut Praelatus diceret veriozem ipsius esse foetum quam suum, volueritque nomen eius libro profigere, sed illud fere semper reticuit aut alienum supposuit.” (Kon. Bibl. Brussel, hs. no. 19703, f. 186).

³⁾ A. Raissius, *Origines Cartusiarum Belgi* (Duaci 1632). Le Vasseur (*Ephem.* II, 509): „Raissius, sive potius Gerardus Eligius Cartusianus Bruxellensis, qui sub nomine Raissii edidit in lucem Libellum Originem Cartusiarum Belgii.” Zie ook *Lamalle*, p. XVIII.

⁴⁾ De boekenlijst van S. Sophia vermeldt: „Molina Carth. gallice”. (*Verschuieren*, p. 43).

Voorts wordt aan Eligius toegeschreven een *Compendium Vitae S. Anthelmi episcopi Bellicensis et translatio ipsius* ¹⁾, en wordt hij genoemd als de auteur van een *Martyrium quorundam Cartusianorum, qui internecioni dati fuerunt ab Hugonotis in domo Fontis B. Mariae regni Franciae A° 1567*.

Zijn biograaf noemt hem vervolgens nog als de vertaler van een verhaal over het visioen van een zekeren kartuizer te Dyon en bericht, dat Eligius het eerste gedeelte van het *Referendarium exemplorum* van Albertus Kivet heeft overgeschreven en naar D. Th. Petreius heeft gezonden.

Eindelijk heeft hij zich nog bezig gehouden met het verzamelen van materiaal betreffende de levens van de prioren-generaal D. Bruno d'Affringues, D. Hieronymus Marchand en anderen, die hij zou hebben gepubliceerd, ware het niet, dat de dood een einde aan dezen arbeid had gemaakt. ²⁾

In de Kon. Bibliotheek te Brussel bevindt zich het volgende boekje in 8°: *Ger. Eligius, Virgae Ludovico Schlaeffio Baudeignomis facem praelucenti*. (Palaeopoti Aduaticorum 1608).

Volledigheidshalve vermelden wij voorts nog *Oratio et votum V. Patris Gerardi Eligii Cartusiani novissima sua expectantis*. ³⁾

Ten slotte treft men onder de monniken van S. Sophia, die als schrijver werkzaam zijn geweest, nog aan D. Hubert Fauconpré († 1623 of 1624). Vóór 1616, toen Eligius nog bij de Brusselsche kartuizers was, verbleef Fauconpré in hetzelfde klooster. Eligius is hem toen op zijn verzoek behulpzaam geweest bij het nazien van zijn geschrift over het H. Sacrificie der Mis, dat Fauconpré voornemens was te publiceeren. Later toen Eligius vicarius was van het Bossche convent, bevond Fauconpré zich bij hem te Boxel ⁴⁾, waar

¹⁾ Vgl. noot 1) op blz. 48 . Het daar bedoelde tractaat is wellicht hetzelfde.

²⁾ Kon. Bibl. Brussel, hs. 19703, f. 184, 186, 193.

³⁾ Kon. Bibl. Brussel, hs. 19703, f. 191v-197.

⁴⁾ *Goethals*, III, 158.

hij ook is gestorven.¹⁾ In den catalogus van de boekerij²⁾ vindt men genoemd: „*Verger spirituel gallicus Huberti professi domus hujus.*” Hiermede is ongetwijfeld Fauconpré bedoeld. Voorts treft men in dezelfde boekenlijst nog aan „*Humberti opusculum, liber de Haeresibus*”, dat ook van zijn hand zou kunnen zijn. Het schijnt, dat de levensloop van Fauconpré als ongelukkig moet worden aangemerkt. Bijzonderheden daaromtrent hebben wij echter niet aange troffen.³⁾

Pater Antonie 's Heerjans S. J. had hem verzocht om de Fransche vertaling van Dionysius Cartusianus' tractaat *de enormitate peccati*, die P. 's Heerjans was begonnen, te voltooiën. D. Hubertus aanvaardde deze arbeid, doch overleed te Boxtel op het einde van 1623 of in het begin van 1624, toen hij er nog volop aan werkte.⁴⁾

Het convent van S. Sophia heeft stellig, vooral in de eerste halve eeuw van zijn bestaan, monniken in zijn midden gehad, die zich verdienstelijk hebben gemaakt door het afschrijven en verluchten van handschriften. Nochtans kennen wij er slechts twee met name. In de eerste plaats Dionysius de Kartuizer. Zooals Loer mededeelt, rubriceerde hij zelf zijn handschriften.⁵⁾ Zijn ontelbare verhandelingen heeft hij eigenhandig geschreven, „*nullo penitus usus amanuensi*”, somtijds zelfs meervoudig. Een klein gedeelte dezer autographen zijn nog bewaard.

Als voortreffelijk afschrijver vindt men ook genoemd D. Jean d'Anthinne van Huy, professor van de Leuvensche char-

¹⁾ c. 1624: „Obiit D. Humbertus Faucompret professor domus Sanctae Sophiae.”

Raissius, in Elencho scriptorum, vermeldt hem als volgt: „Hubertus de Fauconpret Sicliniensis professor Sylvae-Ducensis. Vitae finem fecit a paucis annis.”

²⁾ *Verschuieren*, p. 55.

³⁾ „A cette époque était à la chartreuse de Bruxelles le malheureux Hubert Fauconpré, dont la vie est la peinture la plus fidèle du règne d'Albert et d'Isabelle, et de l'hyprocrisie de la coterie espagnole.” (*Goethals*, t. a. p.).

⁴⁾ „Depositus est et funeratus cum adhuc libellum versaret et limaret et totus esset in illo.” (*Eligius*, f. 59).

⁵⁾ *Mougel*, 35, 101—105.

treuse, die in 1615 als vicarius naar Den Bosch is gekomen. Hij is 31 October 1640 als vicarius van de kartuizers te Leuven overleden. Ook te Luik is hij vicarius geweest.¹⁾ Raissius²⁾ noemt hem als scriptor o. m. van een „Librum de officio Sacristae”, een „Directorium Novitiorum”, een „Directorium emendatoris lecturae refectorii” en van „Claustralibus officialibus opuscula.” Het eerst-genoemde boek schreef hij blijkbaar voor het Bossche huis, want in de door Eligius opgenomen boekenlijst van S. Sophia vindt men vermeld het handschrift „Sacristae libellus sive directorium sacristae.”³⁾

Ook Michiel Jensema, die 1595—1598 en 1608—1609 prior van S. Sophia is geweest, wordt in een kartuizer-kroniek uitdrukkelijk als scriptor vermeld. (*Lamalle*, 188).

De bestuurders en de lotgevallen van het convent.

Dionysius van Leeuwen van Ryckel (1466—1469), rector.

Een kanunnik van Sint-Jan te 's Hertogenbosch, Ludolphus van den Waeter genaamd, koesterde het voornemen zijn bezittingen te bestemmen voor vrome doeleinden en had zich deswege omstreeks 1463 of 1464 om raad gewend tot Dionysius den Kartuizer⁴⁾, die toen monnik was van het klooster Bethlehem te Roermond. Deze ried hem aan

¹⁾ Vgl. het vervolg van deze bijdrage. Jan d'Anthinne was in 1603 ingetreden. In 1609 werd hij vicarius te Leuven. Reeds in 1610 is hij als vicarius naar Luik gezonden. In 1615 werd hij te 's Hertogenbosch met dit ambt belast. Vgl. over hem voorts *Ephem.*, I, 396; Kroniek van het kartuizerklooster te Leuven (Kon. Bibl. Brussel, hs. n° 4054).

²⁾ Raissius heeft achter zijn *Origines Cartusiarum Belgii* een Elenchus scriptorum opgenomen en vermeldt als bijvoegsel daarvan nog een viertal kartuizers, „qui in usum propriarum domorum scripserunt.” Over D. Jan d'Anthinne schrijft hij als volgt: „Joannes d'Anthinne, professus Cartusiae Lovaniensis, multa, maxime quae concernunt statuta Cartusianorum, conscripsit, scilicet Librum de officio Sacristae, Directorium Novitiorum, Directorium emendatoris lecturae refectorii, Claustralibus officialibus opuscula, etc.”

³⁾ *Verschueren*, p. 385, 51.

⁴⁾ *Eligius*, *Elementatio* Ia, § § 1—2; *Loer*, t. a. p., XXXVI—XXXVIII; *Raissius*, 127—134; *Mougel*, 72—77; *Schutjes*, V, 857 e. v.; *Monasticon*, II, 245—248; *Taxandria*, VIIe Jrg. (1900), 22—26 („Oorsprong van het kartuizerklooster te Vught, door J. B. H.”)

een chartreuse te stichten, waarvan de wording reeds in de revelaties van den Doctor Ecstaticus was geopenbaard. Van den Waeter toonde zich dadelijk voor dit denkbeeld gewonnen. Een mede-kanunnik, Martinus van Someren, bood eveneens zijn steun aan ter verwezenlijking van dit plan, waarmede zij onverwijld een aanvang wilden maken. Dionysius moest evenwel de beslissing overlaten aan zijn oversten en met name aan de Grande Chartreuse. Een Nijmegenaar, de hoogbejaarde D. Jan van Roosendaal¹⁾, was in deze jaren prior van het groote klooster in Dauphiné en generaal der orde. Na eenig beraad besloot het generaal kapittel in het voorjaar van 1465, aan de visitatoren van de Noord-Picardische provincie op te dragen, dat zij zich op de hoogte zouden stellen van de plannen der Bossche kanunniken en, indien deze gunstig werden bevonden, daaraan hun medewerking zouden verleenen.²⁾ De bestuurders der voormelde provincie, tot welk ressort de huizen in de Nederlanden met uitzondering van die te Roermond³⁾ en bij Doornik behoorden, te weten Jan Versaren⁴⁾, prior te Gent, en Arnold Kaerman⁵⁾, prior te Herne bij Edingen, werden dus belast met het toezicht op den stichtingsarbeid. Hetzelfde generaal kapittel wees niemand minder dan Dionysius aan als initiator, zulks op verzoek van den eersten visitor der Provincia Picardiae Remotioris.⁶⁾

Van den Waeter had nevens andere giften zeven hoeven lands ter beschikking gesteld, waarvan er twee te Olland lagen, twee elders in de parochie van Sint-Oedenrode,

¹⁾ *Ephem.* II, 532; *La Grande Chartreuse* par un Chartreux, 6me éd. (Lyon 1898), 94—95; *Biogr. Wbk.*, VI, 1207.

²⁾ c. 1465: „Et committimus visitoribus provinciae [sc. Picardiae Remotioris] ut de nova plantatione, quam quidem Domni canonici in Buscumducis ordini devoti, prope eandem civitatem optant erigere, se informant. Et, si eis visum fuerit, poterunt, aptatis prius ad hoc necessariis aedificiis, duas vel tres personas ad eam mittere.”

³⁾ Het Roermondsche klooster behoorde tot de Rijnprovincie.

⁴⁾ *Biogr. Wbk.*, VII, 1254; *Amsterdam*, 52—54.

⁵⁾ *Lamalle*, passim.

⁶⁾ c. 1465: „Et frater Dionysius, professus domus Ruremundanae, cum desuper requisitus fuerit per priorem Gandavi, vadat ad novam plantationem conceptam prope Buscumducis ad Ordinis voluntatem.”

een te Son en twee te Kasteren.⁷⁾ Men liet voor de vestiging der nieuwe nederzetting de keuze vallen op het gehucht Olland, gelegen ongeveer vijf kilometers van Boxtel en op gelijken afstand van Sint-Oedenrode. De plaats, waar een aanvang werd gemaakt met het timmeren van een zeer bescheiden woning, heette „den Bult.” Zij ligt ten noordwesten van en nabij de Dommel op het grondgebied der tegenwoordige gemeente Sint-Oedenrode.

In 1465 of misschien in het voorjaar van 1466 is Dionysius ter plaatse gekomen om van nabij het werk te leiden. De voorbereiding van een en ander was in laatstgenoemd jaar reeds zoover gevorderd, dat de groote kartuizer door het bestuur der orde tot eersten rector van het nieuwe huis werd aangesteld. De brief van den „prior Cartusiae”, Jan van Roosendaal, waarbij deze beschikking werd getroffen, is gedagteekend 3 Juli 1466 en gericht aan den prior van de Roermondsche kartuizers¹⁾, waarschijnlijk Wouter van Leendt, die later den Doctor Ecstaticus is opgevolgd in het bestuur van het convent bij 's Hertogenbosch.

Uit het stuk blijkt in welk stadium het stichtingsplan toen verkeerde. De aanhef bevat de mededeeling, dat de generaal brieven van den prior en den procurator van Roermond en van D. Dionysius, monnik aldaar, had ontvangen. Hij heeft daaruit vernomen, dat van de gebouwen reeds een kapel, vijf cellen voor de monniken en andere getimmerten waren tot stand gekomen. Hij heeft voorts daaruit bemerkte, hoeveel stoffelijken steun al was geschonken en was toegezegd door verschillende personen, en met hoeveel verlangen de stichter

⁷⁾ *Schutjes*, V, 857; Extract oft memorie van de legaten gemaectt aan de heeren Certroysen tot Schertogenbosche bij wijlen heer Ludolph van de Waetere (gemeentearchief Vught). Ludolph had in 1463 afstand van zijn kanunnikaat gedaan ten behoeve van zijn naamgenoot Everard van den Waeter. Zijn testamenten dagteekenen van 3 Juli 1465 (*Schutjes*, V, 238), en van 13 October 1469.

¹⁾ Men vindt den tekst van dit stuk medegedeeld o. a. bij *Eligius*, f. 24—26, en ook bij *Raissius*, 129—131. De Nederlandsche vertaling is afgedrukt in *Oudheden en Gestichten van 's Hertogenbosch*, 568 e. v., waar echter evenals bij *Raissius* als dagteekening 3 Juli 1467 wordt vermeld, hetgeen niet juist kan zijn.

Ludolphus er op aandringt, dat religieuzen der orde thans derwaarts zouden worden gezonden „ita ut de nimia dilatione hoc faciendi jam tristetur.”

Dit alles en hetgeen verder meer uitvoerig in genoemde brieven is medegedeeld wel overwogen hebbende en vooral gelet op het vurig verlangen van genoemden „fundator principalis”, van zijn medewerker magister Martinus, alsmede van de bevolking dier streek om aldaar een kartuizerklooster te hebben, gaf hij op gezag van het generaal kapittel aan den prior te Roermond opdracht om ten behoeve van de nieuwe nederzetting namens de orde te aanvaarden de voorbedeelde plaats „cum omnibus pertinentiis suis, possessiones, agros, nemora, prata, redditus et quaecumque alia bona mobilia jam oblata et offerenda.”

En daar het nieuwe huis een goeden rector noodig had, benoemde hij als zoodanig D. Dionysius, die reeds van den beginne af daar was werkzaam geweest en van een en ander goed op de hoogte was. Den rector werd evenwel alle bewegingsvrijheid toegestaan om met kerkelijke en wereldlijke overheidspersonen te onderhandelen ter verkrijging van de noodige en nuttige vrijheden, gunsten en privilegien en om te aanvaarden wat nog ten voordeele der stichting zou worden geschonken en toegestaan. Insgelijks ontving hij machtiging om in overleg met den prior van Roermond uit andere huizen der orde drie monniken te kiezen, „qui sint religiosae conversationis, viros probos, exemplares et Ordinis zelatores” ten einde den grondslag te leggen van het nieuwe convent. Deze monniken zouden zich zonder verwijl naar hun bestemming moeten begeven. Voorts werd hem vergund om evenzoo twee goede en bruikbare donaten uit andere huizen te ontbieden.

De namen dezer grondleggers zijn ons niet bekend. Het staat wel vast, dat zij meerendeels door Dionysius zijn gekozen uit het Roermondsche convent.¹⁾

¹⁾ Dit blijkt uit c. 1475: „Et conceditur priori et conventui domus Ruremundaе facultas recipiendi novitios in locum monachorum missorum ad novam plantationem in Buscumducis.” Ook de annalist van S. Sophia bevestigt dit. (*Eligius*, f. 26).

De bewoners van de primitieve getimmerden te Olland bemerkten al spoedig de ernstige bezwaren, welke aan de plaats hunner vestiging waren verbonden. Het kleine klooster bevond zich namelijk in de onmiddellijke nabijheid van een weg met veel passage. Daarbij kwam nog, dat de watervoorziening er zeer veel te wenschen overliet, en dat het terrein te klein en te ongelijk bleek te zijn voor de uitbreiding en voltooiing der chartreuse. In den boezem van het jonge convent ging men zich al spoedig afvragen of het met het oog op de toekomst niet de voorkeur zou verdienen, zich tijdig op een meer geschikte plaats te vestigen. Men meende echter zich niet aanstonds te mogen laten afschrikken door de ongemakken, welke zich voordeden. Vooral de rector drong aan op volharding. Daarom werd een wijde en diepe put gegraven om in de behoefte aan water te voorzien. Nochtans bleef de ongeschiktheid der plaats zich ernstig doen gevoelen, hoezeer ook Dionysius trachtte de zijnen met de omstandigheden te verzoenen. Toen dan ook Ludolph van den Waeter ¹⁾ hun andere terreinen aanbood, gelegen een half uur gaans ten noordwesten van Den Dungen buiten 's Hertogenbosch, was de rector voor het denkbeeld eener verhuizing gewonnen en werd besloten het klooster te verplaatsen naar Eikendonk ²⁾, een kleine hooger gelegen plek in het Bossche veld.

Na omstreeks een jaar in Olland te hebben verblijf gehouden, hebben de kartuizers daar letterlijk hun woonstede opgebroken. Zij sloopten de gebouwen ³⁾ en benutten het materiaal voor de stichting van een klooster in het waterland bij Den Bosch. De bodem was er moerassig en vertoonde — naar de beschrijving van de kroniek — nog de sporen van

¹⁾ *Mougel*, 72, en *Schutjes*, I, 857, deelen mede, dat van den Waeter kartuizer was geworden. Dit is echter onjuist, zooals uit zijn doodsbericht blijkt. (zie hierna). *Eligius* (f. 32—33) bericht, dat Ludolph zich daarvoor niet geschikt heeft geacht.

²⁾ „Quercetus” *Eligius*, *Elementatio* Ia, passim).

³⁾ *Schutjes*, V, 401, deelt mede, dat in 1662 blijkens een oude kaart, de resten van het Ollandsche kloostertje nog aanwezig waren. De kartuizergoederen in Olland zijn, evenals die te Vught, bij akte van 22 Februari 1659 verkocht. (Zie het slot van deze bijdrage).

den zondvloed. Met veel moeite slaagden de kloosterlingen er in deze plaats bewoonbaar te maken. Men bouwde er het allernoodzakelijkste: een kapel met zeer eenvoudige bijgebouwen en zes cellen. Waterloopen van allerlei aard moesten worden aangelegd en grachten gegraven. Dit alles nam veel tijd in beslag en veroorzaakte een lange onderbreking van het normale monastieke leven. Het in gebruik nemen van het nieuwe huis geschiedde zonder veel plechtigheden. Op den dag der inzegening geraakte Dionysius in een extase.¹⁾ In allen eenvoud en onder vele ontberingen woonde het kleine convent hier eenigen tijd onder zijn leiding. Hun levenswijze wordt door den kroniekschrijver vergeleken met die van de grondleggers der Orde in de woestenis van Chartreuse. Zij was in overeenstemming met de „rusticitas”, welke de zonen van Sint-Bruno gaarne nastreven. In deze vlakte hadden zij ook de eenzaamheid gevonden, die zij te Olland tevergeefs hadden gezocht.

Veel was er echter, waaraan zij gebrek leden. Dionysius, de man, tot wien vorsten met eerbied opzagen en met wien uit zoo menig oord der Christenwereld vragen werden gesteld en kwesties ter oplossing werden voorgelegd, moest bedelen om hetgeen sommigen met een ondeugende toespeling noemden „res cluniacenses”, om vorken en pannen. En telkens — zoo vervolgt de schrijver der *Annales*²⁾ — telkens wanneer ik het rekeningenboek van dit huis doorblader, zie ik hem voor mij, vragende om keukengerei en het noodige huisraad.

Het kleine convent van Eikendonk bestond uit den rector,

¹⁾ *Eligius*, f. 49: „Quo die et tempore Dionysius more suo totus liquefactus in spiritu, quique ad insolita et nova quaeque vel inaudita rapiebatur in extases in novitiae illius domus inauguratione abundantius aliquid fecit.”

²⁾ *Eligius*, f. 29v: „Et adhuc etiamnum videor mihi videre illum pro minutis talibus rogantem, quoties quaestorium librum domus huius revolvo, in quo notantur omnia et singula diligentissime quae corrogavit, etiam usque ad cabos et lebetes et fuscinas et ollas et suppellectilem quam per jocum quidam vocare solent cluniacensem (grato vicis ab usu) tum dictum velint culinariam vel culinacensem. Ita plane vir tantus, cui similem noster Ordo non habebat nec habebit fortassis umquam, maxima laus sui saeculi, et quem Miraeus in libro suo de viris illustribus Belgii dicit non habuisse suo saeculo parem aut secundum, cobeatur servire rei cluniacensi seu malitiae diei.”

den procurator en vijf socii, monniken zoowel als broeders.¹⁾ De namen van Dionysius' gezellen zijn ons meerendeels onbekend gebleven. Eenigen tijd is hij als procurator terzijde gestaan door Hendrik van Heeswijk, geprofest monnik van "Nieuwlicht bij Utrecht, „qui eum addextrabat in omnibus" (*Eligius*, f. 54v.) De schrijvers maken voorts gewag van de hulp, welke Thomas van Driel, professus van Bethlehem te Roermond, hem voortdurend heeft geboden.²⁾ Eligius vermeldt Van Driel als procurator van de Bossche kartuizers en weet zelfs te verhalen, dat de patres capitulares hem in een der chartae uit dezen tijd als zoodanig hebben geprezen.³⁾ Een en ander veroorlooft ons te veronderstellen, dat de beide monniken tot het primitieve Bossche convent hebben behoord en dat zij elkander hebben afgewisseld als procurator. Toen Hendrik van Heeswijk in 1469 Dionysius als rector opvolgde, was hij reeds weder teruggekeerd naar het Utrechtsche huis, want het generaal-kapittel van 1469, dat hem aanwees als tweeden rector van de nieuwe nederzetting bij Den Bosch, heeft — zooals wij zullen zien — daarbij uitdrukkelijk bepaald, dat hij zich spoedig derwaarts moest begeven.

De ongemakken, die te Eikendonk werden ondervonden, waren niet minder dan die te Olland. Vooral in de wintermaanden brachten water en vocht hen in groote ongelegenheid, zoodat het ook hier kwaad wonen bleek te zijn. Op den duur waren de weinig eischende bewoners hiertegen dan ook niet bestand. Hun gezondheid werd bedreigd, materieele zorgen bleven hen kwellen en de voortdurende strijd tegen de elementen vergde te veel van hun krachten.

1) *Eligius*, f. 54v.

2) Bij *Eligius' Elementatio* 1a, § 5, en *Raissius*, 133, wordt verhaald, dat Dionysius met raad en daad is bijgestaan door Thomas van Driel, oud-prior te Dülmen, en Hendrik van Heeswijk, prior te Utrecht. Van Driel (*Biogr. Wbk.*, VIII, 431) is echter eerst in 1479 opgetreden als eerste rector en prior van de kartuizers te Dülmen, waarna hij in 1487 als prior is overgeplaatst naar het klooster te Roermond. Hendrik van Heeswijk is prior geweest te Utrecht 1443—1450 en 1473—1476.

3) *Eligius*, f. 75: „qui nobis a patribus summe commendatus est ut strenuus in primis et huic domui valde utilis et affectus."

Dionysius wendde zich nu tot God, die hem in zijn gebed de plaats openbaarde, waar ten slotte de chartreuse, die hij had getracht te vestigen, zou tot stand komen.¹⁾

De Doctor Ecstaticus had gedurende de jaren van zijn rectoraat ook niet nagelaten zijn invloed bij kerkelijke en wereldlijke gezagsdragers aan te wenden ten bate van de hem toevertrouwde taak. Omstreeks Kerstmis 1466 verbleef hij bij zijn medebroeders te Brugge²⁾ op een reis, die wellicht verband hield met zijn ijveren voor de belangen van zijn convent. De bijzondere genegenheid van de Bourgondische hertogen jegens de kartuizers in deze landen³⁾ beloofde ook voor de jonge stichting bij Den Bosch voordeelig te worden. De betrekkingen van Dionysius tot Philips den Goede⁴⁾, die hem gedurende zijn rectoraat in gewichtige zaken raadpleegde, waarborgden het convent de belangstelling van den landsvorst. Na den dood van Philips in 1467 leefde deze genegenheid voort bij zijn weduwe, Isabella van Portugal, en bij hun zoon Karel den Stoute. Dionysius bewerkte voorts de voorspraak en den steun van Hertog Arnold van Gelder en Gulik, dien hij meermalen met raad en daad had geholpen.⁵⁾

Inmiddels gevoelde Dionysius zijn krachten verminderen. Hij verlangde naar de stilte van zijn cel en naar de afzondering, welke een bestuursambt hem niet genoegzaam bood. In het

¹⁾ Loer, p. XXXVII: „Revelatum fuerat Dionysio jampridem, eo in loco quo nunc aedificatum cernitur, construendum esse Cartusiense coenobium, ubi Deo sanctificarentur animae et laudes canerentur divinae.” Vgl. *Eligius*, f. 61—61v.

²⁾ Loer, p. L, noot 1.

³⁾ Zie o. a. *Monasticon*, II, 161, 171, 175, 200, 205, 210, 241—243, 269; *Lamalle*, V, 68—69.

⁴⁾ Loer, p. XXXVII: „Quamdiu autem morabatur ibi Dionysius, Philippus magnus ille Burgundionum dux in magna eum habuit veneratione, evocatumque ad se in magnis, arduis ac secretis negotiis consuluit.”

⁵⁾ Zie omtrent de relaties van Dionysius met den hertog van Gelder *Mougel*, 59—60; Dr. C. R. Hermans, *Verzameling van Kronyken, Charters, en Oorkonden betreffende de Stad en de Meyerij van 's Hertogenbosch*, I ('s Hertogenbosch 1848); blz. 371: „Ende die selve hertoge Aert heeft den selven Carthuysers verleent een privilegie, te weten, dat zij moegen hebben in den lande van Gelre alle iaer tot V^c Rhijns gulden erfsguede, inder mate ende maniere van voirs. privilegiën.” Vgl. ook blz. 63, 64.

voorjaar van 1469 heeft het generaal kapittel hem dan ook ontheven van dezen last. ¹⁾ Hij zegde Eikendonk vaarwel, na het bestuur te hebben overgedragen aan Hendrik van Heeswijk. Op zijn reis naar Roermond bezocht hij in den Bosch de Sint-Janskerk. Bewogen door de klanken der orgelmuziek geraakte hij in een toestand van zielsverrukking, welke drie uren aanhield. De abt van Sint-Maarten uit Keulen, die hem vergezelde, bracht hem aanstonds in een nabijgelegen kapel. ²⁾ De overlevering verhaalt, dat zijn terugkeer in het huis zijner professie te Roermond is aangekondigd door een wonderbaar licht, dat zich daar aan zijn medebroeders tijdens het nachtkoor in de kloosterkerk vertoonde.

Nog in hetzelfde jaar voltooide hij het laatste tractaat van de machtige reeks werken, die hij heeft nagelaten, een verhandeling *De Meditatione*. Hij was toen in zijn zeven en zestigste jaar en bood dit werkje ³⁾ aan zijn confraters aan: „Ik begeef mij in de haven der veilige rust en ga mij voorbereiden tot een zalig einde, daar de krachten van mijn lichaam afnemen.” Dit einde kwam reeds den 12^{den} Maart 1471. In hetzelfde jaar heeft de Grande Chartreuse hiervan als volgt mededeeling gedaan:

c. 1471: „Obiit D. Dionysius monachus professus dōmus Bethleem in Ruremunda, habens anniversarium perpetuum in provincia Rheni sub die Sancti Gregorii.”

¹⁾ c. 1469: „Et frater Dionysius, quem absolvimus ab officio rectoratus novellae plantationis juxta Buscumducis, revertatur ad dictam domum Ruremundae suae professionis. Et instituimus in rectorem dictae plantationis fratrem Henricum Heeswich, professum domus Trajecti.”

²⁾ Loer, XXXVI—XXXVII; Dorl., 424—425; Raissius, 134; Mougel. 36, 75—77. In de Sint-Josephskapel van de Bossche kathedraal vindt men op den muur vier figuren geschilderd: Isabella Austriaca, S. Theresia, Dionysius Carth. en Sixtus IV Papa. Bij de figuur van Dionysius is een wapen afgebeeld: op goud 3 groene roodgetongde leeuwen, 2 en 1. (Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins, *Genealogische en Heraldische Gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Noordbrabant*, Utrecht 1924, blz. 278).

³⁾ Een Fransche vertaling van dit tractaat is in 1922 verschenen in de Editions de la Vie Spirituelle (Saint Maximin, Var): Denys le Chartreux. *Petit Traité de la Méditation*. Traduction nouvelle par Martial Texidor, Zie voorts *Opera Omnia*, XLI (Tornaci 1912), 73—90.

Hendrik van Heeswijk (1469—1470), rector.

Deze bestuurder was blijkbaar geboortig uit het Sticht (Heeswijk bij IJsselstein).¹⁾ Zijne ouders heetten Jan van Heeswijk en Haza. Zijn moeder is gestorven als geprofeste religieuze van het Sint-Ursulaconvent te Utrecht. Als zusters van Hendrik van Heeswijk worden vermeld Hildegonda, Mabilia en Elisabeth. De laatste twee zijn non geweest in het Sint-Ceciliaklooster te Utrecht. Zijn broeder Dirk was regulier kanunnik van Nazareth.

Omstreeks 1438 heeft hij het kleeft van S. Bruno aangenomen bij de kartuizers van Nieuwlicht bij Utrecht. Aanvankelijk heeft hij aldaar het ambt van procurator bekleed. Toen het generaal kapittel in 1443 Thomas de Mijnen had ontheven van het prioraat van dit huis, is tijdelijk in het bestuur van Nieuwlicht voorzien door Hendrik van Heeswijk daar als rector aan te stellen. De patres capitulares van de Grande Chartreuse benoemden hem in 1444 vervolgens tot prior van dit huis. In 1450 heeft het bestuur der orde hem „ad magnam suam instantiam” van de leiding der chartreuse buiten Utrecht ontheven. Jan Vos heeft dit bestuur van hem overgenomen.

Wij zagen reeds, dat hij den Doctor Ecstaticus tijdens diens rectoraat van de nieuwe stichting bij Den Bosch als procurator heeft terzijde gestaan. Ook hebben wij reeds bericht in welke bewoordingen het generaal kapittel van 1469 hem aanstelde als opvolger van Dionysius tot rector van Eikendonk. Dezelfde vergadering richtte zich tot het Utrechtsche huis met het volgende bevel:

c. 1469: „Et frater Henricus Heeswick monachus professor dictae domus in rectorem novellae plantationis prope Buscumducis per capitulum institutus, visis praesentibus, mox vadat ad eamdem.”

¹⁾ Zie over hem *Nieuwlicht*, 327—330, 332. *Eligijs*, f 68, meende, dat de na te noemen Jan van den Berg Dionysius als rector is opgevolgd. Evenzoo *Raissius*, 133. Jan van den Berg is echter de derde rector geweest.

Tijdens zijn rectoraat bleef het convent uitzien naar een betere huisvesting. Veel bijzonderheden uit deze periode zijn echter niet bekend. In 1469 of 's jaars te voren overleden twee groote weldoeners van de jonge nederzetting, te weten Martinus van Zomeren en Arnold Stammelaert, wier dood door het generaal kapittel van 1469 is medegedeeld.¹⁾

Hendrik van Heeswijk is tot omstreeks 1470 rector gebleven en daarna teruggekeerd naar het huis zijner professie. De chartae van het generaal kapittel van 1470, voor zoover bekend, bevatten noch over de Rijnprovincie, noch over de Noord-Picardische provincie, noch over het Bossche huis eenig bericht.

Nadat op 28 Augustus 1473 Adriaan Storm, prior van Nieuwlicht, was gestorven, werd hij tijdelijk als rector met het bestuur van het Utrechtsche huis belast. Het volgende generaal kapittel in 1474 benoemde hem daar tot prior. Dit officie heeft hij tot aan zijn dood, 25 Januari 1476, bekleed. Hij is in Nieuwlicht begraven aan de westzijde van het groote pand bij den buitenmuur. Bij zijn dood was hij de senior van het huis zijner professie.

Le Vasseur, die nog in de gelegenheid is geweest om het *Chronicon Cartusiae Ultrajecti* te raadplegen, prijst Van Heeswijk als „vir exemplaris, profundi sensus et morum gravitate spectabilis.”¹⁾ Wermhout van Leiden was zijn opvolger in het prioraat van de Utrechtsche kartuizers.

Jan van den Berg (1470—1472), rector.

De derde rector van de Bossche kartuizers was D. Jan van den Berg, alias Joannes de Berga, Joannes de Monte.²⁾ Hij was professus van het klooster bij Wesel.

¹⁾ c. 1469: „Obierunt Dominus Martinus canonicus ecclesiae Buscumducis et Arnoldus Stamelart civis Buscumducis, qui ad erigendum novam plantationem prope Buscumducis magna et multa bona dederunt, habentes tricenarium per totum ordinem”. Over Martinus van Zomeren: *Eligius*, f. 45—45v.

²⁾ *Ephem.* I, 116.

Men vindt hem als prior van deze chartreuse vermeld in de jaren 1443—1448. In laatstgenoemd jaar is hij in die functie vervangen door Henricus de Piro.

De chartae van het generaal kapittel van 1471, voorzoover bekend, bevatten niets over het huis buiten 's Hertogenbosch.

Tijdens het bestuur van Van den Berg of kort daarvoor²⁾ werd tot Karel den Stoute een suppliek gericht, waarbij de toestemming van den vorst werd verzocht om bij Den Bosch een kartuizerklooster te stichten. („licentiam et admissionem erigendi parvum monasterium duodecim monachorum et familiae competentis”). Raissius (131—132) deelt den tekst van dit stuk mede, waarvan de juiste dagtekening ons echter niet bekend is.³⁾ Supplianten zijn Arnold, hertog van Gelder en Gulik, en de geheele orde der kartuizers. Als stichters worden in dit adres genoemd vermelden hertog, zijn zoon, zijn moeder, den hertog van Cleef en vooral zekeren priester, weleer kanunnik te 's Hertogenbosch.⁴⁾ Zij vroegen voorts verschillende gunsten en verzochten den vorst het klooster in zijn bijzondere bescherming te nemen en een heilige patroon te willen aanwijzen, „quem Patronum — aldus het stuk — desiderant praedicti, ut vestra Celsitudo in hac schedula propria manu signare et scribere dignetur.” Karel de Stoute heeft aan dit verzoek gevolg gegeven. Zijn eigenhandig onderschrift luidde: „Fiat ut petitur, in honorem Sanctae Sophiae Constantinopolis civitatis. Charles.” Op deze suppliek werd door den vorst in September 1471 te Abbeville nog nader

¹⁾ *Eligius*, f. 68—70, 75; R. Scholten, *Das Karthäuserkloster Insula Reginae Coeli auf der Grave bei Wesel* (in: *Annalen des hist. Vereins für den Niederrhein*, deel 52, 1891), blz. 128—129.

Men verwarre hem niet met zijn naamgenoot, die 1473—1480 prior is geweest van de kartuizers te Kiel bij Antwerpen en aldaar 30 November 1480 is gestorven. (*Lamalle*, 82).

²⁾ In *Antverpiensia* (Zevende reeks), door F. Prims (Antwerpen 1934), blz. 363—371 („De kartuizers van Vught”), wordt medegedeeld, dat dit onder het bestuur van Van den Berg is geschied.

³⁾ Ook vindt men den tekst van dit stuk in *Dionysii Cartusiani Opera Omnia*, XLI (Tornaci 1912), 612.

⁴⁾ Hiermede wordt blijkbaar bedoeld Ludolph van den Waeter, die toen afstand voor zijn prebende had gedaan.

beschikt.¹⁾ Aan het convent werd toegestaan zich te vestigen op een plaats, genaamd „die Eikendoncq opten Dunghen” of, „si ille locus propter frequentes, ut accepimus, inundationes aquarum et inaccessabilitatem ejusdem, tempore hiemali ad hoc minus aptus reperiebatur, in alio loco magis propitio ac convenienti per medium milliare aut circiter ab oppido nostro Buscoducensi distant.” Uit hetzelfde stuk verneemt men, dat het klooster zou zijn berekend voor huisvesting van een prior en twaalf monniken met bijbehorende familia, zooals ook in het smeekschrift was gesteld. Voorts wordt het klooster door Karel in zijn bijzondere bescherming genomen en met gunsten verrijkt.

Aldus heeft het klooster den naam „domus Sanctae Sophiae Constantinopolitanae” ontvangen, welke later door het bestuur der orde is bekrachtigd. Dit geschiedde in 1472 bij de incorporatie van het huis door het generaal kapittel. Een der stichters, Martinus van Someren, had het denkbeeld geopperd om de nieuwe nederzetting te noemen „domus Sanctae Mariae Aegyptiacae”.²⁾ Men heeft echter de suggestie van Karel den Stoute gevolgd, die, meer thuis zijnde in het krijgsbedrijf dan in de hagiographie, vermoedelijk S. Sophia, de Heilige Wijsheid Gods, voor een heilige had gehouden. De naam, die het huis had verkregen, moest de herinnering levendig houden aan de kathedraal van het in 1453 door de Turken veroverde Constantinopel. Tevens bepaalde de landsheer, dat het Bourgondische wapen in den kloostergevel zou worden aangebracht. Eligius (f. 41 e. v.) verhaalt, dat dit

¹⁾ De tekst van dit stuk is afgedrukt bij Miraeus, *Opera diplomatica*, t. III (Brussel 1734), p. 209—210, bij Dr. C. R. Hermans, t. a. p., blz. 368—371, en in *Dionysii Cartusiani Opera Omnia*, t. a. p. De Nederlandse vertaling vindt men in *Oudheden en Gestichten van 's Hertogenbosch*, 576—579.

Het convent had zich reeds te Eikendonk gevestigd zonder toestemming van Karel den Stoute, die door zijn reizen en trekken niet gemakkelijk was te bereiken. Ten slotte hebben zij een bode naar Abbeville gezonden. (*Eligius*, f. 33v).

²⁾ *Eligius*, f. 17, 35v—41, 45—45v. In de Sint Jan bevond zich sedert 1435/1436 een Maria Aegyptiaca, geschilderd door Jan van Aken.

wapen nog in zijn tijd, omstreeks 1623, ongeschonden was gebleven.

Zeer waarschijnlijk is de Bourgondiër mede geleid tot de keuze van voormelden naam uit eerbied voor Dionysius den Kartuizer, die in woord en geschrift zoozeer had geijverd voor de belangen der Christenheid en met groote bezorgdheid vorsten en volkeren had gewezen op het Turksche gevaar.

In het begin van 1472 schijnt Jan van den Berg van het rectoraat te zijn ontheven, waarna hij is teruggekeerd naar het convent, waartoe hij behoorde. Hij stierf bij Wesel 19 Juni 1472.¹⁾

Eligius is weinig nauwkeurig in zijne gegevens omtrent deze jaren.²⁾ Hij heeft verondersteld, dat Jan van den Berg in 1470 als rector van de Bossche kartuizers is gestorven, en bericht, dat zekere Joannes Mevius hem in het bestuur is opgevolgd. Hij wijdt zelfs uit over laatstgenoemden, die als hoogbejaard man", senex enim moribundus", nog in hetzelfde jaar zou zijn gestorven, waarin hij als rector is opgetreden. In de doodsberichten van de Grande Chartreuse treffen wij dien naam aan in 1507.³⁾

Wouter van Leendt (1472—1475), prior.

Na het vertrek van D. Jan van den Berg trad als be-

¹⁾ c. 1473: „Obiit D. Joannes de Monte monachus professus domus Insulae Reginae Coeli, qui alias fuit prior domus ejusdem et rector novae plantationis prope Buscumducis”.

²⁾ *Eligius*, f. 76v—77v.

³⁾ c. 1507: „Obiit D. Joannes Meuwen monachus professus domus Sanctae Sophiae prope Buscumducis”. *Eligius*, f. 77, schrijft over hem: „moribundus enim senex et singulis poene momentis moriens, qui per varia officia tractus fuerat ad extremum hoc et gravissimum onus (fuerat enim sacrista, vicarius et quidem non perfunctorius)”. Nu is er, zooals in het vervolg zal blijken, in 1502 gedurende korten tijd een onbekende als rector opgetreden, die vóór zijn rectoraat vicarius van het klooster was en in hetzelfde jaar van het bestuur ontheven, andermaal vicarius is geworden. Een en ander wettigt het vermoeden, dat Jan van Meeuwen de onbekende rector uit dat jaar is geweest en dat Eligius omtrent den juiststen tijd en de bijzonderheden niet goed was ingelicht. In verband met zijn meening, dat Jan van den Berg in 1470 was gestorven, heeft hij wellicht gezocht naar een rector, die het klooster bestuurde tot aan de komst van den eersten prior.

stuurder van S. Sophia op de man, die als prior van het Roermondsche klooster in het geheele stichtingsplan een groote rol moet hebben vervuld. D. Walterus ¹⁾ was professor van het Roermondsche huis. Toen op 16 Juni 1446 de prior Bartholomeus van Maastricht aldaar was gestorven, is Van Leendt benoemd tot diens opvolger. Het Roermondsche convent beleefde gedurende de 15de eeuw een grooten bloei. In 1459 ²⁾ is Van Leendt met zijn procurator Dionysius den Kartuizer bemiddelend opgetreden tusschen hertog Arnold van Gelder en diens zoon Adolf. ³⁾ In 1461 is door hem een associatio aangegaan en met Theodorus van Hal, generaal der Orde van het H. Kruis. ⁴⁾ Toen in 1472 de nieuwe stichting bij Den Bosch, welke van Roermond uit krachtig was gesteund, zoover was voltooid, dat zij door de orde kon worden geincorporeerd, is hij als eerste prior derwaarts geroepen. Het generaal kapittel der Grande Chartreuse besloot einde April of begin Mei 1472 als volgt:

c. 1472: „Novam plantationem prope Buscumducis Ordini nostro incorporamus in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, quam plantationem domum Sanctae Sophiae Constantinopolitanae nominamus et per totum Ordinem nominari volumus. Et praeficimus in priorem dictae domus D. Walterum a domo Bethlehem in Ruremunda absolutum.”

Aldus werd met betrekking tot het Bossche klooster beslist, terwijl dezelfde vergadering hem reeds „ad magnam suam instantiam” had ontheven van het prioraat te Roermond. Konrad van Soest is hem opgevolgd als prior van Bethlehem.

¹⁾ *Eligius*, f. 78—80; *Mougel*, 59—61; *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Duché de Limbourg*, XIX, blz. 367; *Schutjes*, V, blz. 857 e. v.; *Bijdr.* IX, 233.

²⁾ *Bijdr.* XVIII (1897), 331.

³⁾ In de stedelijke rekening van Gelder vindt men dezen post over het jaar 1459/60: „Item den prior van den Carthuseren van Ruermunde, die hier was omme dat bestant tusschen ons heren en jonckeren gnaden te dedingen, geschynckt 1 vierdel wiins”. (Dr. J. S. van Veen. *De laatste Regeeringsjaren van Hertog Arnold in 1456—1465*, Arnhem 1920, blz. 20, 96—100). Bedoelde prior was niet Dionysius, zooals Dr. van Veen verondersteld heeft, doch Wouter van Leendt.

⁴⁾ *Kruistriomf*, 4de jaarg. (1924), blz. 7.

Toen D. Walterus in het huis bij Den Bosch kwam, had hij al een hoogen leeftijd bereikt. ¹⁾ Het convent van Eikendonk, dat verlangend uitzag naar een definitieve verblijfplaats, had zich allengs de weldoeners verworven, die het mogelijk hebben gemaakt om ten slotte in het bezit hiervan te komen. Aleyt Pieck, echtgenoot van Arnold van Herlaer, bood den kartuizers een bezitting ten geschenke aan, welke gelegen was ten noorden van het dorp Vught. Op dit goed was sedert een twintigtal jaren een zustersklooster gevestigd, waarvan de kerk in 1452 was gebouwd. Deze zusters stonden onder den pater en de mater van het convent van Orthen in de stad. Daar zij neiging hadden zich onafhankelijk te maken van het Bossche klooster, achtte dit het geraden de Vughtsche kloostergebouwen met aanhoorigheden te verkoopen. De zusters van Orthen droegen deze derhalve voor 1300 Andriesguldens over aan Arnold van Herlaer en zijn echtgenoot. ²⁾ Onder het verkochte behoorde evenwel, naar de mededeeling van Eligius, ook de kerk, „quod nefas est.” De partijen hadden te goeder trouw gehandeld en de desbetreffende canonieke bepalingen niet in het oog gehouden. Dit bracht hen echter in moeilijkheden met den bisschop van Luik.

Toen Aleyt Pieck het goed in eigendom had verkregen, liet zij in overleg met den rector van Eikendonk en de visitatoren de gebouwen veranderen en tot een kartuizerklooster uitbreiden. Voor dit doel besteedde zij meer dan 2400 gouden nobelen. Arnold van Herlaer stond haar hierbij krachtig terzijde. Hij stichtte en begiftigde niet minder dan 8 cellen, die bijzonder goed en degelijk waren gebouwd. ³⁾ Na eenige maanden was een en ander reeds zoover gevorderd, dat de nieuwe bewoners er hun intrek konden nemen.

¹⁾ *Eligius*, f. 79: „Nam erat, si quis alius expertus et optime noverat hos ipsos quibus praesidebat, utpote ex Ruremundana domo huc vocatos et qui sub ipso diu vixissent, unde et facilius potuit illis persuadere quicquid voluit, id est quicquid officii ratio dictavit.”

²⁾ *Eligius*, f. 61v—62, 70v—75.

³⁾ *Eligius*, f. 74: „Accessit operi vir ejus, qui prout ex antiquis chartis

Het juiste tijdstip dezer overhuizing hebben wij niet kunnen vaststellen. Zeker is, dat het convent in het begin van 1472 ten tijde der incorporatie van het nieuwe huis reeds te Vught woonde. Eligius (f. 74v) bericht, dat Eikendonk reeds in 1470 is verlaten. Wij zijn echter geneigd aan te nemen, dat het convent zich in het winterhalfjaar 1471—1472 heeft verplaatst. ¹⁾ De kloostergebouwen te Eikendonk zijn 30 September 1477 door de kartuizers in eigendom overgedragen aan de zusters Franciscanessen. (*Schutjes*, III, 520).

Aleyt Pieck heeft ook andere bezittingen aan de kartuizers vermaakt ²⁾, met name ook landerijen, gelegen in den Bommerwaard. (*Schutjes*, V, 857 e. v.). Op 20 Januari 1473 overleed haar echtgenoot Arnold van Herlaer. Zijn dood werd eenige maanden later door de Grande Chartreuse medegedeeld, waarbij voor zijn zielerust in alle kloosters der orde een „plenus cum psalteriis monachus” is verleend. ³⁾ De annalist teekent nog bij zijn doodsbericht aan, dat hij niet alleen de chartreuse heeft helpen stichten, maar ook nog op andere wijzen als haar weldoener is opgetreden. Zoo schonk hij groene kerkgewaden en dergelijke, die nog in het begin der 17de eeuw door het convent werden gebruikt. (*Eligius*, f. 82—82v). In de tweede helft der 18de eeuw waren de Antwerpsche kartuizers nog in het bezit van een kazuifel,

constat octo cellas instituit superbo et raro opere, quarum extant adhuc hodieque aliquae, solidae et integrae cum reliquo quod cellis imminet aedificio in quo tristega fuisse satis apparet tantae altitudinis ut vix putem in provincia tam magnifici operis domum extare, ubi nuper etiam in cippo vidimus adhuc Arnulphi et Aleydis insignia.”

¹⁾ P. Bor, *Geleentheit van 's Hertogenbosch* ('s Gravenhage 1630), blz. 16, noemt 1470 als stichtingsjaar van de Vughtsche chartreuse. J. van Oudenhoven, *Nieuwe Beschrijvinge van de Stadt van 's Hertogenbosch* ('s Hertogenbosch 1670), blz. 120, vermeldt 1471 als jaar der stichting.

²⁾ „accedente Ducis Caroli consensu et Illustrissimae ejus filiae Mariae, in cuius rei fidem dedit tabulas ratihabitionis testes Carolus in Abbatia S. Maximi prope Treviros, existens XI Oct. anno 1473. Et Maria residens Gandavi 12 Aprilis anno 1476 ante Pascha prout haec videre est in archivis domus” (*Eligius*, f. 72).

³⁾ c. 1473: „Obiit nobilis Dominus Arnoldus de Herlaer, miles, fundator et dotator octo cellarum in domo Sanctae Sophiae prope Buscumducis, habens per totum ordinem plenum cum psalteriis monachatum. Obiit 20 Januarii.” Vgl. *Bijdr.* IX, 229.

dat oudtijds door Arnold van Herlaer en zijn gade was geschonken aan S. Sophia. Het kroniekje, dat berust in het Stadsarchief van Antwerpen ¹⁾ bericht: „In dit clooster word nog eenen zeer ouden casuyvel bewaard daer de wapens van deze weldoeners in goud, silver en couleuren op geborduert zijn en welke sij aen dit clooster vereert hebben.” Waar dit ge- waad bij de opheffing van het Antwerpsche huis in 1783 is ge- bleven, hebben wij niet kunnen nagaan. Wellicht was het ver- sleten. De mogelijkheid bestaat ook, dat het door het convent is medegenomen naar Frankrijk. ²⁾ Een nadere beschrijving van dit kazuifel vindt men in *Verzameling der Graf- en Gedenk- schriften van de Provincie Antwerpen, V*, (Antwerpen 1873), 525.

Arnold van Herlaer werd begraven bij de kartuizers te Vught in het koor der kloosterkerk. ³⁾

De nieuwe chartreuse was gelegen twee kilometers ten zuiden van Den Bosch en drie- of vierhonderd meters be- noorden het dorp Vught. Haar terreinen grensden ten oosten aan de Dommel. Oud-Herlaer lag één kilometer van het klooster verwijderd. De kartuizers verheugden zich aanvankelijk over de ligging aan de kleine rivier, doch later moesten zij van deze omstandigheid wel eens grooten overlast ondervinden. ⁴⁾

In 1473 is op last van de Grande Chartreuse D. Arnoldus, professus van Monnikhuizen, als hospes naar Vught gezonden ten einde daar behulpzaam te zijn. ⁵⁾

In 1474 is het Vughtsche huis, dat van de Rijnprovincie

¹⁾ N° 23385. Vgl. blz. 36 van deze bijdrage.

²⁾ Dat de zusters Capucinessen, die sedert 1835 de kloostergebouwen in de Sint-Rochusstraat bewonen, het kazuifel nimmer hebben bezeten, werd mij bevestigd door haar archivaris P. Hildebrand O.M.C.

³⁾ *Eligius*, f. 82v.

⁴⁾ *Eligius*, f. 74v: „Sed nihil gratius visum est eis quam situs et fluvius, qui domum alluebat, quamvis si vera volumus, nihil illis perniciosius utpote qui molle vehiculum semper fuit stathariorum et scapharum quae et decurias totas male feriatorum amicorum postmodum in domum inexit.”

⁵⁾ c. 1473 [in domo Monachorum:] „Et D. Arnoldus professus eiusdem domus vadat ad domum Ordinis prope Buscumducis sub forma hospitis pro adjutorio eiusdem domus ad Ordinis voluntatem.” Dit is geweest of D. Arnold van Delft, die in 1481 of 1482 is gestorven (c. 1482), of D. Arnold van Hoekelen, den lateren prior van Monnikhuizen en den lateren visitator der Nederlandsche provincie. (*Monnikhuizen*, 60, 61).

uit was gesticht, door het generaal kapittel bepaaldelijk gerangschikt onder de Nederlandsche provincie der orde¹⁾, waartoe alle kloosters in de Nederlanden, met uitzondering van die te Doornik en te Roermond, ressorteerden. Laatstgenoemd huis behoorde tot de Rijnprovincie.

Omstreeks 1475 hebben prior en convent van het Utrechtsche kartuizerklooster aan S. Sophia goederen geschonken te Honswijk, Lopik en Polsbroek, waarvoor de Vughtsche kartuizers één monnik konden onderhouden, die gehouden zou zijn voor de stichters, weldoeners en bewoners van Nieuwlicht bij Utrecht te bidden.²⁾

Wouter van Leendt is gedurende drie jaren prior van S. Sophia geweest. In 1475 is hij wegens zijn hoogen leeftijd van den bestuurslast ontheven en teruggekeerd naar Roermond, waar hij 30 Januari 1476 is gestorven.³⁾

Tyman Pieterz. Croock (1475—1477).

D. Tyman⁴⁾ was professus van het kartuizerklooster buiten Amsterdam, waar hij in 1453 was ingetreden. Als prior te Vught heeft hij den arbeid van D. Walterus voortgezet en het klooster verder voltooid. Tijdens zijn bestuur overleed Ludolph van den Waeter⁵⁾, aan wien S. Sophia zijn ontstaan te danken heeft gehad.

¹⁾ c. 1474: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia. Et amodo sit sub provincia Theutoniae.” (Vóór 1474 heette deze provincie: provincia Picardiae Remotioris); *Eligius*, f. 83v; *Lamalle* 72—73. Vgl. *Amsterdam*, blz. 1—3.

²⁾ Dr. J. de Hullu en S. A. Waller Zeper, *Catalogus van de Archieven der Kleine Kapittelen en Kloosters* (Utrecht 1905), 105.

³⁾ c. 1476: „Obiit D. Walterus de Leende, qui fuit prior in domo Ruremundae et ultimo domus Buscumducis, habens anniversarium perpetuum sub penultima januarii.”

⁴⁾ *Eligius*, f. 81—81v, vermeldt ten onrechte den na te noemen Hendrik de Vroede als tweeden prior van S. Sophia. Terloops geeft hij verderop hiervan de volgende verklaring: „Verus et naturalis successor Dionysii, quem ideo secundum priorem domus hujus pono, non quod ignorem Timannum Croocum per brevi tempore ante eum sedisse, sed propter dignitatem ordinis et vitae gravitatem visus est hic praeponi debere, sequutusque sum in hac licentia facti Evangelistam qui Christum dicit filium David filium Abraham, cum dicere debuisset filium Abraham, filium David.”

⁵⁾ c. 1477: „Obiit venerabilis Ludolphus van den Water principalis inceptor domus Sanctae Sophiae prope Buscumducis.”

Toen op 21 Augustus 1477 de Amsterdamsche prior Pouwels Jansz. was gestorven, is Croock als diens opvolger naar het huis zijner professie geroepen. Gelijk wij verderop zullen zien, is hij vandaar na een zestal jaren andermaal belast met het bestuur van het Vughtsche huis. ¹⁾

Hendrik de Vroede (1477—1484).

D. Hendrik de Vroede (Henricus Prudens) ²⁾ behoorde tot het convent van Genadedal bij Brugge. Zijn broeder Dirk Jansz. de Vroede droeg in 1457 eenige hem toekomende goederen over aan het klooster aldaar en aan Hendrik, die er monnik was, en gaf opdracht, dat men zou „maken een glas ynt groet pant ende dair sellen yn staen Dircs vader ende moeder mit alzulken beelden als daer toe dienen sellen.” ³⁾ Een der ramen van het groote claustrum der chartreuse te Brugge heeft derhalve de beeltenissen van zijne ouders bevat. Van 1464 tot 1477 heeft hij Genadedal als prior bestuurd. Zijn voorganger in dit ambt was Willelm van Apsel. ⁴⁾ Volgens Le Vasseur ⁵⁾, die een „Catalogus Priorum Brugensium” heeft geraadpleegd, is hij vóór zijn prioraat daar procurator geweest. Ook heeft hij er de functie van vicarius bekleed. Als prior te Brugge is hij opgevolgd door Jacob de Knut.

In 1478 heeft hij het bestuur van S. Sophia van Croock overgenomen. De biografen getuigen van hem, dat hij zijn naam met eere heeft gedragen. Daarnevens gold hij als een zeer vroom en geleterd man. Op blz. 41 is reeds een en ander medegedeeld over zijn litterairen arbeid. Hij is als prior van het Bossche huis gestorven 1 November 1484. ⁶⁾

¹⁾ *Amsterdam*, 55—58.

²⁾ P. Sutor, *De Vita Cartusiana* (Coloniae 1609) 600—601; *Eligius*, f. 80v—85v; *Bibl. Cart.*, 138—141; *Dorl.* 151; *Ephem.*, IV, 104; *Goethals*, I, 83.

³⁾ Staatsarchief Brugge, fonds kartuizers, nos 3485, 4965, 5000.

⁴⁾ *Biogr. Wbk.*, V, 24.

⁵⁾ *Ephem.*, IV, 104.

⁶⁾ c. 1485: „Obiit D. Henricus de Vroede, prior domus Sanctae Sophiae, qui alias fuit prior, vicarius et procurator domus Vallis Gratiae

Twee dagen na zijn dood, namelijk 3 November 1484, overleed de vrome stichteres van de Vughtsche chartreuse, Aleyt Pieck.¹⁾ Ook haar tweede echtgenoot, Gerrit van Stryen, die 27 September 1497 is gestorven, heeft tot de stichters van S. Sophia behoord.²⁾

Uit een oorkonde van 1 April 1481³⁾ houdende een overeenkomst tusschen het kartuizerconvent en het dorpsbestuur van Vught over het aandeel, dat het klooster in de beden zal dragen, blijkt, dat de prior Hendrik de Vroede op dat tijdstip in zijn bestuur werd bijgestaan door Bartholomeus van Rotterdam⁴⁾ als vicarius en door Cyriaeck van Alcmaer⁵⁾ als procurator.

Tyman Pieterz. Croock (1484—1497)

In den boezem van het Amsterdamsche convent schijnen in 1483 bezwaren te zijn gerezen tegen het beleid van D. Tyman. Naar aanleiding daarvan had de Grande Chartreuse in dat jaar gelast, dat de bestuurders der provincie ter plaatse een onderzoek zouden instellen.⁶⁾ Wij weten niet welke

prope Brugis." *Eligius*, f. 82, noemt als zijn sterfdag 8 November. Zoo ook *Ephem.*, IV, 104, en *Schutjes*, t. a. p.

¹⁾ c. 1485: „Obiit Domina Aleydis Piecks fundatrix domus Sanctae Sophiae prope Buscumducis, quae habet per totum ordinem plenum cum psalteriis monachatum et anniversarium perpetuum scribendum in calendariis domorum." Vgl. *Eligius*, f. 84; *Raissius*, 35—37; *Bijdr.* IX, 333. Over het geslacht Pieck: *Biogr. Wbk.*, IX, 801 e. v.

²⁾ c. 1498: „Obiit nobilis et strenuus domicellus Gerardus van Stryen, unus ex fundatoribus domus Sanctae Sophiae prope Buscumducis, habens plenum monachatum per totum ordinem." Vgl. *Bijdr.* IX, 319.

³⁾ Gemeente-archief Vught, inventaris n° 31: Register van hertogelijke brieven, enz. uit 1367—1546 (copieën 17e eeuw). Deze akte is door den Heer Fr. de B(e)kker, gemeente-archivaris van Vught, gepubliceerd in „*De Aankondiger*," weekblad voor Vught en omliggende dorpen, d.d. 21 April 1934. Vgl. ook Mr. J. N. G. Sassen, *Charters en Privilegiebrieven, berustende in het archief der gemeente 's Hertogenbosch*, 1e stuk ('s Hertogenbosch 1862), blz. 215, n° 1475. en blz. 220, n° 1526.

⁴⁾ c. 1496: „Obiit D. Bartholomeus monachus professus domus Sanctae Sophiae."

⁵⁾ c. 1519: „Obiit D. Cyriacus monachus professus domus prope Buscumducis." Blijkens een schepenbrief van 's Hertogenbosch van 30 Juli 1490, eveneens door den Heer De Bekker t. a. p. medegedeeld, fungeerde D. Cyriaeck ook op dat tijdstip nog als procurator.

⁶⁾ *Amsterdam*, 57—58.

beschikkingen bij deze visitatie zijn getroffen. Mogelijk is Croock reeds aanstonds ontheven van het prioraat, mogelijk ook is hij gehandhaafd, totdat hij in 1484 na den dood van Hendrik de Vroede het bestuur van Sint-Andries ter Zalliger Haven verwisselde met dat van het Bossche huis.¹⁾

De kroniekschrijver van S. Sophia deelt mede, dat hem omtrent deze jaren van Croock's prioraat te Vught geen andere bijzonderheden zijn bekend, als dat deze zijn ambt loffelijk heeft bekleed. Het generaal kapittel van 1497 handhaafde hem als prior.²⁾ Echter waren er blijkbaar ook in het Vughtsche huis bezwaren tegen hem ontstaan, misschien in verband met zijn leeftijd. Kort daarna is hij afgetreden, waarna hij is teruggekeerd naar Amsterdam. Aldaar is hij als vicarius en als senior van het convent 16 Juli 1501 gestorven.³⁾

Filips de Schoone heeft op 21 Juni 1498 aan de kartuizers bij 's Hertogenbosch op hun verzoek bij uitsluiting het vischrecht verleend op de nabij hun klooster gelegen wateren, te weten op het gedeelte van de Dommel, „beginnende daer die visscherije van die stadt van den Bossche eindt totter visscherije toe des Heeren van Herlaer”, alsmede op een „staende waterken geheeten die Vlaschmeere” bij Vught, een en ander tegen een geringe vergoeding jaarlijks te betalen aan 's hertogen rentmeester te Den Bosch.⁴⁾ Van de Vlaschmeer zouden zij een vischvijver mogen maken. Het hier bedoelde privilege was voor het convent van belang in verband met zijn leefwijze. Kartuizers onthouden zich namelijk van het eten van vleesch.

¹⁾ *Eligius*, f. 85v; *Schutjes*, V, 857 e. v.

²⁾ c. 1497: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia, et scripta contra eum facta capitulo generali committimus visitoribus provinciae decidenda, et, si opus fuerit, de priore alio providendo cum plena auctoritate capituli generalis.”

³⁾ c. 1502: „Obiit D. Tilmanus Petri monachus professus domus prope Amsterdam, alias prior dictae domus et domus prope Buscumducis.” Het necrologium van Nieuwlicht bevat het volgende doodsbericht: „Obiit D. Tymannus Petri senior monachus professus et vicarius alias prior domus nostrae prope Amsterdam.” (*Bijdr.* IX, 289).

⁴⁾ Gemeente-archief Vught, inventaris n° 31. Deze privilegebrief is afgedrukt in *De Aankondiger* van 21 April 1934.

Daniel van Antwerpen (1497—1501)

Na het vertrek van Croock is D. Daniel prior van het huis geworden. ¹⁾ Hij was professus van S. Sophia, de eerste, die uit het eigen convent tot het prioraat van het klooster is geroepen. De annalist weet over hem slechts mede te deelen, dat hij gedurende ongeveer vier jaren het huis heeft bestuurd. Blijkbaar is hij bij de visitatie na het generaal kapittel van 1501 uit zijn ambt ontheven, want in 1502 werd het Vughtsche klooster als rector bestuurd door den vicarius, wiens naam ons niet bekend is. ²⁾

Het overlijden van Daniel van Antwerpen is in 1530 door het generaal kapittel der Grande Chartreuse bericht met deze woorden:

c. 1530: „Obiit D. Daniel de Antverpia, monachus professus domus prope Buscumducis.” ³⁾

Hubertus van Loon (1502—1530).

Deze prior was een geboren Bosschenaar. In 1499 is hij als monnik geprofest in het klooster te Scheut bij Brussel. ⁴⁾ Daar hij professus van een ander huis was, is hij niet gekozen door het convent, doch vermoedelijk krachtens de in 1502 van het bestuur der orde bekomen machtiging benoemd door de visitatoren, *Eligius* (f. 85v) weet te verhalen, dat hij gedurende 27 jaar en 6 maanden prior te Vught is geweest. Schrijvende over de jaren vóór 1525 deelt de annalist als zijn indruk mede: „Sub his prioribus floruit adhuc domus, eratque status rerum nostrarum pacatus, non erat sathan neque

¹⁾ *Eligius*, f. 85v.

²⁾ c. 1502: „Rectori domus Sanctae Sophiae fit misericordia, et exerceat in ipsa domo officium vicariatus sicut prius fecit, committimusque conventui ejusdem domus electionem novi prioris, cum consilio tamen visitorum ut eligant personam idoneam; quod si non fecerint, ipsi visitatores provideant eis de pastore idoneo cum plena auctoritate capituli generalis.”

³⁾ In 1511 is er sprake van de uitvoering van zijn testament: c. 1511: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia. Et de executione testamenti D. Danielis respondebunt visitatores.”

⁴⁾ Het testament, dat door hem vóór zijn professie is gemaakt, wordt bewaard in het Algemeen Staatsarchief te Brussel (Collection des établissements religieux, Chartreux de Bruxelles, carton n° 4101, n° 20).

occursus malus. Sub his fuit disciplina domestica sarta tecta servata velut argenteum pectus sub aureo capite, puritas nimirum doctrinae fideique catholicae indubitata professio, verbum Dei per omnes adhuc sincerum et incorruptum praedicabitur, quod utique comparatur argento juxta illud: Eloquentia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum probatum terrae, purgatum septuplum." Daarna brengt hij in herinnering, hoe allengs ongunstige invloeden van buiten niet hebben nagelaten somtijds een nadeelige uitwerking te hebben op de kloosters zijner orde. In den boezem van verschillende conventen ontstond bij sommigen een verslapping van den vroegeren ijver. Anderen zag men zich overmatig met uitwendige zaken bezighouden en weer anderen — hetgeen nog ernstiger is — zich inlaten met de alchimie. Ook kwam het voor, dat monniken onder den schijn van gastvrijheid vergaten de soberheid en voorzichtigheid te betrachten. Ook het Vughtsche huis is niet altijd ontkomen aan eenige misbruiken, welke de kloosters trachten binnen te sluipen. Nu en dan laten de bevelen van de Grande Chartreuse daaromtrent iets doorschemeren. Onverzwakt bleef het generaal kapittel deze verschijnselen bestrijden, en niet zonder succes. ¹⁾

Wij laten deze beschouwingen grootendeels voor rekening van den 17de eeuwschen kroniekschrijver, die uit het beperkte materiaal wellicht meer generaliseert dan geoorloofd is. De gevallen, waarop hij zijn oordeel baseerde, duidt hij slechts bij uitzondering aan. „Subreperant alia praeterea vitia, praesertim in hac domo, unde unde nescio, constat tamen turbatum fuisse pacem, propter quod quidam relegati sunt extra provinciam, alii penitus ab ordine et a provincia abs-

¹⁾ *Eligius*, f. 85v: „Censura capituli generalis contra eos exsurrexit, quae prohibet maxime prioribus ne casu quibuslibet indifferenter comedant, ne eousque sese dejiciant ut iis quibus honeste negare possunt praesentiam suam, nimium serviant, et contra gravitatem suam et Ordinis inepte se subdant: multo minus auctores sint subditis suis commessionum aut dissolutionum, quas quidam priores concedebant, ut haberent socios et participes intemperatae vitae suae, qui etiam conati sunt extorquere a capitulo generali ut liceret religiosis spatiamentorum diebus extra domum comedere et bibere, sed illis hoc negatum fuit.”

cissi, quorum unus Adamus quidam ad aliorum terrorem, cum esset homo vagus et fugitivus, ab hac domo et a provincia abscissus est." ¹⁾

Eligius doelt hier op moeilijkheden, die onder het prioraat van Van Loon hebben plaats gehad. Zij betroffen een twaantal monniken, te weten Adriaan (niet Adam), professus van S. Sophia, en Joost Sterck, monnik van Zeelhem, die in 1505 als hospes bij de Vughtsche kartuizers verbleef. Reeds in laatstgenoemd jaar moest het generaal kapittel tegen Sterck optreden. ²⁾ In 1506 werden zij als „fugitivi” beschouwd en deswege door de Grande Chartreuse uit hun provincie uitgesloten. ³⁾ D. Adriaan schijnt een onderdak te hebben gevonden in de chartreuse van Villeneuve. ⁴⁾ In 1509 gelastte het bestuur der orde, dat beide monniken, benevens een derde, D. Livinus, die professus was van het klooster bij Edingen, terug zouden keeren naar hun conventen en daar vreedzaam moesten leven. ⁵⁾ Nadien wordt niets meer over het geval vernomen, zoodat kan worden aangenomen, dat het drietal zich verder rustig heeft gedragen. ⁶⁾

Uit de chartae van het generaal kapittel van de jaren 1510—1512 blijkt slechts, dat aan den prior van Sint-Sophia geen „misericordia” is verleend. De chartae van de jaren

¹⁾ *Eligius*, f. 86v.

²⁾ c. 1505: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia. Et D. Judocus, ibidem hospes, qui contra inhibitionem capituli generalis ausus est scribere et molestare Patres Diffinitores, et visis testimoniis multorum, etiam litterarum manus propriae super multis excessibus suis, incarceretur donec se emendaverit et hoc constiterit visitatoribus aut capitulo generali.”

³⁾ c. 1507: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia. Et D. Judocum Sterck, professum domus Diestensis, et Adrianum, professum domus prope Buscumducis, fugitivos, in terrorem aliorum a provincia exclusimus ad ordinis voluntatem.”

⁴⁾ c. 1508: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia. Et anno futuro mittat duo scuta priori domus Vallis Bonae ad capitulum, pro medicinis impensis D. Adriano professo domus suae.”

⁵⁾ c. 1509: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia. Ordina-
mus et volumus, quod Domni Livinus, Judocus et Adrianus, monachi
dictae provinciae [sc. Teutoniae] revertantur ad domos suarum professionum,
monentes priores et conventuales dictarum domorum quatenus benigne eos
recipiant; et ipsi vice versa religiose et pacifice vivant; alias visitatores,
singulorum paci consulentes, culpabiles puniant.”

⁶⁾ *Lamalle*, p. 125—128, geeft een uitvoerig relaas over deze kwestie.

1513—1524 vermelden telkenmale slechts, dat de prior in zijn ambt wordt gehandhaafd. Waar geen bijzondere bevelen of vermaningen van de Grande Chartreuse kwamen, kan worden aangenomen, dat alles naar wensch ging. Bijzondere vermelding verdient, dat in 1521 D. Willem Bybau van Thielt¹⁾, prior van het huis buiten Geertruidenberg, tot prior van de Grande Chartreuse is gekozen. Tot aan zijn dood in 1536 heeft deze Nederlander de orde bestuurd.

Eligius bericht, dat in 1522 op onwettige wijze een prior door het Vughtsche convent is gekozen, welke keuze door het volgende generaal kapittel is tenietgedaan. Uit de chartae van deze vergadering noch uit andere bronnen is daarvan iets gebleken, zoodat de annalist daaromtrent niet juist schijnt te zijn ingelicht.²⁾

In het voorjaar van 1525 werd D. Jan van Haarlem, professus van S. Sophia, door de patres capitulares benoemd tot procurator van het klooster te Vught.³⁾

In Juni 1525 is het vreedzame huis door gerucht van ongewenscht bezoek gestoord. Nadat den 19den dier maand de Bossche ambachten hadden vergaderd en daarbij groote ontevredenheid tot uiting was gekomen over de voorrechten, welke de kloosters genoten op het stuk van accijsbelasting, liep men den volgenden nacht gewapend te hoop en pleegde geweld bij de Predikheeren. Vervolgens richtte men zich tegen de Baselaars. „Des smorgens omtrent vier uren ver-toegen zij van daer met pijp en trommelen en de geruchte oft vliegende vendel tot Vught naede Carthuysers, ende daer commende zoe quamen hen sommighe vande Carthuysers

¹⁾ *Biogr. Wbk.*, VI, 113—115.

²⁾ *Eligius*, f. 86v—87: „Sequuta est anno 1522 inauspicata et inordinata Prioris electio, qui per capitulum sequentis anni depositus est et in ordine redactus. Alia praeterea atque alia domum turbarunt incommoda, quae ut verisimile est, Deus permisit, qui novit semper ex malis bona elicere quod etiam dispensationis divinae magnum est sacramentum.”

³⁾ c. 1525: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia.” [in domo monialium Brugis:] „Et D. Joannes Harlem ibidem hospes rever-tatur ad domum Sanctae Sophiae suae professionis, ibique exerceat officium procuratoris, sicut de eius probitate plene confidimus.”

heeren tegens voor inden boogaert ende hebben daer gestelt taeffelen met broot, booter, kaes ende bier, ende daer aten ende droncken die borgers, ende die poirten wairen daer al oipen gedaen doen zy quamen, ende daer overquamen ende accordeerden die Carthuysers met die borgers, zoe dat zij te vrede waren." 1)

De kloosters beklagden zich over den ondervonden overlast bij Margaretha van Parma, die daarop in Juli Floris van IJselstein, Montmorency en anderen met een kleine troepenmacht naar Vught heeft gezonden om de schuldigen aan deze excessen te bestraffen. „Ende daer nae syn alle thynsen weder gestelt in haer usancie, als zy plegen, ende de cloosteren des gelycx vanden thynsen ongelast.”

In 1526 heeft het generaal kapittel D. Jan van Haarlem als vicarius naar Geertruidenberg gezonden. 2) In 1528 werd D. Cornelis van den Briel, die als hospes in het Vugtsche huis verbleef, naar de kartuizers bij Diest gezonden. 3) De chartae uit de jaren 1521—1530 berichten overigens slechts, dat aan den prior van S. Sophia geen ontheffing uit zijn ambt is verleend.

Hubertus van Loon is 13 December 1530 als prior gestorven. Uit het doodsbericht van de Grande Chartreuse blijkt waardeering voor zijn arbeid. 4)

Blijkens de uitkomsten der op 21 April 1526 gehouden telling 5) der huizen en haardsteden in de Stad en de Meierij van 's Hertogenbosch bestond op dat tijdstip de bevolking

1) C. R. Hermans, t. a. p., blz. 90—95, 223—229, 379—381; P. Bor, t. a. p., 17—18; J. van Oudenhoven, t. a. p., 130—131.

2) c. 1526: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia. Et D. Joannes de Harlem ibidem professus vadat hospitatum ad domum Hollandie, quae personis indiget, ibique exerceat officium vicariatus ad ordinis voluntatem.”

3) c. 1528: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia. Et D. Cornelius Brielis, ibidem hospes, vadat hospitatum ad domum Diestensem ad ordinis voluntatem.”

4) c. 1531: „Obiit D. Hubertus Loen prior domus Sanctae Sophiae, habens missam de Beata Maria in provinciam Teutoniae.” Zie ook *Verzameling der Graf- en Gedenkschriften van de Provincie Antwerpen*, V, (Antwerpen 1873), 528.

5) F. de B(ekker) in *De Aankondiger* dd. 5 Mei 1934.

van de Vughtsche chartreuse uit 16 priesters¹⁾, den prior en een nog niet geprofeften monnik inbegrepen, 11 leekebroeders en 4 knechten.

Onder de weldoeners van het klooster, die tijdens het prioraat van Van Loon zijn gestorven vindt men genoemd Jan Barnout²⁾, Heer Cornelis van Bergen („magnus benefactor”)³⁾, magister Adriaan van Esch, die een cel had geschonken en begiftigd⁴⁾, Petronella de Becka⁵⁾, Lambert Millinck, schout van 's Hertogenbosch („magnus benefactor”)⁶⁾, Frederik van Egmond, graaf van Bueren („magnus benefactor”)⁷⁾ en Arnold Groot uit Grave⁸⁾. In de latere overlijdensberichten van de Grande Chartreuse worden nog vermeld: Floris, graaf van Buren⁹⁾, Heer Arnold de (onleesbaar) „magnus fautor domus”¹⁰⁾ Maximiliaan, graaf van Buren¹¹⁾, Jonkvrouw Broupe (?)¹²⁾ en Martinus de Greve, secretaris der stad, die niet alleen

¹⁾ Vermoedelijk moet dit zijn 16 monniken.

²⁾ c. 1503: „Obiit Joannes Barnout, benefactor domus Sanctae Sophiae.”

³⁾ c. 1509: „Obiit Illustris Dominus Cornelius de Bergis magnus benefactor domus Sanctae Sophiae habens per totum ordinem anniversarium perpetuum sub 23 Decembris.”

⁴⁾ c. 1513: „Obiit magister Adrianus de Esche dotator et fundator unius cellae in domo Sanctae Sophiae.”

⁵⁾ c. 1513: „Obiit Domina Petronella de Becka, benefactrix domus prope Buscumducis.”

⁶⁾ c. 1520: „Obiit Lambertus Millinck benefactor domus prope Buscumducis habens Missam de Beata Maria per totum ordinem”; c. 1522: „Obiit honorabilis et probus vir, Lambertus Mylinck, scultetus in oppido Buscumducis, magnus benefactor domus Sanctae Sophiae.”

⁷⁾ c. 1522: „Obiit Illustris et magnificus D. Fredericus de Egmonda, comes de Bueren, magnus benefactor domus Sanctae Sophiae, habens missam de Beata Maria per totum ordinem.”

⁸⁾ c. 1526: „Obiit Arnoldus Groot, civis Gravensis, benefactor domus Sanctae Sophiae.”

⁹⁾ c. 1540: „Obiit Illustris ac generosus dominus D. Florentius comes de Bueren, fautor domus Sanctae Sophiae, habens missam de Beata Maria in provincia Teutoniae.”

¹⁰⁾ c. 1540: „Obiit generosus dominus D. Arnold de Coegli (?) magnus fautor domus Sanctae Sophiae habens missam de Beata Maria in provincia Teutoniae.”

¹¹⁾ c. 1549: „Obiit Ill. dominus D. Maximilianus comes de Bueren, fautor domus Sanctae Sophiae, habens missam de Beata Maria in provincia Teutoniae.”

¹²⁾ c. 1553: „Obiit nobilis domicella Broupe (?) magna benefactrix domus Sanctae Sophiae, habens missam de Beata Maria in provincia Teutoniae.”

bevriend was met de Vughtsche kartuizers, maar ook relaties onderhield met die van Keulen en Vogelsang bij Jülich en die den bekenden D. Gerard Kalkbrenner van Hamont zijn „alumnus” kon noemen. ¹⁾

Pieter van Scherpenisse (1530—1537)

Deze prior, Zeeuw van geboorte, was geprofest monnik van het Vughtsche huis. ²⁾ Zijn priesterwijding vond plaats 20 Maart 1518. ³⁾ Tijdens zijn bestuur te Vught heeft hij moeilijkheden ondervonden van zekeren Jan van Gent, die hem openlijk verweet, dat Scherpenisse het biechtgeheim te zijnen opzichte had geschonden. In verband met dit relletje werd hij „ad suam instantiam” door het generaal kapittel van 1537 ontheven van het prioraat te Vught, doch tegelijkertijd aan het hoofd gesteld van de chartreuse te Luik, terwijl D. Godfried Cluts, afgetreden prior van Luik, hem te Vught is opgevolgd. ⁴⁾ Laatstgenoemde had te Luik wrijving gehad met eenige zijner conventualen.

De ordonnanties van het generaal kapittel uit deze periode, betreffende S. Sophia, houden verschillende overplaatsingen in. In 1531 is D. Jan van Haarlem als vicarius van Geerttruidenberg naar Vught geroepen. ⁵⁾ In 1532 werd D. Simon van Utrecht, professus van het Vughtsche huis, van Brussel naar Utrecht overgeplaatst. ⁶⁾ In 1534 is D. Jan van Nieuw-

¹⁾ c. 1563: „Obiit spectabilis D. Martinus de Greve, secretarius Buscumducis, habens missam de Beata Maria per totum ordinem.” Zie over hem ook blz. 40 van deze bijdrage.

²⁾ *Eligius*, f. 87—88v.; *Raissius*, 144—145, appendix; *Ephem.* II, 519; *Sint-Bartholomeusdal*, 350—354; *Schutjes*, V, 857 e. v.

³⁾ *Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsbisd. Utrecht*, deel XXIV, blz. 35.

⁴⁾ c. 1537: „Priori domus Leodii fit misericordia, et praeficimus in priorem dictae domus D. Petrum priorem domus Sanctae Sophiae, monentes eum, ut sua bona conversatione studeat reformationi domus.”

⁵⁾ c. 1531: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia”; [in domo Hollandie:] „Et D. Joannes de Harlem vicarius eiusdem domus et hospes revertatur ad domum suae professionis et ibidem exerceat officium vicarii.”

⁶⁾ c. 1532: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia”; [in domo Bruxellae:] „Et D. Simon de Trajecto, monachus professus domus Sanctae Sophiae, ibidem hospes, vadat hospitatum ad domum Trajecti ad

land, geprofest monnik van het klooster bij Zierikzee en toentertijd hospes in Vught, met een vermaning teruggezonden naar het Zeeuwsche huis. Voorts is D. Antonie Rosendael als hospes van Arnhem naar S. Sophia gezonden.¹⁾ 's Jaars daarna is D. Simon van Utrecht weder uit Utrecht teruggekomen in het huis zijner professie bij 's Hertogenbosch.²⁾

Eligius is weinig gelukkig geweest in zijn relaas van de gebeurtenissen in deze jaren. Hij bericht het volgende³⁾: „Successit D. Henrico Loenio quidam anonymus, qui per aliquot menses tantum quasi per imaginem sedit, eo quod illegitime fuisset electus. Substitutus est autem D. Petrus Scherpenisse (sedere coepit anno 1515) professus huius domus qui prius prior fuerat Delphinensis Cartusiae et Lyrana.” Wij vinden elders niet bevestigd, dat het huis na den dood van Hubertus van Loon nog korten tijd is bestuurd door een onbekende. Geheel onjuist is stellig de mededeeling, dat Scherpenisse in 1515 prior te Vught werd, alsmede, dat deze te voren reeds prior te Delft en te Lier was geweest. Verderop schrijft Eligius nog, dat hij in het geheel gedurende 58 jaar, dus van 1500 tot aan zijn dood in 1558, prior van verschillende huizen is geweest, hetgeen geheel onmogelijk is.

Na den dood van Willem Pelt, prior te Delft (28 Juni 1540) hebben de visitatoren Scherpenisse met machtiging van den generaal als prior overgeplaatst naar Delft, terwijl hij te Luik is opgevolgd door Godfried Cluts.

ordinis voluntatem, nisi fortassis prior et conventus Bruxellae velint eum ad professionem recipere.”

¹⁾ c. 1533; „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia”; c. 1534: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia. Et D. Joannes de Nova Terra, ibidem hospes, revertatur ad domum prope Zericzee, suae professionis, et ibidem melius solito se conformet statutis nostris, alioquin ordo providebit”; [in domo Monichusen:] „Et D. Antonius Rosendael monachus ibidem hospes vadat hospitatum ad domum Sanctae Sophiae ad ordinis voluntatem.”

²⁾ c. 1535: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia”; [in domo Trajecti:] „Et D. Simon ibidem hospes revertatur ad domum professionis suae.”

³⁾ *Eligius*, f. 87—87v.

Na het generaal kapittel van 1549 is Pieter van Scherpenisse met autorisatie der Grande Chartreuse door de visitatoren benoemd tot prior van de kartuizers te Lier als opvolger van D. Hendrik de Bruyne. Te Delft is hij opgevolgd door Dirk Moyen. In deze nieuwe functie wachte hem veel opbouwend werk. Het convent van Kiel bij Antwerpen, welks klooster in 1542 door Maarten van Rossum geheel was verwoest, had zich daarna te Lier nedergezet. Tijdens het bestuur van Scherpenisse zijn belangrijke gedeelten van het nieuwe klooster voltooid.

Gedurende zijn prioraat te Delft en te Lier was hij tevens in de jaren 1544—1551 als convisitator en 1551—1555 als visitator belast met het bestuur der Nederduitsche provincie. Dit ambt vorderde in deze onrustige jaren zeer veel van het beleid van zijn bekleeder. ¹⁾

Scherpenisse is 21 Juli 1558 gestorven ²⁾ en te Lier als prior opgevolgd door Cornelis van den Kerckhove, die tevoren procurator van het Delftsche huis was.

De onaangenaamheden, die Scherpenisse te Vught heeft ontmoet, zijn niet in zijn nadeel uitgelegd. De woorden, waarmede zijn overplaatsing naar Luik is gelast, geven blijk van het ongeschokte vertrouwen zijner oversten. Le Vasseur, die een *Chronicon Cartusiae Lyrae* heeft geraadpleegd, prijst hem als een zeer vroom man en als een goed kloosteroverste: „multum laboravit pro stabilienda regulari observantia.” ³⁾

Godfried Cluts (1537—1539).

D. Godfried Cluts van Maastricht ⁴⁾ was monnik van de chartreuse te Luik, waar hij in Juni 1519 zijn professie had gedaan en in 1523 „per viam compromissi” prior is ge-

¹⁾ Vgl. *Goethals*, II, 134—137.

²⁾ c. 1559: „Obiit D. Petrus Scherpenisse, prior domus Lyrae, professus domus Sanctae Sophiae, olim prior eiusdem domus et domorum Leodii et Delfensis, visitator et convisitator provinciae Teutoniae, habens Missam de Beata Maria per totum ordinem. Et obiit 21 Julii.”

³⁾ *Ephem.*, II, 519.

⁴⁾ *Obituaire de la chartreuse du Mont-Cornillon* (hs. Staatsarchief Luik), f. 63; *Eligius*, f. 87—93v; *Schutjes*, V, 852 e. v.

worden als opvolger van Hendrik Mutsart. Zooals wij zagen ¹⁾, onthief het generaal kapittel hem in 1537 van dit bestuur en benoemde hem tot prior van S. Sophia, terwijl Scherpenisse als prior vandaar werd overgeplaatst naar Luik. ²⁾

In 1539 hebben de provinciale oversten, daartoe gemachtigd door den generaal der orde, hem weder als prior overgeplaatst naar het huis zijner professie, dat hij tot aan zijn dood, 13 November 1540, heeft bestuurd. ³⁾ Hij is daar opgevolgd door Dirk Bruggen van Sittard, die aanvankelijk als rector en sedert het generaal kapittel van 1541 als prior aan het hoofd heeft gestaan van het Luiksche klooster.

(Slot volgt).

Mr. H. J. J. SCHOLTENS.

¹⁾ Zie blz. 79 van deze bijdrage.

²⁾ c. 1537: „Priori domus Sanctae Sophiae fit misericordia ad suam instantiam, et praeficimus in priorem dictae domus D. Godefridum propterea a prioratu domus Leodii absolutum, monentes eum, ut studeat observare laudabiliter consuetudines dictae domus in frequentendo ecclesiam et ea quae ordinis sunt.”

³⁾ c. 1541: „Obiit D. Godefridus Clutz, prior domus Leodii, qui alias fuit prior domus Buscumducis.”

Eligius, f. 92v vergist zich, waar hij zegt, dat Clutz van 1538 tot 1540 prior te Vught was.

De naasting der kerken te Oirschot en Best

door

J. CUNEN.

De wijze waarop de Katholieken van Oirschot hun prachtige St. Pieterskerk en die van Best hun oude St. Odulphuskerk terugkregen is anders verlopen dan die van andere plaatsen.

Om te beginnen ging het verzoek tot naasting niet uit van de R. K. Kerkbesturen, doch werd gedaan door de commandanten der wachten uit de buurten of heertgangen der gemeente. ¹⁾

De resoluties der municipaliteitsvergaderingen zeggen als volgt:

28 Mei 1798 „stonden in deze vergadering binnen alle de capitains en rotmeesters uit de acht heertgangen van deze plaats, verzoekende in naam van de meerderheid der leeden van den Rooms Catholijken godsdienst aan deze municipaliteit, dat ze, ingevolge art. 6 vervat bij 't ontwerp van staatsregeling voor de Bataafsche republiek schikkingen gelieve te beramen omtrent 't overnemen der gewezen Gereformeerde kerken ten behoeve van de Rooms Catholijke gemeente”.

Er werd besloten dit verzoek te bespreken in de eerstkomende vergadering. Deze had plaats 6 Juni. Men besloot

¹⁾ Van ouds was Oirschot verdeeld in acht wijken „Heertgangen” genoemd, voor het innen der belastingen. Iedere heertgang had een belasting-ambtenaar: de acht mannen of schattheffers.

Vijf daarvan lagen onder de tegenwoordige gemeente Oirschot: Kerkhof, Spoordonk, Hedel, Notel en Straten en drie onder de tegenwoordige gemeente Best: Aerle, Naastenbest en Verrenbest.

Bij de toenemende onveiligheid in de 17de en 18de eeuw had iedere heertgang een eigen wacht, onder een wachtmeester of kapitein, aangesteld door het schepenbestuur. De manschappen waren verdeeld in groepen of rotten, met aan het hoofd rotmeesters.

van dit verzoek kennis te geven aan de R. K. Kerkraden van Oirschot en Best en aan den Ger. Kerkenraad van de gecombineerde gemeente Oirschot-Best. Deze Kerkraden stelden commissies saam; voor de R. K. te Oirschot J. Steyvers, ¹⁾ H. van den Heuvel en J. Libregts; voor die van Best A. de Koning en H. Schepens en voor de Ger. gem. A. L. Durselen, (pred.) H. van Voorst en J. P. Heybloem.

Deze commissies hadden onderling over de kwestie beraadslaagd, doch waren niet tot een minnelijke schikking kunnen komen.

Zoo verklaarden zij in de municipaliteitsvergadering van 30 Juni, waarin zij ontboden waren.

Na deze verklaring moesten zij zich tijdelijk verwijderen. De municipaliteit beraadslaagde nu en nam dadelijk een eindsbeslissing. Zij wees de St. Pieterskerk en de St. Odulphuskerk toe aan de Roomsche Katholieken, zooals uit de notulen blijkt:

„Dat, nademaal 't Roomsche Katholieke kerkgenootschap alhier declareerde te naasten de St. Pieterskerk alhier en 't Roomsche Katholieke kerkgenootschap te Best de St. Odulphuskerk aldaar en de municipaliteit, uit voorzorg, die gebouwen door drie onpartijdige taxateurs (schatteurs) had doen taxeren de voorz. sommen bijeen gevoegd worden en daarvan een derde genomen, welk een derde (van de bijeengestelde sommen der drie schatters) alzo de som zoude moeten uytmaken welke de intrinsieke waarde der voorz. gebouwen moet aanduyden en ingevolge van welke, met de som die aan het Gereformeerd kerkgenootschap in evenredigheid der zielen met betrekking op de verdere kerkgenootschappen alhier, daarin zoude competeren, alsnu de gemelde twee R. K. kerkgenootschappen de voors. kerkgebouwen respectieve zouden kunnen naasten.

Al hetwelk in voege als voor opgemaakt zijnde bevonden is, dat de St. Pieterskerk alhier, met de som 't Gereformeerd kerkgenootschap in evenredigheid der zielen als voor competerend in 60.666 gulden en de St. Odulphuskerk te Best in 3433 gld. alsnu kunnen genaast worden.”

De commissieleden der drie Kerkgenootschappen werden

¹⁾ Deze was drost van den halfheer.

weer binnen verzocht en hun werd de uitslag medegedeeld.

Die der R. K. commissies namen het aan en verzochten authentieke copie, welke hun „geaccordeerd” werd.

De commissie van de Gereformeerde gemeente nam het niet aan.

In de vergadering van 10 Juli kwam een insinuatie binnen van den vorster, namens de Gereformeerde gemeente.

Zij betuigde daarin onderwerping aan art. 6 der Staatsregeling en verklaarde mede bereid te zijn geweest een vergelijk te hebben willen aangaan met de twee R. K. gemeenten van Oirschot en Best, hetwelk zij gehoopt had dat tot onderling genoeg zou zijn beëindigd, wat niet het geval geweest is.

Dan komen zij op tegen de, volgens hunne meening, wederrechtelijke beslissing der municipaliteit, die tegen de wet is, daar volgens den tekst der Staatsregeling de municipaliteit slechts het recht heeft een minnelijke schikking voor te bereiden en de uitspraak en beslissing bij het Wetgevend Lichaam in Den Haag berust.

Verder komen zij op tegen het haastige in de beslissing, waardoor hun commissie de kans benomen werd zelfs over het voorstel te spreken met hun committenten.

Ten laatste vinden zij het niet goed, dat het bedrag der taxatie hun tevoren niet was bekend gemaakt en verklaren, dat een verdere minnelijke schikking verder uitgesloten is en zij zich zullen beroepen op het Wetgevend Lichaam in Den Haag.

De municipaliteit vroeg nu advies in van de rechtsgeleerden B. Storm en N. van Meeuwen, beiden te 's Hertogenbosch; de eerste adviseerde de beslissing uit Den Haag af te wachten en Van Meeuwen gaf den raad om bij het Wetgevend Lichaam een adres van rechtvaardiging van gedrag in te zenden. Dit laatste deed de municipaliteit 30 Aug.

De Eerste Kamer nam 11 October 1798 een beslissing op dit rekwes en stelde de municipaliteit in het ongelijk, daar het treffen van een vergelijk alleen was overgelaten aan het plaatselijk bewind. De beslissing behoorde echter aan het Wetgevend Lichaam.

De Tweede Kamer bekrachtigde 13 Oct. dit besluit en veranderde het in een decreet.

Nu was men weer zoo ver als in het begin.

En de tijd begon kort te worden, daar vóór 1 Nov. aanspraak op de gebouwen moest gemaakt zijn of de tegenwoordige bezitters bleven eigenaars.

In dien tusschentijd had de municipaliteit nog een telling van inwoners volgens de godsdienstige gezindte laten doen, waarbij was komen vast te staan, dat het aantal R. K. bedroeg 5091, (waarvan 1726 onder Best), en dat der Ger. 105.

Er zat niet anders op dan weer opnieuw te beginnen en hoe hopeloos het ook leek, alles liep nu vlot van stapel, zooals men uit het vervolg zien zal.

18 Oct. 1798 werd in de municipaliteitsvergadering de publicatie voorgelezen van het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek d.d. 11 Oct. 1798. De vergadering besloot „de gecommiteerden uyt de differente kerkgenootschappen alhier te citeeren tegen aanstaande Maandag 22 Oct. des namiddags ten 4 uur ten raadhuyze op de schepenkamer, ten einde, des doenlijk, dienaangaande met den anderen (elkander) een vergelijk te treffen.

Bij deze samenkomst werd men het al dadelijk eens wat de hoofdpunten betrof. De notulen zeggen als volgt:

Ingevolge en ter voldoening aan dezer municipaliteitsresolutie van dato 18 dezer compareerden in deze vergadering de gecommiteerden uyt 't Gereformeerd, mitsgaders uyt de Rooms Catholijke kerkgenootschappen van Oirschot en Best dewelke, nadat aan dezelve zitting was aangewezen en door den president andermaal was gecommuniceert 't einde waartoe dezelve in deze vergadering waaren verzorgt te compareren overgingen, om onderling eene minnelijke schikking over de zaak der kerken met derzelve ap- en dependenties te beramen.

Ende alzo de municipaliteit met genoegen vernam, dat voorz. gecommiteerden het te dier zaak tot een minnelijk vergelijk bragten, wierd goedgevonden en verstaan dezelve te verzoeken, om onderling over de onderwerpen dienaan-

gaande van minder aangelegenheid nader bij den anderen (elkaar) te koomen en daarna het resultaat hunner schikkingen en onderlinge overeenkomst nopens de zaak der kerken met derzelve ap- en dependentiën schriftelijk, in behoorlijke forma, aan deze municipaliteit te willen suppediteren, om dienaangaande zodanig te handelen en te resolveren als zal vinden te behooren, 't welk aan voors. gecommiteerdens gecommuniceert zijnde wierd tzelve met genoeg en door hun geaccepteerd en beloofd daaraan met allen mogelijken spoed te zullen defereren.

In dezelfde vergadering werd geresolveert

„om op aanstaanden Zondag zo hier als te Best, bij publicatie, den volke bekend te maken, dat alwie sustineert eenige grave, banken of gestoeltens in de St. Pieters of (O.) L. V(rouwe)kerk alhier of in de St. Od.(ulphus)kerk te Best in eigendom te bezitten, daarvan gehouden zal zijn binnen deze maand kennis te geeven en de bewezen van eigendom te produceren aan den president der municipaliteit alhier.”

Reeds vóór 28 Oct. waren de commissies uit de Kerkgenootschappen tot een volledige overeenkomst gekomen en had men een contract opgesteld, dat 28 Dec. 1798 werd ingeschreven in de schepenprotocollen, welk contract met gelijgend rekwest hier volgt ¹⁾:

Request van de gecommiteerden uyt de respective kerkgenootschappen alhier over de naasting der voorhanden zijnde kerkgebouwen.

Aan de municipaliteit van Oirschot.

Geven met gepaste eerbied te kennen de gecommiteerden uyt het Gereformeerd kerkgenootschap van Oirschot en Best alsmede de gecommiteerden uyt de Roomsche Catolijke kerkgenootschappen van dezelve plaatsen.

Dat zij ingevolge het 6de der additioneele artikelen gevoegd bij de acte van staatsregeling voor het Batt. volk en ingevolge Uil. resolutie dato den 18 October 1798 over het naasten der voorhanden zijnde kerkgebouwen alhier en tot Best aangegaan en beraamt hebben.

Dat de adressanten het onderling over voorn. contract zo

¹⁾ Rijksarchief 's Hert. R. 279 Oirschot.

als hetzelve daar ligt volkomen eens zijn, uytgenomen dat de gecommiteerden uyt het Gereformeerd kerkgenootschap declareren zig in 't vervatten bij art. 7 betrekkelijk de beschikking over de begraafplaatsen niet te kunnen inlaten gelijk U. constreeren (constateeren) zal uyt derzelve apostil tegen voorn. artikel geplaatst.

Reden waarom de adressanten zig tot U. keeren, gediensig verzoekende op 't gemelde contract voor zo verre de respectieve gecommiteerden in hetzelve eens zijn met U. gunstige approbatie te willen vereeren en het point der verschil ter uwer deliberatie te willen nemen, ten einde daarover tot wederzijds genoeg een schikking te beraamen ofwel aan de adressanten dienaangaande de uytpraak van het wetgevend lighaam des Bataafschen volks te doen toekomen.

't Welk doende,

was geteekend: A. J. Durselen; H. van Voorst; P. J. Heyblom; A. A. de Koning; H. Schepens; H. van den Heuvel; J. Steyvers; J. Libregts.

Contract gemaakt bij en opgericht door de gecommiteerden uyt de Roomsche Catholijke kerkgenootschappen van Oirschot en Best en de gecommiteerden uyt het Gereformeerd kerkgenootschap van dezelve plaats, over de naasting der navolgende kerkgebouwen alhier, alles ingevolge het 6de der additioneele artikelen gevoegd bij de acte van staatsregeling voor het Bataafsche volk en ter voldoening aan de resolutie van deeze municipaliteit d.d. 18 Oct. 1798 aan de voorz. kerkgenootschappen respectieve bij copie authentieq gecommuniceerd.

Art. 1.

Aan het Roomsche kerkgenootschap van Oirschot word voor altijd gecedeert en door het Gereformeerd kerkgenootschap van Oirschot en Best ten behoeve van 't zelve afstand gedaan van alle aanspraak op de St. Pieterskerk alhier met deszelfs kerkhof, mitsgaders van alle baaten, revenuën, opkomsten, regten en voordeelen tot de voorn. kerk eenigszins gehoorende of welke van dezelve dependeeren als geld en korenrenten met staande en loopende jaar mitsgaders tienden aanvank nemende met en over den oixt (oogst) des jaars 1798 en 't geen verder aan voorn. kerk gehoord, alsmede inkomsten en voordeelen die aan voorn. kerk en deszelfs bedienaaren uyt 't kappittel van St. Pieter alhier competeeren of aan dezelve vergolden worden, voor zo ver nogthans dit laatste

rakende de bedienaars als het Gereformeerd kerkgenootschap toe bevoegd is.

Art. 2.

Aan het R. C. kerkgenootschap van Best word in voege als voor gecedeert de St. Odulphuskerk aldaar, met deszelfs kerkhof, alsmede de geld en koorenrenten aan dezelve verschuld en vergolden wordende, met aanstaande en loopende jaar, mitsgaders de tienden en alle andere inkomsten die bevonden zullen worden aan dezelve te competeeren of van dezelve te dependeeren.

Art. 3.

Aan het Gereformeerd kerkgenootschap van Oirschot en Best word door de Rooms C. kerkgenootschappen van Oirschot en Best in voege als voor gecedeert en voor altijd afstand gedaan van de L. V. kerk alhier met deszelfs kerkhof alsmede geld en koorenrenten aan dezelve vergolden wordende met aanstaande en loopende jaar, mitsgaders alle baaten en regten tot voorn. kerkgebouw eenigzinst behoorende of van hetzelfde dependeerende en wijders alle meubilaire goederen, het orgel uitgezondert, uyt de St. Pieterskerk, voor zoverre die tot verrigting van den uytwendigen Gereformeerden godsdienst behooren alsmede die uyt de St. Odulphuskerk te Best voor zoverre die voorhanden en niet gebruikt zijn.

Art. 4.

Ijder der drie voornoemde kerkgenootschappen verkrijgen een gelijk derde aandeel in het capitaal van 3150 gld. ten behoeven van de voors. kerkgebouwen op het comptoir der beede staande en uytgezet mitsgaders een gelijk aandeel in 't slot der te doene kerkrekeningen, 't zij 't zelve voor dan wel nadeelig uytvallen.

Art. 5.

Ijder der drie kerkgenootschappen zal onder specifieke quitantie overnemen en verkrijgen authentique documenten, charters en verdere papieren, strekkende tot bewijs der wettige regten, privilegiën en eygdommen de voorn. kerkgebouwen respectve competerende en zulks voor zo verre dezelve voorhanden en onder de municipaliteit of elders berustende zijn.

In geval er verschil mogt ontstaan aan welk der voors.

kerkgenootschappen de voorsr. documenten, etc. mogten behooren zullen dezelve onder de municipaliteit blijven berusten totdat het verschil zal zijn gedecideert, zullende intusschen ijder der gemelde genootschappen vrij visie en acces tot dezelve hebben en daarvan ten haare kosten copie mogen ligten.

Art. 6.

Ijder kerkgenootschap zorgt voor het begraven der leijken van zijn eijgen genoodschap in deszelfs verkregen kerk of kerkhof en zulks van den dag af dezelve daartoe zal of zullen zijn ingerigt behoudens het regt aan het Gereformeerd kerkgenootschap om op het St. Pieterskerkhof te mogen blijven begraven, totdat de L. V. kerk of kerkhof tot dat einde in behoorlijke ordre zal gebragt zijn, hetwelk het Gereformeerd kerkgenootschap aanneemt vóór den laatsten Maart 1799 te zullen bewerkt hebben.

Art. 7.

Indien er personen gevonden wierden welke tot het Gereformeerd kerkgenootschap behoren en eigenaren mogte zijn van graven in de gebouwen aan R. K. genoodschappen gecedeert, zal men die een ander behoorlijk grafplaats aanwijzen in het gebouw aan de Gereformeerde gemeente gecedeert ¹⁾ en visa versa en in geval de respective eygenaren van graven zig met deeze schikking niet mogten vergenoegen dat alsdan de kerkgenootschappen gezamenlijk zig zullen adresseeren aan het vertegenwoordigend lighaam des Bataafsche volks en van hetzelfde verzoeken, dat het gelieve te verklaaren dat die eygenaaren gehouden zullen zijn ten algemeenen nutte afstand te doen van hunnen eygendom onder bepaling van een billijke schadevergoeding, welke door wederzijdsche arbeters, daartoe te benoemen, zoude kunne worden geregeld, in welk geval ijder der kerkgenootschappen hierin een geregt derde aandeel zoude moeten dragen.

Art. 8.

Het Gereformeerd kerkgenootschap (verbindt) zig om de St. Pieterskerk ontruymt te hebben op den laatsten Maart 1799.

¹⁾ Bij art. 7 stond de volgende kanteekening: Het Gereformeerd kerkgenootschap declareert zig in de beschikking over de begraafplaatsen, art. 7 vermeld, niet te kunnen inlaten, maar zulks over te laten aan de municipaliteit, ingevolge den 4 en 5 art. der publicatie van 't Uytvoerend bewind d.d. 12 July 1798.

Art. 9.

Het R. K. kerkgenootschap van Oirschot cedeert en doet voor altijd afstand van de St. Odulphuskerk te Best en alle voordeelen aan dezelve verknogt aan en ten behoeve van het R. K. kerkgenootschap aldaar voor zo verre 't zelve daarop eenige aanspraak mogt hebben gelijk het R. K. kerkgenootschap van Best cedeert en voor altijd afstand doet ten behoeve van het R. K. kerkgenootschap van Oirschot van de St. Pieterskerk en kerkhof aldaar met alle deszelfs voordeelen en voorregten, meede zoo zij daarop eenige aanspraak mogte hebben.

Art. 10.

Ingeval het vertegenwoordigend Lighaam des Bataafschen volks mogte verstaan dat de R. K. kerkgenootschappen gerechtigd zijn om de pastorijs-huizing alhier te naasten, dat alsdan dezelve genootschappen gehouden zullen weezen, om het voorstel, door de municipaliteit aan den predikand gedaan gestand te doen, welk voorstel hierop nederkomt, dat aan den tegenwoordigen predikant A. L. Durselen de pastorijs-huizing zoals dezelve thans bij hem bewoont wierd, bij een te maken contract, zal gelaten worden voor den tijd van twaalf agtereenvolgende jaaren, onder voorwaarde van daarvoor te betalen jaarlijks zestig gulden aan de gemeente en dat daartegen de voorsr. pastorijs-huizing etc. vanwege de gemeente in behoorlijke reparatie en onderhoud zal genomen worden ofwel volgens zoodanig contract als de municipaliteit met voorn. pred. A. L. Durselen deswegen heeft of zal aangaan.

Aldus gecontracteerd en beraamt bij ons ondergeteekende gecommiteerdens, in 't hoofd deezes vermeld, op heden den 24 December 1798.

Geteekend: A. L. Durselen; H. van Voorst; P. J. Heyblom; A. A. de Coning; H. Schepens; H. van den Heuvel; J. Steyvers; J. Libreghts.

Was men tot een overeenkomst gekomen voor wat de kerken betreft, de Roomsche Katholieken hadden nog andere aspiraties gehad, waarvan zij hadden afgezien om de zaak der kerken niet te bederven.

Gaarne zouden zij ook de pastorieën en de oude godsdienstige stichtingen hebben teruggekregen. ¹⁾

Zij zonden den 28 Oct. een rekwest in bij de municipaliteit, waarin zij verklaren, dat zij van hun recht op deze gebouwen geen afstand doen.

„Om te voorkomen dat ons tegenwoordig en ons nageslacht ons niet aanwrijft niet de noodige stappen gedaan te hebben, doen wij, volgens de acte van staatsregeling hierbij ons recht gelden ook op de pastoriewoningen en de St. Janskapel en mede op alle andere dergelijke gebouwen en op de voordeelen in art. 6 der Add. artikelen der staatsregeling bedoeld en waarop door de R. K. kerkgenootschappen aanspraak kan worden gedaan, voor zoover die vallen in de termen.

Wij verzoeken, tot bewijs dat wij deze aanspraak hebben gedaan aanteekening in de protocollen.” ²⁾

Deze kwestie is niet verder behandeld. ³⁾

Het naasten der kerken ging nu door.

Het voornaamste wat nog gebeuren moest was tot overeenstemming te komen met hen, die rechten hadden op voorwerpen in de kerkgebouwen. Hier was dat alleen de halfheer, die rechten had op een graf in de St. Pieterskerk.

Spoedig kwam men ook hierin tot overeenstemming, zooals men uit de verdere mededeelingen zal zien.

9 Nov. d.a.v. werd door den secretaris gecommuniceert, dat hij deze morgen ten huize van den predikant had geadsisteert in de bijeenkomst der gecommiteerden uyt de respectieve kerkgenootschappen alhier en Best, vergaderd om de naasting der kerken, etc. bij minnelijke schikking finaal te beraamen; dat voors. gecommiteerdens het over de zaak ten principalen eens waren, maar dat er bedenkelijkheid ontstaan was van wiens competentie 't wel wezen mogt, om schikkingen te maken met die personen, die sustineeren mogten regt van eigendom te hebben op eenige begraafplaats in een

¹⁾ Zie over deze gestichten Schutjes, *Gesch. bisdom 's Hert.* dl. V. 372 e. v.

²⁾ *Gem. Arch. Oirschot, Reg. van requesten.*

³⁾ De inkomsten van het St. Joristghuis zijn in 1821 door de Staten van N.Br. aan het Algem. Armbest. der Gem. in beheer gegeven. Schutjes, a. v.

der respective kerkgebouwen; dat de gecommiteerden der respective genootschappen hierover dissenteerde, maar dat men het eindelijk eens was geworden, om door den mond van hem secretaris deze zaak ter kennis te doen brengen van de municipaliteit en dezelve te verzoeken, om ingevolge het placaat van 't Uytvoerend bewind, d.d. 12 Juli l.l. dienaangaande met gemelde personen de noodige schikkingen te beramen.

17 Jan. 1799 wierd aan de vergadering gepresenteert een request, met annex contract, opgerigt en beraamt bij de gecommiteerden uyt het Gereformeerd en Rooms Katholijke kerkgenootschappen alhier en te Best over de naasting der voorhanden zijnde kerken, met verzoek, dat de municipaliteit betrekkelijk de graven, art. 7 in gemelde contract vervat en waarvoor voors. gecommiteerden 't niet eens waaren een schikking wilde tragte te beramen met diegeenen, die bevonden mogte worden regt van eigendom op graven in de St. Pieterskerk alhier of elders sustineren te hebben.

En alzo tot hiertoe niemand gevonden word, die sustineert een eigendommelijk regt op eenig graft te hebben als de heer L. I. B. Sweerts de Landas op een graf en op de tombe van de graven van Merodes in voors. kerk van St. Pieter, is na deliberatie goetgevonden en verstaan te committeren de burgers P. Van Heumen en J. D. Tret met den secretaris P. Schouw om met voors. heer Sweerts de Landas over gemelde graft en tombe te spreken, met hem dienaangaande een convenabele schikking aan te gaan met magt, om denzelden desnoods voor de cessie van zijn regt op de voorsz. graven een redelijke schadevergoeding, — nogthans onder approbatie van deze municipaliteit — aan te bieden."

9 Febr. 1799. De gecommiteerden bij res. van 9 Jan. l.l. hebben de eer aan de vergadering te rapporteren dat zij met den heer L. I. B. Sweerts de Landas over het graft, daar zijn familie in begraven is en de tombe van de graven van Merode in St. Pieterskerk alhier, ingevolge commissie van deze municipaliteit getragt hebben een minnelijke schikking te beramen en dat zij daarin op de volgende wijs, onder approbatie van deze municipaliteit, geslaagt zijn.

1. Dat voorn. heer L. I. B. Sweerts de Landans, voor zo lang de St. Pieterskerk in eigendom bezet word bij 't Rooms Catholiek kerkgenootschap alhier, cedeert en afstand doet

- van zijn regt op voors. graft en tombe zonder daarvoor eenige schadevergoeding te vorderen.
2. Dat daarentegen de lijken in voors. graft en tombe liggende zullen blijven, dog dat men dezelve dieper zal mogen laten zinken en
 3. dat aan voors. heer Sweerts de Landes in eigendom zullen verblijven de steenen of zerken met vier leeuwen, de voorsz. tombe uytmakende en dat dezelve vanwege 't Rooms Catholiek kerkgenootschap door ymand, deskundig, in voorsz. St. Pieterskerk in den grond zullen worden ingelaten of gezonken en dat hiervan een behoorlijke acte tusschen hem en 't Rooms Catholiek kerkgenootschap alhier zal gepasseert en wederzijds getekent worden.

Waarop gedelibereerd zijnde is geresolveert copie van 't voors. gerapporteerde uyt te reiken aan de gecommiteerden uyt 't Rooms Catholiek kerkgenootschap alhier, ten einde dezelve zo spoedig doenlijk aan de municipaliteit hunne consideratiën deswegens te willen inbregen omme de voors. schikking bij hun geapprobeert zijnde. dit werk also zijn vol beslag te doen erlangen en daarvan aan de respective kerkgenootschappen 't behoorlijk bewijs te doen toekomen."

19 Febr. 1799. „De gecommiteerden uyt het Rooms Catholiek kerkgenootschap alhier mondeling hunne consideratiën zullende indienen op de resolutie van deze municipaliteit van den 9 Febr. l.l., copiëlijk in hunne handen gestelt, declareerden volkomen te approberen en te willen berusten in de schikking van deze municipaliteit betrekkelijk de graven in de St. Pieterskerk beraamt, zo en in dier voege als die schikking in voorschrevene resolutie is vermeld en verzoeken alsnu spoedige afdoening en dispositie op de requeste vanwege de drie kerkgenootschappen alhier over het stuk der kerken, etc. aan de municipaliteit gepresenteert.

Waarop gedelibereert zijnde is geresolveert de schikking over de naasting der respective kerkgebouwen alhier en te Best en de beschikking over de pastoriehuizing alhier, zo en in dier voege als dezelve vervat zijn in 't contract bij de gecommiteerden uyt de respective kerkgenootschappen geformeert, aangegaan en ter approbatie aan deze municipaliteit overgegeyen, te approberen en te bekrachtigen gelijk dezelve geapprobeert en bekrachtigd worde bij deze en zal 't voors. contract en request ter secretarie alhier in 't protocol van allerhande acten worden geregistreert en van 't zelve be-

neffens van deze en voorgaande resolutie tot de zaak van de naasting der kerken betrekking hebbende copie authentiek worden uytgereikt aan de respective kerkgenootschappen om te dienen tot hun lieder narigt."

27 Maart d.a.v. had de bekrachtiging door de municipaliteit plaats volgens het contract door de drie kerkgenootschappen met elkander gemaakt, doch er werd een verandering gebracht in het aanvaarden der renten, enz., die volgens contract zouden ingaan.

De resolutie zegt:

„met uytzondering, dat yder kerkgenootschap zijn verkregen kerkgebouw zal aanvaarden met de daaraan verschulde renten, etc. ingegaan op den 2den Febr. 1799 en dat de voors. rente tot dien tijd toe bij den kerkmeester zullen moeten worden ontvangen en in rekening zullen moeten verantwoord worden en zal 't voors. contract en request worden geregistreert en van 'tzelve en van deze en voorgaande resoluties copie worden uytgereikt aan de respective kerkgenootschappen."

15 April 1799. „Alzo ingevolge contract tusschen de gecommiteerden uyt de differente kerkgenootschappen alhier over de naasting der voorhanden zijnde kerkgebouwen in deze gemeente van dato 24 Dec. 1798 en bij deze municipaliteit was geaprobeert, was gestipuleert, dat aan den predikant van 't Gereformeerd kerkgenootschap alhier in huur zoude gelaten worden de pastoriehuizing bij hem bewoond voor de som van zestig gelden huur jaarlijks, zo en in dier voege als 't zelve bij voors. contract is vermeld en verder mondeling afgesproken is. Is na deliberatie geresolveert te qualificeren de leden P. Van Heuvel en I. D. Tret op den voet voors. namens de municipaliteit met voors. predikant van Durselen een dusdanig contract aan te gaan en te sluiten."

De laatste bemoeiing van de municipaliteit was met den voormaligen koster, die mede rechten pretendeerde:

27 April 1799. „Alzo ingevolge art. 6 der additionele artikelen gevoegd bij de acte van staatsregeling voor het Bataafsche volk en ingevolge contract door gecommiteerdens uyt de respective kerkgenootschappen voor schepenen alhier

opgerigt en door hun geapprobeert, zo en in dier voege als hetzelfde op den 24 Dec. 1798, fol. 246, in 't protocol van allerhande acten staat geregistreert, de St. Pieterskerk is overgegaan aan 't Rooms Catholiek kerkgenootschap van Oirschot en waardoor alsnu het kosteraat, zo als het zelve tot hertoe is waargenomen door den persoon van Alb. Nahuys is koomen te vervallen en ter dispositie van voors. kerkgenootschap is overgegaan, zo is, na deliberatie, goed gevonden en geresolveert te committeeren en te qualificeren den drossard J. Steyvers en den schepen J. D. Tret ten einde, om van voorn. A. v. Nahuys als koster van voors. kerk over te nemen de onder hem berustende doodregisters en baarkleeden en hetgeen hij verder in voors. qualiteit onder zig mogt bezitten en alsnu toehoorent en behoort over te gaan aan voors. kerkgenootschap ten einde voors. gecommiteerden die vóór gementioneerde voorwerpen te bezorgen en zo 't behoort."

10 Mei d.a.v. kwam een antwoord van Nahuys, dat aan de twee gecommiteerden werd ter hand gesteld om te onderzoeken.

30 Juni 1799. „Bij resumptie gedelibreerd zijnde op de schriftelijke verklaring van Albertus van Nahuys, gewezen koster der St. Pieterskerk alhier, breder onder de notulen van 10 Mey vervat, is goedgevonden en verstaan bij de resolutie van 27 April l.l. te persisteren en den persoon van A. Nahuys te gelasten, zo als hij gelast word bij deze, uyerlijk binnen den tijd van agt eerstkomende daagen, tegen recipis of onder behoorlijke inventaris aan de gecommiteerdens J. Steyvers en J. D. Tret over en af te geeven alle de doodregisters, baarkleeden en 't geen hij verder uyt hoofde van zijn voormalige qualiteit van koster van St. Pieterskerk onder zig mogt hebben.

Zullende in geval van voortdurende weigering om aan de resolutiën dezer vergadering te voldoen den persoon van Alb. van Nahuys tot het stiptelijk nakomen dezes, desnoods door middelen van gijzeling worden geconstringeert.

En zal extract dezes, zowel aan de gecommiteerdens als aan Nahuys worden uytgereikt om te strekken tot narigt."

De St. Pieterskerk te Oirschot werd, volgens Schutjes,

19 Oct. 1800 weer door de Katholieken in gebruik genomen.

Volgens denzelfde hadden die van Best reeds 19 Mei 1795 bezit genomen van de oude parochiekerk voor den R. K. eeredienst.

VERBETERING EN AANVULLING.

In Bossche Bijdragen deel XI (1931) staat op bladzijde 99 regel 20 een zinstorende fout. In plaats van „Scotes” moet gelezen worden „Fratres”.

Ter verklaring het volgende: Jarenlang hielden de Minderbroeders de wacht aan de Vuchterpoort. In van Zuylen, *Inventaris der archieven v. d. stad 's-Hertogenbosch (Stadsrekeningen)* leest men:

- 1584/1585. Item betaelt Pauwels Janssen, van dat die Minderbroeder, sittende byde Vuchterpoort, daer heeft gehaelt eenen pot biers, sdaichs van Paesschen aff 46 dagen lanck, den pot I 1/2 St. (blz. 1055).
- 1586/1587. Item voor een half pont lonten, den Mindebroeders sittende byde scortbalchen opte Vuchterpoort, vuytgereyct, betaelt I 1/2 St. (blz. 1067).
- 1588/1589. Item betaelt voordem Praedicaeren ende Minderbrueren deser Stadt, ten eynde zij hebben geseten byde Scortbalcken, opter poorten deser Stadt, sdaichs voor elcken eenen pot biers ende eenen stuiver schoonbroots vz. dit geheeljaar 91 guld. 10 St. (blz. 1073).

fr. DALMATIUS VAN HEEL, O. F. M.

De Jezuïeten te 's-Hertogenbosch

(1609—1636) ¹⁾.

door

J. KLEIJNTJENS S. J.

Reeds in 1556 was er sprake van een vestiging der Jezuïeten te 's-Hertogenbosch en wel door de stichting van een college. Dit plan is echter eerst in 1609 tot uitvoering gekomen, vooral door den steun van de aartshertogen Albert en Isabella, den bisschop Gysbertus Masius ²⁾ en den gouver-

¹⁾ De gegevens voor het onderstaande werden in hoofdzaak ontleend aan: J. A. Coppens, *Nieuwe Beschrijving van het bisdom van 's Bosch*, II, p.p. 29—43 en 236 e. v.

L. H. C. Schutjes, *Kerkelijke Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, IV, p. 291 e. v.

F. van Hoeck S. J., *Bossche Bijdragen*, VIII, p. 124 e. v.

Voor meerdere bijzonderheden zij naar deze schrijvers verwezen.

²⁾ 22 Febr. 1612 schonk Gysbertus Masius aan het college der Jezuïeten in Den Bosch een kanonikaat en een prebende in de collegiale kerk van St. Oedenrode, zooals blijkt uit het volgende schrijven, waarvan het origineel berust te Rome in de *Gesù: Fondo Gesuitico: Informationes* 75, blz. 67.

„Nos, volentes oneri nobis iniuncto satisfacere, salutis civitatis et diocesis nostrae consulere ac adolescentes a tenera aetate ad omnem virtutem efformare et disciplinis ecclesiasticis imbuere, collegium R. P. Societatis Jesu, qui uberem fructum in ecclesia Dei passim faciunt ad Dei gloriam et catholicae religionis incrementum, omnem curam et administrationem liberam concedimus, conferimus, donamus. Et quoniam ad huiusmodi collegii erectionem ac sustentationem, novarum scholarum aedificationem, aliosque sumptus certi annui redditus sunt necessarii, Nos post insinuationem capitulo Rhodano factam ab eo sine contradictione acceptatam atque etiam post maturam deliberationem cum primariis aliquot canonicis capituli nostri et clero desuper praehabitam . . . unum canonicatum et praebendum in collegiata ecclesia Divae Odae loci Rhodae, nostrae diocesis, qui de iure patronatus ser. dom. nostrorum ducum Brabantiae existit, de consensu praefatorum ducum (de quo nobis scripto constitit) cum primum illos per cessum et decessum vacare contigerit, cum omnibus suis iuribus et emolumentis antedicto collegio in aliquam dotis partem perpetuo applicamus.

Datum in nostro palatio episcopali anno a Nativitate Domini millesimo sexcentesimo duodecimo, mensis vero februarii die vigesima secunda.

Gysbertus Masius, episc. buscoducensis”,

neur der stad Antonius Schets baron van Grobbendonck. Binnen het jaar telde het college reeds 400 leerlingen, welk getal later tot 800 aangroeide. Na een twintigjarig bestaan ging deze bloeiende onderwijsinrichting te niet, toen de stad in 1629 onder voor den katholieken godsdienst nadeelige voorwaarden aan Frederik Hendrik werd overgegeven. Ondanks het feit echter, dat bij de overgave was bepaald, dat alle geestelijken binnen twee maanden de stad moesten verlaten, verbleven er toch voortdurend na dien tijd enkele Jezuïeten in Den Bosch, in de eerste jaren 2 of 3, later geregeld 4, waar zij de schuilkerkjes in de Kerkstraat, de Verwerstraat (2) en achter de Tolbrug bedienden. In korte trekken geven de aantekeningen de verrichtingen der Jezuïeten weer, die na de overgave in 1629 tot en met het jaar 1710, in welk jaar de kroniek eindigt, in Den Bosch werkzaam zijn geweest. Vanaf ongeveer het jaar 1670 zijn deze aantekeningen al uiterst sober en geven veelal niets meer dan de namen der in die jaren in functie zijnde missionarissen alsmede de data van aankomst, vertrek of overlijden van één hunner.

Wat de verdere lotgevallen der Jezuïeten binnen Den Bosch betreft: van Augustus tot einde October 1705 moesten alle bidplaatsen gesloten blijven wegens de heimelijke vlucht van de minderjarige Sophia Aelberts te Helmond, die naar Mechelen was gegaan om katholiek te worden. Voor straf mochten voorts gedurende acht jaren geen paters de openbare bediening uitoefenen; ook in de staties der regulieren mochten slechts seculiere priesters de godsdienstoefeningen leiden. Tenslotte werd, overeenkomstig de Resolutie van 7 Mei 1720, als weerwraak tegen eenige door den katholieken keurvorst van de Paltz tegen de Protestanten genomen maatregelen, die aan de Jezuïeten werden toegeschreven, aan de leden der Sociëteit tegen 1 Juni d.a.v. het verdere verblijf in de stad ontzegd. Van hun staties werd die in de Kerkstraat in dat jaar voorgoed gesloten, terwijl de hoogbejaarde pater Gerardus van Kessel naar Antwerpen vertrok. De overige staties, be-

diend door de P.P. Cornelius Boucquet, Daniel Doncquers ¹⁾ en Ignatius de Jonghe, mochten in 1724 op een verzoek der voornaamste burgers wederom geopend worden, doch aan de paters die, behalve p. Doncquers, naar de vrije heerlijkheid Bokhoven waren uitgeweken, bleef de uitoefening der geestelijke bediening verboden. Wel keerden zij heimelijk terug, doch zij lieten de openbare plechtigheden door seculieren verrichten.

Op die wijze zijn deze staties nog gedurende korter of langer tijd blijven voortbestaan. Zoo werd de eene statie in de Verwerstraat, waarvan men de plaats niet meer weet aan te duiden, na 1731 gesloten; de andere in die straat, die een uitgang had in de Putstraat, rekte haar bestaan nog tot 1741, terwijl de derde, die achter de Tolbrug, het langst, zij het met eenige onderbrekingen, in stand is gebleven. Reeds op het einde der 17^e eeuw waren de Jezuiten op laatstgenoemde plek werkzaam en vinden wij in 1690 p. Theodorus van de Pol als rector vermeld. Althans in dat jaar werd de statie op last der Staten gedurende twee maanden gesloten wegens het toedienen van het H. Doopsel aan een drietal Turksche krijgsgevangenen, bij welke plechtigheid de Apostolische Vicaris Mgr. de Bassery en de katholieke echtgenoot van den stadscommandant: Magdalena van Lewenstein, prinses van Nassau, als peter en meter waren opgetreden. De pater, die had moeten vluchten, kon eerst tegen betaling eener hooge boete in de stad terugkeeren. Na hem is deze statie nog bediend door de paters Jacobus van Gerwen, Christophorus van Dolre en Franciscus Idens, terwijl een doopboek, loopend van 1 Januari 1709 tot 3 November 1730, p. Daniel Doncquers als pastoor aanduidt. Zijn aanwezigheid in de stad, ook na het besluit van 1720, vindt haar verklaring in het feit, dat een been- en armbreuk zijn vervoer niet gedoogde, zoodat hem krachtens een nieuw besluit van 15 November 1720

¹⁾ Zie over hem nog:

L. van Miert S. J. in *Taxandria* XXX, 1923, p. 43 e. v.

werd toegestaan in Den Bosch te blijven zonder echter eenige geestelijke functie te mogen uitoefenen ¹⁾).

Toen, vooral door het drijven der Jansenisten, zijn statie in 1732 voorloopig gesloten werd ²⁾ en hij uit de stad werd verbannen, vestigde hij zich te Bokhoven. Daar hij echter ook hier nog voortdurend aan ernstige vitterij blootstond, nam hij in 1734 de wijk naar Antwerpen, in welke stad hij tien jaren later op 74-jarigen leeftijd is overleden.

De paters Boucquet en de Jonghe, die — zooals gezegd — na de uitwijzing in 1720 heimelijk waren teruggekeerd, verlieten Den Bosch andermaal en voorgoed, toen een gezworen vijand van de geestelijkheid, Juynen, onder-fiscaal en onderstadhouder was geworden met volle macht om de Jezuïeten in de stad en in de Meierij op te sporen en gevangen te nemen. Pater Boucquet was de laatste, die in 1736 naar Bokhoven vertrok, de bediening zijner statie geheel aan zijn beide seculiere kapelaans overlatend ³⁾).

¹⁾ Wel had hij na zijn herstel, in Juli, alsnog de stad verlaten, doch spoedig keerde hij wederom als burger daarin terug.

²⁾ Eerst in 1745 werd deze bidplaats wederom in gebruik genomen, zij het door den plebaan wiens statie in de Kruisstraat was ingevallen.

³⁾ In zijn onder 1) aangehaald artikel in de *Bosche Bijdragen* zegt p. Van Hoeck S. J. op p. 125, dat de statie „achter de Tolbrug” tot 1736 heeft stand gehouden, in welk jaar pater Boucquet als laatste Jezuïet uit de stad vertrok. Dit is n.m.m. foutief. Vooreerst blijkt uit het mede door p. Van Hoeck geciteerde artikel van p. Van Miert (2), dat de statie „achter de Tolbrug” in 1732 bij het vertrek van pater Doncuers gesloten werd en eerst in 1745, doch dan als statie der seculieren, wederom in gebruik werd genomen. Voorts meen ik uit de bijlagen van het artikel van p. Van Hoeck te mogen afleiden, dat p. Boucquet daarentegen de statie in de Verwerstraat bediend heeft en wel die, welke mede een uitgang had in de Putstraat. Dit valt m. i. o. a. op te maken uit de op p. 126 aangehaalde „memorie”, waarin de tot die statie behorende huisjes staan vermeld op naam van Douairière Coppieters als erfname van haar man, die een neef was van p. Boucquet. Blijkens Coppens (*a. w.*, II, p. 43) bleef deze statie niet slechts tot het vertrek van Pater Boucquet in 1736 geopend, doch zelfs nog tot 1741 is zij, zij het bediend door wereldgeestelijken, in gebruik gebleven.

Bibliothèque Royale de Belgique — Cabinet de manuscrits,
fonds général. Inv. N° 4182; Cat. N° 4085. Format D.

BREVIS NOTITIA MISSIONIS HOLLANDICAE RE-
RUMQUE IN EA GESTARUM; JUXTA ORDINEM
STATIONUM, QUAS VEL MODO TENET, VEL ALI-
QUANDO TENUIT SOCIETAS JESU IN FOEDERATO
BELGIO; CHRONOLOGICE DIDUCTA.

PARS II.

p. 188

Breve chronicon *stationis Sylvaeducensis*, sita in provincia
Brabantiae, qua paret Ordinibus Foederatis.

- 1629 Hoc anno intercoepa urbe ab Henrico Nassovio, re-
manserint duo in urbe
Arnoldus Bylers et Jacobus Wynsius
- 1630 Acta non exstant. Vide Tom. 3 fol. 476 et 478 et
Tom. 4 fol. 36.
- 1631 Hoc anno fuere tres e nostris Sylvaeducis, imo quartus
de quo mox dicam
Arnoldus Bylers, Jacobus Wyns,
Joannes van der Meer
Vide de his T. 4 fol 70. Exstant ibidem eorundem
acta pro retinendis in fide catholicis, contiones ab iis
habita quot dominicis festisque ut minimum ternae et
totidem subinde aliis non festis diebus; redintegratus
coetus adolescentum sub tutela D. Virginis etc. *Ger-
ardus Ottonis* pridie Virginis Annuntiatae in egressu
domus catholicae, in qua pluribus eo die poenitentibus
aurem dederat, sub nonam vespertinam a duobus mili-
tibus, in eum excubantibus, interceptus atque in angu-
stum obscurumque carcerem detensus est; ac mox de
custodia huc illucque traductus, sexto demum mense
reciproca captivorum permutatione, regio inter et
Batavos liber evasit. Interea aliis patribus cavendum
receptui fuit, donec imminuto periculi metu prior exer-
citorum resumpta celebritas. Vide Tom. 4 fol. 70.
- 1632 Hoc anno ineunte, Arnoldus Bylers, vir senio et morbis
prope confectus, in carcerem abreptus est. Latebat

inconscio haeretico magistratu ¹⁾ in domo quatuor virginum Deo devotarum jam inde ab urbe dedita. Viginti milites armati domum circumcinxere, admotis scalis muros conscenderunt, januas convulserunt et totam domam non secus quam arcem expugnarunt ac tandem inventum senem vix calceatum apertoque canu capite in carcerem abripuere et in vincula et compedes coniecere donec post septem et viginti dies octingentorum florenorum lytro libertati sue et domui vindicatus est. Militarem hanc in violandis contra pacta conventia in urbis deditione stipulata, civium aedibus proterviam excepit. Eodem hoc anno altera praetoris ²⁾ nihil urbanior. Alter enim e nostris a malevolis proditus, captus et in domum praetoris abductus est et breve post tempus, spondentibus pro eo catholicis, moderato lytro liberatus. Aliis in urbe sacerdotibus sua fuit securitas et tam frequens nostrorum captivitas summo terrore catholicis fuit, ac precipue amicis nostris. Pax inter cives primarios composita qui jam integro anno coram magistratu haeretico litigarant. Vide de his T. 4 fol. 125.

1633 Hoc anno, sed pauculo tempore, ad tres e nostris accessit quartus *Theodorus de Jonghe*. Sub exitum anni Joannes van der Meer, oppidi civis, in manus incidit adversariorum, sed optanda dixerim captivitate, nam et brevis fuit et satis benigna domi ipsius praetoris et viam stravit majori libertati qua deinde fruitus est. Exiguo lytro redemptus, perrexit se alacrius civibus impendere. Opportuna viri principis intercessione unus e nostris ejus familie adscriptus immunitatem impetravit. Sacro Quadragesime et Adventus tempore imo toto anno crebrioribus ad populum sermonibus coepit fides reflorescere et res ecclesiastica tutiorem portum nancisci visa est. Catechisticis institutionibus nostrorum ductu et consilio sedulo inbuti pueri facile 1700. Foras quoque itum et pax inter principes matronas matrem

¹⁾ De Magistraat bestond in Den Bosch van ouds uit drie colleges: de Schepenen, de Gezworenen en Raden, zijnde de afgetreden schepenen, en de Gildedekens. Na de overgave der stad werden de beide laatste categorieën stilzwijgend buiten het bestuur gesloten. Vgl. J. C. A. Hezenmans, *'s-Hertogenbosch van 1629 tot 1798*, p. 25.

²⁾ Hiermede is vermoedelijk de Hoogschout bedoeld. Dit was de tegenwoordiger van de Souverein in de stad en de Meerij. (Hezenmans, *t. a. p.*).

filiamque procurata. Missio denique Ravestenum (ea ducis juliacensis urbs ¹⁾ est) sex ab hinc leucis instituta, erudiendae juventuti, tum in urbe tum in agro pagisque vicinis initium dedit. Vide de his Tom. 4 fol. 207—208 et 263.

- 1634 *Theodorus de Jonge*, qui sub occasum anni superioris Sylvamducis venerat, hoc anno ineunte urbe excedere jussu prefecte dynastae Brederodii ²⁾ jussus est; jurarat hic, si quantocius urbe faceretur, se aliis nostris manus injecturum et omnes rapturum in vincula. Ceterum tres alii, anno currente, qua concionibus habendis, qua sacris elargiendis mysteriis, aliisque in publicum laboribus continenter institere. Confirmandis in religione civium animis precipua opera adhibita; laudantur sylveducenses cives a constantia in fide. Nonnullae e foemineo sexu per haereticos depravatae et ne contagio serperet, aliis atque aliis remediis provisum. Vide T. 4 fol. 263—264.
- 1635 Hoc anno, cum pestis in urbe grassaretur, data opera a nostris ne quis absque extremis Sacramentis decederet. Binos e civibus rei catholicae utilissimos et Societati addictissimos mors abstulit et pueros quam plurimos ita ut catechismus intermittendus fuerit. Puerorum morbo populari laborantium mirabilis in fide constantia. Pridie Kal. Martii diem obiit Lucia Verhoevia, monasterii Anneburgensis antistita ³⁾, ab annis quatuordecim in Societatem munificentissima, cuius breve elogium exhibetur in T. 4 fol. 324.
- 1636 Hoc anno edictum in catholicos sacerdotes presertim Societatis homines latum ab Ordinibus Foederatis anno 1622 hic verno tempore instauratum est. Superseden-

¹⁾ Ducis Juliacensis urbs: wijst op de hertogen van Gulik en Kleef, in wier gebied Ravenstein gelegen was. Doordat het huis van Kleef was uitgestorven, waren haar goederen in 1633 in handen van het hertogelijk geslacht van Neuburg.

²⁾ Sinds 1629 was Johan Wolfert van Brederode gouverneur der stad. Hezenmans, a. w., p. 23.

³⁾ Het klooster St. Anneborg onder Rosmalen van de Augustinessen was in 1505 gesticht. Wegens de benarde tijden vestigden de Zusters zich in 1574 in Den Bosch naast het klooster der Bogarden in de Verwerstraat. Na de verwoesting van hun eigen klooster stond paus Sixtus V bij Breve van 1 Mei 1585 aan den Bisschop van Den Bosch toe om het genoemde klooster der Bogarden aan de Augustinessen over te geven, waar zij tot 1604 hebben gewoond, in welk jaar zij het aan de Jezuïeten lieten. Vgl. Coppens, a. w., IIIb, p. 299.

dum fuit majoribus coetibus, sed non diu post magistratum indulgentia rei catholicae celebritas reddita.

Mercator inprimis opulentus, qui unum e nostris domi suae per quadriennium impendiis suis aluerat, haud modicam domus suae partem novis sumptibus mille et 400 florenorum in oratorii usum convertit. Diem hic obiit 4 Idus Martii Henricus Franciscus Gesselius consul in hac urbe, de religione orthodoxa et Societate optime meritus. Sancti Ignatii patrocinium multis salutare exstitit. Vide de his T. 4 fol. 405 et 406. Billersius fuit patria Amersfordiensis, Wijns Antverpiensis, Van der Meer Sylvaducensis, eorundem aetas, studia, ministeria etc. videri possint in T. 4 fol. 375.

Videtur hoc anno Jacobus Wyns in provinciam revocatus esse, ex qua postliminio anno 1649 rediit ad stationem Arnhemensem, in qua eodem anno diem obiit. Vide T. 4 fol. 451.

1637 Ab hoc anno usque ad 1640 laboramus de successore Wynsii, si modo annis illis successorem habuerit. Vide T. 4 fol. 451. Interea perstiterunt in urbe

Arnoldus Bylers

Joannes van der Meer.

Acta ab iisdem hoc anno exstant in T. 4 fol. 451.

Variis procellis hoc anno jactata res catholica. Ex turbulentia novi pro-praetoris, qui non semel die unico eoque non festo, quatuor locis orthodoxorum coetus disturbavit. Plurimis matronis facilem partum dedere reliquiae S. Ignatii. Vide T. 4 fol. 451.

1638 Turbulentus fuit nostris hic annus ex rigore edicti promulgati hoc anno 3 Febr. et lati ab Ordinibus Generalibus 23 Januarii ¹⁾). Acerbi edicti formulam prout lata et promulgata est, vide in T. 4 fol. 505, 506, 507.

1639 Hoc anno acta non exstant.

1640 Hoc anno accessit ad Bylers et Van der Meer: Jacobus van Gerwen. Fortasse ad hunc usque annum Jacobus Wyns egit Sylvaeducis, licet de eo catalogi non meminerint post annum 1636. Errarunt enim catalogi etiam ad annos 1634 et 1635, cum ne et his quidem de eo meminerint et tamen indubitato iis egit Sylvaeducis. Quid etiam si perstiterit usque ad annum 1642, nam

¹⁾ Zie oÿer deze resolutie: Hezenmans, a. w., p. 64.

in litteris annuis ¹⁾ diserte notatur? Ineunte auctumno, quartus e nostris ad tres alios accessisse; illique assignata loca quaedam moenibus oppidi contigua, quae populus, ab aliis fere sacerdotibus desertus, inhabitat. Vide de his T. 5 fol. 146.

Arnoldus Bylers
Joannes van der Meer
Jacobus van Gerwen

Fuit hoc anno non tantum magistratus, sed et militaris licentia supra modum catholicis infesta; lustratae aedes levissima de causa, in suspectos dura habita quaestio; convicti proditique ad lytrum ingens damnati; nostris abstinendum publico fuit; quale commodum rei catholicae exstiterit quod saecularis clerus nullum hic religiosorum numerum excluserit et plerisque facta sit potestas binandi. Nocte nascentis Christi turbatus est coetus noster a propraetore. Vix abfuit quin propraetor a catholicis militibus, qui strictis in eum gladiis ferebantur, male mulctatus sit; non modice tamen mulctata concio. Aqua in honorem S. Ignatii benedicta et ejusdem reliquiae parturienti mulieri prosunt. Vide de his T. 5 fol. 146 et 147.

1641 Circumstantiae turbationis factae anno 1640 in natali Christi latius hoc anno enarrantur in T. 5 fol. 350.

Hoc anno 1641 feria paschatis alterius e nostris coetus turbatus est et acris persecutio mota, quae cum omnibus suis circumstantiis prolixè describitur in T. 5 fol. 350, 351, 352. Hoc eodem anno tres e nostris quas notavi ad annum 1640 fuere in hac urbe, agebat Van Gerwen patria Sylvaducensis, aetatis annum trigessimum quartum, et anno 1640 venerat Sylvamducis. Vide T. 5 fol. 476. Videtur tamen eodem anno quartus ibidem fuisse: Arnoldus Coeberghen, qui hoc anno 1641 ad missionem venit, nec alibi in missione preterquam

¹⁾ De Litterae Annuae zijn de jaarlijksche verslagen, die de verschillende provinciaals aan den Generaal der Jezuïeten te Rome zenden.

Betreffende de, omtrent de al- of niet betrouwbaarheid der Litterae Annuae in haar verschillende bestaansvormen, gevoerde pennestrijd zie men o. a.:

H. J. Allard S. J., in *Studiën*, I, (1868) p. 1 e. v. en XXIV, (1885) p. 433 e. v.

B. H. Klönne in *De Katholiek*, dl. XXI, (1885), p. 337 e. v.

A. van Lommel S. J.: in *Studiën*, XXV, (1885), p. 150 e. v.

Sylvaeducis resedit in qua etiam urbe diem obiit uti infra narrabo.

Arnoldus Bijlers
 Joannes van der Meer
 Jacobus van Gerwen
 Arnoldus Coeberghen

Vide T. 6 fol. 12.

- 1642 Acta non exstant.
- 1643 Hoc anno nostrorum opera factum est inter caeteros ut plures fidem catholicam amplexi sint quam ab ea defecerint; conversa ad fidem nobilis filia; in carceres publicos magno periculo penetratum et sacramenta morituriis administrata. T. 6 fol. 12.
- 1644 Hoc anno congregationes fuere quam antea numerosiores; in sex vicos divisa totius urbis iuventus ac virginibus devotis assignata quo melius in fidei rudimentis et saepius instruatur. Adducti duodecim ad poenitentiam quam pudor sacrilege violaverat, per annos viginti, in aliis per totos quadraginta. Conversi quatuor, hoc est plures quam ab haereticis de numero catholicorum toto anno fuere perversi. Tom. 6 fol. 70.
- 1645 Hoc anno ad numerum catholicorum tres ab haereticis accessere. In reliquis, felicem ut superioribus annis munia nostra progressum habuerunt. T. 6 fol. 110, 111.
- 1646 Hoc anno felix quoque fuit rerum nostrarum successus. Coetus habiti (excepto eo quem mediocrem habuit senior Arnoldus) tribus locis bis in singulis quovis die; concursus hominum in hisce facile adscendit ad duo millia; doctrina christiana pueris tradita duodecim locis, nullus ex iis qui nostros frequentarunt ad heresim defecit, e contrario nostrorum opera septem orthodoxam fidem amplexi sunt. Eodem hoc anno novo edicto in sacerdotes concepto; jussi sunt omnes ab urbe discedere, sed ab edicti executione cessatum est. Anno ad finem declinante, nempe 13 Decemb., Joannes van der Meer magno sui relicto desiderio diem obiit. Eidem successit Hieronymus van Suerck.

Arnoldus Billers
 Hieronymus van Suerck
 Jacobus van Gerwen
 Arnoldus Coeberghen

Vide de hisce et hac successione T. 6 fol. 129.

- 1647 Hoc anno tres ab erroribus suis revocati sunt. Diebus festis promiscue adfuerunt in concionibus nostrorum supra mille auditores uno tempore pomeridiano. Renovata pietas incolarum per binas statuas B. Virginis expositas in oratoriis nostris quae fuerant olim singulariter cultae in templo cathedrali. T. 6 fol. 174.
- 1648 Hoc anno in magnis saepe angustiis munia nostra obita. Quatuor ad avitam religionem accessere. Sylvaeducensium in fidei exercitio fervor. T. 6 fol. 202.
- 1649 Hoc anno Dñns. Gisbertus Heijn, famosus hic in paucis ob inveteratum septem annorum odium in fratrem suum seniore et in pastorem Vuchtensem ita ut non semel illum sclopeto, hunc vero infamibus dicitur impetierit cum gravi totius urbis scandalo, tandem in morbum incidit. Frustra illum ad mortem disponere tentavit p. Columbanus, capucinus, frustra p. Strick, dominicanus, tandem uni e nostris manus dedit diciturque adversariis ac potissimum Deo est reconciliatus. Haec laudabiliter impensa opera invidiae fuit incitamentum dominicani in patrem nostrum etc. Mirabilis cuiusdam heretici militis ad fidem conversio etc. Diem obiit Arnoldus Bylers 28 Dec. Eidem anno proximo successit Joannes de Hartoghe. Vide de his T. 6 fol. 254, 255, 257.
- 1650 Hoc anno fuerunt quatuor e nostris Sylvaeducis,
 Joannes de Hartoghe
 Hieronymus van Suerck
 Jacobus van Gerwen
 Arnoldus Coeberghen
- Nostros non impedivit gravis persecutio quominus et a lupis gregem dominicum nullo ad heresim ablato servarunt, quin insuper ad gregem illum adduxerint tam ex Lutheranis quam e Calvinistis novem cum numerosa familia. Vide de his Tom. 6 fol. 289 et 290.
- 1651 Exstant acta hoc anno de conversis ad fidem personis decem. Singularia traduntur de adolescentis conversione annorum novem decim lenta tabe confecti. T. 6 fol. 312, 313.
- 1652 Hoc anno 22 Decemb. diem obiit Arnoldus Coeberghen. Vide T. 6 fol. 341. Aut hoc aut sub initium anni sequentis eidem successit Henricus Danckaert.
 Joannes de Hartoghe
 Hieronymus van Suerck

Jacobus van Gerwen
Henricus Danckaert

Vide de his Tom. 6 fol. 341.

1653 Hoc anno, Joanni de Hartoghe in provinciam revocato, successit Hieronymus Tennier. Vide T. 6 fol. 343 et fol. 354.

Hieronymus Tennier
Hieronymus van Suerck
Jacobus van Gerwen
Henricus Danckaert

Quamvis gravi imperio magistratus jussi excedere urbe omnes sacerdotes, tamen nemo nostrum se movit. Et negato licet censu annuo in juratis conditionibus deditiois urbis Societati relicto, tamen nemo eorum fame periit. Conversi ad fidem sex vel septem. Conciliata pax inter principes familias etc.

Ex catalogo Francisci van der Meersch haec singularia suppetunt Suerckium et Henricum Danckaert commensales fuisse ac simul fuisse commoratos, illum dixisse dominicis et festis bis, majoribus tertio; presentes in utroque coetu fuisse 600; per Quadragesimam dedisse meditationes bis in hebdomade, item in octava Venerabilis Sacramenti; hunc etiam dixisse bis dominicis festisque coram ducentis ordinarie; etiam per Quadragesimam bis dedisse meditationes in septimana. Jacobum van Gerwen solum ivisse foras et habuisse curam ut pastorem cuiusdam pagi olim ad paraeciam suam pertinentis. Dixisse dominicis festisque bis cum catechismo, ter majoribus festis, presentes in utraque congregatione habuisse 800, interdum 1000. Per Quadragesimam dedisse meditationes tertio in septimana et per octavam Venerabilis. In Paschate habuisse communicantes 1000. Quartum Joannem Hertoghe ac dein Hieronymum Tennier socios fuisse Jacobi van Gerwen; dixisse dominicis festisque secundo, majoribus tertio, in Quadragesima alterius dixisse alterius meditato, in octava Venerabilis dixisse quotidie et habuisse in coetu presentes 300. Vide de his T. 6 fol. 371.

1654 Hoc anno acta exstant illustriora: de sacramentorum frequentatione, cultu religioso dierum festorum, exercitiis contionum et meditationum que plura habita sunt quam cum urbs esset catholica, de variis ad fidem reductionibus et patrocinio S. Ignatii laborantibus in

partu collato per ejus lypsana etc. Diem obiit mense Aprili domicella Gertrudis Coebergh in missionem Sylvaeducensem munifica ad sacram supellectilem, in lino et aliis ornamentis piorum liberalitas varia adjunxit. Vide de his T. 6 fol. 399.

- 1655 Hoc anno Sylvaducis florem et vigorem avitae fidei inter haeresum senta et vipreta horti ad instar cultissimi etiamnum retinuit; functiones omnium absque notabili impedimento successere. Vide T. 6 fol. 457. Persecutiones redemptae pecunia gravi scilicet 1400 florenis per annum. T. 6 fol. 371. Hoc eodem anno diem obiit magno civium juro totius missionis sensu Hieronymus van Suerck 27 Sept. Illuster et prolixum viri elogium, vide in T. 6 fol. 457, 458, 459, 460. Obiit in obsequio peste infectorum. Fuit primogenitus septem fratrum qui omnes Societati nomen dedere, raro exemplo etc. Eidem successit Joannes Hagebaert.

Hieronymus Tennier

Joannes Hagebaert

Jacobus van Gerwen

Henricus Danckaert

Vide de hac successione T. 6 fol. 460.

- 1656 Hoc anno impedita fuga viri ab uxore et alterius a marito. Mysta saecularis apud unum e nostris exercitiis vacavit; apostata ab errore deductus qui beneficium post agnovit; alii sex catholicae religioni nomen dedere. Tres nostros graviter insectati sunt adversarii ministrorum odio et magistratus invidia; nonnemo e nostris liberatus et carcere 530 florenis T. 6 f. 493. Omnes quatuor exercuerunt pastoralia, potestate facta a Vicario episcopatus. Fructus quem ex operariis civitas percepit fortasse fuit major quam sub rege catholico a collegio percipiebat. Habitarunt bini simul in duabus conductis domibus. Vide ibid. T. 6 fol. 493.
- 1657 Hoc anno cuilibet e magistratu facta potestas capiendi sacerdotes turbandique coetus; ab haeresi abducti viginti, singularia de quorundam conversionibus ad fidem et ministeriorum exercitiis: Vide T. 7 fol. 111 toto et 113.
- 1658 Hoc anno acta singularia non exstant. Fuit Tennier patria Antverpiensis, Hagebaert Iprensis, Van Gerwen Sylvaeducensis, Henricus etiam Sylvaeducensis; omnium aetas, studium etc. exercitia in missione etc. habentur in T. 7 fol. 155. Notantur hoc anno, quis-

- que habitasse in domo privata et in deserta parte urbis ut pluribus possent prodesse. Vide ibid. T. 7 fol. 155.
- 1659 Hoc anno quatuor in ipso mortis articulo haeresim ejurarunt et omnes peccata confessi viaticoque muniti diem obiere, inter quos fuere qui antiquae conditionem contra nos meditati fuerant. Item conversus unus non ignobilis in schola heterodoxa theologus. Mirabilis et prolixa historia de quodam provectae aetatis juvene in flumen demerso anno 1658 et hoc anno 1659 apparente post mortem fratri suo etc. Vide de his T. 7 fol. 224, 225, 226, 227, 228, 229.
- 1660 Hoc anno exstant varia de nostrorum exercitationibus et fructu ex iis collecto. T. 7 fol. 233, 234; de eorundem exercitiorum impedimentis et persecutione T. 7 fol. 236; de conversis ad fidem T. 7 fol. 239, 240; de cultu D. Virginis T. 7 fol. 242; cuiusdam catholici morte plectendi cum ei negaretur a pretore sacerdos, mira in fide constantia T. 7 f. 258.
- Hoc eodem anno, 1a Aprilis, prodiit ab Ordinibus Foederatis statutum quoddam pro manutenenda religione reformata in districtu Sylvaeducensi, in quo decernitur 1° quod qui aliquod officium politicum ministrant, debeant esse reformatae religionis; 2° quale juramentum debeant praestare; 3° quam severe et rigorese officiales decreta ordinum debeant manutene-
nere etc.; 4° ministri reformatae religionis quomodo se gerere debeant, quale stipendium iis conferendum sit annue etc. Vide exemplari in Tom. 7 a folio 262 usqu'ad fol. 273.
- 1661 Hoc anno novas subinde machinas persecutio adhibuit. Urbani et militares praefecti rusticos qui magno numero ad urbem confluebant a coetibus nostris arceri voluere. Habuere quatuor nostri sua distincta oratoria et quasi in parochias distinctum gregem. Multi advenae nomine, non re catholici, in viam veritatis reducti, rudes instructi, dissidentes conciliati. Pellicatum nonnulli in honestum matrimonium commutarunt: Catechismi tum in urbe tum foris in primo vigore processere. Sex ad fidem aggregati, baptisati 47, inuncti 105 etc. Reliquiae S. Ignatii variis in partu laborantibus profuere etc. Tom. 7 fol. 347, 348, 352.
- 1662 Exstant acta hoc anno de exercitationibus et industriis nostrorum in T. 7 fol. 360; de reductis vel traductis

- ad fidem T. 7 fol. 364 et 365; de revocatis ad meliorem frugem T. 7 fol. 373 et 375 de expeditis a sacrilegiis T. 7 fol. 379; de adjutis in partu desperate per reliquias S. Ignatii T. fol. 388; per novenam in honorem S. Xaverii obitam quaedam a pertinaci quartana liberata T. 7 fol. 391.
- 1663 Hoc anno singulares fructus relati ex sacramento Poenitentiae T. 7 fol. 442; quidam monachus, infamis, sui ordinis desertor, qui plurimas secum concubinas per Germaniam, Poloniam et Belgium circumduxerat, nostrorum post Deum opera ad poenitentiam inductus et impetrata a suo provinciali venia ad ordinem suum habitumque rediit T. 7 fol. 447 sub finem. Quidam civis honestus cum copiosa prole, a viginti duobus annis a fide apostata et variis officiis apud haereticos functus, etiam munere aeditui fidem Calvinianam ejurabit T. 7 fol. 450.
- 1664 Hoc anno inter confessiones generales quas unus magno numero excepit eminens sacrilegae tum 30, tum etiam 60 annorum T. 7 fol. 468 et 469. Quidam septuagenario major a Lutherismo ad fidem rediit T. 7 f. 477; vindictam spirantes conciliati T. 7 fol. 481; reliquiae S. Ignatii cuidam in partu laboranti saluti fuere T. 7 fol. 483. Meritis S. Xaverii quaedam ab incurabili extuberatione, quae ad annos 4 tenuerat, mirabiliter sanata T. 7 fol. 487.
- 1665 Hoc anno grassata in urbe pestis nostris zelum acuit; cuiusdam senioris vestalis ea correptae insignis in Deum fiducia. Breve ejusdem vitae elogium T. 8 fol. 10. Quidam ludimagister cum familia ad fidem reductus est etc. T. 8 fol. 23. Oleo e lampade S. Xaverii quaedam a periculoso ulcere, altera septuagenaria a graviore hernia liberata T. 9 fol. 27.
- 1666 Hoc anno S. Xaverius in patronum contra pestem aliosque morbos electus et ejusdem divi cultus varie promotus T. 8 fol. 74. 16 Apr. hoc anno prodiit decretum ab Ordinibus Foederatis pro accurata observatione decretorum contra Catholicos et sacerdotes in territorio Sylvaeducensi. Vide exemplar edicti in T. 8 fol. 106, 107, 108. Hoc eodem anno diem obiit Hieronymus Tennier Bruxellensis, ejusdem viri elogium exstat in T. 8 fol. 105, mortuus est 10 Augusti aetatis anno 47; eidem successit Jacobus van Volde.

Jacobus van Volde
 Joannes Hagebaert
 Jacobus van Gerwen
 Henricus Danckaert

Hoc eodem anno diem ibidem obiit Henricus Danckaert 21 Decemb., cuius elogium similiter exstat in T. 8 fol. 106. Eidem successit Joannes ab Alckemade. Vide de hisce successoribus T. 8 f. 106.

Jacobus van Volde
 Joannes Hagebaert
 Jacobus van Gerwen
 Joannes ab Alckemade

- 1667 Acta singularia nulla exstant.
 1668 Hoc anno varia beneficia enarrantur impetrata per reliquias et merita S. Xaverii. Vide T. 8 fol. 197.
 1669 Hoc anno die 13 Decemb. diem obiit Jacobus van Gerwen et eidem successit Christophorus van Dolre. Vide T. 8 fol. 255.
 1670 Acta nulla exstant et annis eo posterioribus necdum sunt redacta in ordinem.

Dabo hic tamen successivos in ea urbe operarios e Societate usque ad exeuntem annum 1697. Agebant, ut dixi anno 1669 exeunte, quatuor in ea urbe, nempe:

Jacobus van Volde
 Joannes Hagebaert
 Christophorus van Dolre
 Joannes ab Alckemade

- 1671 Hoc anno successit Joanni ab Alckemade in provinciam revocato Philip Nutius, pridie S. Matthiae.
 Jacobus van Volde
 Joannes Hagebaert
 Christophorus van Dolre
 Phil. Nutius.

- 1672 Jacobus van Volde
 Joannes Hagebaert
 Christophorus van Dolre
 Philippus Nutius

- 1680 Joannes Hagebaert in provinciam revocatus est. Eidem successit Henricus van Oppenheim.
 Jacobus van Volde
 Henricus van Oppenheim
 Christophorus van Dolre
 Philippus Nutius.

- 1681 Hoc anno denuo in provinciam revocati vices Henrici supplevit Reijnerus Wauckier et demum.
- 1682 Hoc anno, ineunte vere, Henricus e provincia redux migravit in agrum Swollanum et ex agro Swollano missus est Sylvaeducis Joannes Bapt. van der Meersch.
 Jacobus van Volde
 Joannes Bapt. van der Meersch
 Christophorus van Dolre
 Philippus Nutius
- 1686 Hoc anno Matthaeus Beuvet cum aliquot mensibus sedulam operam navasset Christophoro van Dolre, aegrotanti, diem obiit Sylvaeducis 11 Augusti.
 Sub initium ejusdem mensis Augusti Christophoro van Dolre desperata valetudine laboranti successit Joannes Bapt. Sophie. Christophorus diem obiit 20 Augusti.
 Jacobus van Volde
 Joannes Bapt. van der Meersch
 Joannes Baptista Sophie
 Philippus Nutius
- Eodem anno 1686 cum Sophie ad unum circiter mensem egisset Sylvaeducis, Leydam migravit et eodem tempore Leyda Franciscus Ydens migravit Sylvaeducis.
 Jacobus van Volde
 Joannes Bapt. van der Meersch
 Franciscus Idens
 Philippus Nutius.
- 1687 Hoc anno Joannes Baptista van der Meersch mense Decembri migravit Roterodamum; eidemque successit Ignatius de Jonghe.
 Jacobus van Volde
 Ignatius de Jonghe
 Franciscus Idens
 Philippus Nutius.
- 1689 Hoc anno die 31 Aug. Jacobus van Volde diem obiit Sylvaeducis; eidem successit Theodorus van den Pol.
 Theodorus van den Pol
 Ignatius de Jonghe
 Franciscus Idens
 Philippus Nutius.
- 1691 Hoc anno die 19 Nov. diem obiit Sylvaeducis Theodorus van den Pol; eidem successit Joannes van Bre.

Joannes van Bre
 Ignatius de Jonghe
 Franciscus Idens
 Philippus Nutius

1692 Hoc anno Ignatius de Jonghe migravit in provinciam
 et eidem successit Gerardus van Kessel.

Joannes van Bre
 Gerardus van Kessel
 Franciscus Idens
 Philippus Nutius

1698 Mense circiter Augusti seni Philippo Nutio successit
 Cornelius Pieters. Mutatoque cognomine appellatus est
 Cornelius Boucquet.

1707 Die 9 Sept. mortuus est Franciscus Ydens. Ei succes-
 sit Daniel Donckers, qui infirmi vices circiter biennium
 suppleverat.

1709 Die 12 Julii diem obiit Joannes van Bree, huic suc-
 cessit Ignatius de Jongh qui vices infirmi anno ante
 obitum suppleverat.

1710 Gerardus van Kessel
 Cornelius Boucquet alias Pieters
 Daniel Doncquers
 Ignatius de Jongh.

De kwestie der bisschoppelijke seminaries in 1823

door

J. KLEIJNTJENS, S. J.

In 1823 hadden langdurige onderhandelingen over een concordaat plaats, welke 6 December 1823 geschorst werden tot 13 April daaropvolgend, om, zoo heette het, Mgr. Nasalli, den Pauselijken gevolmachtigde, gelegenheid te geven, nadere instructies uit Rome aan te vragen. Eén der punten, waarover men het niet eens kon worden was het bestuur en het beheer der seminaries.

Goubau, „Directeur-Generaal der zaken van de R. K. Eeredienst”, die mede het plan voor het concordaat had opgesteld, verlangde voor zich de eer het concordaat gesloten te hebben en deed dan ook zijn uiterste best, het er door te halen; de Ministers, voor het meerendeel protestant, zagen het ongaarne, terwijl de katholieke van Maanen, Minister van Justitie, zijn katholieke beginselen deed achterstaan bij de zoogenaamde belangen van het koningschap.

Om den koning op de hoogte te stellen, stuurt hij een door de gevolmachtigden der regeering opgesteld stuk in, doch niet voordat hij het eerst door Reinhold, den gezant te Rome, heeft laten keuren.

Er blijkt uit, dat men in de 5de, 6de en 7de conferentie geducht over de seminaries heeft geredetwist. Daar Mgr. Nasalli op zijn stuk bleef staan, kwam men niet verder. Wij geven hier een korten inhoud van het stuk, door de gevolmachtigden der Regeering ingezonden:

Heel zoetsappig vangt het aan met de bisschoppen quasi ter wille te zijn: waarom in het concordaat opnemen, dat de seminaries bestuurd zullen worden door de bisschoppen volgens de canones van het Concilie van Trente, dit laatste zullen zij toch vanzelf doen. Daarenboven zijn deze canones in de Nederlanden slechts aanvaard, in zoo verre zij niet indruischen tegen de oude gebruiken. In de Noordelijke Provinciën is het Concilie van Trente niet afgekondigd en in de Zuidelijke zijn de tuchtmaatregelen slechts met een aantal veranderingen en onder voorbehoud aanvaard. Men mag dus in het concordaat niet in het algemeen opnemen het aanvaarden van de canones der Kerk en het Concilie van Trente. Dit zou zeker tot moeilijkheden aanleiding geven. Beter is de zaken, die nu eenmaal goed gaan, zóó te laten.

Men eischt van den Koning de belofte, dat de theologie *alleen* mag onderwezen worden in de bisschoppelijke seminaries. Dit is ontoelaatbaar, daar men dan nooit meer een theologische faculteit zou kunnen oprichten aan een der Universiteiten. Deze oprichting zou reeds plaats gehad hebben, als men niet gevreesd had de seminaries te ontvolken, wat bij de schaarschheid der roepingen noodlottig zou geweest zijn. Trouwens, komt het later tot oprichting, dan zal dat niet geschieden, tenzij met toestemming dergenen, die recht hebben mee te spreken.

De eisch, dat het kanoniek recht alleen in die seminaries zal onderwezen worden, is nog minder te aanvaarden. Aan de universiteiten in de zuidelijke Provinciën bestaan er al leerstoelen voor dit vak. Moeten dan de jongelui, die kanoniek recht willen studeeren, maar geen priester willen worden, leerling worden in een bisschoppelijk seminarie?

Wat de zoogenaamde klein-seminaries betreft, welke men onder het *uitsluitend* beheer der bisschoppen wenscht, zoowel voor het geestelijke als tijdelijke, dient opgemerkt, dat men in 1565, toen het Concilie van Trente zou afgekondigd worden, eerst de Hoogere Rechtbanken heeft geraadpleegd, om na te gaan welke tuchtmaatregelen toelaatbaar waren. Welnu

omtrent het onderhavige punt is toen opgemerkt, dat deze beschikking indruischte tegen de rechten van den Vorst en die der onderdanen, daar alles wat het onderwijs betreft, behoort tot de bevoegdheden van den Vorst of het bestuur der steden en dus niet kon aanvaard worden. Sinds 260 jaren is er nooit sprake geweest van klein-seminaries. De voor de humaniora bestemde studenten begaven zich naar inrichtingen, waar deze onderwezen werden, daarna gingen zij naar Leuven voor het bestudeeren der wijsbegeerte; voelden zij zich geroepen tot den geestelijken stand, dan kozen zij of de theologische faculteit te Leuven of een der bisschoppelijke seminaries, waartoe zij niet werden toegelaten tenzij zij „*humaniorum et philosophiae cursum absolvissent et ad minus octodecim vel viginti annos attigissent.*”

Zoo was de toestand in deze streken, totdat men in den laatsten tijd een soort van scholen heeft opgericht (zonder toestemming van het gouvernement), die een voorbereiding heetten te geven voor de studie der theologie, men heette ze klein-seminaries. De regeering had deze inrichtingen, die, zooals boven is aangetoond, strijdig waren met de rechten van den Vorst, kunnen sluiten. Zij heeft dit enkel en alleen niet gedaan, omdat zij het gebrek aan geestelijken niet grooter wilde maken.

Overigens, en hier wordt het plan opgelegd voor het zoo bestreden Collegium Philosophicum, de Regeering heeft het voornemen zelf Latijnsche scholen voor opleiding van geestelijken in het leven te roepen, waar de leerlingen alle nuttige kennissen zullen kunnen opdoen, *de wijsbegeerte inbegrepen*. Zóó zullen wij weer komen tot den vroegeren toestand; dit plan behoort toegejuicht te worden, daar de klein-seminaries scholen zijn, waar men niets leert, de jongelui komen er even onwetend en dom vandaan, als zij er binnenkomen, ten bewijze hiervan heeft men brieven van aartspriester Cramer.

Ook de grondwet verzet zich tegen de klein-seminaries. Art. 226 zegt: „het openbaar onderwijs is een voorwerp van

voortdurende zorg voor de Regeering." Men kan nu wel zeggen: de klein-seminaries vallen niet onder het openbaar onderwijs, maar behalve het privaat-onderricht valt elke school daaronder en zonder diploma mag geen les aan een school gegeven worden. Men kan dus niet volhouden, dat het onderwijs aan een klein-seminarie, waar soms 100 leerlingen zijn, daarbuiten valt.

De groot-seminaries zijn altijd vrij geweest en alleen aan het beheer der bisschoppen overgelaten. Trouwens dit stond uitdrukkelijk in art. 11 van het Concordaat van 1801 en is ook in het plan voor het nieuwe overgenomen.

La Haye, 8 Dec. 1823. ¹⁾

Je soumets très respectueusement à l'agrération de V. M. l'écrit ci-joint relatif à trois objects qui ont été discutés avec le plénipotentiaire du S. Siège dans les cinq, six et septième conférences, discussions dont le dernier a désiré que le contexte lui fut remis par MM. de Nagell et Reinhold qui ont vu la pièce et n'y ont fait aucune objection.

Goubau.

Schrijven van Reinhold aan Baron Nagell over de bisschoppelijke seminaries 8 Dec. 1823. ²⁾

Monsieur le Baron,

J'ai l'honneur de vous envoyer la pièce que vous avez bien voulu me confier et qui par sa franchise plaira tout aussi peu à Monseigneur que l'autre; mais ce n'est pas pour lui plaire ni aux Congrégations de Rome non plus qu'elle a été faite, il leur faudra se résigner à la candeur belge.

Vous me demandez, si j'ai des remarques à y faire. Pour déférer à cette demande, il me semble que dans la première phrase l'emploi du mot de délicatesse, tel qu'il s'y trouve placé, pourrait donner lieu à une équivoque: observation que j'abandonne à votre sagacité. Je vous soumettrai encore la réflexion s'il n'eût pas été à propos d'insister sur le mauvais état de la plupart des petits séminaires, en citant pour appui

¹⁾ Alg. Rijksarchief, Den Haag, R. K. Eeredienst n° 98.

²⁾ Alg. Rijksarchief, Den Haag, R. K. Eeredienst n° 227.

le témoignage de Mr Cramer lui-même. Du reste un argument de plus ou de moins ne peut faire ni chaud ni froid là où tous les arguments possibles ne convaincront pas des gens, qui sont déterminés de ne pas vouloir être convaincus.

Agréez Monsieur le Baron, mes salutations les plus empressées.

Ce dimanche après midi.

(signé) R.

Motifs d'après lesquels les Plénipotentiaires de Sa Majesté n'ont pu accueillir le projet proposé par S. E. le Plénipotentiaire du St. Siège, relativement aux Séminaires Episcopaux et à ce qu'on nomme les *Petits Séminaires*, lequel projet a été discuté dans cinq, six et septième Conférences.

On a d'abord trouvé qu'il serait peu délicat et convenable d'insérer dans l'article dont s'agit, la clause, que les Séminaires seraient régis, par les Evêques, d'après *les Canons ou le Concile de Trente*: Ce serait en quelque sorte faire la leçon à nos Evêques, à qui il appartient de savoir et qui savent, comment on a toujours régi dans ce pays-ci et comment il convient encore aujourd'hui de régir les Séminaires, qui connaissent les sacrés canons et le Concile de Trente, et que par conséquent on peut compter, qu'ils ne s'écarteront jamais du bon sentier.

Du reste dans un pays comme les Pays Bas, où les canons, le droit canonique ne sont adoptés que pour autant qu'ils ne choquent pas les anciens usages et coutumes de l'Eglise (de) Belgique. Dans un pays comme les Pays Bas, où le Concile de Trente, non reçu ni publié dans les Provinces Septentrionales du Royaume, n'a été admis, pour sa partie disciplinaire, dans les Provinces méridionales, qu'avec une infinité de modifications et de restrictions, comme le font voir les anciens actes de ce tems-là, rapportés par tous les auteurs qui ont traité la matière. On croit qu'il serait dangereux de placer aujourd'hui, dans *un Concordat*, à l'occasion de l'un ou l'autre article, la réception *générale* des canons de l'Eglise et du Concile de Trente: Cette insertion pourrait, dans la suite, prêter à un choc dans les maximes et causer des embarras et des discussions entre les deux autorités. Il vaut infiniment mieux, laisser, tout uniment, les choses, qui vont bien, dans l'état où elles se trouvent, et les abandonner aux soins des Evêques, à leur prudence, et à leur zèle pour la religion

catholique, surtout que non seulement le Concordat de 1801 a suivi cette marche, mais que même il n'a pas été question de stipulations ni clauses susrappelées, lorsqu'en 1817 on a pour la France substitué un nouveau Concordat au premier. Or nous nous trouvons dans la même hypothèse, nous nous occupons, ainisi que les Français ont fait en 1817, de remplacer le concordat de 1801 par un autre.

La promesse qu'on désire de la part du Roi, que la théologie ne sera désormais enseignée que dans les séminaires épiscopaux ne peut être accueillie. Elle proscriit virtuellement l'érection d'une faculté de theologie dans l'une ou l'autre université, et c'est à quoi Sa Majesté ne peut consentir. Peut-être se fut-on déjà occupé de cette érection si on n'aurait craint de dépeupler les séminaires où les sujets ne sont pas encore bien nombreux, et que les Evêques, ou la pénurie des Ministres des autels, sont même obligés d'envoyer plus tôt qu'ils le désireraient, dans les cures: à tout événement on peut être assuré, que, si un jour il s'agit de l'érection d'une faculté de théologie, ce sera *servatis servandis*, et du gré et du consentement de ceux qui ont droit d'y intervenir, que la chose se fera.

La demande, que le droit canonique ne sera enseigné désormais non plus que dans les Séminaires épiscopaux, est moins acceptable encore.

Il se trouve dans les universités des Provinces Méridionales des chaires pour cette science. Il est vrai, que jusqu'ici elles n'ont pas été remplies, mais c'est un objet que le gouvernement ne perd pas de vue. Du reste est-il possible qu'on songe à proposer que les jeunes gens qui, dans le civil, se destinent, soit à la partie judiciaire, soit à la partie administrative aillent apprendre le droit canonique dans les Séminaires épiscopaux avec les Séminaristes?

Quant aux établissemens nommés les *Petits Séminaires*, qui existent dans le Royaume et qu'on désire voir conserver sous la direction *exclusive* des évêques, tant pour le spirituel que pour le temporel, il est à observer que, lorsqu'en 1565, il s'est agi de la publication du Concile de Trente dans ce pays-ci, on a préalablement entendu les tribunaux supérieurs de Justice pour savoir quelles dispositions dans la partie disciplinaire de ce Concile, étaient inadmissibles comme attaquant les droits de l'autorité temporelle, ceux des sujets du Pays, et les anciens us et coutumes de la Belgique. Or à l'occasion du Chap. 18 de la Session 23, relative à l'établis-

sement des Petits Séminaires sous la direction exclusive des évêques, il a été remarqué, que cette disposition heurtait à la fois et les droits du Souverain et ceux de ses sujets, attendu que ce qui est relatif à l'enseignement entre dans les attributions de la Majesté Royale ou regarde les régences des villes: en conséquence le Chap. 18 susrappelé n'a jamais été reçu dans ce pays-ci et depuis lors, c'est à dire depuis deux cent soixante ans, il n'y a pas été question de petits séminaires. Les jeunes gens, destinés à l'étude, se rendaient pour les humanités dans les établissemens, érigés *ad hoc*, soit chez les Jésuites, soit chez des prêtres séculiers, entre autres chez les Oratoriens: de là ils allaient à Louvain pour y étudier la philosophie, après quoi ceux qui désiraient se vouer à l'état ecclésiastique choisissaient ou la faculté de théologie dans l'université de Louvain, dans laquelle ils avaient des grands avantages lorsqu'ils s'étaient distingués en philosophie, ou bien ils se faisaient recevoir dans les séminaires épiscopaux mais il n'était, ni ne pouvait être question d'entrer dans ces derniers établissemens, à moins que, conformément aux dispositifs du synode de Cambrai de 1586 et de celui de Malines de 1607, les jeunes gens qui manquaient cette vocation, n'eussent achevé leurs humanités et philosophie *humaniorum et philosophiae cursum absolvisser et ad minus octo-decim vel viginti annos attigissent.*

Tel a été l'état des choses dans ce pays-ci jusque dans les derniers tems, lorsque des espèces d'écoles préparatoires à l'étude de la Théologie ont commencé à se former *de fait* et sans l'autorisation du Gouvernement, sous la dénomination de *petits séminaires*, établissemens, par conséquent, qui, à la rigueur, auraient, sur le champ, pu être supprimés, surtout que depuis deux siècles et demi, comme il a été dit ci-dessus, ce genre d'établissemens avait été signalé par les premiers corps de l'Etat, comme attentatoire aux droits du Souverain. Mais Sa Majesté a supersédé à cet acte de rigueur, jusqu'au moment qu' Elle aurait pu les remplacer d'une autre manière, et c'est encore dans l'intérêt de la religion catholique, qu'Elle a pris ce parti modéré; car Elle connaissait la pénurie des ministres des autels. Elle sentait donc, que si d'emblée, et sans mettre autre chose à la place, Elle avait supprimé les Petits Séminaires, cette pénurie aurait été plus considérable encore.

Du reste le Gouvernement s'occupe dans ce moment-ci d'un plan, qui a pour objet de former des établissemens où

seront reçus les jeunes gens, qui marquent de la propension pour l'état ecclésiastique, dans lesquels outre l'enseignement de la religion, des langues et de tout ce qui peut contribuer à leur faire acquérir des connaissances utiles, y compris la Philosophie, ils seront élevés avec modestie et recueillement éloignés du tourbillon du monde et menant une vie moins dissipée que celle qu'on y mène, et c'est ainsi que ces établissemens ramèneront les choses à ce que, comme il a été dit, avait lieu autrefois dans ce pays-ci sous les Princes de la maison d'Autriche et avant eux. On doit d'autant plus applaudir à ces sages mesures que projette le gouvernement, que les *petits Séminaires*, qu'on désirerait tant conserver, sont aujourd'hui pour la plupart des écoles où on n'apprend rien, et d'où les jeunes gens sortent aussi ignorent et stupides qu'ils y entrent. On peut en appui de ce qui vient d'être dit citer entr'autres le témoignage sûrement non récusable de l'archiprêtre de Hollande *Cramer*, dont les lettres existent au département du Culte Catholique.

Outre l'observation faite ci-dessus, qu'en 1565 les petits séminaires uniquement dépendans des évêques, ont été considérés comme attentatoires, sous ce rapport, aux droits de l'autorité temporelle, la Loi fondamentale, dont Sa Majesté et les fonctionnaires de l'Etat ont juré l'observance, renferme, positivement, la même disposition art 226: *l'instruction publique*, y est-il dit, *est un objet constant des soins du Gouvernement.*

On objecte, à la vérité, que les petits séminaires ne peuvent être considérés des lieux d'instruction publique, mais il est à remarquer, que dans ce pays-ci toute instruction, autre que celle que donne un gouverneur ou une gouvernante reçus dans une maison particulière et s'occupant taxativement de l'instruction des enfans, qu'un père ou une mère leur confie, est réputée instruction publique, et que celui qui la donne, peu importe où et peu importe quelles sont les matières qu'il enseigne, est soumis à l'examen du Juri, qu'il est obligé à demander l'autorisation du Gouvernement, et qu'il doit en sus payer la patente. D'après cela on laisse à juger, si l'instruction qu'on donne dans ce qu'on nomme les petits séminaires, et où il y a quelques fois jusque à cent élèves qui y payent leurs dépens, qui, ainsi qu'il a été observé ci-dessus, y apprennent, tant bien que mal, le peu que, bien ou mal encore, on leur enseigne, qui d'après leur convenance embrassent ou n'embrassent pas, plus tard, l'état ecclésiastique,

ne tombe pas dans la classe de l'instruction publique, dont parle l'art 226 de la loi fondamentale ci-dessus citée.

Quant à ce qu'on nomme les grands séminaires épiscopaux, ceux-ci ont été de droit soumis de tout tems aux seuls évêques. C'est la pépinière de leurs collaborateurs dans l'exercice de leur saint ministère et l'art. 11 du Concordat de 1801, reproduit dans le projet du nouveau, qu'il s'agit de substituer au premier, présente en leur faveur un nouveau titre à ce sujet.

De circumscriptie der bisdommen en agreatie der kanunniken in 1829

door

J. KLEIJNTJENS, S. J.

Toen na moeitevolle en langdurige besprekingen tusschen Capaccini en de regeering eindelijk de projectbul der circumscriptie der bisdommen tot stand gekomen was, bleven nog vele moeilijke punten over, voornamelijk over de agreatie der kanunniken, waarover nog lang onderhandeld werd, zooals uit het rapport van C. blijkt, waarvan wij hier den korten inhoud weergeven. ¹⁾

I. Evenals het beter is, dat het gouvernement steeds de zaken met één ordinarius behandelt, is het ook gewenscht, dat men bij *de omschrijving der diocesen* de begrenzing der provinciën in acht neemt; dan toch behoeven in de bulle niet alle parochies worden opgenoemd. De bisschoppen, daartoe gemachtigd, kunnen dan zelf deze omschrijving maken; mocht er verandering komen in de grenzen der provincie, dan gaan met goedkeuring van Rome ook de parochies over naar het andere diocees.

II. Voor *de omschrijving der parochies* dient de bulle de bestaande te bekrachtigen. Voor de Noordelijke Provincies zal het beter zijn als basis te nemen: *zooveel duizend katholieken per parochie*, dit geldt zoowel voor de steden als voor het platte land.

¹⁾ cf. Arch. Nuntiatuur Busta XIX.

Wat de bijkerken betreft, het zal in het diocees Amsterdam en in een gedeelte van 's Bosch noodig blijken, eenige kerken te bouwen, daardoor kunnen eenige kleinere of minder passende buiten dienst worden gesteld. Dit geschiede eerst, nadat de nieuwe kerken in gebruik zijn genomen en men regele zich naar de koninklijke beschikkingen ten gunste der protestanten genomen. Hierdoor zal veel misnoegen voorkomen worden en behoeven de regulieren, die sinds onheugelijke tijden deze bijkerken bedienen, niet te worden heengezonden.

III. *Over de agreatie der Pastoors.* Er is hier alleen sprake over de natuur der agreatie, niet hoever deze zich uitstrekt. In het concordaat van 1801, welke bepalingen 1827 niet gewijzigd zijn, behoeven alleen pastoors van de 1^e en 2^e klas de koninklijke goedkeuring. De regeering kan ernstige grieven hebben tegen een keuze, maar deze moeten dan ook ernstig zijn, anders kan men elke benoeming tegengaan, de regeering heeft dus geen vetorecht, anders zou dit een benoemingsrecht worden, dat ontoelaatbaar is. Het beste zou zijn de uitsluiting te beperken tot menschen, die openlijk het vertrouwen van de regeering onwaardig zijn.

Men late dus goed uitkomen het vreemde misbruik, dat men tegenover de katholieken van deze goedkeuring gemaakt heeft en het verschil van optreden voor katholieken en protestanten, voor welke laatsten nooit bezwaar wordt gemaakt bij een benoeming.

Organisatie der Kapittels — Aantal der bisschoppen — Bisdom Amsterdam.

Er wordt hier gehandeld over het personeel nl. de bisschop en de kanunniken en over het materieel nl. de kerken of kathedralen en over het tractement.

I. Het aantal bisdommen is bepaald bij het verdrag, men

houde zich daaraan, maar moet de zetel der Noordelijke Provincies te Amsterdam worden gevestigd?

Er zijn daar het grootst aantal katholieken, 40000, toch maakt het gouvernement zulke gegronde tegenwerpingen, dat het blijkbaar een andere stad de voorkeur geeft. Als dat gebeurt, moet het in de Bul vermeld en ook de zetel den naam van die stad dragen, opdat deze niet enkel residentie-stad van den Bisschop zij.

Waar moet de zetel gevestigd? Haarlem of Utrecht? De regeering zegt in Haarlem is geen kerk, die tot kathedraal kan dienen, de H. Stoel kan ook bezwaar daartegen maken, omdat te Haarlem weinig katholieken zijn en zoo goed als geen notabelen. Utrecht biedt alle voordeelen, kerken en ruime gebouwen, het zou een groote besparing zijn voor de schatkist. Er zijn veel katholieken, de lucht is er gezond, de levensmiddelen minder duur.

II. *Tractement der bisschoppen.* Men houde zich aan wat is overeengekomen, maar als de bisschop der Noordelijke Provincies te Amsterdam of Haarlem moet leven, moet hij een grooter tractement hebben, dan bepaald is, f 20000 zou niets te veel zijn.

III. *Aantal kanunniken en hun tractement.* Ook hier is alles bepaald bij de onderhandelingen, maar komt de zetel te Amsterdam of te Haarlem, dan behoort ook het tractement der kanunniken verhoogd te worden, anders zouden zij, daar zij geen jura stolae bezitten, niet volgens hun stand kunnen leven.

Weerlegging van eenige tegenwerpingen. Men verwacht, dat de fiscus het aantal en het tractement der kanunniken zal willen verminderen, maar men houde in het oog:

1° voor de bestaande bisdommen is een vermindering tegen de grondwet art. 194.

2° voor de op te richten diocesen had de regeering in overleg met den H. Stoel een vermindering van personeel

kunnen eischen, zij heeft dit niet gedaan en zij heeft daarin goed gedaan om verschillende redenen. Dat de fiscus bezwaren zal maken is tegen alle rechtvaardigheid in. De katholieken mogen voor hun eeredienst dezelfde gunsten vragen als de protestanten. Men moet dus of wel verminderen, wat voor de protestanten is uitgetrokken of vermeerderen, wat den katholieken toekomt. De sommen voor de katholieken uitgetrokken zijn zelfs in 1820 en 1826 niet daarvoor besteed.

IV. *Benoeming der kanunniken.* De benoeming der kanunniken door den bisschop moet geheel vrij zijn, alleen de H. Stoel kan dit recht beperken. Dezelfde redeneering geldt voor alle capitulaire waardigheden en ook voor de vicarissen-generaal, aartsdiakens, aartspriesters, plebaans, dekens, penitenciers etc. Het gouvernement, zegt men, betaalt de kanunniken, dus moet zij hun benoeming goedkeuren. Dit bewijst niets, want de regeering betaalt alle deservitors en kapelaans. Heeft zij deze ooit willen goedkeuren? In een lange uitweiding behandelt de schrijver nu den oorsprong van het recht van goedkeuring. Hoe is de loop der zaken in de Nederlanden geweest? Den 14^{en} Maart 1814 werd het juk van den vreemdeling afgeschud en de vrijheid van godsdienst in krachtige termen door koning Willem I bevestigd. Ook de nieuwe grondwet maakte geen voorbehoud. Bij de benoeming van den aartsbisschop van Mechelen werden de verzekeringen van den Koning nog duidelijker bevestigd, geen inmenging noch in het katholiek geloof noch in de kerkelijke tucht d.w.z. in de rechten van het episcopaat.

Deze vrijheid, gewaarborgd door de grondwet, kon dus ook door concordaten niet worden beperkt, alleen heeft dat van 1827 een kleine beperking gemaakt omtrent de benoeming der cantonale pastoors. De bisschoppen kunnen dus geheel vrij hun kapittel, hun kanunniken, hun vicarissen-generaal etc. benoemen.

Hun tractementen zijn hun verschuldigd, niet uit welwillendheid, maar volgens de grondwet. De Regeering kan er dus

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL
VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. XVI AFLEV. 1, FEBR. 1939

- De Sint Janskerk te 's-Hertogenbosch**, Nieuwe Geschiedenis door Jan Mosmans, archivaris van de Kathedrale Basiliek van St. Jan; 550 blz. met 400 illus. In artistieken prachtband f 17.50
- Wegwijzers voor Bezoekers der St. Janskerk te 's-Hertogenbosch** met 12 platen en 2 plattegronden, door Jan Mosmans f 0.50
- Handboek der Kerkgeschiedenis**, door P. Goorts, Rector der Bissch. Kweek-school 's Bosch, 4e druk; in linnen band f 3.50
- Beknopte Handleiding der Liturgie**, door P. Goorts Rector Bissch. Kweek-school, 14e druk, geillust., ingen. f 0.60
- Bijbelsche Geschiedenis** voor school, patronaat en huisgezin, groote geill. uitgave door H. H. Stroy, leeraar. Eerste deel Oude Testament ingenaaid f 0.90
Tweede deel Nieuwe Testament ingenaaid f 1.10
Compleet in één linnen prachtband f 2.75
- Beknopt overzicht der Bijbelsche Geschiedenis**, door P. Goorts, Rector Biss. Kweek-school, tweede druk, ingenaaid f 0.75
- Officia assistentium in Missa Sollemni Pontificali** nec non in Missa de Re-
quie Pontificata, celebratis in throno, ordinatim proposita cura Ph. M. van den Heuvel,
olim in Sem. Busc. S. Lit. Prof., ingenaaid f 2.—
- Formularium Precum** in functionibus sacris, ad usum cleri Buscoducensis. Op
prima Hollandsch papier, in linnen band f 1.10
- Franciscus Sonnius in de Pamfletten**, bijdragen tot zijne biografie door Dr.
Th. Goossens; ingenaaid f 1.75
- Kerkelijke voorschriften over het Altaar**, door A. Vincent, Rector, ingen. f 0.20

Verkrijgbaar in den Boekhandel en bij den uitgever

G. MOSMANS ZOON, 's-HERTOGENBOSCH

Uitgever van den H. Stoel

Boekhandel W. BERGMANS
MARKT, 35 — TILBURG

Groote sorteering lectuur
op elk gebed

Zichtzending en prijsopgaaf zonder verplichting

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Mgr. Dr. TH. GOOSSENS

Het Arme Brabant

Prijs f 0.70

Het Keerpunt van Brabant, 1 Maart 1796

Prijs f 0.70

Onontgonnen Brabant

Prijs f 0.70

Vacant

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ

DEKKER & v. d. VEGT N.V.
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT

Verzendt op aanvraag gratis
Catalogen.

Koopt oude Boeken.

Gerdinand H. J. van den Gerenbeemt

Fabrikant van Kerckhaarsen,

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

Holleveranciers van
Z. H. Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch,

Hinthamereinde 53

Firma G. Borrenbergen

Telefoon 3634

EINDHOVEN

Wasbleekerij en Kaarsenfabriek

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en
verhandelen van leeningen ten laste van
Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K.
Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest
voordeelige voorwaarden. :-:

Vacant

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTÉRESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER & DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

PROPRIÉTAIRE DE LA RÉCOLTE ENTIÈRE 1928 ET
1929 DU **DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

**DEEL XVI
AFLEVERING 2**

JULI 1939

INHOUD:

De circumscriptie der bisdommen en agreatie der kanunniken in 1829, door J. Kleijntjens S. J.	blz. 129
De Kartuizers buiten 's-Hertogenbosch, door Mr. H. J. J. Scholtens (<i>slot</i>)	blz. 143
Cijns ten behoeve van het St. Andries-altaar te Oss, door J. Cunen	blz. 204
Geschillen over de bediening der parochiekerk van Bakel, door A. M. Frenken, pr.	blz. 205
De St. Antoniuskapel te Milheeze, door A. M. Frenken, pr.	blz. 219

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post *f* 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een tweede aflevering van een deel zal over het bedrag van het geheele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 339, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg, Bosscheweg 339, Postgirorekening n. 50174.

geen goedkeuring aan verbinden. De katholieken hebben dus het recht, de tractementen te eischen naar de verhouding der sommen aan de protestanten toegewezen en de regeering kan daar geen beperking aan toevoegen.

In een bijvoegsel behandelt de schrijver nog, dat de Regeering zich geen recht kan aanmatigen op de goedkeuring van de vicarissen-generaal en de professoren der seminariën. Er staat duidelijk in het concordaat van 1801, dat alleen den bisschoppen dit recht toekomt. Deze beschikking is overgenomen door de regeering der Nederlanden. Il a été solennellement établi entre les deux puissances que les évêques ont la libre nomination des vicaires-généraux. Ils nomment également les régents et les professeurs de leur séminaire. Deze bepaling is niet strijdig met de gebruiken in dit koninkrijk. Er is geen besluit dat dit verhindert. Het concordaat eischt het en dit verdrag, tusschen twee mogendheden gesloten, kan niet eigenmachtig door een der contracteerenden ont-doken worden.

Ook de vermindering der tractementen van bisschoppen en kanunniken, nadat dit is vastgesteld, is een vijandige daad. Zij dient alleen om aan geestelijken, die het gouvernement gelijk geven, het maximum salaris te geven, terwijl zij, die volgens hun geweten handelen, slechts het minimum zouden ontvangen. Is dit geen middel van verleiding, welke de kwade trouw van het ministerie laat zien?

Circonscription des diocèses. ¹⁾

I. Comme la régularité du service semble exiger qu'on admette le principe qu'un gouvernement n'ait à traiter qu'*avec un seul ordinaire*, il est dans l'intérêt de l'autorité civile, aussi bien que dans celui de l'autorité ecclésiastique, que l'on suive dans la circonscription des diocèses la délimitation légalement introduite pour les provinces.

La circonscription ainsi fixée *par province*, on sera dispensé

¹⁾ Nunt. Archief Busta XXX.

dans la bulle de l'énumération de toutes les communes et paroisses, énumération qui pourrait produire dans le Nord une fâcheuse impression sur l'esprit des Protestants, lorsqu'ils verraient inscrites dans une bulle du Pape une infinité de communes où il ne se trouve aucun catholique et qui cependant n'y pourraient pas être omises.

Il serait donc désirable que l'on fit comme en 1801 c.à.d. que les évêques eux-mêmes fissent cette circonscription après avoir été subdélégués *ad hoc* par l'internonce du S.S. sauf à statuer :

1° qu'en cas de changement de délimitation de provinces, changement qui ne peut se faire que par une loi, la commune distraite à une province devra passer sous la juridiction de l'évêque de la province à laquelle elle sera incorporée.

2° qu'on suivra pour opérer ce changement dans la circonscription des diocèses, le droit commun qui veut qu'on ait recours au St. Siège.

3° que ce recours sera pris par l'évêque du diocèse duquel accession de territoire est faite.

II. Circonscription des paroisses :

Il conviendra, ce semble, de sanctionner ou de homologuer dans la Bulle, la circonscription existante des paroisses, au moins dans tous les diocèses formés du Midi, ainsi que dans le diocèse à former de Bruges.

Quant au Nord, il y a pour tout le diocèse d'Amsterdam et pour une partie de celui de Bois-le-Duc, l'importante observation à faire, que l'on ne peut pas, à raison de la distribution très inégale des catholiques au milieu des protestants, suivre dans la fixation des curés proprement dites, la base qu'on a suivie en France et en Belgique en 1801, savoir la nomination d'un curé par canton de Justice de Paix : cette règle donnerait à ce que l'on craint, des résultats faux et hors de toute proportion.

Peut-être vaudrait-il mieux pour les 7 provinces du Nord, où ce mélange de protestants et de catholiques est plus marquant, prendre une autre base et fixer par exemple, que par tant de milliers de catholiques il y aura un curé proprement dit, soit de 1re soit de 2me classe en déterminant le nombre à peu près dans la même proportion qu'en Belgique et les distribuant de la manière la plus égale possible dans les différentes provinces, soit dans les villes soit dans les campagnes.

Et quant aux succursales, quoique dans les 7 provinces susdites c.à.d. dans tout le diocèse d'Amsterdam et dans une

partie du diocèse de B. le D. il soit nécessaire de bâtir pour les catholiques au moins dans les principales villes, quelques églises, et qu'ensuite de cela on pourra en supprimer quelques autres trop petites ou trop peu décentes, cependant il semble nécessaire de convenir 1° qu'on ne procédera pas au préalable à cette suppression et que le *status quo* devra être conservé jusqu'à ce que les nouvelles églises soient bâties et mises en état de servir au culte, et 2° qu'alors dans la mode de suppression des autres l'on se règle, au moins dans les campagnes, sur les dispositions royales prises en faveur des protestants. Il sera nécessaire de suivre ces bases, pour prévenir beaucoup de mécontentement, comme aussi de ne pas renvoyer le personnel des réguliers qui desservent dans le Nord de temps immémorial, un grand nombre de paroisses, sauf à les soumettre de suite, pleinement et entièrement à l'autorité et à la juridiction Episcopale.

De l'agrément des curés.

III. A propos de la fixation du nombre des curés proprement dites, il peut être utile de provoquer quant à l'agrément, quelques explications d'un haut intérêt. Ce n'est pas résoudre une question que de l'esquiver, et celle-ci franchement abordée et traitée couperait court à une infinité de tracasseries qui ont troublé jusqu'ici la bonne harmonie entre le pouvoir civil et l'autorité ecclésiastique.

Il ne peut jamais être question ici que d'explication sur la nature de l'agrément, et nullement sur son extension.

Car le concordat de 1827 n'ayant pas étendu les droits du gouvernement à ce sujet, il est clair que l'application doit être faite aux provinces septentrionales du concordat de 1801 à cet égard; or cette convention est claire et ne demande en faveur du gouvernement que l'agrément des curés proprement dits, et que l'usage a appelés curés de 1re et de 2me classe. Mais sur quoi il serait important de fixer les idées, c'est la nature *des griefs* que le gouvernement pourra légitimement opposer à un choix, puisque rien ne paraît plus grièvement restreindre le libre exercice du culte, que de pouvoir entraver, sous toutes sortes de prétextes les plus importantes nominations, et que l'agrément accordé au gouvernement, n'est jamais un droit de veto lequel, s'il était illimité et quant au temps et quant aux personnes, se transformerait dans un véritable droit de nomination, qu'on ne peut plus accorder ici au prince.

Ne conviendrait-il pas après cela que le droit de refuser,

se bornât à l'exclusion d'hommes notoirement indignes de la confiance du gouvernement et qui eussent provoqué son animadversion par des actes positifs — et le gouvernement ne devrait-il pas s'expliquer en un certain temps.

Quoiqu'on sente la difficulté de la question il suffirait d'obtenir pour résultat des réclamations énergiques tendantes à faire ressortir deux choses.

1° l'abus étrange qu'on a fait de cet agrément contre les catholiques, en transformant une simple formalité en vexation continue et sourde, tandis qu'en France le ministère du culte (on peut vérifier le fait) n'a jamais fait de ces difficultés.

2° l'énorme différence entre la conduite tenue à cet égard par le gouvernement envers les protestants et celle suivie envers les catholiques, puisqu'on aurait du mal à citer quelque exemple de refus de reconnaître les ministres nommés par qui en vertu de leurs statuts protestants sont investis de ce droit, quoiqu'assurément ces refus seraient bien moins sujets à inconvénients, le prince professant ce culte, et en étant regardé presque comme le chef.

Organisation des chapitres — Nombre des évêchés — Evêché d'Amsterdam.

Il s'agit du personnel, savoir, évêque et chanoines et du matériel, savoir églises ou cathédrales et traitement.

I. Il est clair que le nombre des évêchés ayant été fixé dans la convention, il faut s'y tenir. Mais convient-il de laisser le siège des provinces du Nord à Amsterdam?

C'est sans doute le point de toutes ces provinces où il se trouve le plus de catholiques, on y en compte plus de 40 mille. D'autre part il se présente des objections si solides que le gouvernement semble incliner à voir ce siège transféré dans une autre ville. Si cette translation doit avoir lieu; il faut qu'elle se fasse par Bulle, de manière à ce que le titre même soit transféré et que l'autre ville qui serait assignée ne devienne pas une simple résidence de l'évêque.

Mais convient-il de placer ce siège à Haarlem ou à Utrecht?

Le gouvernement objecte contre Haarlem qu'il n'y a pas d'église propre à devenir cathédrale et en cela il a raison, puisqu'il ne s'y trouve de véritable église propre à devenir cathédrale que l'ancienne cathédrale, bâtie pour les catholiques, puisque la seule autre église qui peut servir encore, quoiqu'elle soit encore trop petite, c'est l'église neuve mais que les protestants ne céderaient jamais, puisque ce sont eux qui l'ont bâtie.

De son côté le S. Siège pourrait objecter que la population catholique de Haarlem est presque nulle moins encore sous le rapport du nombre que sous le rapport de l'absence de notabilités catholiques.

Utrecht offrirait pour la cathédrale et le séminaire, *des églises et bâtiments vastes, appartenant au Domaine*, dont on pourrait et dont sans doute on peut encore disposer à gré, ce qui épargnerait d'énormes dépenses au trésor. Utrecht offre *une réunion plus notable* de catholiques, un *beau centre* de diocèse, un *air très salubre* pour les séminaristes et moins de *cherté de vivres* et si on parvient à rétablir dans les universités du Nord le maintien d'une exacte discipline, l'objection tirée de la présence de cette université à Utrecht, tombe d'elle-même et d'autant plus que les étudiants de l'université ne doivent avoir avec les séminaristes aucune espèce de contact.

Traitement des Evêques.

II. Il faut s'en tenir à ce qui a été convenu dans les négociations en remarquant toutefois que si l'Evêque du Nord doit vivre soit à Amsterdam, soit à Haarlem, il lui faut un traitement plus fort que celui qui a été stipulé, il lui faut, pour traitement et frais de tournée même plus qu'à l'Archevêque de Malines, la somme de 20000 ne serait rien de trop.

Nombre des chanoines et leur traitement.

III. Il faut rigoureusement se tenir quant au nombre et au traitement des chanoines à ce qui a été stipulé dans les négociations et les notes, sauf à faire remarquer encore ici, que si le Siège du Nord est établi soit à Amsterdam soit à Haarlem, il faut nécessairement augmenter le traitement des chanoines de ce Siège, puisque n'ayant pas comme les curés ou desservants de „*Jura Stolae*” à attendre, il leur serait impossible de vivre, vu le traitement assigné, d'une manière convenable à leur état dans toute la province de la Hollande.

Réfutation des objections.

Puisqu'on a eu l'air de désirer, sans doute à raison des embarras du fisc une diminution dans le nombre des chanoines et dans leurs traitements il sera bon d'observer :

1° que le gouvernement ne peut prétendre en aucun cas à diminuer le nombre des chanoines qui dans les évêchés déjà établis reçoivent un traitement, puisque l'article 194 de la loi fondamentale s'y oppose; le gouvernement ne peut même pas diminuer le montant de ce traitement tel qu'il était dû au moment où la loi fondamentale a été établie.

2° Pour ce qui regarde les 3 chapitres à former, le gouver-

nement aurait pu à la rigueur prendre avec le S. Siège d'autres arrangements, il ne l'a point fait, et en cela il a bien fait d'une part parce que les fonctions des chanoines sont devenues plus importantes et qu'il faut pour les remplir un personnel notable; de l'autre parce que tout étant à créer et à organiser dans les nouveaux diocèses, les évêques y auront besoin de s'environner de plus de lumières et qu'un chapitre plus nombreux offre à cet égard plus de ressources, et enfin, parce qu'une diminution dans le nombre provoquerait peut-être de justes plaintes de la part des fidèles et du clergé des nouveaux diocèses qui demanderaient pourquoi cette préférence en faveur des autres, et si pour avoir dû attendre plus longtemps à recueillir ces avantages, ils doivent être moins bien partagés?

La justice distributive exige donc que tous les diocèses soient traités sur le même pied. D'ailleurs on en est formellement convenu, il n'y a pas lieu à revenir là-dessus, mais au contraire tout plaide pour qu'on s'y tienne.

Et si du nombre des chanoines dans les nouveaux diocèses, nous passons maintenant à l'élévation des traitements, combien l'objection tirée de l'embarras du fisc ne paraîtra-t-elle pas dénuée de justice?

Il est d'abord incontestable que les catholiques peuvent réclamer pour leur culte les mêmes droits et faveurs dont jouissent les autres communions.

Tant et aussi longtemps que les catholiques ne touchent pas la même somme qu'on a accordée aux protestants en égard aux populations respectives, on ne peut sans injustice manifeste, leur opposer l'embarras du trésor. Il faut ou réduire les sommes affectées au culte protestant, ou augmenter celles allouées au culte catholique. Or, comme les protestants ne consentiront jamais à une diminution en vertu de l'article 194 de la loi fondamentale, il ne restera d'autre parti à prendre qu'à mettre les catholiques sur la même ligne; et dès lors qu'on juge de l'augmentation des subsides qu'il faudra leur allouer, puisqu'il a été démontré qu'il y a une disproportion de près de la moitié entre ce qui est alloué au culte catholique et ce qui est alloué au culte protestant, et qu'au surplus il a été démontré que toutes les sommes allouées au culte catholique par les états généraux n'ont pas même été employées, mais qu'il en a été anéanti par divers arrêtés des sommes très considérables p. ex. celle de 225, 429 fls sur le service de l'année 1820 et 202.805 fls sur le service de l'année 1826

et tandis qu'il résulte des comptes que celles allouées au culte protestant ont été entièrement épurées et absorbées.

Vainement alléguerait-on encore les sommes extraordinaires consenties aux budgets précédents, car ces sommes sont aussi loin d'atteindre celles affectées de culte protestant depuis 1816.

C'est au moyen de ces données qu'il sera facile de réfuter toutes les objections qu'à propos de traitement ou subsides à accorder au clergé catholique l'on voudrait faire valoir.

Nomination des chanoines.

IV. 1° d'après le droit commun, c'est à l'évêque à nommer les chanoines de son chapitre. Cette nomination doit être de droit parfaitement libre.

Il n'y a que le St. Siège qui puisse restreindre ce droit.

Le S. Siège ne l'a point restreint par le concordat de 1801, il ne l'a point restreint par la convention de 1827, donc les évêques des Pays Bas nomment librement leurs chanoines et les mettent en possession de tous les droits spirituels ou ecclésiastiques attachés à cette dignité.

Le même raisonnement va à toutes les autres dignités capitulaires et autres, grands-vicariats, archidiaconats, archiprêtres, plébanies, doyennées, pénitenceries etc. etc.

L'on objectera que le gouvernement paie les chanoines et qu'en conséquence il faut qu'il les agréé.

Je répons que ce raisonnement ne prouve rien, parcequ'il prouve évidemment trop. En effet le gouvernement paie tous les desservants et vicaires; a-t-il jamais songé à les agréer? Cette objection est faite par des hommes qui n'ont jamais compris la question de l'agrément, en voici l'origine.

Quoique le concordat de 1801 eût proclamé en tête de tous les articles, le libre exercice de la Religion Catholique; qu'il ait rendu hommage au principe reçu dans toutes les églises catholiques que l'évêque est seul juge du mérite de son clergé et qu'il nomme et révoque à volonté les divers ecclésiastiques à employer dans le ministère; car c'est rendre hommage à ce principe fondamental du droit commun que de ne pas le restreindre après l'avoir proclamé; cependant, comme la France devait sortir d'un schisme républicain dont beaucoup de partisans avaient trempé dans les derniers excès; comme elle pouvait en craindre un autre par l'exaltation et l'extrême irritation des esprits, résultat d'une longue cruelle et sanguinaire persécution et d'un bouleversement total de l'ancien ordre des choses et d'un attachement démesuré aux droits vrais ou prétendus de l'épiscopat français ainsi qu'aux

libertés vraies ou prétendues de l'église gallicane, il fut sagement convenu que les évêques ne nommeraient aux curés cantonnaux que des personnes dignes de la confiance du gouvernement, parce que la nomination étant *irrévocable*, il n'y fallait, en égard aux circonstances que des hommes dont les antécédents offrissent au gouvernement des garanties nécessaires sur leur conduite future, puisque le choix une fois fait, il n'était plus possible d'y revenir; ce qui dans des temps aussi orageux aurait pu compromettre la tranquillité publique toutes les fois que des places aussi éminentes et qui donnaient ou pouvaient donner une grande influence sur tout un canton, eussent été irrévocablement occupées par des hommes d'une incorrigible exaltation, ou d'une conduite antérieure peu honorable.

Voilà l'origine et seul motif de l'agrément clairement et uniquement expliqué dans la Bulle *Ecclesia Christi: personas non seligent nisi iis dotibus instructas quas Ecclesiae Canones requirunt atque (ut tranquillitas eo magis in tuto sit) gubernio acceptas*, ainsi ce ne sont jamais les traitements qui puissent passer pour le motif de cette réserve, et si encore d'après le texte latin *gubernio acceptas* réserve il y a et si contre l'évidence des faits l'on voulait soutenir un moment cette absurde hypothèse, il faudrait bien de notre côté soutenir alors, que le cas n'est plus applicable ici, puisque agréer un ecclésiastique quelconque parce qu'on le paie, c'est ressusciter le droit de patronage auquel ne peut pas prétendre un prince protestant.

Mais les articles organiques exigent l'agrément des chanoines et cet agrément a été jusqu'ici en usage dans les Pays-Bas.

Je réponds 1° que le texte des 35 articles organiques est peu clair à cet égard,; qu'au contraire l'unique sens naturel qu'il présente, c'est qu'il a fallu une autorisation spéciale pour le premier établissement des chapitres, le nombre et le choix des ecclésiastiques destiné à le former en un mot, il n'est question là que de la 1re fondation, car rien, absolument rien, n'est stipulé en cas de vacance.

Je réponds en second lieu, que quel que soit le sens qu'on attache à cet article, on ne peut rien en inférer contre le droit commun, puisque *les articles organiques sont en dehors de la convention*, comme ayant été fait unilatéralement sans et contre l'aveu de l'autre partie contractante, en effet le S. Siège s'y est constamment opposé et s'il n'a rigoureusement exigé que le rapport de quelques-uns de ces articles absolument incompatibles avec la liberté essentielle de l'église, s'il a

souffert la mise à exécution des autres, c'est qu'il ne pouvait rien contre la force, mais jamais il ne les a approuvés; et aussitôt qu'il a cru pouvoir les rejeter efficacement, il l'a fait, ainsi qu'il conste par ce qui s'est passé lors du concordat de 1817 dont l'article 3 rapporte ces articles en tout ce qu'ils ont de contraire à la doctrine et *aux lois de l'église* et où il est dit qu'ils avaient été *faits à l'insu* de Sa Sainteté et publiés *sans son aveu*, donc par cela seul qu'ils émanent d'une des parties contractantes sans le concours de l'autre, ils sont frappés de nullité dans leur origine.

Si le principe contraire prévalait, il n'y aurait plus de convention possible, et la bonne foi, la justice, la foi des serments ne seraient plus que des mots vides de sens. Le Roi des Pays-Bas pourrait décréter aujourd'hui que nul évêque pourra conférer l'ordination sans une autorisation spéciale, demain que les chanoines ne pourront choisir pour évêque que celui qu'il leur aura recommandé. L'église deviendrait, et sans défense possible, le jouet des caprices de tous les princes de la terre.

Mais si tous les articles organiques sont pourtant nuls et de nulle valeur pour ce seul motif, ceux-là le sont surtout dans notre Belgique, qui se trouvent diamétralement opposés aux droits des ordinaires.

Reprenons un moment ces droits quant à la question qui nous occupe.

Tous les canonistes, quelles que soient du reste leurs opinions sur d'autres matières, conviennent que la nomination à toutes les dignités ecclésiastiques, que la collation de tous les bénéfices quelconques appartiennent *exclusivement* à l'évêque: Ulterius, dit van Espen, eodem ex principio (quia episcopo cura incumbit totius dioecesis) profluit *vulgatissimum illud ac fundatissimum* Canonistarum principium, episcopum esse de jure communi collatorem beneficiorum in sua dioecesi; ideo qui alicujus beneficii collationem ad exclusionem episcopi sibi competere asserit *debere probare titulum* vi cuius contra jus commune collatio competit (de iura episc. tit. XII, cap. VII, § 7) quod et moribus Belgi consonum est. Donc en Belgique comme partout la libre nomination des chanoines appartient jure communi *vulgatissimo, fundatissimo* à l'évêque.

Or ce droit commun n'a pas été restreint pour la Belgique car le titre de cette restriction devrait se trouver ou dans la loi fondamentale du Royaume ou dans les concordats. Or assurément ce n'est pas dans la loi fondamentale, puisque

tout au contraire cette loi ne proclame autre chose qu'une liberté illimitée de l'exercice de chaque religion; elle proclame donc le plus libre exercice possible de tous les droits des ordinaires, elle ne souffre pas qu'il y soit mis aucune espèce d'entraves; elle défend seulement que l'ordre public soit troublé par aucun culte, ce qui assurément n'est, ni ne peut jamais être ici le cas. Ce n'est pas non plus dans les concordats: car encore une fois le concordat de 1801 n'a restreint le droit commun, quant à la nomination des ecclésiastiques par l'évêque qu'aux seuls curés cantonnaux, et seulement pour les raisons indiquées plus haut et le concordat de 1827 n'a fait autre chose que d'étendre aux provinces du Nord la convention de 1801 sans augmenter ni restreindre les droits des ordinaires dans les provinces du Midi. Donc ni la loi fondamentale ni les concordats c.à.d. les seuls pièces d'après lesquelles notre *jus canonicum recentissimum* doit être jugé ne présentent aucun titre à restriction quelconque du droit très connu et très fondé qu'ont les évêques de nommer librement leurs chanoines. Mais l'usage en Belgique a été contraire dans les derniers temps.

Voici ma réponse, elle est péremptoire:

Je ne disconviens pas que Buonaparte avec sa main de fer ne soit venu à bout par la seule voie du fait et peut-être encore en étendant arbitrairement le sens du 35 des articles organiques déjà arbitrairement introduits par lui seul, d'étendre d'une certaine manière *l'agrément* aux chanoines et même à d'autres ecclésiastiques: mais d'abord entendons-nous, car ce n'est pas sans raison que j'ai dit d'une certaine manière un curé primaire ne devenait curé qu'autant qu'il fut *gubernio acceptus* et nous en avons vu la raison primitive dans son inamovibilité et son influence dans tout un canton, mais un chanoine, quoi qu'il n'ait pas encore été agréé, n'en était pas moins chanoine; seulement il ne touchait pas encore le traitement, stipulé plus tard en dehors du concordat 1801 et que le gouvernement n'était pas tenu de payer en vertu de cette convention. En un mot le St. Père dans la Bulle 1801 et le gouvernement en la publiant avaient tellement reconnu l'indépendance du droit des évêques à nommer d'après le droit commun à toutes les dignités et charges ecclésiastiques de leurs diocèses respectifs, que jamais le gouvernement même de Napoléon n'a révoqué en doute la validité de la nomination d'aucun chanoine, ni vicaire général, ni desservant, agréé ou non agréé par lui.

Seulement il s'est réservé de ne payer à quelques-uns les traitements que plus tard il leur a alloués à tous que lorsqu'ils auraient été présentés par l'évêque et outre que les faits portent, on en trouverait encore la preuve dans un arrêté ou décret où il est dit en termes équivalents, que les chanoines et vicaires généraux jouiront du traitement à compter de l'approbation donnée à leur nomination par le premier consul. Cette nomination n'était donc pas nulle à défaut d'agrément. C'eut été par trop renverser les premières bases de la convention fixées sur la matière dans la bulle, mais le chanoine avait besoin de l'approbation du 1er consul pour toucher le traitement, non stipulé dans la convention ni dans la constitution de l'état et que le gouvernement avait bénévolement surajouté.

De tout ce préambule il suit une chose bien évidente, c'est que même en transportant cet ordre de choses *impérial* dans notre Belgique en 1815 au moment où le roi des Pays-Bas a succédé à l'empire, il faut reconnaître que tous chanoines, grands-vicaires, directeurs de séminaire, professeurs et autres ecclésiastiques du diocèse (les seuls curés primaires exceptés) nommés par l'évêque, le sont valablement et légitimement et entrent en pleine possession de tous leurs droits ecclésiastiques et spirituels, avec ou sans agrément du gouvernement. Seulement le défaut d'agrément pourrait les priver du traitement, comme sous l'empire, si pour le toucher ils n'avaient pas d'autre titre à présenter que sous l'empire.

Mais il s'en faut qu'à tous égards l'ordre de choses *impérial* soit devenu l'ordre de choses actuel.

Dès le 14 mars 1814 le décret des H.H. P.P. proclama l'affranchissement du peuple belge du joug de l'étranger, et surtout le libre exercice de leur religion, auquel il était connu qu'ils attachaient tant de prix. Guillaume 1er devenu Roi des Pays-Bas, se hâta de renouveler dans une proclamation solennelle cette protestation et il le fit dans des termes les plus énergiques. Survint la loi fondamentale qui proclama à son tour le libre exercice des cultes sans restriction aucune. Lors de la nomination du prince archevêque de Malines le Roi renchérit encore sur les assurances données précédemment, il voulut qu'il ne put jamais s'élever le moindre doute sur sa volonté ferme à maintenir non seulement la liberté due aux dogmes, c.à.d. à la manifestation de la croyance catholique, mais encore celle de la discipline de l'église catholique, c.à.d. l'exercice de tous les droits de l'épiscopat.

Donc à l'époque de la restauration tout ce qui avait été fait sous Buonaparte de contraire à ces droits, soit que cela se fut fait en vertu des articles organiques; soit autrement, fut solennellement aboli-le droit commun, proclamé tout entier dans le libre exercice de la religion catholique garanti par le pacte fondamental, n'a plus pu être restreint depuis lors que par les concordats; or ni celui de 1801, ni celui de 1827 ne l'ont restreint que par rapport à la seule nomination des curés cantonnaux. Donc d'après le *jus commune* et d'après le *jus positivum recentissimum*, les évêques jouissent de la liberté la plus entière d'établir leur chapitre, de nommer les chanoines, vicaires généraux etc.

Et quant aux traitements, ceux-là ne leur sont plus dus, comme autrefois sous Buonaparte, à titre de simple bienveillance et dès lors à l'allocation de ces traitements il n'est plus libre au gouvernement d'attacher comme condition *sine qua non* une espèce d'agrément ou d'approbation, non ces traitements sont dûs en vertu de la loi fondamentale qui n'a pas seulement garanti à tous les cultes tous les traitements qui leur étaient alloués à l'époque où elle fut fondée, mais qui de plus leur a garanti une protection et des faveurs égales, et c'est la nation qui fournit les fonds nécessaires pour cela. Les catholiques réclament donc pour les chanoines comme pour tous les membres de leur clergé, et ils réclament constitutionnellement, jusqu'à concurrence relative des sommes allouées aux protestants, des traitements convenables à la dignité de l'état de chacun, puisque ce droit est écrit dans la loi fondamentale, et ils les réclament sans souffrir que le gouvernement y appose la moindre condition d'approbation ou d'agrément parceque ces conditions restrictives sont contraires au droit commun du culte catholique que ni la loi fondamentale ni les concordats n'ont restreints à cet égard, mais qu'au contraire ils ont confirmé.

Aussi dès l'époque de la restauration la pratique dans différents diocèses fut elle changée quant à l'agrément des chanoines, et si elle ne le fut pas partout, si même plus tard on fit des efforts, pour remettre tous les diocèses sous le joug du défunt empire, à qui faut-il s'en prendre? A l'homme Directeur et au système contraire à toutes les libertés de l'église qu'il parvint à faire dominer. Encore sont-ce des faits qu'on pourrait jusqu'à un certain point excuser en ce sens qu'au sortir de l'ancien ordre des choses sous l'empire, il aurait pu paraître convenable de suivre provisoirement

l'ancienne marche qu'on avait trouvée établie jusqu'à ce que la nouvelle convention réclamée par l'article 17 du concordat de 1801 en eut légalement fixée une nouvelle plus en harmonie avec l'esprit de la loi fondamentale et les assurances et les promesses des H.H. P.P. alliés et surtout du souverain. Mr. Goubau et son successeur auraient donc continué par ce motif les mêmes faits, mais sans préjudice aucun du droit. Ce droit est écrit dans la loi fondamentale et dans les concordats et il convient maintenant c.à.d. qu'à l'époque ou le dernier, celui de 1827, va recevoir entière exécution tout l'édifice du droit public ecclésiastique soit établi et irrévocablement assis sur ses véritables bases, les seules qui puissent offrir des garanties de paix et de bonheur et aux gouvernements et aux gouvernés.

On ne saurait concevoir sur quel droit le gouvernement se fonde, lorsqu'il s'arroge l'agrégation des vicaires généraux et des professeurs des séminaires. Ce droit n'étant fondé sur aucune convention quelconque. Il est dit dans le concordat de 1801, passé entre le gouvernement français et Pie VII *que les évêques nommeront les vicaires généraux et qu'ils sont chargés de l'organisation de leurs séminaires.* Il est donc clair que le gouvernement français laisse aux évêques la libre nomination des vicaires généraux. Il n'est pas moins clair qu'il leur laisse le même droit pour les professeurs des séminaires, quoiqu'il soit dit dans le même article que *les règlements de de cette organisation seront soumis à l'approbation du premier consul.* Il ne s'agit ici que d'une simple approbation des règlements et aucunement de l'agrégation des personnes que l'évêque voudrait employer pour l'organisation de son séminaire. On ne saurait donc conclure que le gouvernement français ait réclamé le droit d'agrérer les vicaires généraux et les professeurs de séminaires. Or cette disposition du concordat de 1801 a été maintenue dans la convention passée entre Léon XII et le gouvernement des Pays-Bas. Il a été solennellement établi entre les deux puissances que *les évêques ont la libre nomination des vicaires généraux. Ils nomment également les régents et les professeurs de leur séminaire* et dans la bulle de Léon XII, servant à expliquer le concordat, il est dit en termes formels: *Episcopi autem liberam habebunt suorum vicariorum in spiritualibus generalium nominationem et electionem* et plus bas: *libera erit episcopis tum clericorum in seminariis admissio tum etiam rectorum et professorum electio.* Dira-t-on que le con-

cordat n'est obligatoire qu'autant qu'il n'est pas en opposition avec les lois, les usages et les coutumes du Royaume? Mais quelles sont les lois, les usages et les coutumes qui s'opposent à la libre nomination des vicaires-généraux et des professeurs des séminaires? N'a-t-on pas toujours reconnu ce droit aux évêques? Quel est l'arrêté qui établit le contraire? D'ailleurs cet arrêté exista-t-il, encore ne pourrait-il rien. Le concordat est sans contredit un contrat; or pour tout contrat il faut le consentement de deux ou plusieurs parties par lequel elles s'obligent réciproquement à ce qui a été décidé entr'elles. De sorte que l'une de ses parties ne peut s'exempter de cette obligation sans manquer à l'autre, sans rendre le contrat illusoire et sans donner preuve de mauvaise foi. Les arrêtés n'étant que réglementaires pour tout ce qui concerne l'administration du Royaume, ne sauraient porter atteinte au concordat qui est un engagement contracté entre les deux puissances également obligatoire pour l'un comme pour l'autre, et qui par conséquent est au-dessus d'un arrêté, simple disposition d'une seule partie contractante, incapable de déroger à ce qui a été établi d'un commun accord. Soutenir que le gouvernement a le droit d'agréer les vicaires généraux et les professeurs des séminaires, c'est donc se montrer de mauvaise foi, c'est fouler aux pieds la fidélité due aux engagements les plus sacrés et les plus solennels.

On n'est pas moins étonné de voir que le gouvernement veuille diminuer le traitement des évêques et des chanoines après que ce traitement à été définitivement réglé, le motif qui le fait agir de la sorte ne saurait être qu'hostile. En effet pourquoi cette diminution?

N'est ce pas pour attirer à son parti les ecclésiastiques en leur donnant le maximum du traitement, tandis que ceux qui seraient fidèles à la voix de leur conscience ne recevraient que le minimum? On sent que c'est un moyen de séduction qui prouve la mauvaise foi du ministère.

De Kartuizers buiten 's-Hertogenbosch

(vervolg en slot van blz. 82)

door

Mr. H. J. J. SCHOLTENS.

Boudewijn van Kloetinge (1539—1548).

Deze Zeeuw was professor van S. Sophia, welk huis hij eerst jaren lang als sacrista en als procurator heeft gediend.¹⁾ Na het vertrek van Cluts is hij door de visitatoren als rector met het bestuur van het klooster belast, waarna hij in 1540 door het generaal kapittel tot prior is benoemd.²⁾ Hij stierf in deze functie 19 Juni 1548.³⁾

Le Vasseur noemt hem „vir in omnes effusae bonitatis, vitae admodum exemplaris et religiosae” en prijst zijn beleid als kloosteroverste. Tijdens zijn bestuur, n.l. 25 Juli 1543, is het Vughtsche huis bedreigd door Maarten van Rossum, wiens bende het dorp door brandstichting teisterde en ook de chartreuse niet ongemoeid liet. „Sie namen enen Heer van den Cathusers den kelck uyt de hant, daar hy stont aan den outaer, ende onsen Godt had gebeurt. Men mag wel dencken, hoe sie voort in dat convent ende met die Heeren hebben gemaect.”⁴⁾

¹⁾ *Eligius*, f. 94—97v; *Ephem.*, II, 353; *Schutjes*, V, 861; *Biogr. Wbk.*, VII, kol. 883.

²⁾ c. 1540: „Rectori domus Sanctae Sophiae praeficimus in priorem dictae domus.”

³⁾ c. 1549: „Obiit D. Balduinus prior domus Sanctae Sophiae, habens missam de Sancta Maria per totum Ordinem.”

⁴⁾ *Matthaei Veteris Aevi Analecta*, I, 117. Bij C. R. Hermans, t.a.p., 121, vindt men de volgende lezing: „ende hebben totten Chartusers te Vucht genomen die kelcken vanden outaer daer die priesteren ende monniken ston-

Eligius geeft van deze gebeurtenis slechts het volgende relaas:

„Quo tempore quoque domus haec, quia patebat undique hostili incursioni, coacta est pro se primo deinde et pro territorio et civitate Sylvaeducensi bis mille sexcentos aureos solvere, nec ita diu admodum post alios quingentos pro redemptione cujusdam professi domus hujus. Tamen civitas voluit consultum indemnitati nostrae. Unde datis pignoribus promisit partem pecuniae refundere, quod et fecit portoriis et vectigalibus ad nos devolutis, donec esset satisfactum nobis.”

In 1539 of 1540 hadden de Vughtsche kartuizers van de stad 's-Hertogenbosch een geschilderd raam ten geschenke ontvangen, omdat het convent veel rijshout had geleverd tot het opmaken van den weg buiten de Sint-Janspoort.

Kort nadat Boudewijn van Kloetinge het prioraat van S. Sophia had aanvaard, is de Leidenaar Pieter Marnef¹⁾ generaal der Orde geworden. Hij was gedurende het betrekkelijk korte bestaan van het Vughtsche huis de derde Nederlander, die als prior van de Grande Chartreuse de leiding der Orde van Sint-Bruno heeft gehad. Van 1540 tot aan zijn dood in 1546 is hij „prior Cartusiae” geweest.

Dirk van Meeuwen (1548—1564).

Deze prior, in het Latijn genaamd Theodoricus Mevius, was monnik van het Vughtsche huis. Na het overlijden van D. Balduinus is hij door het convent tot prior gekozen.²⁾

Nevens het prioraat heeft hij van 1551 tot 1555 zijn com-

den ende celebreeerden, ende die misse niet wt wesende, hebben sie dat sacrament inder kelcken opt altaer gestort.” Vgl. ook *Biogr. Wbk.*, IX, kol. 886 en vlg. i.v. „Rossem”.

¹⁾ *Biogr. Wbk.*, VI, kol. 1004.

²⁾ *Eligius*, f. 97v; *Biogr. Wbk.*, VI, 1012; *Nieuwlicht*, 346—348. De mededeeling van Eligius, dat Van Meeuwen in 1550 prior van S. Sophia was geworden, is onjuist. Nog een andere onnauwkeurigheid heeft de annalist, die overigens over deze jaren zeer weinig mededeelt, begaan, waar hij vermeldt, dat tijdens het prioraat van Van Meeuwen te Vught de Orde der kartuizers een associatio heeft gesloten met de Societeit van Jezus. Deze associatio is reeds tot stand gekomen in 1544 onder het generalaat van Pieter Marnef, en niet zooals Eligius bericht, onder dat van Petrus Sarde (1554—1566).

professus Pieter van Scherpenisse, die visitator was, bijgestaan in het bestuur der Nederduitsche ordesprovincie. Van 1555 tot aan zijn dood in 1574 heeft hij dit ressort als eerste visitator bestuurd, een taak, welke in dat woelige tijdvak niet moet worden onderschat.

De chartae van het generaal kapittel uit de jaren van zijn bestuur in Vught leeren ons enkele gebeurtenissen kennen. Omdat zijn veelvuldige afwezigheid voor de belangen der provincie S. Sophia te zeer bezwaarde, stonden de patres capitulares ¹⁾ hem in 1559 toe, zich in zaken, die zich daarvoor leenden, te doen vervangen door een anderen prior, die zowel bij visitaties als in andere aangelegenheden zijn convisitator, den prior van het klooster buiten Geertruidenberg, zou bijstaan.

Tijdens het bestuur van Dirk van Meeuwen heeft het Vughtsche convent tweemaal zijn vicarius verloren, n.l. 15 September 1553 door den dood van D. Jan Rogman en in 1556 of 1557 door het overlijden van D. Egidius Breugel.

In 1560 handhaafde de Grande Chartreuse den prior van Vught in zijn ambt. Voorts worden eenige instructies gegeven betreffende de vaststelling van den wandelkring (spatiamentum). D. Hendrik, hospes van de kartuizers van S. Sophia, wordt als zoodanig naar Delft gezonden. De prior van Luik wordt aangewezen om zoo noodig en desgevraagd de visitatoren in hun arbeid bij te staan. ²⁾

¹⁾ c. 1559: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia. Et quia domus gravatur et magnam jacturam patitur propter frequentem absentiam suam a dicta domo ratione negotiorum provinciae, committitur discretioni suae substituere alium priorem ejusdem provinciae, qui tam in visitationibus quam in aliis negotiis priorem Hollandiae convisitatorem juvet, ne praedictus prior Sophiae tam saepe domum suam dimittere cogatur.”

²⁾ c. 1560: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia. Et quoad spatiamentum per Reverendum Patrem Cartusiae super annum concessum conventui, praesente priore, declaratur ad formam statuti et ordinis esse intelligendum, ut secunda vel tertia die minutionum semel tantum, ad discretionem prioris, liceat gaudere dicto spatiamento: mandante juxta ordinata chartae capituli generalis 1528, ut divinum officium, tam diurnum quam nocturnum, diebus minutionum ordinis, ea gravitate et devotione celebretur, qua ceteris diebus super annum decantatur, statuto non obstante. Committimus etiam visitatoribus, ut in dicta visitatione dictum spatiamentum possint

In 1562 was Dirk van Meeuwen tegenwoordig op het generaal kapittel in de Grande Chartreuse en werd er onder de diffinitoren der Orde gekozen.

In November van hetzelfde jaar verbleef Franciscus Sonnius in afwachting van zijn intronisatie als eerste bisschop van 's-Hertogenbosch bij de Vughtsche kartuizers. Nadat hij op den zestienden dier maand bij procuratie bezit had genomen van zijn bisdom, moest wegens de vijandige gezindheid van een groot deel der burgers worden afgezien van een plechtigen intocht in de stad. Op 18 November heeft Sonnius zich vroeg in den ochtend in alle stilte naar zijn residentie begeven, begeleid door den prior van S. Sophia en een der monniken.¹⁾

In 1563 verkreeg Dirk van Meeuwen van het generaal kapittel geen „misericordia”. In 1564 heeft hij het prioraat te Vught verwisseld met dat der Utrechtsche kartuizers, waar hij D. Bartholomeus Streng is opgevolgd.²⁾

Als eerste visitator heeft hij een uiterst moeilijke taak gehad. Niet minder dan 18 huizen behoorden tot zijn ressort, waarvan de meeste door de troebelen ernstig leden of geheel zijn verwoest. In de Noordelijke Nederlanden zag hij in het gebied, dat aan zijn leiding was toevertrouwd, de kloosters van Delft, Geertruidenberg en Monnikhuizen te niet gaan. De conventen van Vught en Amsterdam waren verstoord en hun gebouwen gedeeltelijk vernield. Ook het convent van

moderari et declarare, sicut viderint expedire; et si interim vel post contingat aliquem abusum fieri, sive aliud quod non deceat, ex nunc prout ex tunc et e contra privantur ipso spatiamento. Et D. Henricus ibidem hospes vadat hospitatum ad domum Delfensem ad Ordinis voluntatem. In provincia Teutoniae prior Leodii supplebit vices visitatorum quando fuerat necesse, cum fuerit requisitus.”

¹⁾ A. Havensius, *Commentarius de Ereptione Novorum in Belgio Episcopatum* (Coloniae 1609), 72; C. R. Hermans, t.a.p., 261—262; Th. J. A. J. Goossens, *Franciscus Sonnius in de Pamfletten* ('s-Hertogenbosch 1917), 40, 41, 72.

²⁾ c. 1564: „Priori domus Sanctae Sophiae fit misericordia. Et concedimus patribus dictae domus electionem novi prioris, quae si canonica fuerit visitatores confirmabunt, alias de rectore providebunt auctoritate capituli generalis.” [in domo Trajecti:] „Et praeficimus in priorem domus Trajecti D. Theodoricum Meeuwen, visitatorem provinciae Teutoniae, ea causa a prioratu domus Sanctae Sophiae absolutum.”

Noordgouwe bij Zierikzee was verdreven. De kloosterlingen van Sint-Andries ter Zaliger Haven buiten Amsterdam achtten hun toestand onhoudbaar en stonden op het punt te vertrekken. Burgemeester en raden van Amsterdam verzochten in 1573 aan Dirk van Meeuwen om de kartuizers te bewegen aldaar te blijven en over de herstelling van het vernielde klooster te beraadslagen.

Ook de toestand van het Utrechtsche convent werd ten slotte hachelijk. In 1572 of reeds eerder had het convent een refugie in de stad betrokken. (*Bijdr.* IX, 362). Uit voorzorg gelastte het generaal kapittel reeds verschillende overplaatsingen. ¹⁾

Dirk van Meeuwen is op 9 Augustus 1573 gestorven. ²⁾ Aan hem verloor de provincie een grooten steun: „Vir prudens, spectabilis, mansuetus, benignus et honorabilis, a personis ordinis valde dilectus”. ³⁾ In Eligius' tijd had hij echter de faam, dat hij zich en de zijnen wel eens vrijheden ten aanzien van den regel heeft veroorloofd, die onwillekeurig de kloostertucht hebben geschaad. ⁴⁾ Zijn graf bevond zich in Nieuwlicht aan de westzijde van het groote pand bij den buitenwand. De lijst der monniken, die aldaar begraven zijn, vermeldt in margine bij zijn naam als doodsoorzaak: „apoplexia”. ⁵⁾

Hij is als prior van Nieuwlicht opgevolgd door Bartholomeus Streng van Schoonhoven, die ook zijn voorganger in dit ambt is geweest.

Hendrik van Mierlo (1564—1567).

Ook de opvolger van Dirk van Meeuwen was pro-

¹⁾ *Nieuwlicht*, 346—348; *Amsterdam*, 77.

²⁾ c. 1574: „Obiit D. Theodoricus prior domus Trajecti, visitator provinciae Teutoniae, professus et olim prior domus Sanctae Sophiae, habens per totum ordinem plenum cum psalteriis monachatum et missam de Beata Maria. Scribatur in calendariis domorum sub 9 Augusti.” Vgl. ook *Bijdr.* IX, 299.

³⁾ *Graf- en Gedenkschriften*, t.a.p., 526.

⁴⁾ *Eligius*, f. 77v.

⁵⁾ *Bijdr.* IX, 359. *Eligius*, f. 97v, daarentegen schrijft: „obiit peste”. Meer geloof verdienen echter de graflijsten van Nieuwlicht.

fessus van S. Sophia. ¹⁾ Nadat hij hier gedurende 14 jaren het ambt van procurator had bekleed, is hij in 1552 door de Grande Chartreuse aangesteld als prior van Monnikhuizen bij Arnhem, uit welk ambt Lambert van Brienen was ontheven.

In 1564 is hij door de patres capitulares benoemd tot con-visitator van de Nederduitsche ordesprovincie. In deze hoedanigheid heeft Van Mierlo tot 1566 Dirk van Meeuwen terzijde gestaan in het bestuur van dit veelbeproefde ressort. Kort na zijn aanwijzing als convisitator riep men hem als prior naar het huis zijner professie. Hier wachtte hem en de zijnen veel tegenspoed. Reeds in 1543 was hij getuige geweest van de wandaden van Maarten van Rossum, welke hem als procurator in groote zorgen moeten hebben gebracht.

In 1565 en in 1566 werd de prior van S. Sophia door het bestuur der Orde in zijn ambt gehandhaafd. In het klooster schijnt in 1565 een geprofest monnik van het Amsterdamsche huis straffen te hebben ondergaan. ²⁾ In 1566 gewerden het convent eenige terechtwijzingen vanwege de Grande Chartreuse. ³⁾

1566 is een rampjaar geweest voor de Vughtsche kartuizers. De beeldenstorm woedde in Den Bosch en omgeving. ⁴⁾

¹⁾ *Eligius*, f. 100—100v; *Raissius*, 145, en *Syllabus V. P. Visitorum: Oudheden en Gestichten van 's-Hertogenbosch*, 20 e.v.; *Schutjes*, V. 526—528, 861; *Monnikhuizen*, 67—69; *Biogr. Wbk.*, VI, 1027.

²⁾ c. 1565: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia.” [in domo Amsterdamsi:] „Et dicta domus provideat D. Petro Joannis, ejusdem domus professo, modo in domo Sanctae Sophiae incarcerato, de vestimentis et aliis necessariis.”

³⁾ c. 1566: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia. Et tempore spaciamentorum conventuales nullo modo exeant terminos antiquos donec in proxima visitatione visitatores fuerint informati de abusu et transgressu commissis in huiusmodi, et Reverendo Patri Cartusiae rescripserint. Et amodo in ipsis spaciamentis non intrent domus saecularium sub poena privationis ipsorum et alia arbitranda.”

⁴⁾ Reeds eerder had het klooster overlast ondervonden. Zoo vermeldt de stadsrekening van 1566: „Item 14 February syn ten bevel deser Stadt tot Vucht by den Grave van Megen gesciet commissarissen omme te besien ende te vernemen, off de voors. Grave int Cathuyzers clooster aldair eenige sterckten maickten, soe die fame ginck, ende hebben aldair verdroncken drie potten wyns, den pot 4½ st. vz. tsamen 13½ st.”

Van 10 tot 15 October keerde de woede der iconoclasten zich tegen de kloosters buiten de stad. Hendrik van Mierlo moest het aanzien, dat zij in de chartreuse groote schade aanrichtten, ten gevolge waarvan het huis in ernstige moeilijkheden geraakte en een gedeelte van zijn bewoners geruimen tijd moest onderbrengen in andere huizen der Orde. Sommigen vonden een gastvrije cel te Monnikhuizen bij Arnhem, anderen werden gehuisvest door de Utrechtsche kartuizers, weer anderen te Geertruidenberg en elders. Enkel en bleven in de omgeving en hielden zich op in de stad. ¹⁾

Onze bronnen deelen ons betrekkelijk weinig bijzonderheden mede over de gebeurtenissen zelve. Eligius schetst in het kort de zwelgpartij en de ruwe verwoesting, welke in de chartreuse waren aangericht. ²⁾

In 1567 kwam van de Grande Chartreuse de beslissing, dat de prior van S. Sophia in zijn ambt werd gehandhaafd, en dat hij bedacht moest zijn op het herstel van het huis „in utroque statu”. ³⁾ Wellicht heeft dit bericht Hendrik van Mierlo niet meer bereikt, want hij is kort daarna gestorven en op 20 Mei 1567 te Vught begraven. ⁴⁾ 's Jaars te voren was hij reeds ontheven van zijn ambt van convisitator.

Eligius wijst op de tragische omstandigheid, dat de verwoesting van S. Sophia door de beeldenstormers is geschied juist een eeuw, nadat Dionysius de Kartuizer met de andere initiatores den grondslag hadden gelegd voor het klooster. ⁵⁾ Door zijn oudste mede-kloosterlingen heeft hij steeds hooren vertellen, dat het verwoeste huis eigenlijk nimmer

¹⁾ *Eligius*, f. 105v—106; Zie den tekst in de bijlage.

²⁾ *Eligius*, f. 104v—105v. Zie bijlage.

³⁾ c. 1567: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia, quem hortamur ut in causa restorationis dictae domus in utroque statu invigilet”.

⁴⁾ *Eligius*, f. 100: „et in conventu tunc destructo sepultus anno 1567, 20 Maii”; c. 1568: „Obiit D. Henricus Mierlo professus et prior domus Sanctae Sophiae et olim prior domus Monachorum ac convisitator provinciae Teutoniae, habens missam de Beata Maria in septem provinciis Alemanniae”.

⁵⁾ *Eligius*, f. 102 (zie bijlage).

geheel voltooid is geweest, doch, nog in zijn opkomst zijnde, is verloren gegaan.

In het calendarium der Antwerpsche kartuizers wordt Van Mierlo geprezen als „Vir religiosus et magnae experientiae in temporalibus, regimine et gubernatione.”¹⁾

Bartholomeus van Doers (1567—1571)

Na het overlijden van Hendrik van Mierlo is het bestuur van Sint-Sophia tijdelijk opgedragen aan D. Bartholomeus²⁾, professus van het huis. Deze was een zoon van Van Mierlo's zuster. Hij had het klooster reeds 12 jaar als procurator gediend en behoorde tot degenen, die binnen 's-Hertogenbosch een onderkomen hadden gevonden. Gelukkig bezat het convent daar sedert 1550 een huis in de Sint-Jorisstraat, waar zij konden verblijven.³⁾

De last, dien hij had te dragen als rector van het verwoeste huis, was uitermate zwaar. Zijn eerste zorg was om het klooster zoo spoedig mogelijk weder bewoonbaar te maken en het monachale leven aldaar te kunnen hervatten. Het generaal kapittel van 1568 benoemde hem tot prior en moedigde hem aan, het herstellingswerk krachtig ter hand te nemen.⁴⁾ Een tweetal geprofesten van S. Sophia zijn in dit jaar weder naar Den Bosch gedirigeerd, namelijk D. Joannes

¹⁾ *Graf- en Gedenkschriften*, t. a. p., 526.

²⁾ *Eligius*, f. 105v—109; *Graf- en Gedenkschriften*, t. a. p. 526; Schutjes, V, 526 e. v., 861, waar hij Van Doerne wordt genoemd.

³⁾ *Eligius*, f. 106: „cum teste Henrico mercenario nostro habitant in urbe aen den Meulenbrugge in een wevershuys”; Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt, *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch* (' Bosch 1910), blz 377—378.

⁴⁾ c. 1568: „Rectorem domus Sanctae Sophiae praeficimus in priorem, quem hortamur ut piis patrum provinciae eleemosinis et favoribus adjutus, restaurations dictae domus invigilet, et divinum officium, more ordinis, in ecclesia persolvi faciat ad formam statuti; et coeteri religiosi habeant patientiam in domibus provinciae, in quibus hospitantur, nec ad illam redeant nisi vocati aut jussi a visitoribus, sub poena carceris”; [in domo Hollandiae:] „Et D. Joannes Zichenis, ibidem hospes et sacrista, revertatur ad domum Sanctae Sophiae, suae professionis, et ibidem exerceat officium sacristae ad formam statuti tam in pulsando divino officio quam in coeteris horis, more ordinis”; [in domo Trajecti:] „Et D. Livinus Gandensis ibidem hospes revertatur ad domum Sanctae Sophiae, suae professionis, et ibi exerceat officium vicarii ad ordinis voluntatem.”

van Sichem, die uit Geertruidenberg werd teruggeroepen om het convent als sacrista te dienen, en D. Livinus, die uit Utrecht werd ontboden om het ambt van vicarius te gaan vervullen. ¹⁾ Zodoende was de kern van het convent: prior, vicarius, procurator en sacrista, wellicht met enkele broeders samengebracht in de refugie, ten einde de gelegenheid af te wachten om het herstelde huis te Vught weder te gaan betrekken. De restauratie ging gepaard met groote geldelijke offers. Dientengevolge waren de kartuizers genoodzaakt sommige goederen te gelde te maken. De opbrengst van een groote houtverkoop maakte het hun mogelijk een aanzienlijke schuld grootendeels af te betalen. Soms zaten zij zoo schaarsch in hun geld, dat zij moesten leenen van den portier of een anderen knecht, die een weinig bemiddeld was. ²⁾

Intusschen zagen de conventualen van S. Sophia, die nog elders gastvrijheid genoten, verlangend uit naar het tijdstip, waarop zij in het Vughtsche huis zouden kunnen terugkeeren ³⁾. De Grande Chartreuse moest evenwel in 1570 nog een beroep doen op hun geduld, nadat zij in het voorgaande jaar den prior nogmaals had aangespoord om niet te talmen met de restauratie der chartreuse. ⁴⁾ Nimmer zou dit huis zich echter geheel kunnen herstellen van de wederwaardigheden van 1566. De patres capitulares deden in 1570 een beroep op den prior van Gent ⁵⁾, professor van S. Sophia, om te

¹⁾ *Eligius*, f. 106, maakt uit het ontbreken der chartae capituli generalis van de jaren 1567 tot, als hij zich goed herinnert, 1577, op, dat het convent al die jaren verspreid is geweest. De annalist heeft de inhoud der door ons geraadpleegde chartae derhalve niet gekend.

²⁾ *Eligius*, f. 106v—107.

³⁾ c. 1569: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia. Hortamur priorem ut diligenter instaurationi dictae domus incumbat. Et ut citius domus restauretur, nullus professorum remittatur ad dictam domum sine speciali licentia Reverendi Patris.”

⁴⁾ *Eligius*, f. 106—106v heeft uit zijn gemis van de chartae capituli generalis 1567—1577 opgemaakt, dat het convent waarschijnlijk gedurende tien jaren in ballingschap is geweest.

⁵⁾ De chartae van het generaal kapittel van 1570 zijn ons niet volledig bekend. De volgende uittreksels hiervan maken dan ook geen aanspraak op volledigheid:

c. 1570: [in domo Sanctae Sophiae:] „Et professi dictae domus in provincia ob penuriam et devastationem ipsius hospitantes habeant patientiam

helpen voorzien in de nooden van het convent, waartoe hij behoorde.

Het is onzeker, of Bartholomeus van Doers den terugkeer in Vught nog heeft beleefd. Hij is overleden¹⁾ na het generaal kapittel van 1571, dat hem nog in zijn ambt heeft gehandhaafd, n.l. op 9 Juni 1571. Bij zijn dood telde het convent acht monniken en eënige leekebroeders.

Cornelis van den Kerckhove (1571—1590).

Zijn naam luidde in het Latijn Kerkovius of a Cimiterio.²⁾ Hij was monnik van S. Sophia. Gedurende eenigen tijd is hij procurator geweest van het kartuizerklooster Sint-Bartholomeusdal buiten Delft. Men vindt hem in 1552 als zoodanig vermeld. Toen in het voorjaar van 1556 D. Dirk Moyen het prioraat van de chartreuse buiten Geertruidenberg had verwisseld met dat van de Luiksche kartuizers, is Van den Kerckhove als rector belast met het bestuur van eerstgenoemd klooster. Zijn interregnum aldaar heeft echter slechts kort geduurd, want in 1557 is Moyen wederom door het generaal kapittel benoemd tot prior van het Hollandsche huis bij Geertruidenberg. D. Cornelis schijnt nog tot het volgende jaar als hospes in Geertruidenberg te zijn gebleven. In 1558 is hij benoemd tot prior van de chartreuse van Sint-Catharina te Lier als opvolger van zijn vroegeren Delftschen overste Pieter van Scherpenisse. Als prior van de kartuizers te Lier had hij het collatierecht der parochie Kiel bij Antwerpen. In 1566 stelde hij hier een

in petitionibus suis." [in domo Gandavi:] „Priori domus Gandavi commendamus inopiam domus Sanctae Sophiae suae professionis." — Vermoedelijk is hier een vergissing in het spel, want in 1570 was de prior van Gent geen professus van S. Sophia, wel die van Lier, zoodat misschien moet worden gelezen: prior Lyrae.

¹⁾ c. 1572: „Obiit D. Bjartholomeus Dorsius monachus professus et prior ac olim procurator domus Sanctae Sophiae." *Schutjes* (V, 857—862) deelt mede, dat zijn sterfdag was 24 Januari 1572.

²⁾ *Eligius*, f. 109—112v; *Schutjes*, V, 857 e.v.; *Monasticon*, II, 245—250; S. W. A. Drossaers, *De archieven van de Delftsche Statenkloosters* ('s-Gravenhage 1917), 537, 550; *Sint Bartholomeusdal*, 353—355; *Graf- en Gedenkschriften* (t. a. p.), 526, 528.

zekeren Mathys aan als pastoor, zonder evenwel te voren genoegzame zekerheid omtrent diens persoon te hebben verkregen.¹⁾ Spoedig bleek de nieuwe herder niet zuiver in de leer te zijn, zoodat hij moest worden geschorst.

In 1571 verwisselde D. Cornelis het prioraat te Lier met dat van het huis zijner professie, welks convent hem met 5 van de 8 stemmen tot prior had gekozen. Hij is in Lier opgevolgd door Anthonie van den Eynde.

Of het Bossche convent bij zijn komst de Vughtsche gebouwen reeds had betrokken dan wel kort na zijn optreden het herstelde huis heeft bevolkt, hebben wij niet kunnen vaststellen. Zeker is, dat het in 1571 nauwelijks eenigermate hersteld was van de miterijen, waaraan het had blootgestaan.

Bij akte van 16 Maart 1572 kochten prior en convent van S. Sophia van Margaretha van Overmeer een huis in de Sint-Jorisstraat te 's-Hertogenbosch, aan de westzijde grenzende aan een huis, genaamd het Groen Laken, en zich achterwaarts uitstreckende tot aan de Dieze bij het koor der Kruisheerenkerk.²⁾ Zij waren sedert 1557 reeds eigenaars van het perceel, gelegen oostelijk van laatstbedoeld pand, welk perceel later de Mutsaerspoort is genoemd. Tusschen 1573 en 1606 verkregen zij ook het oostelijk van dit perceel gelegen huis en in 1606 het ten oosten daaraan belendende perceel; de beide laatstgenoemde huizen zijn toen tot één vereenigd. In 1626 is ook nog het oostelijk hiervan gelegen perceel door het convent verkregen.

Het generaal kapittel van 1572 had den prior nog aangespoord alles in het werk te stellen om zijn klooster „in utroque statu” te doen opleven.³⁾ Nauwelijks hadden de kartuizers zich weder te Vught gevestigd of de rampspoedige

¹⁾ Dr. Fl. Prims, *Geschiedenis van Sint-Joriskerk te Antwerpen* (Antwerpen 1924), 104, 132—149.

²⁾ Van Sasse van Ysselt, t. a. p., 375 e. v.

³⁾ c. 1572; „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia, quem hortamur in Domino, ut in utroque statu domus fideliter et exemplariter se gerat et maxime ea quae sunt ordinis commendatissima habeat, pro honore Dei et decore eiusdem ordinis.”

communiteit onderging een nieuwe plundering, de derde in dertig jaren tijds.

Het kleine convent week uit naar Boxtel, waar het eenigen tijd — voorzoover Eligius kon nagaan op zijn minst negen jaren — heeft verbleven. Van een kloosterlijk leven kon in die omstandigheden geen sprake zijn.¹⁾ De monniken bezochten de groote kerk ter plaatse, celebreeerden daar en werden er bij overlijden begraven.

De Grande Chartreuse moedigde in 1573 den prior aan om de zware rampen, die zijn klooster waren overkomen, met geduld te dragen.²⁾ Uit de chartae van het generaal kapittel van deze jaren verneemt men weinig of niets omtrent de lotgevallen van het convent.³⁾ In 1574 werd bepaald, dat de prior geen „misericordia” verkrijgt. De chartae uit de jaren 1575—1585 schijnen te ontbreken.

Eligius noemt dit verblijf „residentia Boxtellana prima”. Een halve eeuw later zouden zij zich daar andermaal vestigen. Ten slotte was het convent ook in deze schuilplaats niet meer veilig. De annalist beschrijft de bijzonderheden van hun heimelijke vlucht uit het kasteel te Boxtel, waar zij eenige jaren hadden gewoond.⁴⁾ Voortdurend werden zij daar bedreigd door strooptochten van rondtrekkende troepen. Zij kwamen naar Esch, waar zij door den pastoor gedurende een jaar zijn geherbergd.⁵⁾ Daarna hebben zij huisvesting gevonden

¹⁾ *Eligius*, f. 109v: „Habitarunt itaque per annos aliquot in arce hac, sed valde libere, nulla fere servata clausura et solitudine”.

²⁾ c. 1573: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia, quem hortamur ut gravia onera occurrentia suae domus patienter ferat.”

³⁾ De visitatie der Nederlandsche huizen schijnt in deze jaren zoo bezwaarlijk te zijn geweest, dat het generaal kapittel zich in 1577 als volgt tot de visitatoren moest richten: „Quia domus partium Hollandiae, ob tumultus bellicos, a 5 aut 6 annis non potuerunt visitari, monemus visitatores provinciae ut, sedatis tumultibus, quam primum eas in forma Ordinis visitent et de domibus destructis disponant et provideant cum plena auctoritate capituli generalis ad Dei honorem et ordinis decorem et omnium salutarem aedificationem et profectum.” (c. 1577).

⁴⁾ *Eligius*, f. 109v—110.

⁵⁾ *Eligius*, f. 110, schrijft Hes. Uit een stuk van 18 Januari 1591 (zie bijlage) blijkt, dat hiermede Esch is bedoeld, n.l. uit de woorden „nadyen sy hunne residentie sedert tot Boxtel, Essche ende daarna tot Gestell St. Michiels hadden gehouden”.

in het huis Herlaar bij Sint-Michielsgestel. ¹⁾

Intusschen zijn de kloostergebouwen te Vught omstreeks 1577 door het krijgsvolk geheel in de asch gelegd. De bezetting der stad vreesde, dat S. Sophia bij de nadering der vijandelijke legers een te gereede verschansing zou bieden voor de belegeraars en achtte het daarom geraten tot vernietiging der gebouwen over te gaan. De kloosterlingen hebben uit de verte met eigen oogen den brand van hun eigendom kunnen aanschouwen. De zegsman van den annalist, Hendrik, de knecht van het convent, is drie dagen na den brand met eenige anderen de puinhoopen in oogenschouw gaan nemen. Eligius ²⁾ beschrijft in korte trekken de droevige ruine, die zij aantroffen.

In de resten van het Vughtsche gebouwencomplex woonde in de volgende jaren zekere Dierick Jan Goyartsz., die zich 6 Juni 1586 heeft gewend tot schout en schepenen van 's-Hertogenbosch met de klacht, dat de Spaansche soldaten van kapitein Borchgreve aldaar zijn schuit hadden weggenomen, waarmede hij boter, melk en andere waar naar de stad placht te brengen. ³⁾

In 1599 hadden de Bossche karthuizers een kwestie over de visscherij in de Dommel. ⁴⁾ In 1605 was het regiment van De Malaise in het voormalige klooster te Vught gelegerd. In 1606 werd aan het kartuizerconvent korting verleend op de accijnzen in afrekening van 9000 bossen hout, die het tijdens het eerste beleg had afgestaan. ⁵⁾

Sedert omstreeks 1583 heeft de kleine kloostergemeente verblijf gehouden in Herlaar, een half uur gaans ten noordwesten van Sint-Michielsgestel, waar het blijkbaar de bescherming heeft genoten van Jan van Merode, heer van

¹⁾ Eligius, f. 113.

²⁾ f. 110v.

³⁾ Volgens mededeeling van Fr. de B(ekker) in *De Aankondiger* dd. 12 Mei 1934.

⁴⁾ C. A. van Zuylen Jr., *Inventaris der Archieven van de stad 's-Hertogenbosch*, 2e deel ('s-Hertogenbosch 1866), blz. 1126.

⁵⁾ Idem, blz. 1163 en 1164.

Herlaar. Hier stierf in 1583 een der monniken, wiens graf zich nog bevindt in de kerk van Sint-Michielsgestel. De steen draagt het opschrift: „Hier leit begraven de heer Dirck van Breugel, cathuyser, sterft 1583 den 22 Mey.”¹⁾

In 1586 zond het generaal kapittel een monnik van Geertruidenberg naar het convent van S. Sophia, terwijl hem tevens een berisping werd gegeven²⁾. Deze vermaning moet gericht zijn tot Erasmus Vroom, oud-prior van het Geertruidenbergsche klooster.³⁾

Daarna laat genoemde bron ons weder enkele jaren in den steek. In 1589 droegen de patres capitulares aan den visitator der Teutoonsche provincie op, dat hij met D. Jean de l'Écluse maatregelen zou nemen ten aanzien van het Borsche klooster. Zij werden gemachtigd om den prior van dit convent wegens hoogen leeftijd te ontheffen uit zijn ambt en aldaar een anderen prior of een rector aan te stellen. Voorts vermaande het generaal kapittel D. Erasmus Vroom, dat hij ten spoedigste het pastoorsambt te Sint-Michielsgestel, dat hij tegen den geest der Orde sinds korten tijd bekleedde, zou neerleggen.⁴⁾ Aan de visitatoren werd opgedragen hem naar

¹⁾ Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins, *Genealogische en Heraldische Gedenkwaardigheden in en uit de kerken der Provincie Noordbrabant* (Utrecht 1924), 69.

²⁾ c. 1586 [in domo Hollandiae:] „Et D. N. vadat hospitatum cum V. P. Priore domus Sophiae, nec praesumat deinceps habitare cum secularibus in dispendium suae famae et salutis et in scandalum Ordinis.”

³⁾ Onjuist is de mededeeling van *Schutjes* (V, 78, 508—516, 859) en andere schrijvers, dat het convent van het Geertruidenbergsche klooster, althans een gedeelte daarvan, zich in deze jaren had gevoegd bij de Borsche kartuizers in Sint-Michielsgestel. Bedoeld convent heeft zich na zijn verdrijving steeds opgehouden in Breda en omgeving. (c. 1576, 1583, 1590). Het generaal kapittel van 1593 beval, dat de prior van het voormalige klooster buiten Geertruidenberg zich met de zijnen zou begeven naar Lier. (c. 1593).

⁴⁾ c. 1589 [in domo S. Sophiae:] „Et committimus visitatori provinciae cum dicto patre Valencennarum ut super statu ejusdem domus provideant, qui etiam seni priori propter nimiam suam senectutem poterant facere misericordiam et domui de alio priore sive rectore providere auctoritate nostra, si hoc eis videbitur expedire. Et D. Erasmo praecipitur ut a pastoratu desistat, quem contra jura moremque Ordinis administrat, cui de alio domo pro visitatoris prudentia provideatur.”

een ander klooster te zenden. Vroom had kort te voren de bediening aanvaard van de parochie te Sint-Michielsgestel, terwijl hij reeds eerder (1579—1586) pastoor was geweest te Etten. ¹⁾

Van den Kerckhove is inderdaad op het einde van 1589 of in het begin van 1590 van het prioraat ontheven. Hij is te Sint-Michielsgestel begraven, toen het convent zich reeds binnen de stad had gevestigd. Zijn graf bevindt zich in de kerk aldaar en draagt het opschrift: „Hier leit begraven den eerweerdigen Heer Cornelis van den Kerckhoff, prior van de Cathuysers tot Vucht, sterft 1594, den 22 January”.²⁾ Blijkens het doodsbericht van de Grande Chartreuse is hij, tijdens zijn prioraat te Lier, tevens procurator geweest van de goederen, die het groote klooster bij Grenoble in Brabant bezat. ³⁾

Het pleit niet voor de nauwkeurigheid van Eligius, dat hij Cornelis van den Kerckhove tot aan zijn dood in 1594 prior van S. Sophia noemt, en zijn opvolger Haven-sius eerst in dat jaar laat optreden. De chartae van 1590 laten geen twijfel omtrent het aftreden van eerstgenoemden op het einde van 1589 of in het begin van 1590. Eligius is wellicht afgegaan op het opschrift van voormelden grafsteen.

In 1590 was te Herlaar nog gestorven de procurator van het convent, Hendrick van Herck. Zijn grafschrift in de kerk te Sint-Michielsgestel luidt: „Hier leit begraven Hendrik van Herck, procurator van de Cathuysers, sterft 1590 den 27 November.” ⁴⁾

¹⁾ *Biogr. Wbk.* VI, kol. 1083: *Schtjes*, II, 507, V, 69, 77—78.

²⁾ Bloys van Treslong Prins, t. a. p., 69; *Eligius*, f. 112v.

³⁾ c. 1594: „Obiit D. Cornelis Kerkhovius professor et olim prior domus Sanctae Sophiae et quondam prior domus Lyrae et procurator bonorum Cartusiae in Brabantia, qui ultra 56 annos laudabiliter vixit in Ordine, habens missam de Beata Maria per totum Ordinem”.

Het generaal kapittel kende hem in 1595 bovendien toe: „plenum monachatum in septem provinciis Alemanniae”.

⁴⁾ c. 1591: „Obiit D. Henricus Herck professor et procurator domus Sanctae Sophiae”; Bloys van Treslong Prins, t. a. p., blz. 69, 104. Ook een der glazen in de kerk te Sint-Michielsgestel draagt een herinnering aan het tijdelijk verblijf der kartuizers aldaar, namelijk het opschrift: „Bruno

Arnold Havens (1590—1595).

Krachtens machtiging van den prior der Grande Chartreuse is Arnoldus Havensius, geprofest monnik van het klooster te Leuven, in het begin van 1590 door den visitator aangesteld tot prior van S. Sophia. Over de werkzaamheid van Havensius als historicus en schrijver hebben wij reeds uitvoerig uitgeweid.¹⁾ Thans laten wij hier min of meer uitgebreide biographische bijzonderheden over hem volgen.

Arnold Havens²⁾ werd in 1540 te 's-Hertogenbosch geboren uit een bekend Bosch geslacht. Hij was een broeder van Mr. Jan Havens, die in 1603 als plebaan van Sint-Jan is overleden. (*Schutjes*, II, 240, IV, 271, 326). Paulus Havens, die in 1627 als kanunnik van Sint-Jan is gestorven, was hun neef.

Nadat Arnold zijn eerste opleiding had genoten bij de Hieronymianen in zijn geboortestad, ging hij naar Keulen, waar hij het voorbereidend hooger onderwijs volgde bij de Jezuïeten op het Collegium Tricoronatum. Zijn naam komt in 1558 voor het eerst voor in de matrikels der universiteit.³⁾ Op 15 Februari 1557 had hij een prebende van Sint-Jan verworven, doch hiervan werd reeds in het volgende jaar afstand gedaan, daar hij 10 April 1558 zijn intrede deed in de Societeit van Jezus. Na zijn noviciaatstijd vervolgde hij

d'Outelaer, chartreux" met diens wapen (wapen doorsneden: boven: op zilver drie zwarte molenijzers: beneden: op rood een zilveren keper).

¹⁾ Zie blz. 41—45 van deze bijdrage.

²⁾ *Eligius*, f. 112v—114; hs. 4065 Kon. Bibl. Brussel, f. 222—225v („De vita et moribus V. P. Arnoldi Haventii Cartusiensis”); *Catalogus Priorum domus Leodii* (hs. Staatsarchief Luik, f. 62 e. v.); *Raissius*, 141—148 en *Syllabus V. P. Visitorum; Bibl. Cart.* 15—18; *Ephem.* III, 73—75; *Goethals*, III, 117—124; *Schutjes*, IV, 552—554; *Analectes*, XVI (1879), 211—212, 216 e. v. (E. Reusens, *Chronique de la Chartreuse de Louvain depuis 1571 jusqu'en 1597*); Dr. W. Schmetz, *Wilhelm van der Lindt, Erster Bischof von Roermond (1525—1588)*, Erster Teil (Münster i. W. 1926), passim. In de uitgave der *Historica Relatio* van Havens van 1753 gaat aan den tekst vooraf een „Compendium vitae” van Havens, getrokken uit Foppens en Hartzheim.

³⁾ Dr. Hermann Keussen, *Die Matrikel der Universität Köln 1389 bis 1559*, II (Bonn 1919), 1112; J. Kuckhoff, *Die Geschichte des Gymnasiums Tricoronatum* (Köln 1931), p. XXVIII, XXXII, 189, 233, 273—274.

de studie aan de universiteit, doch werd hij tevens belast (1560) met het onderwijs der lagere klassen aan het instituut zijner Orde. Zijn loopbaan als leeraar had hij daar aangevangen tegelijk met den Bosschenaar Alard Arnoldz. Franken. Andere tijd- en stadgenooten van Havens onder de leerkrachten van het Tricoronatum waren Mr. Joannes Hasius ¹⁾, Mr. Frans Dachverlies (Hemerolus) ²⁾ en Mr. Jan Berkel. ³⁾

Arnold Havens bezat in bijzondere mate de gave van doceeren en legde daarbij veel toewijding aan den dag. In 1560 is hij magister geworden, in 1563 verwierf hij den graad van baccalaureus en in 1566 dien van licentiaat in de theologie na verdediging van het onderwerp: „Praedestinationis virtutem pro humani arbitrii libertate non tollendam”. (Keussen, t. a. p., 1112). Sedert 1563, het jaar zijner priesterwijding, gaf hij onderwijs aan de hoogere klassen van het Tricoronatum. In de jaren 1564—1574 fungeerde hij als prefect der studiën (subregent) van het gymnasium onder het regentschap van Joannes Rhetius. Aan de universiteit doceerde hij omstreeks dezen tijd de theologie. In 1569 is hij opgetreden als deken van de artistenfaculteit. Havens toonde zich een ijverig bevorderaar der bestrijding van het protestantisme in Keulen. In 1570 heeft hij bij de Disputationes quodlibeticae een rede gehouden tegen Luther.

In het jaar 1572 promoveerde Havens te Trier tot magister in de godgeleerdheid, waarna hij een reis naar Rome heeft gemaakt. Nadat de regent van het Tricoronatum, Pater Rhetius, op 26 October 1574 noodlottig om het leven was gekomen, is Havens hem als bestuurder opgevolgd. Tegelijkertijd was hij rector van het college. In deze ambten kwam zijn uitnemend talent om menschen te leiden zeer tot zijn recht. Tijdens zijn bestuur is het leerlingenaantal van het gymnasium boven 1000 gestegen. Het is opmerkelijk, hoeveel

¹⁾ Kuckhoff, t. a. p., 276.

²⁾ Kuckhoff, t. a. p., 273.

³⁾ Kuckhoff, t. a. p., 268.

beroemde mannen sedert het midden der zestiende eeuw hun opleiding aan Tricoronatum hebben genoten.¹⁾ Onder de leerlingen van Havens heeft zich van 1562 tot 1564 o.a. ook Justus Lipsius bevonden.

In 1581 heeft Havens bij de *Disputationes quodlibeticae* het woord gevoerd over de oudheid en de beteekenis van den canon der H. Mis, waarbij hij zich richtte tegen de protestanten.²⁾ In hetzelfde jaar is hij door zijn ordesprovincie afgevaardigd naar Rome om deel te nemen aan de verkiezing van een nieuwen generaal der Societeit van Jezus, welke waardigheid toen aan P. Claudius Aquaviva is ten deel gevallen.

Volgens Kuckhoff³⁾ is Havens in 1584 niet herbenoemd als rector van het Tricoronatum en ook afgetreden als regent van het gymnasium. Hij is toen in laatstgenoemd officie opgevolgd door Jan Bolland van Eynatten.

In 1586 hield P. Arnoldus een predikatie in de Sint-Donaaskerk te Brugge. Hij bewoog zijn gehoor tot tranen toe, toen hij afscheid nam en mededeelde, dat hij ging intreden bij de kartuizers.⁴⁾ In October van hetzelfde jaar heeft Havens het kleed van Sint-Bruno aangenomen in de chartreuse te Leuven.⁵⁾ Een jaar later is hij als monnik van dit huis geprofest. In het begin van 1588 werd hij procurator van het Leuvensche klooster. Hiermede nam het bekleeden van een reeks bestuursposten bij de kartuizers voor hem een aanvang. Deze kon hij ook hier niet ontgaan. In Juli 1588 heeft hij in gezelschap van den prior der Parijsche kartuizers

¹⁾ Kuckhoff, t. a. p., 215 e. v.

²⁾ Kuckhoff, t. a. p., 274.

³⁾ Kuckhoff, t. a. p., XXVIII, 274. Onjuist is de mededeeling van Kuckhoff, dat Havens in 1584 kartuizer is geworden en in 1610 te Roermond is gestorven. Ook bij Keussen (t. a. p.) vindt men deze terug. Havens is echter in 1586 overgegaan naar de orde van Sint-Bruno, gelijk wij zullen zien, en in 1610 te Gent gestorven. De opmerking, dat voormelde overgang zou zijn geschied uit gekrenkte eerezucht, laten wij voor rekening van Kuckhoff.

⁴⁾ *Eligius*, f. 112v. Zie bijlage.

⁵⁾ *Analectes*, XVI (1879), 211.

met een visitatieopdracht de chartreuse van Valenciennes bezocht. (*Ephem.* I, 362).

In het begin van 1590 is Havensius op gezag van den prior der Grande Chartreuse door den visitor benoemd tot prior van het klooster buiten zijn vaderstad. Eligius weet zelfs mede te deelen, dat die benoeming 21 Maart plaats had. (*Eligius*, f. 112v). Weinige weken later heeft het generaal kapittel Havens' benoeming tot prior der Bossche kartuizers bekrachtigd.¹⁾ Tevens werd de nieuwe bestuurder aangespoord om het Bossche convent „in utroque statu” te herstellen en het in afwachting van betere tijden over te brengen binnen de muren der stad. Voorts werd bevolen, dat D. Erasmus Vroom, die nog altijd als hospes bij de Bossche kartuizers verbleef,²⁾ zich zou begeven naar D. Christiaan Nootz³⁾, prior van de chartreuse te Brussel, die toen als visitor de provincie bestuurde, ten einde door dezen naar goeddunken te worden gezonden naar Luik, Lier of elders. De hoogbejaarde afgetreden prior Van den Kerckhove werd door de patres capitulares in de goede zorgen van Havens aanbevolen.

De opdracht, welke in het bovenstaande aan Havensius werd gegeven, liet aan duidelijkheid niets te wenschen over. De nieuwe prior was er de man naar om deze met voortvarendheid uit te voeren.

Nadat het convent te Herlaar eenigen tijd veiligheid en

¹⁾ c. 1590: „Priori domus Sanctae Sophiae, ibidem per visitatorem provinciae auctoritate et de mandato Reverendi Patris noviter instituto, non fit misericordia. Quem hortamur ut dictam domum in utroque statu, sicut de ipso confidimus, restaurare et reformare studeat, cui quoque commendamus senilem aetatem antiqui absoluti prioris, quem curabit consolari prout ipsius veneranda senectus et perplures labores, quos hic bonus pater hoc difficillimo tempore pertulit, meretur. Et D. Erasmus accedat ad visitatorem, qui illius opera utetur in domo Leodiensi, Lyrae vel alia, quantum judicaverit expedire, ejusque consiliis acquiescat. Cui [sc. priori] mandamus et injungimus ut cum omnibus suis se recipiat in locum opportunum inter moenia civitatis, more aliorum religiosorum, usque ad feliciora tempora; monachis autem ut illi obediant prout bene coeperunt, illumque sequantur ac omnibus qui foris sunt bonum de se exemplum praebeant.”

²⁾ Zie blz. 156—157 van deze bijdrage.

³⁾ *Biogr. Wbk.*, IX, 719.

rust had gevonden, werd het ook in deze verblijfplaats gestoord. Op een nacht is het daar overvallen door krijgsbenden, die in een vaartuig het kasteel waren genaderd en zich met ladders toegang hadden verschaft tot het huis. Door het rumoer gewekt kwam de procurator toegelopen en trachtte hun den weg te versperren. Hij moest echter wijken voor het geweld. De soldaten hebben daarop het huis geplunderd en ook de kapel niet ontzien. Beladen met buit, waaronder verschillende kostbaarheden, zijn zij vertrokken. Later heeft het convent het geroofde terugontvangen.¹⁾ De kartuizers gevoelden zich daar evenwel niet meer veilig.

Tijdens dit voorval vertoefde Havens in Gent. Zoodra hij dit vernomen had, besloot hij zijn maatregelen, om de zijnen over te brengen binnen de stad, te bespoedigen. Bij brief van 1 Juli 1591 hadden prior en convent van S. Sophia tot den koning van Spanje het verzoek gericht zich in 's-Hertogenbosch te mogen vestigen, op welk verzoek gunstig is beschikt.²⁾ Reeds s'jaars te voren waren zij in overleg getreden met den magistraat der stad omtrent de voorwaarden, waaronder zij aldaar zouden kunnen worden toegelaten, en met name over de vraag in hoeverre zij alsdan zouden kunnen rekenen op vrijstelling van accijnzen en belasting op koren, wijn en bier, mitsgaders van andere ongelden. Bedoelde voorwaarden zijn aan het convent kenbaar gemaakt 18. Januari 1591.³⁾ In allen deele kon het stadsbestuur niet aan het verzoek der paters voldoen, daar „die armoede derselver stadt behoort te staen ende gedragen te werden eenpaerlijck bij allen den ingesetenen derselver als streckende tot defensie van allen den inwoonderen van dyen.” Nochtans „niet anders soekende dan den dienst Goidts t'avanceeren ende goede deugdelycke personen binnen derselver stadt te trecken omme met henne devote gebeden die bewaernisse

¹⁾ *Eligius*, f. 113—113v.

²⁾ Van Sasse van Ysselt, t. a. p., I, 375.

³⁾ Mr. J. N. G. Sassen, *Charters en Privilegiebrieven, berustende in het archief der gemeente 's-Hertogenbosch*, 1e stuk ('s-Hertogenbosch 1862) blz. 139, no. 919.

derselver stadt te voorderen, ende met henne goddelijcke exemplaire leven den gemeijnen borgher in deuchden te stichten" en voorts vertrouwende, dat de verzoekers „den schamelen ende armen menschen met henne charitate ende aelmissen grootelijck begeren te gratificeeren", zouden zij gedeeltelijk vrijstelling genieten van „chijns ende impost op bier ende maelgelt" en vrijstelling van belasting op wijn.

De nachtelijke plundering, die de kartuizers te Herlaar hadden ondervonden, was een gereede aanleiding om zonder verder verwijl het convent metterwoon in de stad te vestigen. Deze overhuizing had plaats in 1593 (*Eligius*, f. 113v). Bij acte van 18 Mei 1594¹⁾ hebben de visitatoren der provincia Teutoniae²⁾ en de monniken van S. Sophia verklaard, dat zij accoord gingen met voormelde consent van het stadsbestuur. Vermoedelijk hebben zij daarvoor de autorisatie van het generaal kapittel van 1594 moeten afwachten.

In de accoordverklaring van 18 Mei 1594 treffen wij de namen aan van den prior en de geproteste monniken, die op dat tijdstip deel uitmaakten van het Bossche convent. Met Havens worden genoemd: D. Livinus³⁾ vicarius, D. Egidius Kerckhoven⁴⁾ procurator, D. Cornelis de Groot⁵⁾, D. Adriaan van Vessem⁶⁾ en D. Petrus Encellensis(?).

¹⁾ Dit charter is gehecht aan dat van 18 Januari 1591. De Heer F. de Bekker, gemeentearchivaris van Vught, heeft den tekst van beide stukken gepubliceerd in *De Aankondiger* van 12 Mei 1934.

²⁾ Christiaan Noots, prior te Brussel, en Arnold Havens, die 1591—1596 convisitator is geweest.

³⁾ c. 1603: „Obiit D. Livinus professus et vicarius domus Sanctae Sophiae."

⁴⁾ c. 1609: „Obiit D. Aegidius professus et procurator domus Sanctae Sophiae, qui 46 annis laudabiliter vixit in ordine, habens missam de Beata Maria in septem provinciis Alemanniae."

Gillis Kerckhoven was ook vroeger al procurator van S. Sophia geweest. Een brief van hem aan zijn ambtgenoot van het Utrechtsche convent uit 1579 is bewaard. (Dr. J. de Hullu en S. A. Waller Zeper, *Catalogus van de Archieven der Kleine Kapittelen en Kloosters*, Utrecht 1905, blz. 96, n° 581).

⁵⁾ Zie blz. 41 van deze bijdrage.

⁶⁾ c. 1607: „Obiit D. Adrianus van Vessem, professus et sacrista domus Sanctae Sophiae."

in het geheel dus slechts een zestal koorreligieuzen. De oud-prior D. Cornelis van den Kerckhove was enkele maanden te voren overleden. Voorts zullen er eenige leekebroeders tot het convent hebben behoord. Zij namen hun intrek in hun refugie in de Sint-Jorisstraat, waar zij tot 1623 hebben gewoond.

Van het jaar 1591 zijn ons de chartae van het generaal kapittel niet bekend. In 1592 bepaalde de Grande Chartreuse slechts dat den prior van het Bossche huis geen „misericordia” werd verleend. Eenzelfde beschikking werd getroffen door het generaal kapittel van 1593, dat wegens de troebele tijden van 17 tot 20 Mei is gehouden in de Certosa van Pavia (Italië).¹⁾ Havens was persoonlijk tegenwoordig in laatstbedoelde vergadering, die voorts bepaalde, dat de donaat fr. Antonius, als hospes bij de Bossche kartuizers verblijvende, naar Lier zou gaan (c. 1593). Ook in 1594 is de prior van S. Sophia door de patres capitulares in zijn ambt gehandhaafd. Het generaal kapittel van 1595 echter heeft D. Everard van Valenciennes ontheven van het prioraat te Luik en in zijn plaats benoemd Arnold Havens.²⁾

Hiërmede nam de bestuursperiode van Havens te 's-Hertogenbosch een einde. Volledigheidshalve zij uit dezen tijd nog het volgende aangeteekend. In de correspondentie van Frangipani, nuntius te Keulen, vindt men een brief van 22 Mei 1590, gericht aan Havensius, waarin de nuntius verklaart beslist niet te willen steunen de benoeming van een jongeman van 18 jaar tot kanunnik van Sint-Jan, gelijk hem door den Bosschen prior was voorgelagen.³⁾

Havens heeft de chartreuse te Luik ruim een jaar bestuurd en is daar als prior opgevolgd door D. Philibert van Belle.

¹⁾ N. Molin, *Historia Cartusiana ab origine Ordinis usque ad tempus auctoris anno 1638 defuncti*, III (Tornaci 1906), 247.

²⁾ c. 1595: „Priori domus Leodii fit misericordia et praeficimus in priorem domus Leodii D. Arnoldum Havensium propterea a prioratu Sanctae Sophiae absolutum.”

³⁾ G. Brom—A. H. L. Hensen, *Romeinsche bronnen voor den kerkelijk-staatkundigen toestand der Nederlanden in de 16e eeuw*. ('s-Gravenhage 1922), 375.

Na het generaal kapittel van 1596 is hij tusschentijds door zijn comprofessi van Leuven tot hun prior gekozen. Zijn voorganger in dit ambt, D. Willem Beyeren van Bommel, was tengevolge van een beroerte ontheven van het bestuur. Tevens is Havens in 1596 als eerste visitator belast met het bestuur der Nederduitsche provincie. In 1598 woonde hij in de Grande Chartreuse het generaal kapittel bij. Aldaar is hij andermaal in plaats van D. Philibert benoemd tot prior te Luik, terwijl D. Michaël Jensema hem in Leuven is opgevolgd. Laatstgenoemde werd in 1599 door de patres capitulares overgeplaatst als prior naar Luik, terwijl men Havens belastte met de leiding van het klooster te Brussel.

Het prioraat te Brussel vergde in die jaren zeer veel, zelfs van een ervaren man als Havensius. Het Brusselsche convent was weinig gesticht over het bestuur van den afgetreden prior D. Petrus de Leon, een Spanjaard, die zeer gezien was bij de aartshertogen en in Spaansche kringen. Om ontstemming aan die zijde te ontgaan had men voor De Leon de functie van procurator-generaal der kartaizers aan het hof van Albertus en Isabella gecreëerd. De reeds moeilijke verhoudingen in den boezem van het convent werden daardoor nog meer gecompliceerd. ¹⁾

Een en ander leidde er toe, dat Havens in 1601 van het generaal kapittel, dat hij heeft bijgewoond, zijn demissie ontving als visitator en ontheven werd van het prioraat te Brussel, waar De Leon hem weder als prior is opgevolgd. De generaal der Orde zond Havensius toen naar den visitator van de Rijnprovincie, die bepaalde, dat hij zich naar het klooster te Roermond zou begeven. Dadelijk na zijn terugkeer van de Grande Chartreuse ontving hij van den bisschop van Roermond, Cuyckius, de dringende aansporing, dat hij zich zou bezig houden met het te boek stellen van de kerkelijke gebeurtenissen, welke in de tweede helft der 16de eeuw te Roermond en in de Nederlanden hadden plaats

¹⁾ *Goethals*, III, 119 e. v.

gevonden. Wij hebben reeds uitvoerig medegedeeld, hoe hij daaraan op voortreffelijke wijze gevolg heeft gegeven.¹⁾ In de opdracht van zijn *Historica Relatio*²⁾ verheelt hij niet, hoezeer hij de rust heeft gewaardeerd, hem geschonken, om bevrijd van ambten dezen arbeid te verrichten.

Nadat Havens vervolgens nog korten tijd had verbleven in de chartreuse te Leuven, is hij andermaal naar 's-Hertogenbosch gezonden. Hier vervulde hij thans eenigen tijd het ambt van vicarius en meende hij ten slotte stilte en eenzaamheid te hebben gevonden voor de levensjaren, die hem nog restten. Hij genoot in deze periode de vriendschap van den bisschop Gijsbert Masius, die hem in zijn cel placht te bezoeken en die hem aanmoedigde om zijn geschiedenis van de Roermondsche martelaren te voltooiën. Inderdaad heeft hij aan zijn *Historica Relatio* de laatste hand gelegd, toen hij vicarius was in 's-Hertogenbosch.³⁾ De uitgave is voorzien van een approbatie van Coeverinx, gedagteekend 20 Mei 1604.

In deze periode, n.l. 28 October 1603, stierf zijn broeder Jan als plebaan van de kathedrale kerk van 's-Hertogenbosch. (*Biogr. Wbk.*, III, 552).

Het was Arnold Havens evenwel niet gegeven zijn levensavond door te brengen, bevrijd van den last van het prioraat. In 1604 is hij namelijk naar Gent geroepen als opvolger van den prior Jan Baert, die op 14 Mei was gestorven.

Daar ijverde hij voor den bouw van het groote claustrum en de cellen voor het nieuwe klooster, dat thans genoemd werd: domus S. Brunonis in Eremo. Het oude Koningsdal was in de troebelen verwoest. Ondanks den last zijner jaren en van zijn bestuur wist hij hier zijn handschriften persklaar te maken. In 1610 benoemde het generaal kapittel hem nog-

1) Zie blz. 41 e. v. van deze bijdrage. Voorts de „epistola dedicatoria” van den *Commentarius de erectione*, p. 2v.

2) p. 1.

3) A. Havensius, *Historica Relatio*, p. 1.

maals tot eersten visitator, doch reeds eenige maanden later, n.l. 14 Augustus 1610¹⁾, is hij bijna plotseling te Gent overleden.²⁾ Hij is daar in het prioraat opgevolgd door D. Jacob Denys.

Havens heeft bij de hooge geestelijkheid van zijn tijd in aanzien gestaan. Toen hij in Roermond verbleef, was Cuyckius een geregelde bezoeker van het klooster aan de Swalmerstraat.³⁾ Zijn voorganger in het episcopaat, Lindanus, onderhield destijds eveneens betrekkingen met Havens. Van Masius, Sasbold Vosmeer en Coeverinx genoot hij eveneens een groot vertrouwen. De door tijdgenooten nagelaten biographische bijzonderheden gewagen over hem met lof.⁴⁾ Zijn rustigheid en gelijkmatigheid werden evenzeer geprezen als zijn bescheidenheid en geleerdheid.

Michiel Jensema (1595—1598).

Blijkens de kroniek van het kartuizerklooster te Leuven was hij Leuenaar van geboorte.⁵⁾ Op 5 September 1570 was hij in de chartreuse aldaar ingetreden, waarna hij er een jaar later als monnik was geprofest. Na eerst in dit huis gedurende negen jaar het ambt van sacrista te hebben waargenomen, is hij in 1590 daar procurator geworden, welke functie hij heeft bekleed totdat de Grande Chartreuse hem in 1595⁶⁾ benoemde tot prior van S. Sophia.⁷⁾

¹⁾ Sommige schrijvers geven abusievelijk een anderen sterfdag op en zelfs een ander sterfjaar. (o.a. *Schutjes*, t. a. p., en ook *Biographie Nationale de Belgique*, VIII, 794—796).

²⁾ c. 1611: „Obiit D. Arnoldus Havensius, prior domus Gandavi et visitator provinciae Teuthoniae, professus domus Lovanii, alias prior domorum Sanctae Sophiae, Lovanii, Leodii et Bruxellae, habens plenum monachatum et missam de Beata Maria et aniversarium sub 14 Augusti.”

³⁾ *Historica Relatio*, p. 1: „Est enim nostri amantissimus et studiosissimus”: „Cuyckius vehementer ursit me, ut historiam caedis aut martyrium Patrum et Fratrum nostrorum conscriberem.”

⁴⁾ o.a. A. Miraeus, *Origines Cartusianorum Monasteriorum* (Coloniae 1609); Th. Petreius, G. Eligius, enz.

⁵⁾ *Eligius*, f. 114v—115; *Analectes*, XVI, 1879, 216 e. v.; *Schutjes*, V, 862; *Catalogus Priorum domus Leodii* (hs. Staatsarchief Luik), f. 62 e. v.; *Lamalle*, 14, 188, 221.

⁶⁾ „29 julii” zegt Eligius t. a. p. ten onrechte.

⁷⁾ c. 1595: „Priori domus Sanctae Sophiae fit misericordia et praeficimus

Het generaal kapittel van 1596 handhaafde hem in dit ambt. Evenzoo dat van 1597, doch met de instructie, dat hij moest zorg dragen voor uitbreiding van de bekrompen refugie in de Sint-Jorisstraat door aankoop van belendende perceelen.¹⁾ Inderdaad hebben de Bossche kartuizers tusschen 1573 en 1606, dus vermoedelijk onder het bestuur van dezen prior, de refugie uitgebreid door verkrijging van „een voirhuys met eenre poirten, hooff, middelhuys ende achterhuys.”²⁾

In 1598 hebben de patres capitulares hem ontheven van het prioraat te 's-Hertogenbosch en hem benoemd tot prior van het huis zijner professie³⁾ als opvolger van Arnold Havens. Zijn bestuur van de Leuvense kartuizers heeft slechts kort geduurd, want een jaar later is Jensema Havens opgevolgd als prior te Luik, terwijl D. Hercules Winckel werd belast met de leiding van het Leuvense klooster. In 1608 is Jensema als prior van de Luiksche chartreuse vervangen door Jan van Steelandt en is hij voor de tweede maal aan het hoofd gesteld van het Bossche convent, gelijk wij zullen zien.

Antonie van Loo van Sichem (1598—1604).

Het generaal kapittel van 1598, dat Michiel Jensema als prior had overgeplaatst naar Leuven, benoemde D. Antonie, monnik van het Geertruidenbergsche convent, die toen vicarius te Lier was, tot prior van S. Sophia.⁴⁾

's Jaars daarna⁵⁾ werd D. Ludovicus, professus van de in priorem dictae domus D. Michaellem professum et procuratorem domus Lovanii.

¹⁾ c. 1597: „Priori domus Sanctae Sophiae non fit misericordia, qui curet emere vicines aedes ut sui monachi melius solitudinem servient, et excludatur ab eis prospectus hominum saecularium maxime mulierum.”

²⁾ Van Sasse van Ysselt, t. a. p., 379—380.

³⁾ c. 1598 [in domo Sanctae Sophiae:] „Priori domus Sanctae Sophiae alibi necessario fit misericordia”; [in domo Lovanii:] „Et praeficimus domui Lovanii D. Michaellem propterea a prioratu domus Sanctae Sophiae absolutum”.

⁴⁾ c. 1598: „Et praeficimus in priorem dictae domus D. Antonium professum domus Hollandiae, nunc vicarium domus Lyrae”. Zie ook *Grafen Gedenkschriften* t. a. p., 528, waar hij wordt genoemd „Antonius van Loo, ex Zichenisse”.

⁵⁾ c. 1599 [in domo Sanctae Sophiae:] „Priori domus Sanctae Sophiae

chartreuse te Luik, als vicarius naar 's Hertogenbosch gezonden, terwijl Egidius Kerckhoven, procurator van het huis en oud-procurator van de voormalige chartreuse te Kampen, werd belast met de administratie der goederen van het Kampensche convent. D. Egidius moest verblijf houden in een door de visitatoren aan te wijzen huis en mocht niets doen zonder overleg met hen. In zijn plaats is Dirk van Stompwijk, procurator van de kartuizers bij Diest, met dit officie in 's-Hertogenbosch belast, terwijl hem tevens het beheer van de goederen der Geertruidenbergsche chartreuse (domus Hollandiae) is opgedragen. Gedurende de voorgaande jaren was deze administratie toevertrouwd aan den procurator van het Liersche huis. Een jaar later, in 1600, heeft het generaal kapittel hiermede den visitator belast, die daarin is bijgestaan door Erasmus Vroom te Brussel. Na den dood van Vroom in 1603 is de administratie der goederen van het „Hollandsche huis" wederom opgedragen aan den prior van Lier.

Dirk van Stompwijk is in 1601 weder ontheven van het procuratorschap te 's-Hertogenbosch.¹⁾ Men belastte hem met de administratie van het huis zijner professie bij Diest, welks convent zich tengevolge der verwoesting van het klooster tijdelijk in andere huizen der Orde ophield. In verband met deze nieuwe opdracht verliet Van Stompwijk de Bossche refugie om zich in Diest of Luik te vestigen.²⁾

non fit misericordia. Et D. Ludovicus, professus domus Leodii, ibidem hospes, exerceat officium vicarii. Domnum autem Egidium ibidem procuratorem designamus administrationem bonorum domus Campensis, cujus multis annis fuit procurator, sed morabitur semper in aliqua domo Ordinis, quam visitatores provinciae designabunt, sine quorum consilio nihil agat. Bonorum domus Hollandiae administrationem committimus procuratori domus Sanctae Sophiae tamquam viciniori"; [in domo Diestensi:] „Et D. Theodoricus ibidem procurator vadat ad domum Sanctae Sophiae et exerceat ibi officium procuratoris cum administrationem bonorum domus Hollandiae."

¹⁾ c. 1601: „Divisionem conventus domus Diestensis, donec antiqua domus restituta fuerit, committimus visitatoribus provinciae, et in administrationem dictae domus instituimus D. Theodoricum professum eiusdem domus, procuratorem domus Sanctae Sophiae, cui pro sua residentia assignamus domum Leodii, vel, si sine periculo fieri possit, antiquum monasterium".

²⁾ Eenige maanden later is hij prior van het klooster bij Diest geworden. Hij heeft dat ambt tot 1621 bekleed. (*Biogr. Wbk.*, V, 820).

D. Anthonie is prior van S. Sophia geweest tot 1604. Hij is in 1609 of 1610 overleden als vicarius van dit convent.¹⁾

Jan van Steelandt (1604—1608).

Jan van Steelandt²⁾ was gesproten uit een aanzienlijk geslacht te Hulst. Op 1 November 1597 heeft hij het kled van S. Bruno aangenomen bij de kartuizers te Leuven. Juist een jaar later is hij daar als monnik geprofest. In 1601 is hij procurator geworden van de chartreuse te Brussel. In 1602 is hij tot hetzelfde ambt geroepen in het klooster te Diest. De kroniekschrijver van het Leuvensche huis deelt mede, dat hij in 1598³⁾ door het generaal kapittel tot prior van de Bossche kartuizers is benoemd. Dit tijdstip is stellig onjuist, want in dat jaar is, gelijk wij zagen, D. Anthonie met name met dit bestuur belast. Van Steelandt is in 1604 prior van S. Sophia geworden.⁴⁾

Onder zijn bestuur, n.l. in 1606, kochten prior en convent van S. Sophia van Jan Jansz. Smits van Gemert het oostwaarts van hun refugie gelegen perceel, zijnde een huis en erf met twee achterhuizen, erven en plaats, dat zich achterwaarts uitstreckte tot aan De Dieze. Dit huis werd met de refugie vereenigd en vormde sindsdien daarmede een geheel.⁵⁾

In 1606 kregen de Bossche kartuizers van de Grande Chartreuse een terechtwijzing met betrekking tot de naleving van de Statuten der Orde.⁶⁾

In 1608 is Van Steelandt door het generaal kapittel als

¹⁾ c. 1610: „Obiit D. Antonius van Zichen, professus domus Hollandiae, vicarius et alias prior domus Sanctae Sophiae.”

²⁾ *Eligius*, f. 115; *Analectes*, XVI, 213; *Schutjes*, V, 862; *Graf- en Gedenkschriften* t. a. p., 528.

³⁾ Ook *Schutjes* t. a. p. noemt dit jaartal.

⁴⁾ Volgens *Goethals* (IV, 153) zou in 1606 D. Gijsbert Bauhuisen zijn benoemd tot prior van S. Sophia, welke benoeming tengevolge van een daartegen gerezen verzet niet is gehandhaafd. Elders vonden wij van een en ander geen bevestiging.

⁵⁾ Van Sasse van Ysselt, t. a. p., blz. 380—381.

⁶⁾ c. 1606: „Et monachi confirment se statutis in rasura et aliis observantiis, alioquin visitatores provideant.”

prior overgeplaatst naar de chartreuse te Luik als opvolger van D. Michiel Jensema.

Bij de bijzondere visitatie, welke in 1609 vanwege het bestuur der Orde door twee commissarissen is gehouden, is hij in October van dat jaar ontheven van het prioraat te Luik en benoemd tot vicarius van het klooster te Diest. ¹⁾ In zijn plaats is D. Jean Briel, professus van de Grande Chartreuse, met het bestuur van het Luiksche klooster belast. Later is Van Steelandt teruggekeerd naar het huis zijner professie, waar hij in 1632 of 1633 is overleden. ²⁾

De Keulsche kartuizer Theodorus Petreius van Kampen ³⁾, die, tijdens het prioraat van Van Steelandt te 's-Hertogenbosch, zijn „Elucidationes” bij het *Chronicon Cartusiense* van Dorlant schreef, schetste hem als „vir non solum natalium splendore generosus, sed et ingenii acumine, ac variarum cognitione linguarum, rerumque plurimarum experientia ap-prime instructus.” ⁴⁾

Michiel Jensema (1608—1609).

In 1608 is Jensema van het prioraat te Luik ontheven ⁵⁾ en ten tweeden male door de Grande Chartreuse aan het hoofd van de Bossche kartuizers gesteld. Reeds in September 1609 is hij echter van dit bestuur ontlast door den commissaris D. Pierre Serval, prior van Mont-Dieu. Hij bleef evenwel tot 1611 in de refugie te 's-Hertogenbosch en is daarna naar Leuven teruggekeerd. In 1617 is hij benoemd tot prior van de chartreuse te Herne bij Edingen als opvolger van den op 14 October 1616 overleden D. Jeronimus de Wijdts.

Bruno Pédé noemt hem in zijn *Catalogus Priorum* van

¹⁾ *Lamalle*, 219—220.

²⁾ c. 1633: „Obiit D. Joannes Steelandt professus et antiquior domus Lovanii alias prior domorum Leodii et Sanctae Sophiae, habens missam de Beata Maria in septem provinciis Alemanniae.”

³⁾ *Biogr. Wbk.*, VI, 1110.

⁴⁾ *Dorl.*, *Elucidationes Th. Petraei*, 152.

⁵⁾ Hij is daar opgevolgd door Jan van Steelandt.

Herne ¹⁾ „vir vitae exemplaris, contemplationi deditus, ac scriptor”, en stemt daarmee overeen met den lof, die men in de kroniek der Leuvensche kartuizers over hem vindt. ²⁾ Miraeus prijst hem in 1608 als „vir antiquae virtutis ac fidei” ³⁾. Eligius achtte het beter over zijn tijdgenoot niet uit te wijden: „quia recentis memoriae est non immoror actibus aut casibus eius recensendis”.

Na een paar jaren heeft Jensema moeilijkheden gekregen met het convent van Herne, omdat hij zonder de vereischte toestemming van dit convent eigenmachtig de in 1594 afgebrande refugie van het klooster in Edingen had doen herbouwen. In Februari 1621 deelde de visitorator, die hem te Brussel had ontboden, hem mede, dat hij deswege op last van den generaal der Orde uit zijn ambt was ontheven evenals zijn procurator. Hij keerde terug naar Leuven, waar hij 9 Maart 1622 is gestorven ⁴⁾, na 52 jaar als kartuizer te hebben geleefd. Zijn opvolger te Herne was D. Franciscus Schotte.

In de kroniek van de chartreuse te Leuven, zooals die door Reusens is gepubliceerd, staat, dat Jensema in 1611 van 's-Hertogenbosch naar Leuven is teruggekeerd. Daarna vervolgt de tekst: „Eligitur prior Casell ex qua domo Lovanium iterum rediit”. ⁵⁾ In plaats van „Capellae” ⁶⁾ heeft Reusens bij zijn transscriptie echter abusievelijk gelezen „Casell”, hetgeen oorzaak is geworden van veel misverstand. In een noot meende Reusens het onverstaanbare „Casell” te moeten emendeeren als „Casterensis” of van Casteren bij

¹⁾ *Lamalle*, 14, 188, 220—221.

²⁾ „vir contemplationi valde deditus et vitae admodum exemplaris” (hs. no. 4054 Kon. Bibl. Brussel).

³⁾ A. Miraeus, *Origines Cartusianorum Monasteriorum* (Coloniae 1609), 33. Miraeus noemt hem Genzema.

⁴⁾ *Lamalle*, 14—15, 188, 222—223; c. 1622: „Obiit D. Michael Jensema, professus et antiquior domus Lovanii, alias prior eiusdem domus et domorum Leodii, Sanctae Sophiae et Capellae, habens missam de Beata Maria per totum Ordinem in quo ultra 52 annos laudabiliter vixit.”

⁵⁾ *Analectes*, XVI, 218,

⁶⁾ d. i. „domus Capellae Beatae Mariae prope Angianum”, het kartuizerklooster bij Edingen.

Boxtel. Daarop doorgaande, waagde hij in dezelfde noot de gevolgtrekking, dat het Bossche convent onder Jensema naar de omgeving van Boxtel is overgeplaatst. Schutjes heeft deze vergissing overgenomen. Het convent van S. Sophia is echter van 1593 tot 1623 voortdurend binnen de stad gebleven en eerst in laatstgenoemd jaar uitgeweken naar Boxtel. ¹⁾

In het begin van de 17de eeuw werd bij de Bossche kartuizers nog een manuaal bewaard, dat door Eligius in zijn boekenlijst wordt omschreven als „Manuale Rdi Patris Michaelis”. Met dezen wordt echter niet bedoeld Jensema, doch D. Joannes Michael, prior van de Grande Chartreuse, die in 1600 is overleden. ²⁾

Simon Tapper van Enkhuizen (1609—1614).

Simon Tapper ³⁾ was te Enkhuizen geboren uit dezelfde familie, „een Catholyk treffelik geslacht”, als vóór hem in 1485 de bekende Ruardus Tapper. Hij was de jongste der drie zonen van Evert Tapper. Door zijn professie was hij verbonden aan het Luiksche kartuizerklooster. Zijn oudste broeder Mecken Tapper, die ongehuwd in de wereld een godvruchtig leven leidde, heeft hem, zoolang hij leefde, onderhouden en wilde niet, dat de Orde of het klooster iets aan hem ten koste zou leggen.

Bij gelegenheid van de bijzondere visitatie der Nederlandsche provincie in 1609, waarvan wij reeds melding hebben gemaakt, is Tapper in de plaats van Jan van Steelandt prior van S. Sophia geworden. Tegelijk is hem als procurator ter zijde gesteld Joannes Nanningius, monnik van Luik, die tot dan toe daar het procuratorschap bekleedde.

¹⁾ Zie blz. 36—37 van deze bijdrage.

²⁾ *Verschueren*, blz. 42. De titel „Reverendus Pater” is bij de kartuizers voorbehouden aan den generaal.

³⁾ *Haarlemsche Bijdragen*, XVIII, 430—431; *Eligius*, f. 115; *Graf- en Gedenkschriften* t. a. p., 528; bij *Lamalle*, 220, wordt hij bij vergissing als Joannes Taperus vermeld.

Voorts zonden de Paters Commissarissen in 1610 Henricus Orto uit Luik als vicarius naar Den Bosch.

Uit de periode van zijn bestuur zijn ons weinig bijzonderheden bekend. In 1611 werd door het generaal kapittel aan een der conventualen, die zich ten onrechte over de Commissarissen had beklaagd, het stilzwijgen opgelegd met deze woorden: „Et D. N. injuste de Patribus Commissariis conquerenti perpetuum silentium imponimus”.

In 1614 heeft D. Simon het prioraat van de Bossche chartreuse verwisseld met dat te Brugge, waar hij nog in hetzelfde jaar of in het begin van 1615 is gestorven.¹⁾

In den aanhef van zijn vierde hoofdstuk zinspeelt Eligius op wederwaardigheden, welke onder het bestuur van Tapper door het Bossche convent zijn ondervonden.²⁾ Deze schijnen wel indrukken te hebben nagelaten, want reeds eerder heeft de annalist deze aangeroerd. Bijzonderheden zijn ons evenwel onthouden.³⁾

Met groote waarschijnlijkheid kan echter worden aangenomen, dat bijzondere moeilijkheden zijn ondervonden van den kant van Bartheld van Wilsem, professor van Leuven, die eenige jaren tevoren als procurator naar S. Sophia was gezonden, doch weldra, naar het schijnt, klooster en religie ontrouw was geworden. Hij moet de „procurator minus fidelis” zijn geweest, waarop Eligius herhaaldelijk doelt. Op het einde van 1608 heeft hij onder beding van alimentatie archiefstukken van de Amsterdamsche kartuizers uitgeleverd aan de Regenten van het Weeshuis aldaar. In 1611 werd hij genoemd „gewesen Cathuser binnen 's-Hertogenbosch” en speelde hij een verborgen archiefkist van het Utrechtsche convent in handen van de Staten 's Lands van Utrecht.

¹⁾ c. 1615: „Obiit D. Simon Taperus, professor domus Leodii, prior domus Brugis, alias prior domus Buscumducis.”

²⁾ f. 116 (zie hierna de bijlage).

³⁾ *Eligius*, f. 75v—76, 116—117v.

⁴⁾ In 1606 vindt men hem als procurator van S. Sophia met name genoemd. Voor uitvoerige bijzonderheden over Van Wilsem en zijn optreden zie men *Amsterdam*, 11—16.

Jan van Emmikhoven (1614—1627).

Deze prior was afkomstig uit Emmikhoven bij Heusden.¹⁾ Zijn naam wordt gewoonlijk gespeld: van Emmechoven. Hij was monnik van het kartuizerklooster te Leuven, dat in zijn tijd een uitstekenden naam had.²⁾ In 1598 is hij hier geprofest. De kroniekschrijver van de Leuvensche chartreuse deelt mede, dat hij vóór zijn intrede officier was geweest.³⁾ Vandaar, dat hij nog tot op hoogen leeftijd een goed ruiter is gebleven en bij zijn visitatiereizen en zijn tochten naar de Grande Chartreuse te paard zat als een „veteraan van het Spaansche leger”.

Nadat hij eerst sedert 25 November 1601 in het huis zijner professie procurator was geweest, is hij in 1604 D. Joannes Baptista Daniels opgevolgd als prior van het klooster te Lier. In 1608 verwisselde hij het prioraat van dit huis met dat van de chartreuse te Leuven. Te Lier is D. Willem Willemsz. hem als prior opgevolgd. In Leuven was D. Hercules Winckel zijn voorganger als kloosteroverste. Op Aschwoensdag 1610 is hij door de speciale commissarissen der Orde benoemd tot prior van het Brusselsche klooster als opvolger van Hercules Winckel, terwijl in zijn plaats Godfried van Haemale als rector is belast met de leiding van het Leuvensche convent.

Van 24 Februari tot 10 Mei 1610 is hij tevens visitorator en van 10 Mei 1610 tot 1611 convisitorator geweest van de Nederlandsche provincie. Van 1611 tot 1613 bestuurde hij dit ressort als eerste visitorator. Daarna is hij sedert 1613 tot 1623 wederom als convisitorator werkzaam geweest.

In 1614 is Van Emmikhoven ontheven van het prioraat te Brussel en aldaar vervangen door D. Gisbert Bauhuysen, terwijl hij is belast met het bestuur van de Bossche kartuizers. Het generaal kapittel gaf hem speciale instructies mede nopens

¹⁾ *Eligius*, f. 115v—118; *Analectes*, XVI, 213, 219; *Lamalle*, 134, 220—222; *Schutjes*, V, 857 e. v.; *Graf- en Gedenkschriften* t. a. p., 528.

²⁾ *Lamalle*, 188.

³⁾ „ex duce quondam militum dux et pater futurus monachorum” (*Analectes*, XVI, 213).

de belangen van S. Sophia.¹⁾ In allen ernst heeft hij met voortvarendheid het herstel van het Bossche klooster „in utroque statu” ter hand genomen. Om de inwendige reformatie van het huis te vergemakkelijken, had hij eenige kloosterlingen uit de Zuidelijke Nederlanden medegenomen naar de refugie in de Sint-Jorisstraat.²⁾ Onder hen bevond zich D. Joannes Romelius, die zich te 's-Hertogenbosch met het ambt van vicarius zag belast, doch reeds in het begin van het volgende jaar is overleden.³⁾ Er hadden overplaatsingen plaats van dit convent naar andere huizen en omgekeerd. Zoo werd in 1615 D. Jan d'Anthinne⁴⁾, professus van Leuven, vicarius van S. Sophia. Ook D. Joseph van Schijndel is in dat jaar van Leuven naar Den Bosch gezonden, om daar zijn professie te doen.⁵⁾ Aldus trachtte hij de kloostertucht, die begrijpelijkerwijze door het verblijf in verschillende ballingsoorden, door de onvoltalligheid van het convent en door zijn huisvesting veel had geleden, te herstellen. Een middel daartoe was ook het verkrijgen van een meer geschikte behuizing voor de zijnen. De refugie voldeed slechts als een zeer tijdelijke verblijfplaats, doch was geenszins ingericht op het gewone leven der kartuizers en kon daartoe niet worden verbouwd. Een oorkonde van 1617 spreekt dan ook van „hunne cleyne huysinge, waar inne sy qualick konden gehouden.”

Op verzoek van prior en convent stonden de aartshertogen Albertus en Isabella hun dan ook bij brief van 27 Maart 1615⁶⁾ toe, dat de kloostergoederen werden verkocht om hen in staat te stellen een beter onderkomen te vinden. De kar-

¹⁾ c. 1614: „D. Joanni Emmechoven translato a domo Bruxellensi ad domum Sanctae Sophiae diligentem instaurationem et sedulam promotionem ejusdem domus commendamus.”

²⁾ „selectissimorum religiosorum colonia” (*Eligius*, f. 116).

³⁾ Kroniek van de chartreuse te Leuven van P. de Wal (Kon. Bibl. Brussel, hs. no. 4054); c. 1615: „Obiit D. Joannes Romelius professus domus Lovanii, vicarius domus Sanctae Sophiae.”

⁴⁾ Zie blz. 50—51 van deze bijdrage.

⁵⁾ P. de Wal, t. a. p.; c. 1615.

⁶⁾ Kon. Bibl. Brussel, codex no. 19703, f. 12—18. Zie blz. 35 van deze bijdrage.

tuizers verkochten 30 April 1618 een hunner huizen, namelijk dat, gelegen naast en ten westen van het huis genaamd het Groen Laken. ¹⁾ Dirck van Berckel Rutgersz., de eigenaar van het Groen Laken, was de koper. Tegelijkertijd verkochten zij ook het oostelijk van voormeld pand gelegen perceel aan Peter Jansz. Mutsaers ²⁾, naar wien dit huis daarna de Mutsaerspoort is genoemd. De kartuizers bleven zodoende nog in het bezit van het oostelijk van de Mutsaerspoort gelegen huis. Het convent liet thans het oog vallen op het fraterhuis in de Hinthamerstraat, dat zich er wel toe leende om tot een kartuizerklooster te worden ingericht, te meer, daar ook het daarnaast gelegen seminarie zou kunnen worden verkregen. Bisschop Masius was den prior zeer genegen en verleende alle medewerking om den paters een waardige woning te verschaffen. Op 24 November 1617 gaven Albertus en Isabella toestemming tot oprichting van een seminarie, tot opheffing van bedoeld fratershuis en tot vestiging van de kartuizers in laatstgenoemd huis. De bisschop kon „de selve Cartuysers stellen in de possessie van het clooster, kerck, huysinge, so binnen als buyten het clooster, staande op de Heestrade, tot vijf in getalle” en zulks tegen betaling van de met den bisschop overeengekomen recognitie. ³⁾ De goederen, toebehoorende aan voormelde broeders, kwamen aan het bisdom. Tot groote teleurstelling van de kartuizers stierf middelerwijl Masius en werd een en ander 9 December 1625 verkocht aan de abdij van Berne. Intusschen hadden de kartuizers reeds het oog laten vallen op de refugie van de chartreuse te Lier in de Sint-Rochusstraat te Antwerpen. In 1621 rijpte hun plan om zich geleidelijk aldaar te vestigen. ⁴⁾

¹⁾ Genummerd 23. (Van Sasse van Ysselt, t. a. p., 377 e. v.).

²⁾ Deze was rentmeester van de abdij van Tongerlo en broeder van den wegens zijn historische geschriften bekenden Dionysius Mutsaers.

³⁾ Miraeus et Foppens, *Opera diplomatica*, IV, 325—327. De consensus finalis van den Pater en het convent der fraterheeren, die zich tegen hun ontbinding hadden verzet, werd gegeven 20 Maart 1623. Zie ook *Schutjes*, IV, 407.

⁴⁾ Stadsarchief Antwerpen, hs. no. 23385; Dr. F. Prims, *Antverpiensia* 1933 (Antwerpen 1934), 368.

De günstige gezindheid van bisschop, kapittel en raad dier stad jegens geloofsgenooten waarborgde de veiligheid en rust, die zij in Noordbrabant tevergeefs hadden gezocht.

Ingevolge instructie van het generaal kapittel van 1621 is D. Arnoldus Kegels, procurator der Bossche kartuizers, overgeplaatst naar het Brusselsche huis. ¹⁾

In November 1621 werd D. Gerardus Eligius uit Brussel naar Den Bosch gezonden om den prior Van Emmikhoven als vicarius terzijde te staan. ²⁾

In 1623 tegen het einde van het Twaalfjarig Bestand zijn de Bossche kartuizers ten tweeden male overgehuisd naar Boxtel. Eligius noemt deze nieuwe verblijfplaats „residentia secunda Buxtellana”. Het convent telde aldaar nog slechts weinigen in getal. Volgens de opgave van Molin ³⁾ hebben zich aanvankelijk te Boxtel slechts drie monniken en in het geheel geen leekebroeders bevonden. Het waren de prior Van Emmikhoven, de vicarius Eligius en de procurator. De meeste conventualen waren in de voorgaande jaren gestorven. Novicen mochten al geruimen tijd niet meer worden aangenomen. ⁴⁾

De kartuizers vonden te Boxtel een onderdak op het kasteel aldaar. Ook hier was hun verblijf niet rustig. Weldra moesten zij de behuizing deelen met een door den gouverneur van 's-Hertogenbosch gezonden militaire bezetting. Toen Mansfeld na de belegering van Bergen op Zoom met zijn leger in Kempenland kwam, werd het kasteel te Boxtel door zijn troepenafdeelingen belegerd. Eligius geeft van deze gebeur-

¹⁾ Kon. Bibl. Brussel, hs. 4061, f. 181. De naam Adrianus Buycs, professor van Edingen, is in het hs. doorgehaald en vervangen door dien van Kegels.

²⁾ Kon. Bibl. Brussel, hs. no. 19703, f. 178—198.

³⁾ N. Molin, *Historia Cartusiana ab origine ordinis usque ad tempus auctoris anno 1638 defuncti*, III (Tornaci 1906), 215. De opgave van Molin moet op het jaar 1623 of op 1624 betrekking hebben, want hij noemt het in 1624 gestichte nieuwe Antwerpsche huis nog niet in zijn statistiek, terwijl hij achter „domus Buscumducis” vermeldt: „nunc vero Boxollam”.

⁴⁾ c. 1595: „Confirmatur ordinatio de novitiis non recipiendis in parvis domibus” (*Eligius*, f. 158v); c. 1597: „Non recipiantur novitii in domibus in quibus officium integrum cum cantu non persolventur” (*Eligius*, f. 158).

tenis een vrij uitvoerig verhaal. (f. 114—114v). Hij zelf bevond zich op een veilige plaats, maar de prior Van Emmikhoven, de procurator en de knechten verbleven tijdens het bombardement op het kasteel. De bezetting besloot zich over te geven. Van Emmikhoven begaf zich met den procurator naar Mansfeld, die, hoewel zwaar gekweld door de jicht, uit hoffelijkheid jegens de beide monniken tijdens het onderhoud bleef staan. De bemiddelaars verkregen voor de bezetting vrijen aftocht met wapens en bagage. De overgave volgde en het kasteel werd verwoest.

De monniken hebben zich daarna metterwoon gevestigd bij de naburige Clarissen te Boxel. ¹⁾ Daar voegde zich toen bij hen de invalide D. Hubert Fauconpré ²⁾, die uit Brussel was gekomen. Deze overleed reeds korten tijd later. ³⁾

In deze omgeving, waar hij leefde „sine conventu, sine ordine ministrandi”, voltooide Eligius zijn *Annales* en zijn biographie van Joost van Schoonhoven.

In 1625 is het convent van S. Sophia gesplitst in een prioraat en een rectoraat. ⁴⁾ Het generaal kapittel van dat jaar handhaafde Jan van Emmikhoven als prior te Boxel, terwijl D. Willem Willemsz. van Hasselt, prior te Lier, als rector van de nieuwe nederzetting naar Antwerpen is gezonden. ⁵⁾ De visitatoren ontvingen van de Grande Chartreuse opdracht om zoo spoedig mogelijk nog eenige religieuzen tot zijn beschikking te stellen. Zulks geschiedde en zoo is nog in hetzelfde jaar Eligius als vicarius overgeplaatst naar Antwerpen. ⁶⁾ Hier schreef hij de opdracht van zijn *Annales*

¹⁾ *Goethals*, III, 158; Van Sasse van Ysselt, t. a. p., II, 99—100, 501.

²⁾ „supervenit quoque ut alter comes non pro solatio sed pro exercitio D. Hubertus Fauconpré, professus dictae domus [sc. Buscumducis] totus valetudinarius”. (Kon. Bibl. Brussel, hs. no. 19703, f. 183).

³⁾ c. 1624: „Obiit D. Humbertus Faucompret professus domus Sanctae Sophiae”. Vgl. blz. 49—50 van deze bijdrage.

⁴⁾ *Eligius*, f. 115v. Zie Bijlage II.

⁵⁾ D. Willem is echter 9 Januari 1626 reeds gestorven en als rector opgevolgd door D. Maximilianus Plouvier, professus van de Grande Chartreuse. (*Graf- en Gedenkschriften*, t. a. p., blz. 526, 529).

⁶⁾ *Eligius*, f. 17—17v, 116—118.

aan D. Willem Willemsz., „primus rector ac initiator metaphoricae domus huius” (f. 17—17v) en voltooidde hij deze door er de laatste paragraaf aan toe te voegen. Eligius gaf in zijn opdracht den raad het Antwerpsche huis den naam te geven van het verloren Bossche klooster, of, indien zulks bezwaarlijk zoude zijn, den naam, die door Martinus van Someren, een der eerste stichters van de chartreuse bij 's-Hertogenbosch, was aanbevolen, namelijk: domus Sanctae Mariae Aegyptiacae. Deze benaming toch zou destijds wellicht door het Bossche huis gekozen zijn, ware het niet, dat Karel de Stoute den naam Sancta Sophia had aangegeven. (*Eligius*, f. 17—17v).

Inderdaad is het Antwerpsche huis bij zijn incorporatie in 1625 genoemd: domus Sanctae Sophiae Constantinopolitanae. In 1626 is het met eenige plechtigheid gewijd en werd in de kapel het eerste H. Officie opgedragen.¹⁾

In 1627 is Van Emmikhoven door de Grande Chartreuse „ad suam magnam instantiam” wegens ouderdom en ziekte ontheven van het prioraat der Bossche kartuizers. Hem werd, overeenkomstig zijn verzoek, toegestaan zich te begeven naar het huis zijner professie te Leuven, terwijl hij bijzonder in de goede zorgen van den prior van dit klooster werd aanbevolen.²⁾ Hij stierf te Leuven 4 September 1635 op 83-jarigen leeftijd.³⁾

Arnold Kegels (1627—1638).

De laatste prior van het oude S. Sophia was Arnold Kegels, een geproteste van de chartreuse te Luik, dien wij reeds in 1621 als procurator der Bossche kartuizers hebben

¹⁾ Stadsarchief Antwerpen, hs. no. 23385. Zie ook *Raissius*, 167—168 („*Neo-Cartusia Antverpiana*”).

²⁾ „Cujus consolationem tamquam de Ordine bene meriti patri priori plurimum commendamus” (c. 1627).

³⁾ c. 1636: „Obiit D. Joannes ab Emmehoven, professus domus Lovanii alias prior eiusdem domus et domus Lyrae, Bruxellae et Sanctae Sophiae necnon visitator provinciae Teutoniae, habens plenum monachatum, missam de Beata Maria et anniversarium sub 4 septembris”.

ontmoet. ¹⁾ Hij was procurator van het Brusselsche klooster, toen hij in 1627 werd belast met het bestuur van het nageoeg uitgestorven convent, dat te Boxtel woonde meer als custodes der bezittingen van het voormalige Vughtsche huis dan met de verwachting, dat het nog ooit den wederopbouw daarvan zou kunnen beleven. Uit de periode van Kegels' bestuur is weinig belangrijks te vermelden.

Op het einde van 1627 ontviel aan den prior te Boxtel zijn oudste en trouwste socius, broeder Joannes Commotius. ²⁾ Deze was de laatste convers van het voormalige Monnikhuizen bij Arnhem. Na een leven van veel verdiensten voor de Orde der kartuizers en van groote bewogenheid stierf hij op 72-jarigen leeftijd. In 1606 verbleef hij nog in de omgeving van Arnhem. Vermoedelijk is hij korten tijd daarna opgenomen door het Bossche convent. Zijn tijdgenoot Petreius noemt hem een man van grooten ijver en vroomheid. ³⁾ Eligius schetst hem als iemand van een eerbiedwaardig leven, die in moeilijke tijden herhaaldelijk Duitschland en Frankrijk heeft doorkruist en enorm veel voor de Orde heeft gedaan. ⁴⁾

Blijkens het dagboek van Michaël Ophovius was prior Kegels in de jaren 1629 en 1630 hier en daar herhaaldelijk in gezelschap van den bisschop. ⁵⁾

Het generaal kapittel van 1634 gelastte de prioren van Val-Saint-Pierre ⁶⁾ en van Valenciennes ⁷⁾ om de huizen te visiteeren in het ressort der visitatoren van de provincia Teutoniae en droeg hen voorts op: „ut videant et examinent

¹⁾ Zie blz. 178 van deze bijdrage. Vgl. over hem ook: Dr. J. Calbrecht, *Geschiedenis van het Genadeoord van O. L. Vrouw van Gratie te Scheut* (1938), blz. 69.

²⁾ c. 1628: „Obiit frater Joannes Commotius, conversus professus domus Monachorum in Arnheim, hospes in domo Sanctae Sophiae, habens Missam de Beata Maria in septem provinciis Alemanniae.

³⁾ *Dorl.*, Epistula dedicatoria.

⁴⁾ *Raissius*, 58—59.

⁵⁾ *Bossche Bijdragen*, XV, blz. 59, 124, 146.

⁶⁾ D. Jean Pégon.

⁷⁾ D. Anthelme de Prouville.

comperta patris prioris Sanctae Sophiae in Boxtel, in praesentia P. Visitoris ¹⁾ et Prioris Antverpiae."

De patres capitulares droegen in 1636 den prior van het Antwerpsche huis de administratie op van de goederen van het convent van Kampen en van andere conventen. ²⁾ Sedert 1624 was dit beheer gevoerd door de paters visitatoren, aanvankelijk te zamen met den prior te Boxtel.

In 1638 is Arnold Kegels door de Grande Chartreuse ontheven van het prioraat van het Bossche convent. Het beheer der goederen van dit huis werd mede aan de bestuurders der provincie opgedragen. ³⁾ Het generaal kapittel van 1639 bekrachtigde dit laatste opnieuw en gaf tevens last, dat een andere monnik naar de omgeving van Den Bosch zou worden gezonden. ⁴⁾ Daarna bepaalde de Grande Chartreuse tot en met het jaar 1647 telken jare opnieuw, dat de administratie der bezittingen van het voormalige Bossche klooster werd opgedragen aan de visitatoren. Nadien was een en ander geheel tot een fusie gekomen met de goederen van het Antwerpsche huis.

Kegels is in 1638 procurator van de chartreuse te Luik geworden. Hij overleed aldaar 17 Augustus 1655 als „antiquior" van dat huis. ⁵⁾

Tijdens zijn prioraat te Boxtel is ook de donaat broeder Willem overleden. ⁶⁾ De laatste leekebroeder van het Bossche convent is in 1652 of 1653 in Antwerpen gestorven. ⁷⁾

¹⁾ D. Bruno van Oetelaar.

²⁾ c. 1636: „Hoc anno administratio domus Campensis et aliarum domorum committi incipit Priori domus Antverpiae cum antea committeretur Patribus visitoribus."

³⁾ c. 1638: „Priori domus Sanctae Sophiae fit misericordia et prior absolutus revertatur ad domum Leodii, suae professionis, et ibi exerceat officium procuratoris. Et administratio dictae domus Sanctae Sophiae relinquimus patribus visitoribus".

⁴⁾ c. 1639: „Administrationem dictae domus Sanctae Sophiae committimus Patri visitori, qui providebit de alio religioso in illam domum mittendo".

⁵⁾ c. 1656: „Obiit D. Arnoldus Kegel, professus et antiquior domus Leodii, alias prior Sanctae Sophiae, habens Missam de Beata Maria per totum Ordinem".

⁶⁾ c. 1637: „Obiit frater Guilelmus donatus domus Sanctae Sophiae".

⁷⁾ c. 1653: „Obiit frater Scholaster, donatus domus Sanctae Sophiae, hospes in domo Antverpiae".

In 1639 is door de Grande Chartreuse nog het overlijden bericht van D. Robertus de Halle, professus van het Liersche huis, die bij zijn dood vicarius was van S. Sophia.¹⁾ Waarschijnlijk is dit degene, in wiens plaats door het generaal kapittel van hetzelfde jaar een anderen monnik naar de omgeving van 's-Hertogenbosch is gezonden.

De tweede rector van het Antwerpsche huis, D. Maximilianus Plouvier, was inmiddels op 9 Januari 1630 na een bestuursperiode van vier jaren gestorven. Hij is opgevolgd door D. Jan Richard, die weldra is vervangen door D. Hendrik van Breuseghem. Toen Kegels was ontheven van het prioraat te Boxtel, is Van Breuseghem prior van S. Sophia geworden. Sindsdien zetelden de prioren te Antwerpen.²⁾

Het verblijf van de kartuizers te Boxtel heeft geduurd tot aan het retorsieplakkaat van 2 Februari 1636. Zij moesten toen uitwijken naar het vrije Bokhoven.³⁾ In 1639 heeft de laatste of hebben de laatsten der conventualen zich gevoegd bij hun comprofessi in het nieuwe huis te Antwerpen.

Het Antwerpsche huis bleef optreden als rechthebbende op de goederen van het voormalige Bossche convent. Na den vrede van Munster (1648) is er een geschil ontstaan tusschen het convent van S. Sophia te Antwerpen en de Staten-Generaal der Republiek. De kartuizers voerden aan, dat de goederen van het vroegere Vughtsche klooster ingevolge het vredestractaat niet aan de Staten waren vervallen, aangezien de kloosterlingen zich reeds in 1624 te Antwerpen hadden nedergezet, zoodat de goederen eigendom waren van een in het buitenland gevestigd convent. De Staten evenwel betwistten zulks, daar toch een gedeelte van het convent na 1624 in de omgeving van Den Bosch was gebleven.

¹⁾ c. 1639: „Obiit D. Robertus de Halle, professus domus Lyrae, vicarius in domo Sanctae Sophiae”.

²⁾ *Graf- en Gedenkschriften* t. a. p., 326, 529. Daar wordt medegedeeld, dat Plouvier na het aftreden van Kegels eerste prior van het Antwerpsche huis is geworden. Ook *Monasticon*, II, 262, bericht zulks. Deze mededeeling is klaarblijkelijk onjuist en moet slaan op Van Breuseghem.

³⁾ *Schutjes*, IV, 509 e. v., V, 857 e. v.

In 1658 is het echter tot een compromis gekomen, waarbij men overeenkwam, dat de kartuizers tegen betaling eener som van 55000 gulden aan de Staten als eigenaars dier goederen zouden worden erkend. Van deze som is door de Staten 2000 gulden ter beschikking gesteld van de Nederduitsch Hervormde Diaconie en 1000 gulden bestemden zij voor het Burgerweeshuis te 's-Hertogenbosch. ¹⁾

In een brief van 19 Juli 1661 aan zijn broeder Willem van der Goes te Weenen roerde Mr. Martinus van der Goes (*Biogr. Wbk.*, VIII, 617—620) de afwikkeling dezer aangelegenheid, waarmede hij als advocaat was „gemoeyt geweest”, nog aan, zulks in verband met de positie van de „chambre-my-partye”.

„Dye arme camer — zoo schreef hij — es genouchsaem in duygen ende wert alleen waergenomen door twee commissarissen-instructeurs, daer van den enen es onsen Graswinckel ²⁾ ende den anderen Boccabella. Hebben maer van hun leven eene sententie, ende dye noch provisioneel, uytgesproecken aengaende de possessie van de goederen van de Cathusers tot Vucht. Ende alsoe dye sentensie Haere Hoochmogenden nyet en beviel, en heeft nog geen effect gehadt, maer hebben Haere Hoochmogenden dye saecke aen hun getrocken ende den Cathusers noch wel eygentlijck dat goet laeten volgen, dan nyet sonder dat sy aen Haere Hoochmogenden een groote somme daar voor hebben moeten opbrengen.” ³⁾

Het Antwerpsche klooster heeft daarop bij akte van 8 Januari 1659 verkocht aan Pieter Lus, oud-president-schepen en raad der stad 's-Hertogenbosch „huys, voorpoorte, bovenhoff (daerop eertijts het clooster van de heeren Carthuysers van St. Sophia van Constantinopel gestaen heeft) mette aenlegen landerijen te Vucht, enz.”

¹⁾ Thans Gereformeerd Weeshuis.

²⁾ Oomzegger der gebroeders.

³⁾ C. J. Gonnet, *Briefwisseling tusschen de Gebroeders van der Goes* (1659—1673), I (Amsterdam 1899), blz. 130.

Bij akte van 22 Februari 1659 heeft Joseph van Oetelaer, prior der Antwerpsche kartuizers, de beide huizen in de Sint-Jorisstraat te 's-Hertogenbosch, voormalige refugie van S. Sophia, verkocht aan Florentius Schuyl, raad van 's-Hertogenbosch en later hoogleeraar in de medicijnen te Leiden. Op het terrein der vroegere refugie staat thans het gesticht voor zenuwlijderessen van de Zusters van Barmhartigheid van Ronsse. ¹⁾

Aan het voormalige kartuizerklooster te Vught herinnert nog het buiten Sophia's burg aan den Bosschen weg.

¹⁾ Van Sasse van Ysselt, t. a. p., 382 e. v.; *Schutjes*, IV, 511, V, 859.

BIJLAGE I.

Afkortingen:

- Amsterdam*: Mr. H. J. J. Scholtens, *Het voormalige kartuizerklooster bij Amsterdam* (in: Haarlemsche Bijdragen, 1936, blz. 1—87);
- Analectes*: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*;
- Bibl. Cart.*: Th. Petreius, *Bibliotheca Cartusiana* (Coloniae 1609);
- Biogr. Wbk.*: *Nieuw Ned. Biografisch Woordenboek I—X* (Utrecht 1911—1937);
- Bijdr. IX*: *Bijdragen en Meded. Hist. Genootschap Utrecht*, dl. IX (Utrecht 1886);
- c.*: *chartae capituli generalis ordinis Cartusiensis* (hs. Certosa di Lucca, Italië);
- Dorl.*: P. Dorlandus, *Chronicon Cartusiense* (Coloniae 1608);
- Eligius*: G. Eligius, *Annales Cartusiae Sanctae Sophiae Constantinopolitanae* (hs. Certosa di Lucca, Italië);
- Ephem.*: L. le Vasseur, *Ephemerides Ordinis Cartusiensis I—V* (Monstrolii 1890—1893);
- Goethals*: F. V. Goethals, *Lectures relatives à l'Histoire des arts, des lettres, des mœurs et de la politique en Belgique*, I—IV, (Bruxelles 1837—1838);
- Lamalle*: A. Beeltsens et J. Ammonius, *Chronique de la chartreuse de la Chapelle à Héringes-lez-Enghien*, publiée et annotée par Edmond Lamalle S. J. (Louvain 1932);
- Loer*: *Dionysii Opera Omnia*, I (Monstrolii 1896). Vgl. blz. 38 van deze bijdrage.
- Monnikhuizen*: Mr. H. J. J. Scholtens, *De priors van het kartuizerklooster Monnikhuizen bij Arnhem* (in: Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsbisd. Utrecht, LIV, 1—80);
- Monasticon*: *Maisons de l'Ordre des Chartreux. Vues et Notices*, I—IV (Montreuil-sur-Mer et Parkminster 1913—1919);
- Mougel*: D. A. Mougel, *Dionysius der Karthäuser* (Mühlheim a. d. Ruhr, 1898);
- Nieuwlicht*: Mr. H. J. J. Scholtens, *De priors van het kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht* (in: Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsbisd. Utrecht, LIII, blz. 307—357);

Raissius: A. Raissius; *Origines Cartusiarum Belgii* (Duaci 1632);

Schutjes: L. H. C. Schutjes, *Kerkelijke Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, I—V, ('s-Hertogenbosch 1870—1876);

Sint-Bartholomeusdal: Mr. H. J. J. Scholtens, *Bijdrage tot de geschiedenis van het voormalige kartuizerklooster buiten Delft* (in: Haarlemsche Bijdragen, XLIX, 321—367);

Verschueren: Lucidius Verschueren O. F. M., *De bibliotheek-catalogo der Kartuize S. Sophia te Vught* (in: Historisch Tijdschrift, XIV, 1935, blz. 372—402, en XV, 1936, blz. 7—58).

BIJLAGE II.

Annales Cartusiae Sanctae Sophiae Constantinopolitanae auctore Gerardo Eligio ¹⁾.

ELEMENTATIO SEU RECIDIVATIO 3a.

f. 101v.

§^{us} 1us.

Annus hic correlativus sexagesimus sextus supra millesimum quingentesimum (quo domus haec destructa est a primo quo condita est anno qui sexagesimus sextus supra millesimum quadringentesimum erat) praecise centesimus fuit. Utrum aliquid mysticum habeat numerus iste non disquiro: sufficiat mihi subindicasse id quod a majoribus nostris audivimus, qui saepe soliti sunt dicere domum hanc numquam adultam fuisse nec quidem tunc, quando primo destructa est ab Iconoclastis, perfectam fuisse, sed semper in cunis et in curis et in fasciis quibusdam suae pueritiae versatam fuisse, unde videtur merito interminationem illam incurrisse quae ait, puer centum annorum morietur. Pueritia seu aetas illa rudimentaria morum habet sua fata et ideo quia quotidie repuerascit morietur. Quod non tam de domo vel tecto quam de inquilinis intelligi debet. Sed quia jam id non ago neque muneris nostri est damnare mores vel laudare, nec moralem historiam praecise scribimus, ideo convertimus nos ad alia narranda quae nostri potius instituti videntur esse.

f. 102

f. 102v.

¹⁾ Op blz. 29 der voorgaande bijdrage is verklaard, waarom wij de inleiding en de hoofdstukken I en II van deze Annales niet voor publicatie in aanmerking hebben doen komen.

Tamen quia nefas est ad lumen divinum penitus connivere vel claudere oculos, et animadversionis divinae seriem non velle advertere, ne forte reprehensionis notam incurram si dissimulem vel praeteream ea quae se mihi aperiunt: dicam paucis quis fuerit ordo divinae in nos animadversionis, tametsi non tam perspicue vel intime penetraverim altitudinem divini super nos iudicii. Nihilominus adhibita dioptra perspectiva sentationis naturalisque conjecturae, diligenterque consideratis causis omnibus et circumstantiis temporum praecedentium, simulque vitiorum totius saeculi istius, puto me vidisse lumen in lumine posseque tum ex meo sensu tum ex aliorum praecipue definire quae fuerit causa destructionis domus hujus et omnium in solidum aliarum quae sub hoc climate sitae fuerunt. Vera nulla fuit alia poene ratio quam diluvii universalis olim, nec ordo diversus nec exterminii forma dissimilis. Causa fatalis fuit quod omnis caro depravasset viam suam, nec spiritus in homine nec sensus ullus aut sucus Religionis viveret multo minus vigeret, sed saecularis affectus et amor praesentis, horror autem futuri saeculi. Cujus rei indignitate Deus commotus aliquando tandem evigilavit, virgamque vigilantem et ollam ferventem quibusdam quidem intimis amicis suis primum per revelationem (ut Suson ante centum aut circiter superiores annos, ut patet ex libello quem edidit de novem rupibus, qui perpetuus poene textus est eorum quae supervenerunt in nos malorum) mox et manifestus revelavit Deus iram suam de coelo quando per multos dies et menses cometes de coelo terribilis ostensus est habens figuram et formam ulmae virgae porrectae ab oriente in septentrionem quae maxime imminere videbatur Belgio nostro, prout ille qui vidit octogenarius quidem pater nobis retulit, quae nihil aliud portendebat quam animadversionis divinae seriem. Fuit autem series talis: primo virga nos percussit, mox et baculo, postea ferro et bello. Quod quia a Surio fuse lateque satis exaggeratur, non retexam quae ille texuit, sed pauca quae omisit vel quae privatam hanc narrationem concernunt adjiciam. Et ut intelligatur causa tam prodigiosae castigationis quae super nos venit, breviter causas aliquas hic pono. Cum Chlamydata respublica regeretur velut effaeminatio a foemina; pertaesa tamen nobilitas regiminis istius videns omnia feuda et dominia devoluta poene esse vel ad Principissam vel ad monasteria, nihil statibus patriae fere superesse nec in aere nec in re: Nobilitatis tantum titulos et fumos se possidere, exhausta omnium poene magnatum aeraria (decoxerant enim sua patrimonialia) tandem in seditionem versa cona-

f. 103

f. 103v.

batur introducere novam religionem ut sic vetere abolita, invaderent monasteriorum et Ecclesiasticorum bona: quibus postquam ditati fuissent etiam vires haberent ad excutiendum jugum unius foeminae, quae cum tanta potestate regere vel premere potius eos videbatur. Haec fuit prima et praecipua scintilla commotionis extrinseca quae tam vehementer exarsit; intrinseca certe fuit justissima ira Dei quae criminibus et vitiis nostris aucta magis ac magis adhuc augescebat: aucta dico vitiis et peccatis Ecclesiasticorum: nam populus quidem et senatus struxit dissidia propter quae venit ira Dei, sed monasteriorum et Ecclesiasticorum dissolutissima vita aucta fuit. Hinc illa vox cujusdam concionatoris: omnis consummationis finis. Quod verbum cum tractaret idem ille pro concione, et ardentissime discurreret ostenderetque de saeculo isto vere posse imo debere intelligi, diceretque: Status statum accusat, homo hominem, ordo ordinem et omnes alius in alium, rejiciunt crimen: et non est interim qui vel emendet se vel corrigat alium vel salutem publicam spectet. Cum itaque in hanc sententiam peroraret, idque cum summa contentione et dolore sive casu (quod esset exhaustus) sive in mysterio, descendit de suggestu et statim post mortuus est atque ita vere vidit omnis consummationis finem, ostendens in mysterio alium (nisi miserationes Dei intervertant) instare finem. ¹⁾ Sed ad rem. Cum auferentur vitia quotidie, augescebat quoque ira Dei. De vitiis aliorum taceo, pauca nostra commemoro: judicet quisquis aequus est rerum aestimator quid pro his mereremur: Scio domum Ordinis in hac provincia, in qua 35 lectisternia totidem amicis iisque subinde binis interdum una nocte fuerint strata ²⁾
. de hac platarii clamabant: Vuchtum est bonum hospitium te voet ende te peerde, audiebanturque voces illae dominicis praesertim et festis diebus: Eamus Vuchtum, ibi comedemus salpam et bibemus zythum, cley n cerevisiam et siliques Cartusienses. Vidisses infames et extremae sortis homines, faeces, scaphis et slathis, agminatimque peditantes, ad hanc domum venire, sacris praecipue diebus (si superis placet) quia feriatis non vacabat, atque ita sacerrimi dies apud nos agebantur. Dixerat o mores o tempora Marcus. Tullius olim sacrilegum strueret cum Catilina nefas: Quid nunc aut quid tunc diceret si ea videre contigisset. Vis audire quid aliquando

f. 104

¹⁾ In margine staat: „Fuit iste pater quidam Cudts Iprensis Soc. Jesu”.

²⁾ Hier volgt een regel, welke geheel is uitgewischt.

Christianus ¹⁾ visitator de hac domo cum admiratione et exclamatione dixerit? Cum frater noster conversus J. Commotius ad eum venisset et rogaret ille quomodo domus se haberet, diceretque hic: Bene, subiecit ille, nescio quo fato res mala facta bona est.

f. 104v.

§^{us} 2us.

Quid porro sequutum est vel quid fuit justitiae Dei modus. Si quid audet conjecturae humanae vis oculusque perspicax, videor conjicere posse vel referre quis fuerit modus aut processus divinae justitiae quem mihi videor videre. Imprimis videas tu mihi Christum Dei filium inter haec exurgentem, iratum, inflammato vultu et dicentem alicui fortassis exterminatori: Angele vade, percutite et incipe a Sanctuario meo. Verbum erat dictum, factum et dicto citius. Statim fax et turbo Iconoclastarum surrexit in modum concitae tempestatis, aras, statuas, fora, templa conquassavit. Auxit procellam politicorum sive statuum indignatio meditantium bellum, qui in omnem fortunam intenti, nihil gratius habebant quam videre tumultuantem et rebellantem plebem. Sed tamen misericordia Domini, quod penitus non sumus consumpti. Temperavit misericors Deus iram et mitigavit vindictam; unde primus hic turbo seu animadversio fuit tuba belli potius quam bellum, visusque fecit Deus insonuisse buccina tantum, nam ultra confractionem imaginum res non processit. Nec domum hanc alio foedarunt titulo quam quod imagines demoliti sunt, nec ullum aliud vulnus domus haec accepit quam quod interiori cultu vel ornatu denudata fuerit, quamvis et hoc satis grave fuit, nam nihil poene remansit intactum quod Harpyiae vel sanguisugae potius istae non decolorarint aut foedarint, odaeum convulsum penitus, haemicycli, sedes et lignea quaeque confracta, altaria prophanata fuerunt vel disjecta; nec refectorium potuit illaesum aut intactum remanere, sed illud eadem rabie deformarunt; penuaria similiter et cellaria vidisses innatare vino aut cerevisia laxatis aut luxatis vasis unde liquor omnis effusus replebat omnia. Vasa alia annonae quotidianae velut butyri, et similia tam foede tractarunt, ut cum auferre non possent vel alii inhiarent potius ac instarent, egestum butyrum manu mitterent in altum et laquearibus aut tabulatis inpingerent, vel linerent

f. 105

¹⁾ Christianus Nootz was visitator 1575—1596 (*Biogr. Wbk.*, IX, kol. 719).

parietes sicut gypso vel calce lini solent, et quidem ii erant qui si salva domi suae habere potuissent, non ita prodegissent sed comedissent utique vel inter thesauros ejusdem nivis nivem istam reposuissent, erant enim plerique vel fere omnes mediastini, scurrae, platearii calcifices, veteramentarii, fullones, proxenitae circulatores, textores et faeces urbis qui vel amaro erant animo, vel aere laborabant alieno, et ut verbo absolvam, erant vasa furoris Domini, vasa iniquitatis bellantia, quibus Deus utebatur ad erudiendum ac castigandum Israellem. Contigit autem res mirabilis in urbe dum eodem furore debaccharentur in templa et imagines. Quidam enim extremae demeritiae haereticus conspicatus statuam Sancti Antonii deturbavit eam, et fune collo ejus alligato per vicos et plateas ad ludibrium trahebat clamans: Teunis, Teunis waer is u macht, ghy plocht de mensch met vier te slaen. Quod cum congemina-ret et frequenter repeteret non habuit surdas divinas aures sed statim eum divina vindicta consequuta est, nam cum statuam publice combussisset reversus domum ipso tactus igne sacro seu peste cum tota familia sua intra paucos dies interiit.

f. 105v.

Inter haec nostri fugerunt, fueruntque in diversa dispersi; et quidem alii Arnhemium, alii Ultrajectum, alii alio se contulerunt, pauci remanserunt et in urbe substiterunt. Quibus ne domus prorsus interiret datus est Prior a capitulo generali procurator domus D. Bartholomaeus de Doers, qui postquam duodecim hoc officio procuratoris functus fuisset, anno 1567 institutus fuit prior et annis quatuor officio functus est ac tandem anno 1572 cum officio vitae quoque suae finem habuit.

f. 106

Quo tempore ausi sunt qui remanserant sarta tecta reparare, et quae confracta, quae convulsa fuerant, redintegrare, jamque in tantum profecerant, ut sicut ante, possent domum habitare, quamvis pauci numero vel ii certe non habitarent qui professi domus essent, nam ex tomis chartarum capituli quas summa diligentia conservarunt semper et compegerunt, deprehendo eos per decem annos plus minus abfuisse vel ubi ubi nescio aberrasse, desunt enim chartae ab anno 1567 usque ad annum, si bene memini, 1577, ita ut decem illi intercalares anni argumento sint absentiae vel fugae ipsorum. Rursus occurrit aliud mihi dubium, quomodo vel quinam in restaurata domo habitarent cum teste Henrico mercenario nostro habitarent in urbe aen den Meulenbrugge in een wevershuys, et teste fr. Joanne Comotio quidam Arnhemium venerunt et hospitati sunt in domo Monachorum cujus hic professus fuit, qui-

dam Ultrajectum alii in alia loca dispersi fuerint, quae omnia considerata, reddunt intricatam historiam.

f. 106v.

Sed facile fuerit forte dubium hoc dissolvere si dicamus eos in urbe habitasse qui publicam personam gesserint, et qui feuda collapsa relevarent, alios porro fugisse et in fuga fuisse decem plus minus annos: Necessè enim erat ut qui domo cesserant relinquerent aliquos saltem qui, sicut solet in obitu personarum domus, se praedes offerrent et feuda curarent, ne bonis renuntiassent vel foro cessissent viderentur; erant enim obaerati non parum, in tantum ut aliquando debita eorum usque ad 40000 ascenderint, fuerintque vadati sub hac interminatione nisi debita relevarent bona domus sub hasta voenirent; unde necesse fuit arbores vendere salvo tamen nobis fundo, quarum auctio usque ad triginta quinque millia pervenit; remanseruntque debita quibus non erant solvendo 5000. Miserrima fuit per haec tempora et postea forma domus et Reip. domesticae, nam ad mensuram emebantur liquida, solida ad libram, et plerumque ex mutuo accepto a portario vel nescio quo domestico, qui pecuniosus erat ex patrimonio. Justo Dei iudicio, ut qui paulo ante diffluebant et abundabant frumento sine modo et mensura fere metientes omnia mittentes triticum in mare, et margaritas ante porcos et ante palpatores temporum, tum cogebantur ad numerum et mensuram dare et accipere. Quod illis non parum profuit, nam sic didicerunt rationes dati et accepti distinguere et formam aliquam reip. agrariae et pecuniariae servare. Sic fere redigimur ad saniora consilia, et quamvis sero tandem tamen aliquando Phryges sapiunt. Haec exempla prodigalitatis et frugalitatis servient posteris nostris, qui se meminerint domum hanc usque ad quadraginta millia obaeratam fuisse tam prodigiosae prodigalitatis exemplum (si vere sapiunt) exhorrescent, et cautiores erunt Deo propitio, ne ad eas angustias redigantur ut necesse sit illis quotidie vel metas casei, vel dupondium butyri, vel dodrantem frumenti in foro quotidie inter proxenetas emere et sub poenula deferre. Quibus aliquis ex trivio potuit aliquando cantasse: Convertentur ad vesperam et famem patiuntur et circuibunt civitatem, et ipsi disperguntur ad manducandum; si vero non fuerint saturati et murmurabunt: aut sub saeculari habitu cogentur circuire domos et parasitos se dicere, manducare et mendicare, parentes revisere et apud eos mori et vivere, sicuti revera quidam fecisse leguntur.

f. 107

Quid tibi videtur Lector de tali forma Reip. domesticae?

§^{us} 3us.

In perturbationem temporum horum.

f. 107v.

Vir prudens et providens in futurum et qui sedet ad clavum et regimen domus non sicut ille Palinurus (de quo Virg.) qui cum gubernaculo vitam proiecit in undis, si sapit alienis exemplis discet et proficiet; sin vero nec proficiet, proiecit autem gubernacula, quamvis innatet forte non tamen evadet quia sicut ille Palinuro contigit, piratos et mortem inveniet in litore, imo sicut huic optimo Priori D. Bartholomaeo eventit absorbebitur aestibus curarum et prae tristitia morietur fortasse (recrudescentibus enim tumultibus anno 1572 mortuus est prae tristitia) vel certe morte graviolem vitam ducere cogetur et arescentibus aliis prae timore et expectatione rerum earum quae impraemeditatis et improvidis evenire solent, ipse quoque tabescet et arescet. Quid ergo suadebimus alicui Priori vel accuratori deprehenso in tali temporum articulo? Da Domine Deus homini turbato, trepidanti et palpitanti in meridie, consilium aliquod vel verbum quo se consoletur et erigat. Optime dabit D. Chrysosthomus os illud aureum, qui ait: Vera perturbatio atque confusio non in rerum motu est, sed in animo ita affecto, qui quamvis coeterarum rerum descriptionem habet aptam, usquedum confusionem et perturbationem in seipso coercuerit, nullum illi ex aliarum verum apta descriptione praesidium erit; sed quemadmodum oculus aeger etiam clarissimo meridie tenebras obtuetur, atque alia pro aliis nullumque radiorum solis fructum habet: sanus vero et firmus etiam yespere poterit corpus quasi manu ducere sine ulla offensione: sic et mentis nostrae oculus, quamdiu firmus est, multa quamvis confusa, clare tamen videbit, depravatus autem quamvis in ipsum coelum attollas, multam ibi perturbationem et confusionem rerum esse iudicabit. Itaque si menti cultum adhiberemus diligentem, nulla confusio, nulla molestia invehetur, quamvis Euripo quovis turbulentius sursum et deorsum vita nostra iactaretur. Ex his collige non esse praesentius consilium contra perturbationes saeculi, quam occupatio mentis in rebus spiritualibus et divinis, et in praemeditatione casuum humanorum qui nobis semper incerti relinquuntur, vel in lectione veteris historiae, quae non otiose nobis a tot saeculis quasi per manus tradita est, vel ex arena denique et re nata, ex ratione ex oratione mentis ad Deum consilium desumendum. Nec dormire sane debet oeconomica

f. 108

- f. 108v. domestica sed vehementius etiam vigilare praesertim tali tempore quo virtutes ipsae coelorum moveri videntur, quale fuit tempus et status hic de quo agimus, quo iam motae erant. Viderant in urbe vel audierant Franciscanorum monasterium excisum et penitus pessumdatum, nonne debuerant igitur sibi providere et eadem sibi timere, subducere onera vel domo dimittere saltem quae salva esse potuerunt, nec sicut ostium vertitur in cardine, ita haerere et tergiversari, nec expedire se a retinaculis quibus usque ad extremum se retineri passi sunt, non enim poterant avelli a penu vel penuario quod erat adhuc satis instructum. Doluissent enim si praedam tam opimam vini, frumenti et olei reliquissent. Et quamvis extremum excidium instaret, tamen retinebat illos nescio quae cura penus, unde cum viderent se diutius in loco consistere non posse (o rem ridiculam!) invocant colonias et greges rusticorum et includunt se intra septa domus, jubentque pasci et depasci omnia, vasa vini, cerevisiae elevari, nec prius egredi quam omnia vel praecipua quaeque devorassent. Tam inviti discedebant et relinquebant quae prudens oeconomia potuit ante subduxisse vel in usus egenorum convertisse. Sed quid in perturbatione temporum exigimus prudentiam et oeconomiam ab iis qui in pace vix eam noverant? Turbatus a furore oculus inveteraverat inter inimicos suos et non videbat quid fugiendum quid sequendum: unde praecipitantibus fati abruperunt se partim a loco partim a domo, et forte quidam dubii sensus a Domino, qui parum in spiritualibus exercitati naufragarunt. De quibus procellis quid adhuc dicam nisi illud quod est apud Senecam poetam, ubi quod de instabilitate regnorum ait, videtur optime quadrare in monasteriorum et Ecclesiarum perturbationem: agit autem sic:
- f. 109

Inc.: O regnorum (spiritualis nimirum et pontificii) ¹⁾.
 Expl.: Propriore legit.

f. 109v.

§^{us} 4us.

Residentia Boxtellana prima.

Vix substiterant in restaurata domo Vuchtensi, cum ecce rursus anno 1572 nova procella temporum seu potius secunda animadversio divina super eos irruit. Nam rursus in seditionem et furorem versus populus in viciniis urbis coepit irruere in

¹⁾ Hier volgt een vers van 19 regels.

domum quam prius mutilaverant, ut tandem secundo prorsus prophanarent, quod et fecerunt, unde nostri inde digressi venerunt Buxtellam, erant autem octo numero habebantque jus electionis, cumque vacaret prioratus electus est ab eis in priorem

D. Cornelius van den Kerckhoven

habuitque quinque suffragia inter octo monachos. Habitarunt itaque per annos aliquot in arce hac, sed valde libere, nulla fere servata clausura aut solitudine. Frequentabant maiorem Ecclesiam et in ea celebrabant ibique sepeliebantur. Habitarunt autem hic ut minimum, quantum colligere potui, novem annis donec haereticis obvallantibus arcem et deditionem poscentibus, praesidarii Itali milites, qui se locum contra maximam multitudinem tueri posse diffidebant, ultro dederunt. Quo tempore magna trepidatio sane erat hic in domo, nostris inter augustias redactis cum vix pateret effugium, pons enim obsidebatur a parte anteriori, et vagi palantesque hinc et inde hostes videbantur, unde satius esse rati fugere et vitae suae consulere quam expectare irruptionem, effosso muro a parte culinae commiserunt se fugae, cingulo tenus per aquas transeuntes, atque ita transmisso vallo relictis omnibus, venerunt in Hes¹⁾, statimque deditio et irruptio sequuta est. Hostis victor depraedatus est omnia quae nostri reliquerant, polentam, grana, reliquamque annonam. Bene consuluerant sibi quod calices et utensilia Ecclesiae paulo ante praemiserant. Itaque depulsi suis his sedibus contulerunt sese ad D. pastorem de Hees¹⁾ apud quem per annum plus minus hospitati sunt. Inter haec contigit aliud gravius malum quod ipsi suis oculis conspicere potuerunt. Anno sequidem 1578 cum civitas defecisset a fide Catholica et fidelitate Regi debita, et exercitus Regius obsideret Traiectum, veriti oppidani Sylvaed. ne statim post captam urbem exercitus applicaret huic urbi, convocarunt consilium senatumque belli, in quo tractari coeperunt quid facto opus sit, quid contra exercitum appropinquantem consilii? qua ratione prohiberi vel arceri posset a finibus his? Cumque diu consultasset tandem hoc consilium inter se conflaret ut domum nostram funditus incenderent, ne forte veniant Hispani et tollant locum nostrum et gentem, quod fiet sine dubio si domum illam integram relinquamus; nam erit illis perfacile circumdare vallum et in ea se munire, ac urbem hanc denique

f. 110

¹⁾ Esch.

- f. 110v. arctissima obsidione ex illo loco et undelibet vexare et premere. Hoc fuit conciliabulum et consilium seniorum et Pharisaeorum sed male conceptum, nec non penis adhuc ipso facto expressum et iusso[?]: nam qui se putarunt hoc abolito firmiores contra vim omnem externam futuros, anno qui proxime sequutus est 1579 ipsi cives et domestici Catholici contra consistorianos erexerunt se, et post velitationem ac pugnam caedemque mutua Catholici superiores facti, fidem et Religionem revocarunt et per consequens consilia in melius retulerunt, atque ita domus illa quam sibi velut clavum in oculis et lanceam in lateribus futuram timuerant nec obfuit nec incensa saluti fuit, sed potius dedecoris et furoris civilis postea monumentum. Viderunt itaque nostri ex vicinia sua ardentem domum et locum, sed et hic noster Henricus domesticus vidit, qui tertio post conflagrationem die cum aliis profectus est illuc ut ferramenta quae sub cinere latebant emeret et coacervaret, quod et fideliter praestitit. Congeries maxima cernebatur trabium et lignorum ustulatorum quae flamma partim absumpserat partim intacta reliquerat. Sed illud in primis triste et miserandum fuit spectaculum cum tectum omne subito igne correptum subsidit et locum concussit; nec minus fornix Ecclesiae spectaculo et dolori fuit multis qui voluissent locum et domum et sacellum istud salvum esse. Sed corruit et funditus domus et domus Dei conflagravit sine spe ulla recidivationis in aeternum.
- f. 111 Numquam enim a nobis in aeternum (nec vero fuerat consultum) locus iste restaurabitur, qui tametsi sanctus sit et inculpatus attamen omen habet, qui sicut numquam ultimam manum et perfectionem suam accepit, ita nec accipiet (caverint hoc quorum intererit) vel si quis ullo umquam tempore hoc attentaverit sciat se monitum et intelligat locum esse fatalem. Fuit enim (ut brevem hic anacoephalaeosim faciam) per simoniam instipulatus¹⁾ et usque ad hanc horam saepe convulsus, jactatus, profanatus, quin imo prohibitum est (forte divinitus) opus et quo minus Ecclesia aedificaretur in loco Deus aut casus intervertit. Nam cum necessaria omnia ad novam Ecclesiae fabricam congesta et praeparata essent, subito, increbrescentibus tumultibus, omnia in vicinam Hollandiam translata sunt et ablata ab Haereticis. Quod si posteris nostris nec hoc persuasum fuerit ut a recidivatione seu reaedificatione domus istius abstineant ipsi viderint quam catastrophem operis habi-

¹⁾ Eligius zinspeelt hier op de geschiedenis van den verkoop van het huis door de zusters van Orthen omstreeks 1472.

turi sunt. Et ut adhuc unum verbum illisdem meminerint quis dixerit. Occidit miseros crambe repetita. Interim ut consulatur eorum periculo, iam iam destruitur domus ex toto, ut non remaneat lapis super lapidem, fitque velut Hierusalem terribile nomen, triste sepulchrum et mera pulveris cavia et urna. Quod ut fiat P. Prior instat apud Illustrissimum et ut sacra sacris vel profanis usibus applicari possint dato libello supplice contendit. Nec erit pro postulato difficultas.

Threnus.

f. 111v.

Inc.: Ultimum hoc Musae datae carmen aedi¹⁾.

Expl.: Suscitet omnes.

Anti-threnus.

f. 112

Inc.: Quid dolor fallax, et inanis, umbras²⁾.

Expl.: Et recidivat.

§^{us} 5us.

Praefuit itaque P. Cornelius ab anno 1572 usque ad annum 1594³⁾, quo anno quoque defunctus est et sepultus extra urbis pomoeria in Ghestel in declivia loci ante altare S. Catherinae, recurritque dies anniversarius obitus ipsius ad diem 22 januarii. Requiescat in pace sancta et fidelis anima.

f. 112v.

Anno vero immediate sequente successit illi

P. Arnoldus Havensius 14 prior,

professus domus Lovanii qui licet notissimus sit Ordini et orbi nostro, tamen obiter hic notamus quo die vel anno dederit nomen Societati primum, deinde et Ordini. Hic igitur natus Sylvaeducis dedit nomen Societati anno 1558. Inauguratus est autem sacerdos anno 1563. Cuius verbo et praedicatione Colonia potissimum confirmata fuit in fide Catholica. Quidem post magnam messem et fructum animarum tandem Brugis Flandrorum in publico suggestu in aede S. Donatiani valedicens populo multis movit lachrimas, praesertim cum dixisset se ad Ordinem Cartusiensem decrevisse transmittere. Post aliquot annos solitudinis missus est ad curam domus huius ac

¹⁾ Volgt een vers van 28 regels.

²⁾ Volgt een vers van 24 regels.

³⁾ Dit moet zijn 1589 of 1590, terwijl 1594 zijn sterfjaar is. Zie blz. 151 van deze bijdrage.

f. 113

ipso die S. Benedicti prior renunciatus mox a P. Christiano visitatore confirmatus totis quinque annis vix praefuit, cum ad maius onus per obedientiam vocatus, et per officia varia tractus ad vitae finem venisset. Rogatus a nostris ubi maius onus et pondus diei sensisset in Ordine an in Societate respondit numquam sibi largam patientiae segetem defuisse sed versatum se fuisse varie a Deo inter ornamenta et dedecora in Ordine et Societate, seque satis imo nimis utrimque manes suos passum esse. Deus det, inquit, mihi requiescere et respirare in die miserationis suae.

Sub illo translatus est conventus ex suburbano in Herlair; ubi cum aliquamdiu secure habitassent secuta est depraedatio seu irruptio nocturna militum factiosorum, qui captata occasione praedae, speculatorio navigio nocte concubia et nebulosa applicuerunt ad muros arcis, admotisque scalis ascenderunt non per ostium sed aliunde sicut fures et latrones per murum, moxque primam aulam anteriorem ingressi, quae neglegentia portarii relicta fuerat aperta, penetrarunt usque ad centrum domus. Excitatus strepitu Procurator occurrit et obiecit se illis, sed illi fiducia noctis et solitudine loci freti, certi quod nullus esset, qui posset clamanti opem ferre, coegerunt illum retrocedere, vimque minati, ni faceret, cumque tergiversaretur ictu bombardae submoverunt illum, tumque nullo resistente coeperunt plurima diripere nec immunitas sua profuit Oratorio domus sed illud quoque violenter ingressi pretiosora quaeque cimelia casulas et suppellectilem Domini sustulerunt et inde subdlexerunt sese, redieruntque ad praesidium Gram¹⁾

f. 113v.

Verum furtum istud et immane sacrilegium perperam successit illis; nam Deo iniurias suas persequente conventi de hoc coram legitimis ordinibus coacti sunt praedam tametsi non usque quaque fortassis integram, reddere; nihilque singulare desideratum est de thesauro Ecclesiae. Nihilominus timor et tremor venerunt super bonos patres nostros, coepitque locus intutus illis suspectus esse, tumque consilia fugae vel aperti discessus inter se tractare. Per id tempus aberat P. Arnoldus, agebatque Gandavi; qui cum et litteris et sermone multorum didicisset seriem rei gestae, diligenter expensa re tota animadversisque periculis quibus essent expositi diebus ac noctibus rescripsit actutum ut sine mora vel dilatione ulla transferrent se ad urbem tectumque laremque.

¹⁾ Onleesbaar.

Armaque Amyclaeumque canem, Cressamque pharetram.

... Nec diutius deliberatum fuit, sed in verbo prioris et visitatoris convasatis omnibus transtulerunt se suaque cum totis plaustris onustis ad urbem in locum, qui nunc hodieque noster est. Contigit haec translatio anno 1593. Perstiteruntque deinceps in urbe usque ad annum 1623, quo anno rursus revoluti sumus ad arcem hanc ¹⁾ in residentiam 2^{am} Boxtellanam. Nec nos vero liberi fuimus a tribulatione malorum et dolore, sed arce submoti cedere debuimus praesidiario militi Gubernatoris Sylvaed. donec frumentatio perageretur, qui locum tenuit interim quoadusque supervenit Mansfeldius cum exercitu octo millium armatorum. Praemiserat ille tres cohortes quibus hoc iniunxerat ut arcem circumcingerent et et oppugnarent. Praesidarii licet inferiores essent et impares exercitui non potuerunt tamen induci ut deditionem facerent (erant autem sexaginta viri) sed pontibus et aditibus omnibus praeclusis arma sua, tormentaue minora potabilia (curulia nulla erant) extulerunt extra vallum ad teli iactum et mutati sunt ex opposito hostium. Sequuta est statim oppugnatio ab hora circiter pomeridiana usque ad 4^{am} pomeridianam crepitanibus utrimque bombardis et magno fragore detonantibus. Campanae silere iussae sunt et Ecclesiae clausae. Deo laus, ego quidem eram in tuto sed noster P. Prior Joannes Emmehovius et procurator et domestici reliqui non parum solliciti erant utpote in arce conclusi: Nec vero quicquam remittebat se oppugnatio sed instabant et cadebant utrimque donec certus nuntius venit qui dicerat Mansfeldium adesse cum maioribus tormentis; a quo missus ²⁾ petiit nomine Comitum et Halberstatensis deditionem. Tum egressus P. Prior cum procuratore recta contendit ad Mansfeldium. Reclinaverat ille se iacebatque male vexatus podraga. Nihilominus ad primum ingressum P. Prioris surrexit et humanissime excepit nec umquam tegere se voluit quamdiu cum illo egit. Et quamvis vi doloris collabaretur et vix in pedes se confirmare posset, tamen numquam sedere vel recumbere voluit quoadusque postulatum audivit. Postulatum autem fuit ut praesidiariis liceret cum armis et omni suppellectile sua arce excedere; de reliquo deditionem arcis acciperet etc. Non fuit difficilis ut hoc concederet quin imo iussit illos in procinctu militari per media castra ab equestribus suis salvos et illaesos deduci.

f. 114

f. 114v.

¹⁾ Waar dus Eligius aan zijn Annales heeft gearbeid.

²⁾ Onleesbaar woord.

Sequenti die movit castra, profectique sunt assumpto duce viae ex hoc ipso vico Buxtellae, qui cum eos ad locum deduxisset ad quem tendebat, Dollanus Halberstadt proiecto nummo aureo dimisit illum abs se dixitque: Nempt, ende groet my die grooten pa¹⁾. Haec animi gratia partim ut leniamus nostra mala partim ut ostendamus vicissitudines et inquietudines quas passi sumus, sed iam ad ordinem et seriem narrationis revertamur.

§^{us} 6us.

Michaël Jensema,

decimus quintus prior.

Hoc anno 1595 29 Julij prior ordinatus a capitulo generali venit ad hanc domum, nec ita diu praefuit, qui quia recentis adhuc memoriae est non immoror actibus aut casibus eius recensendis.

f. 115 decimus sextus prior.

Succedit illi P. Antonius van Loo de Zichenis.

decimus septimus

Rursus restitutus est et huic suffectus idem qui s.

P. Michaël Jensema.

decimus octavus

P. Joannes Stelandt.

Hic sicut et superior ipsius antecessor professus ds Lovanii notus est Ordini degitque etiamnum hodieque in domo professionis suae.

decimus nonus

P. Simon Tapperus.

Professus ds Leodii fratrem habuit virum religiosissimum in saeculo, qui de suo aerario quoad frater hic suus vixit eum aluit, noluitque ut quicquam gratis acciperet a domo sua

¹⁾ Onleesbaar woord.

vel ab Ordine, sequutus in hoc dictum illud: melius sive be-
 atius est dare quam accipere.

Perstringimus haec tempora breviter tum quia rem odiosam
 futuram vereor si vel unum minus magisque commendavero,
 vel alium prae alio laudare voluero, nam sic laudasse de-
 traxisse est. Accedit quod avulvus a libris et chartis domus
 et ab hac ipsa domo non habeam copiam nec horam ut omnia
 prosequar. Itaque aliis haec commemoranda relinquo.

vigesimus prior.

f. 115v.

Hic vir hic est, tibi qui praemittit plurima P. Joannes
 van Emmehoven

Augustus Pater qui cum Rectoribus dividet imperium.

Sicut duae tibiae ferreae, quae Rom. Imperium designabant,
 divisae fuerunt et defuerunt in testam et ferrum, ita domus
 haec titulis et nominibus imperialis templi semper augusta
 divisa est hoc anno 1625 sub hoc Priore (Quod foelix faus-
 tumque sit) in Prioratum et Rectoratum emanavitque decretum
 capituli tale:

„Novellae plantationi Antverpiensi praeficimus in Rectorem
 D. Guillelmum prof. et priorem ds Lyrae, propterea a prae-
 fato prioratu absolutus, quem monemus, ut nihil disponat in
 negotiis gravioris momenti sine consilio P. P. Visitorum,
 quibus committimus, ut quam primum certos ei Religiosos
 adiungant, quos ad tanti operis inchoationem et salutarem
 promotionem iudicaverint aptiores.”

Haec igitur esto

ELEMENTATIO 4^a.

f. 116

§^{us} 1us.

Occasio translationis, et quibus auctoribus res coepta est.

Cum sub P. Simone, abhinc decennio¹⁾, status domus
 parum ex voto procederet, et syndicus minus fidelem se pro-
 baret, ac denique domesticus et privatus quisque non optimis
 moribus esset, zelo Dei peritus P. Joannes Emmehovius
 ut mature rebus opem ferret, abdicavit se Prioratu domus

¹⁾ D. Simon Tapper was in 1614 als prior afgetreden.

f. 116v.

Bruxellensis, et hujus curam serio complexus adducta secum selectissimorum Religiosorum colonia, relegatisque omnibus et singulis per capitulum ad alia loca, P. Simone ad Prioratum Brugensem, aliis alio, studuit collapsam domus disciplinam revocare. Habebat autem Reverendissimum urbis Episcopum D. Masi^{um} sibi addictissimum, et in opus Cartusiae reaedificandae vel construendae novae, vel applicandae domus fratrum et seminarii sui simul in idipsum satis propensum, potuitque auspiciis ipsius aliquid fieri nisi mors spes omnes et res ab ipso conceptas succidisset. Nihilominus Priorem spes adhuc permaxima semper alebat obtinendi loci, qui non ineptus futurus erat, aptarique poterat, et ad formam Cartusiae redigi. Erat is, de quo jam diximus domus fratrum, quos vocant Hieronymianorum, cui contiguum erat Rmi Seminarium, uterque locus vastus et voenalis. Sed nescio quo fato nostro id est tergiversante semper providentia divina post frustraneam aliquot annorum expectationem, spes omnis et sollicitudo nostra semper delusa est. Quocumque autem Dei consilio frustratio talis protracta sit, fortassis e re nostra fuit, et vero visum est nobis aliquando propheticum istud dictum a Domino: Multiplicatae sunt infirmitates eorum, postea acceleraverunt. Non congregabo conventicula eorum de sanguinibus (in hac urbe nempe) nec memor ero nominum eorum per labia mea. Junge quod sequitur et dic: Dominus pars haereditatis meae et calicis mei, tu es Domine qui restitues haereditatem meam et Cartusiam Ordini, funes ceciderunt mihi in praeclaris, etenim haereditas mea praeclara est mihi.

f. 117

Enimvero videtur in nos non oblique dictum, quod multiplicatae sint et infirmatae toties ac rejectae preces et libelli supplices nostri quos pro domo et area fratrum obtulimus, ac ideo justa infirmitate id est indignatione commoti potuerimus accelerare discessum, et ab urbe funditus nos abrumpere. Sed et acceleraverunt negotium negotiatores tres non somniculosi, qui velut ex sparteis filis funiculus triplex et ex composito conspirantes non facile dissolventur. Quorum unus et ipse praecipuus hic in cujus nomine vertitur cardo domus nostrae, cum haberet ex distractis et venditis bonis iis quae erant in Gheldria numerosam pecuniam, et ex rara quae in fundo est parsimonia praecipue, nec applicaret, eo quod in omnem fortunam semper intentus expectaret beneplacitum tuum, O Deus, et nutum; speraretque non visurum se mortem, nisi videret a se reaedificatam domum ad quam profecto prompta fuit opus et praesenti pecunia quae nus-

quam et numquam promptior est quam in arca. Sed provinciarum patres nostri, tam longas moras pertaes, strategemate quodam commentoque pio sunt usi, quo perrumperent oerarii ipsius inexorabilia claustra (nam custodiebat et incubabat parto strenue, sicut de hortis Hisperidum fama vel fabula est quod hortorum illorum pomis aureis custodiendis draco perditus et pernox invigilet). Ita fere custodiebat aerarium suum melior aliquanto quaestor, ut ipse de se fateri dignatur, quam foenerator. Itaque passus est pias insidias non uno tempore, nec ab uno homine sed a duobus ab hoc ipso D. Willems Lyrano Priore et D. Convisitatoe D'Outelair Bruxellensi, qui eum eousque distraxerunt, ut usque ad licitandam ac emendam denique decuriam totam domorum in urbe Antverpiensi pertraxerint. Voeniit locus 4000 flor. et amplius. Adjecit autem P. Rector et suam domum pretium quod ex ea vendita conflavit (fuit fere quatuor millium nummum) adjecit huic novae suae molitioni. Cujus diligentia et instantia quotidiana locus non parum accepit ornatum et ornamento speratur urbi futurus, si Deus prosperaverit cursum cogitationum et vitae P. Rectoris. Domine bene prosperare etc. Benedictus omnis qui venit ad hanc domum in nomine Domini. Benediximus illi de domo Domini. Deus Dominus et illuxit nobis. Constituite diem solemnem in condensis frondibus et ramis arborum usque ad cornu altaris ut in eo sacrificium primitivum efferatur Domino. Obtulit quidem primus in loco sacrificii abhinc fere sesqui-anno ¹⁾ P. Emmeckhove, praesentibus et in loco communicantibus D. Losson ²⁾ et aliis non paucis initiatoribus et benefactoribus amicis, sed cum congregaverit vocatos suos in unum Dominus forte celebrius offerretur illi sacrificium, pendente semper et adhuc currente hoc aureo sacri jubilaei anno; solventque vota sua et laudem dicent Domino qui vocati fuerint, in remissionem peccatorum suorum. Quorum nos novissimi, et ego (si superis et superioribus placet) servus nequam vocatus sum, ut aedificem nimirum Syon in sanguinibus, et porro profectus sum, in ipsis feriis S. Joannis Baptistae sicut olim primitivi Patres nostri ad montes Cartusiae, duce et ductore S. Patre nostro S. Brunone. Non habemus talem viae aut vitae ducem, sed tu o puer qui plusquam propheta Altissimi vocaris, praeibis (atque

f. 117v.

f. 118

¹⁾ n.l. in 1626 (Stadsarchief Atwerpen), hs. n° 23385.

²⁾ Antonie Losson, een der weldoeners. (*Verzameling der Graf-en Gedenschriften van de Provincie Antwerpen*), V (Antwerpen 1873), 519.

utinam) ante faciem nostram. Ut sine timore de manu inimicorum nostrorum, qui vias obsident, liberati serviamus Deo soli cum laude et gloria.

Cijns ten behoeve van het St. Andries-altaar te Oss.

door

J. CUNEN.

In de schepenprotocollen van Oss komt een acte voor, waarin de rector en de collator van dit Altaar genoemd worden.

De acte is gedateerd 1 Febr. 1619. Thomas soone Thonis Aertsen Wagemakers geeft over aan „Heer Peeteren Geritzs Verstegehen, als rector van St. Andries-altaar in de kerck van Oss een jaerl. ende erff. Cijns van dartich stuyvers, op zijn huis op Osserschadewijck, tot behoeff van deszelfs altaer”. De cijns kon gelost worden met 25 gld. 10 st.

Volgens een kanteekening van 21 Juni 1627 werd de Cijns „gequeten en gelost door Meriken, wed. Jan Beerten, als cooperesse van donderpant, aen *Iwaen Geris*, als hebbende 't recht van Collatie ende dat doir consent vande biscop, omme, als hij seyde, daermede te coopen ornamenten van, oft tot behoeff van den antaer, blijckende bij sijn quitantie”.

Geschillen over de bediening der parochiekerk van Bakel

door

A. M. FRENKEN, pr.

Zooals men bij Schutjes III blz. 430 leest, werd mr. Antonius Roijmans in 1612 pastoor van Bakel en Deurne en resideerde deze in Deurne tot groot ongenoegen der parochianen van Bakel, wier kerk hij door een vicaris liet bedienen.

In de eerste jaren van Roijmans' pastoraat was Petrus Heyackers zijn vicaris, die echter wegens de karige competentia canonica, welke Roijmans hem uitkeerde, in 1619 de parochie Bakel schijnt verlaten te hebben. Er rezen dan althans over de afwezigheid van den vicaris klachten, zoowel van de parochianen van Bakel als van den Commandeur van Gemert, Hendrik van Holtrop, die aanspraak maakte op het personaat der kerken van Bakel en Deurne.¹⁾ Die van Bakel eischten, dat Pastoor Roijmans in Bakel zou komen wonen, hetgeen hij volgens hun beweren verplicht was wegens het genot der tienden onder Milheeze (toentertijd een gehucht onder Bakel), of wel dat de Commandeur van Gemert, die met de abdij van Echternach de tienden onder Bakel en Deurne bezat, aan den vicaris te Bakel een behoorlijk bestaan zou verschaffen. De Commandeur poogde deze verplichting althans gedeeltelijk van zich af te schuiven op de abdij van Echternach, welke zich dit niet liet welgevalen. Aangaande

¹⁾ Schutjes III 181, '82.

de aldus ontstane geschillen volgen hier enkele stukken, berustende in het archief van het Bossche Bisdom, collectie „Bakel”.

I.

1619 Dec. 4. Verzoekschrift van Hendrik van Holtrop, Commandeur van Gemert, aan Bisschop Zoes om Pastoor Roijmans te gelasten, dat hij in Bakel zal gaan wonen of daar een vicarius zal aanstellen (Origineel).

Eerwerdichste Heere.

Alsoe Uwe Eerwerdicheit bij frisscher memorie wel in-dachtich is, in welcker gestaltenisse die van Bakel aen Uwe Eerw. hebben onlancxt requeste gepresenteert, ten einde dat Heer Antonis Roymans als pastoor van Baeckele volgens syne geloofte soude schuldich syn tot Bakel te coemen resideren, oft anderssints aldair eenen goeden vicarium te stellen, waermede die van Bakel genochsaem mochten gedient werden ende besondere ten regarde dat deselve pastoir alle jaere tot Milheze onder de parochie van Baeckel van wegen sijner pastorye aldair is genietende ende ontfangende de thienden, uuyt welcke oirsaecke — — behalvens sijne geloofte — — deselve pastoor gehouden is tot Baeckel te moeten comen resideren, oft anderssints aldair eenen goeden vicarium te stellen. Begerende oversulcx seer fruntelycken, dat Uwe Eerw. daeraen de goede handt sal gelieven te houden ende den gemelten Heeren Pastoire sulcx te hebben ende te bevelen, dat hij volgens sijne geloofte ende oyck ten opsien van de perceptie der thienden sonder langere vertreck tot Baeckel sal hebben te comen resideren, oft te stellen eenen goeden dienaer.

Dwelck doende sult een sunderlingh goet werck der charitaten doen ende waer ick derselver oock wederom dienst ende fruntschap kan doen, sal t'allen tyde goetwillich bereet wesen, kenne Godt almachtich, Die ick bidde, dat Hem gelieve Uwe Eerw. te houden in lange godtsalige gesontheyt ende voerspoedige regeeringe.

Uuyt Gemert desen III^{en} Decemb. 1619.

Ehrwerdichster Her, Euwer Ehrw. dienstvrindtwillich
Hinrich van Holtrop, Duitz Ordens Com.

II.

De gezamenlijke regenten en kerkmeesters van Deurne en Bakel verzoeken den Commandeur van Gemert om als tiendheffer te willen voorzien in het bestaan van een pastoor te Bakel (ongedateerd origineel).

Aen mijn Eerw. Heer den Commanduer van Gemertt.

Remonstreren die Scepenen, Boergemeesteren ende Kerckmeesteren van Doerne ende Baeckell, hoe dat sy so vor hun als oeck vor de gemeyne naegebueren van den vors. dorpen ende parochiën zelo conscientie niet en hebben muegen laten UEerw., als hem representerende personam personatus van de voirs. parochien ende aldaer hebbende de groote thienden, te remonstreren, hoe dat al is 't so dat die cureyten offt pastoeren der vors. respective parochien uuyte thienden derselver parochien, offt immers degeene, die der vors. personatschap is competerende, moeten worden gegayeert ende onderhouden, ten mynsten vor een somme van penningen van dreyhondert gulden jaerlicx ¹⁾ offt méér, naer advenant van de lasten derselver parochien, volgende den notore Consilium Tridentinum. So est nochtans soo, dat uuyts gebreck van de vors. gagie ende onderhoudt van de vors. pastorie van Baeckel deselve pastoor van Baeckell, bedienende de pastorie van Doerne, onder de gagie offt salaris totte vors. pastorie van Baeckel behoerende, stelt tott Baeckel eenen mercenarium offt vicarium contrarie den vors. Consilium. Sulcx dat den vors. pastoor van Doerne soude moeten verlaten de vors. pastorie van Doerne ende sijne personele residentie moeten nemen in sijne vors. parochie van Baeckel ende souden die van Doerne also syn sonder pastoor, offt soude uuyte vors. thienden worden gegayeert, gelyck UEerw. den vors. vicarium offt mercenarium van Baeckel uuyte vors. thienden d'onderhout is doende. Ende gemerckt UEerw. van allen de gelegenheit der vors. pastoreyen ende hunder gagie offt salaris de beste kennisse is hebbende, als onder hem hebbende allen de documenten, munimenten ende bescheiden der vors. kercken ende hunder pastoreyen, tsamen oeck de gagien totter respective pastoreyen staende, met oeck onder wat last UEerw. die vors. thienden der vors. parochien is occuperende ende gebruyckende, soo en hebben die supplianten met vorgaende eendracht consente niet mogen laten aen UEerw. deese re-

¹⁾ In 1437 werden den persoon van Bakel en Deurne jaarlijks 300 gl. toegekend; Schutjes III 430, 684.

queste te presenteerē, ten einde deselve UEerw. hierinne gelieve te versien ende dat doende de vors. parochie uuyte vors. thiende te versien volgens den vors. Consilium, opdat alsdan deselve twee parochien mochten worden bedient met twee distincte „veri pastores”. Ende so UEerw. daerinne soude comen te difficulteren — — des men verhoept neen — — souden de supplianten uuyt de vors. iverheit van consciētie gehouden moeten sijn daerinne by andere middel te doen versien, des sy niet gern doen en souden, hoepende oyck dat sulcx van geene node en sal syn.

Welcken angemerckt, bidden de vors. supplianten, dat UE. hierinne gelieve te versien ende dat doende die vors. twee respectie parochien uuyte vors. thienden tot onderhout van hennen pastoeren alsulcken bewis ende assignatien te doene, dat deselve parochien goede ende geleerde persoonen mogen crygen ter eere Gots ende tot der ondersaten ende gemeyne ingeseten siē salicheit. Welck doende etc.

III.

1620 Juli 14. Brief van genoemden Commandeur aan Bisschop Zoes, waarin hij ontkent, dat de twee priesters der kerken van Bakel en Deurne geen voldoende bestaan zouden hebben en verzoekt, dat de Bisschop de abdij van Echternach zal bewegen om mede te contribueeren in het onderhoud beider priesters (Origineel ¹⁾).

Eerwerdichste Heere.

Uwe Eerw. brief, gedateert 8^a hujus, is my wel gewoirden. Sal desen alleen dienen voer myne vrientelicke antwoirde op 'tgene dat Uwe Eerw. scrijft, als dat in het voirlēden jaere bevonden is geweest, dat de twee kercken van Baeckel ende Doerne bedient souden sijn geweest by eenen priester met grooten achterdeel van de eere Goidts ende salicheyt van sielen etc., dat 'tselve nyet en geschiet doer mijne schulde, maer wel doer faulte van deselve twee priesters, die sonder ennige billicke redenen comen muyten van dat sy nyet genoch en souden sijn versien van alimentatie, daer nochtans contrarie is blijkende uuyte deductien, in den processe genochsaem gededuceert, dat sij middelen genoch sijn hebbende om eer-

¹⁾ In het stuk is een gat, zoodat wij den tekst ter plaatse niet, of slechts ten deele bij gissing (tusschen vierkante haakjes) kunnen weergeven.

licken te leven. Want den priester tot Doerne hee[ft van den] Duytschen Oirden d'een helft van de thiende t[ot Milhez]e gelegen onder Baeckel, jaerlix [uuytbrengende] XXVIII mudden roggen ende , behalvens de negen gulden van de sm[alle ti]ende. Ende bij soeverre deselve thienden [ten hooch]sten voer alle man woirden verpacht; sou[den n]och jaerlycx veel meer uuytbrengen, [be]halvens de andere renten ende alle de accidentalialia inder kercke van Doerne jaerlix vallende.

Ende aengaende den priester tot Baeckel heeft oock van den Duystchen Oirden een beneficium inder kercke tot Baeckel jaerlix uuytbrengende derthien mudden rogge, behalvens sijne andere beneficium, dat hij is hebbende inder kercke tot Doerne, oyck jaerlix nyet min uuytbrengende; daer beneffens alnoch vier mudden roggen uuyter thiende tot Milheze ende andere renten ende alle de accidentalialia inder kercke van Baeckel jaerlix vallende, die oock nyet cleyn en sijn. Ende soe dan Uwe Eerw. gelieffden hem daerby te voegen ettelycke mudden roggen uuyter thienden van den Heer Abt van Epternaecken, die oock soe wel behoirt te draegen den last van den dienste der kercken als myne thienden sijn doende, souden alsdan deselve priesters oyck genoch hebben om eerlicken te kunnen leven ende behoerden hen daarmede wel gecontenteert te houden; sonder my in de pretense continuatie ¹⁾ oft voiders te beswaeren.

Die van Doerne hebben op huynen date deses met twee goeden mannen aen mij doen versuecken om te moegen comen tot een mindelycke accorde ende dat men het processe soude laeten steecken — — een teecken van dat die twee priesters sich wat beter sullen bedacht hebben — — daerop ick den twee goede mannen voir antwoirdt hebben gegeven, dat ick my daeroppe soude beraeden binnen den tyt van acht daegen ende alsdan te seggen ende te doene, soe den raedt gedraegen sal.

Begerende oversulcx dat Uwe Eerw. gelieven sal de goede handt aen te houden, dat de geestelicke thienden van den Heere Abt van Epternaecken oock mede tot onderhout der priesteren sal hebben te contribuieren seeckere quantiteyt van rogge tot Uwe Eerw. goede discretie, waarmede deselve priesters mochten eens gecontenteert wesen. Dwelcke oock nyet onredelyck en soude wesen midts den Heere Abt oock

¹⁾ Nl. in de jaarlijksche betaling van 140 gl.

pretendeert te syn collator van deselve pastorye, gelyck Uwe Eerw. daeraff de beste kennisse is hebbende ende inder saecke met alle billicheyt veel kan doen. dat men den last alleen nyet op mynen hals en dringe.

Want — — myns bedunckens ende onder correctie — — soude onredelyck wesen, dat ick soude moeten continueren te betaelen de gepretendeerde hondert ende veertich gulden, die eertyts by myne voirsaten noyt en syn betaelt geweest, dan alleen dat ick deselve ex singulari gratia et non ex debito ten regarde van den ouden pastoor, synde geweest een seer oudt man ende een oirdenspriester, een tyt lanck hebbe betaelt, dwelcke daeromme nyet inne consequentie en mach getrocken werden.

Verhoepende dat Uwe Eerw. sal gelieven de goede handt aen te houden, dat het verso[chte] accord[e] in alle billicheyt mochte geschieden [ende dat] de gepretendeerde continuatie van [te betaelen 140 gl.] mochten wordden affgeslaegen uuyt [redenen hiervoeren] verhaelt.

Volgens Uwe Eerw. lesten scrijven aengaende den Heere Commandeur [tot] hebbe denselve seer hertelycken gerecom[mandeerd] Heere Landtcommandeur Heere Commandeur tot Gruytrade logieren, die oock met hem sal Landtcommandeur om syn saecke te¹⁾

Ende waer ick Uwe Eerw. sunst ennigen dienst [ende] vrientschap kan doen, sal t'allen tyde bereet sijn, kenne Godt almechtich, die Uwe Eerw. in lange godtsalige gesontheyt wil gesparen.

Uuyt Gemert desen 14 Julii 1620.

Erwerdichster Her, Euwer Ehrwerden dienstvrindtwilliger
Hinrich van Holtrop, Duitz. Ordens Com.

IV.

Ongedateerde brief van Pierre Richardot, abt van Echternach (1607—1628), aan bisschop Zoes. Tegenover de aanspraken van de commanderij van Gemert in zake het onderhoud van den pastoor van Bakel en Deurne, beroept de abt zich op nog in zijn abdij aanwezige documenten aangaende de parochiekerken van Bakel, Deurne en Gemert en indien de commanderij niet van haar pretenties afziet, zal hij zich

¹⁾ De inhoud van deze alinea heeft blijkbaar niets te maken met den overigen inhoud van den brief.

daartegen in rechte verzetten; zelfs dreigt hij aan de commanderij te zullen ontnemen de rechten, welke zij onder Gemert van de abdij eertijds in leen ontving (origineel).

Monsieur.

C'est chose notoirement assuree, que Ghemert fut primitivement fille ou capelle dependente de sa mère-église paroichiale de Backel et Doerne jusqu'environ l'an 1437; que pour gratifier à l'Ordre Theutonique et leur Commanderie de Juncis ex singulari favore, quem Abbas totusque conventus Epternacensis erga eos gesserunt et indesinenter gerunt, leur avons permis la dismembration et donné la collation perpetuelle de ceste leur nouvelle cure ou paroiche de Ghemert cum fructuum, proventuum et decimarum assignatione omnibusque aliis et singulis exinde sequentis et sequuturis in foedum, sub certo canone per illos relevandum ab Abbate Epternacensi pro tempore existente. Aynsy comme parlent et tesmoignent expressément leurs lettres de recognoissance reposantes encore au jourdhuy icy en originel tant du fief susmentioné qu'aussy de plusieurs aultres, ausquelz se peult adjoucter le personat de Backel et Doeren, fondé sur la principale et meillieur partie de la disme paroichiale, apertenante jadis toute et entièrement comme d'ung cure, de tout temps incorporé à nostre église abbatiale de St. Willibrorde d'Echternach. Pour recognoissance et remerciement de tout quoy les seigneurs commandeurs, non contentz de tant, ont taché d'incorporer le tout, s'usurpant la collation tantost des autels ou chapelles, tantost de la cure mesme de Backel et Doerne, pour laquelle avons deu longuement playder jusqu' à estre enfin maintenuz et remis en nostre ancienne et paysible possession par sentence definitive du Conseil Provincial de Brabant l'an 1566, laquelle non obstante les seigneurs commandeurs n'ont jusqu'ores desistez de leurs mauvais dessings et entreprises, se servant en iceulx de nostre absence et éloignement du lieu et trop de courtoisie ou facilité envers eulx. Car après et non obstant toutes ces difficulteez, consuetum erga eos favorem indesinenter gerentes et ayant encore conféré à leur instance l'administration de la cure de Backel à ung de leurs frères ou devotionez, ilz en ont tiré l'entier revenu comme d'une seconde cure. Et aultres Ghemert à eulx incorporé, contentant l'administrateur ¹⁾ pour toute disme et competence

¹⁾ T. w. den vicarius te Bakel.

canonique de 140 florins Rhenenses ad saccum¹⁾; et estant la cure²⁾ dernièrement vacante, pour se couvertement glisser en possession d'icelle a nostre insceu, ont fait investire le curé moderne en vertu de leur presentation, ce que moy et mes religieulx ayant fortuitemment recognu et fait reformer par aultre nouvelle investiture en vertu de nostre seule presentation abbataiale à l'entier exclusion de la leur. Et eulx n'osant ny ne s'en pouvant aulcunement playndre en justice, tournent leur cholère et vangeance sur et contre le pauvre curé, luy refusant, ou à son chapplain, toute competence deue et accoustumé, mesme des susdictz 140 florins Rhenenses, qu'est en un mot le troubler, debouter et deposseder de son benefice contre tout droit et operarium debita mercede sua defraudare. De quoy je me plains, formelement protestant, aussy bien que le curé, comme de chose qui me touche et nostre monastère autant et plus que luy ny persone d'aultre, soustenant le curé debvoir estre maintenu en sa possession de percevoir, luy ou son chapplain, les susdictz cent et quarante florins Rhenenses jusqu' à meilleur ordonnance du juge ordinaire, comme j'entens estre aussy decreté. Je proteste d'isie et declare en oultre par devant vous, Monsieur comme Evesque et juge ordinaire des biens et difficulteez ecclesiastiques en toute vostre dioecese, que si le seigneur commandeur refuse de promptement satisfaire au susdict decret, ordonnance et maintenu et ne se deport enfin de nous aynsy tousjour susciter nouvelles difficulteez, fourfaisant en ce les fiefz recuz et tenuz de nostre monastère, je les luy defends, arreste et retiens comme à vous meritoirement desvoluz, et particulièrement la cure ou collation de Ghemert, disme et toutz fruitz y appartenantz, ordonnant à noz curé, advocat et procureur d'en faire tenir note et poursuivre les despeches et effectz partout et devant qui appartiendra. Voila, comme et formicae sua bilis inest et ny at sy petit verme de terre, qui ne remue la queue, quant l'on luy marche sus.

Bref, nous ne manquons point, Dieu mercy, de beau et bons document pour bien monster, comme la commanderie Theutonique de Juncis nous est grandement obligé des benefices recuz de nostre monastère, sy comme de la separation de Ghemert jadis chapelle de Backel, de l'erection d'icelle chapelle de Ghemert en paroiche, de la collation perpetuelle

¹⁾ Waarschijnlijk bij den omgang voor rogge.

²⁾ Van Bakel en Deurne.

d'icelle mesme paroiche et troisième partie de la disme, que leur avons laissé en fief avec plusieurs aultres, sans parler du personat, nous reservant toutesfois les novalia et nostre ancienne disme d'illec, les collations de cure et autelz ez eglises unies de Backel et Doerne. Mais quant au fait present de tirer la competence de nostre curé vicaire hors les dismes et biens de leur personat à Backel et Doerne, il n'est ja besoing ny ne se peult alleguer aultre meilleure tiltre que nostre bonne et paysible possession, en laquelle debvons estre maintenez par toute justice. Et en cas de besoing, faire arrester et saisir les dismes et aultres biens dudict personat, à ce affectez, et non ceulx de nostre St. Willibrord, qui en sont tousjours esté libres. Sur quoy finissant me diray pour jamais, Monsieur,

De vostre Seigneurie Rev^{me} très humble serviteur
P. Richardot, abbé d'Echternach.

Op de buitenzijde van den brief staat :

Mitto his junctum Officium S^{mi} Patris archipraesulis nostri Willibrordi, Officium canonicis S^{tae} Mariae Ultrajecti ad Rhenum diu avidaque desideratum, cujus fidelem destinationem rogo commendatam esse Rev^{mae} D(ominationi) V(estrae).

V.

1621 Jan 2. Bisschop Zoes bericht aan den commandeur van Gemert, dat hij hem een priester zendt om de kerk van Bakel tot St. Jansmis te bedienen, en hij hoopt, dat de commandeur met dezen tot een accoord zal komen (origineel).

Edele, ernfeste ende voersichtighe Heere.

Alsoe UweE. qualicken iemant can becoemen om te bedienen de kercke van Bakel, soe het wel vereyscht is tot stichtinghe van de eere Goidts ende zalicheyt van de gemeente, soe heeft mijn goet gedocht, aen UweE. te senden brengher deses, wezende een priester van goet leven ende leringhe. Hij zal tevreden weesen te dienen tot St. Jansmisse, mits dat UweE. hem doet accommoderen by syn pachter om de cost te hebben ende daer byvoughe „*eenen pennick*“, vijftich guldens off wat min off meer, soe ghy met hem sult accorderen, al sonder prejuditie van U recht. Ende soe bevonden wordt, dat UweE. hierin alleen niet gehouden en is, soe sal

ick ordonneren, dat den Abt het zijne deele wederomme gheve. Ick recommandere hartelicken deze zaecke aen UweE., dewelcke in dezen tijt doen zal een werck van groete verdienste bij Godt almachtich, die ick bidde UweE. te verlenen een zalich nieu jaer ende lanck geluckich leven.

Uuyt tsHartogenbosch den 2 Jan. 1621 ¹⁾).

VI.

1621 Jan. 4. Antwoord van den Commandeur op het zoeven meegedeelde schrijven des Bisschops (origineel).

Eerwerdichste Heere.

UweE. brieff, gedateert 2^a hujus, is mij well behandicht. Ende hebbe volgens UweE. begeerte den goeden priester gesonden naer Baeckel om aldair den dienst Goidts te doene ende de gelegentheyt aldair te besichtigen. Ende want deselve priester begeerdt een drie weecken tyt te moegen hebben om syne saecken aldair binnen der stadt van 's-Hertogenbossche te verrichten, en hebbe hem 'tselve nyet kunnen verweygeren. Middelertyt sal ick besorgen, dat op Sondagen ende Heyligendaegen den dienst Goidts inder kercke tot Baeckel sal werden gedaen ende mich oyck consulteren, wat mij inder saecken dienelyck wesen sall. Verhopende dat UweE. oyck de goede handt sal aenhalden ende ordineren, dat den Heere Abt van synentwegen oyck den laste daerin sal helpen draegen nae behoeren. Bedankende UweE. seer hertelicke van syne goede affectie ende waer ick deselve oyck wederom dienst ende vrientdschap kan doen, sal my t'allen tyden bereet vynden. Hiermede desen eyndende, sal UweE. — — neffens myne hertelycke eerbiedenis — — in de protectie des Almoegende bevelen met wenschinge van een gelucksalich nyeuwe jaere ende lanck leven.

Uuyt Gemert desen 4^{en} Januarii 1621.

Ehrwerdichste Her, EuwerEhrw. dienstwillich
Hinrich van Holtrop, Deutz Ordens.

¹⁾ De bisschop schreef dit briefje op een klein stukje papier zonder onderteekening.

VII.

1621 Juli 4. Verzoekschrift der regenten van Bakel aan den Bisschop, waarin zij klagen, dat hun parochiekerk slecht wordt bediend, en verzoeken, dat de Bisschop hun een pastoor of vicarius zal bezorgen, ofwel dat Pastoor Roijmans te Bakel zal komen resideeren (Origineel).

Aaen myn Eerw^{ste} Heere, myn Heer den Biscop
deser stadt van 's-Hertogenbossche.

Verthoenen met alle reverentie de kerckmeesters, schepenen, bourgmeesters ende andere regeerders van Bakel, hoe dat de pastorye van Bakel van allen ouden tyden versien sijnde van enen clamp thienden onder derselver parochie van Bakel gelegen ter plaetschen Milheese, daeraff de Heer Commandeur van Gemert de weerdeel is hebbende, ende de kerck van Doern aldernaest Bakel gelegen, daeraff de kerck van Bakel de moederkercke is, naederhandt mette selve kerck van Bakel geunieert synde in den verstande dat de pastoir van Bakel oeck mede soude moeten bedienen de voers. kerck van Doern voer den salarissen daertoe staende, gelyck dyenvolgende de voergaende pastoers van Doern tot Bakel tot allen tyden hebben gestelt enen viceureyt oft vicarium, gelyck de tegenwoerdige Heer Pastoor van Doern oeck wel heeft gedaen. Waerover ende dat de voers. Kerck van Bakel ende haer parochianen ende ondersaten nyet en syn gediend geweest, over eenigen tyt different geresen synde tuschen denselven ondersaten ende den voers. pastoor van Doerne ende Bakel, heeft deselve tegenwoerdige pastoor, te weten mr. Anthonis Roijmans, den supplianten onder synen obligatie geloeft, dat hij de voers. kerck van Bakel by syn selven soude bedienen, gelyck hy oeck enige dagen wel heeft gedaen, oft anderssins alsulcken seynden, daer de supplianten mede gecontenteert souden syn. Nu eest soe dat dyen nyettegenstaende de voers. diensten ende bedienen van de voers. pastorye, soe doer den voers. Heer Pastoor als oeck anderssins doer 't gebreck van synen vicarium, tot verscheyden reysen al sijn gefaelgieert geweest, hebbende de goede ondersaten op hoope van dat daerin soude worden versien al de patientie genomen, ende alsoo siende dat daerin bij d'een noch d'ander nyet en werde versien, ende besunder oeck dat nu op St. Jan Baptistendach voerleden enige vrouwe, swanger van kynde synde, ter kercke gecoemen synde om te bichten ende ten Eerw. Heyligen Sacrament des Altaers te gaen, ende de leste vicarius verlaten

synde, en is aldaer nyemant geweest, die deselve vrouwe hebbe gehoert oft geadministreert ten Eerw. Heylige Sacrament, sulcx daeraff, midtsgaders van allen den anderen ondiensten ende gebreecken van eenen pastoor groot geclach onder de gemeijn ingesetenen dachelycx wordt gedaen ende geschapen is noch alle dage méér te geschieden, by soeverre by Uwe Eerw. daerin nyet en werde versien. Tot welcken eynde keren hen de supplianten uuyt yeverheyte van conscientie tot UwerEerw., biddende oitmoedelyck dat deselve UweEerw. daerinne gelieve te versien ende dat doende tot dienst van de voers. goede Catholycke ingesetenen terstont te stellen enen geleerden pastoor oft vicarium, die uuyte gagien der voers. thinden oft anderssins, der vors. kercke subject, sal werden geloent, oft dat de voers. pastoor aldair sal coemen resideren, gelyck mijn Eerw. Heere tot aldermeesten oorbaer ende proffijt der vors. ingesetenen bevyn den sal te behoeren. Dwelck doende.

Apostille: Wy committeren Heer Peter Heyackers priester tot het bedienen der pastorie van Bakel, in dese requeste geruert, geduerende 't proces, tusschen den Heere Pastoir van Bakel ende Doerne ter eenre en den Heere Commandeur van Gemert metten synen ter andere syden, voir onse audientie, oft ter tijdt toe dat hierinne anders sal syn geordonneert, met assignatie van hondert ende vertich guldens ende drie mudden jaerlix boven de dagelixe vervallen, gemeynlyck genoempt accidentalia. Actum t' 's-Hertogenbossche den thinden Julii XVI^c een ende twintich.

Ter ordonnantie van SynEerw. mijn Heere den Bisschop
Jo. Bardoul, secr.

VIII.

1622 Juni 23. Provisioneel vonnis van het Bisschoppelijk Gerechtshof, waarbij de Commandeur van Gemert en de Abt van Echternach gehouden worden, jaarlijks uit hun tienden, ieder voor hun deel, een som van 208 gl. te betalen tot supplement der portio canonica van Pastoor Roijmans.

Extract.

Copia.

Anno a nato Domino 1622 feria quinta mensis Junii die 23.
In causa arestationis decimarum ecclesiasticarum ad finem,

ut ex iisdem canonica portio assignari possit, coram Reverendissimo Domino nostro incepta et nobis commissa, in qua vertatur per et inter Dominum Antonium Roijmans presbyterum, pastorem seu vicarium perpetuum ecclesiarum ¹⁾ de Bakel et Dorne Buscoducensis diocesis, necnon scabinos, rectores-magistros fabricae dicti ²⁾ pagi de Dorne, supplicantes et impetrantes ex una, contra Reverendum ac nobilem virum Dominum Henricum Holtrop ³⁾, commendatorem de Gemert, necnon Domicellum Godefridum Absalons ut et tamquam attendatorem seu receptorem decimarum ac bonorum Reverendi Domini Abbatis Epternacensis, iisque nominibus pro arrestatis ⁴⁾ decimis respective intervenientes et opposcentes ex altera ⁵⁾ partibus; —

Visis actis et actitatis dictae causae et presertim libello responsionis ⁶⁾, replicis, duplicis, exhibitionibus, processu communicatorio repetito et exhibito decreto provisionali, testium depositionibus, illisque ac aliis de jure attendendis attentis, Christi nomine invocato pro tribunali sedentes, solumque ⁷⁾ Deum et Justitiam pre oculis habentes, jus dicentes per hanc nostram sententiam, quam in his scriptis ferimus, dicimus, decernimus et declaramus, bene et juste super decimis ecclesiasticis, juxta limites dictarum ecclesiarum de Bakel et Dorne excrescentibus et ad Dominos Abbatem Epternacensem et Commendatorem de Gemert respective spectantibus, positum esse arrestum ⁸⁾ et ex hujusmodi decimis pro ea parte seu portione, quam quisque in illis obtinet, prefato pastori — — qui (in) una dictarum ecclesiarum residere et per se deservire et in altera vicarium previo examine idoneum repertum constituere tenetur — — tam pro sua quam sui vicarii sustentatione assignari debere et assignandum esse supplementum congruae portionis ducentorum et octo florenorum monetae communis, incipiendo a festo Nativitatis S^{ci} Joannis Baptistae anni millesimi sexcentissimi decimi noni et deinceps singulis annis, modiatim in festo Domini Nativitatis et modiatim in festo Nativitatis S^{ci} Joannis Baptistae pro rata earundem deci-

1) Hs. *ecclesiasticarum*.

2) Hs. *dati*.

3) Hs. *Heletrop*.

4) Hs. *attestatis*.

5) Hs. *altiora*.

6) Hs. *responsionibus*.

7) Hs. *solemnumque*.

8) Hs. *attestum*.

marum solvendorum, donec et quousque per ¹⁾ simplicium beneficiorum unionem aut alias dicto pastori de simili supplemento cum effectu provisum fuerit, prout prefato pastori seu vicario perpetuo dictarum ecclesiarum de Bakel et Dorne antedictum supplementum congruae portionis per presentes, ut premittitur ²⁾, assignamus prefatas ³⁾ decimas arrestatas et seu earundem possessores et attendatores in hoc condemnamus, ita tamen ⁴⁾ ut in diminutionem dicti supplementi, ex decimis Domini Commendatoris solvendi, cedat quidquid ante hoc decretum provisionale ⁵⁾ supradicto pastori solutum esse probabitur. Insuper ⁶⁾ predictos intervenientes ⁷⁾ et opponentes in expensas hujus ac etiam Domicellum Godefridum Absalons in expensas contumacis(?) ⁸⁾ processus communicatorii, Dominum Commendatorem in medietatem earundem expensarum supplicanibus et impetrantibus respective condemnantes, altera medietate ex causa compensata et taxatione pretactarum expensarum nobis revervata. Ita decernentes in his scriptis omni meliori modo.

Subscriptum: Hog. Kelders.

1) Hs. *pro*.

2) Hs. *permittitur*.

3) Hs. *prelatas*.

4) In plaats van *ita tamen*, hs. *illatorem*.

5) Hs. *quidquid utpote decreti provisionalis*.

6) In plaats van *insuper*, hs. *et sumus*.

7) Hs. *interventores*.

8) Hs. *contumacales*.

De St. Antoniuskapel te Milheeze

door

A. M. FRENKEN, pr.

Te Milheeze onder Bakel, het oude dorp in Peelland, stond eertijds een St. Antoniuskapel, op wier puinen in 1844 de eerste parochiekerk van Milheeze gebouwd is.

De geschiedschrijvers van het bisdom 's-Hertogenbosch, Coppens en Schutjes, zeggen, dat de oude, voormalige kapel was toegewijd aan den H. Antonius *Abt*. Een hierna te bespreken akte van 19 Mei 1492 vermeldt St. Antonius *Confessor* (Belijder) als den patroon der kapel. Het liturgisch spraakgebruik zou ons hier eerder kunnen doen denken aan St. Antonius van Padua dan aan St. Antonius *Abt*. Toch lijdt het geen twijfel, dat deze laatste, de oudtijds veel-vereerde eremijt, inderdaad de beschermheilige der kapel geweest is.

Vooreerst wordt de H. Antonius *Abt* door den volksmond te Milheeze als de patroon der kapel genoemd. Ook heeft aldaar volgens Th. Scheutjens, den eersten pastoor van Milheeze 1845—'68, vroeger een aloud schuttersgilde van St. Antonius *Abt* bestaan; genoemde pastoor werd bij zijn inleiding ten jare 1845, gelijk hij schrijft, „met trommelslag en vaandel-swier” door het gilde verwelkomd. Dan nog hangt er in de tegenwoordige parochiekerk een klok uit 1486, die aan St. Antonius *Abt* is toegewijd. Eindelijk is er nog een traditie, die verhaalt, dat in de oude kapel eertijds een beeldje van *Abt* Antonius (met het varken) gestaan heeft. Tijdens de Protestantsche overheersching moet dat beeldje bewaard zijn ge-

bleven in een oud huis, dat nog bestaat. Na het betrekken der nieuwe parochiekerk werd het beeldje daarin overgebracht en geplaatst boven den ingang. Later werd het verwijderd en niemand schijnt meer te weten, waar het gebleven is. Coppens en Schutjes hebben dus terecht beweerd, dat de oude kapel was toegewijd aan St. Antonius Abt.

Het weinige, wat die beide schrijvers aangaande de kapel overigens weten te verhalen, kan worden aangevuld met eenige stukken uit het Huisarchief van Helmond (N° 37—39), waaronder een 17^e eeuwse copie van een brief van Jan van Heinsberg, bisschop van Luik, d.d. 10 Sept. 1440, welken men de kerkelijke oprichtingsbulle der kapel mag noemen.

Meerdere jaren vóór de uitgifte dezer bulle was de kapel feitelijk reeds gesticht, want, zooals uit de bulle zelf blijkt, was de Heer van Helmond Jan van Berlaer, die in 1425 stierf, er de stichter van. In de rekeningen van den rentmeester van dezen Jan van Berlaer vindt men een paar uitgaven, welke op de stichting betrekking hebben. In die van 1 Oct. 1423—1 Oct. 1424 lezen wij: „Van enen clede te maken, dat mijn Heer gaf te Milheze in die capell, gegeven 32 boddregher, maken 1 Arnhemsch gulden, 9 boddregher”. En in die van 1 Oct. 1424—1 Oct. 1425: „Peter den glaesmaker in die Kerckstraat ¹⁾ gegeven van mijn Heren wegghen van glasen, die te Milheze staen in die capelle 6 Arnhemsch gulden” ²⁾.

De korte inhoud van bedoelde Latijnsche bisschoppelijke bulle, welke wij meteen in haar geheel zullen mededeelen, is als volgt:

De inwoners van Milheeze gaven in een verzoekschrift aan

¹⁾ Te 's Bosch.

²⁾ De Heeren van Helmond hadden te Bakel, waaronder Milheeze gelegen is, zekeren cijns, die eertijds ontvangen was door den rentmeester der Abdij van Echternach. Ter oorzake van bedoelden cijns placht die rentmeester jaarlijks daags vóór St. Franciscus een maaltijd (het St. Franciscusmaal) den Heer van Helmond aan te bieden. Uit de rekening des rentmeesters van den Heer van Helmond 17 Sept. 1421—17 Sept. '22 blijkt, dat Jan van Berlaer in dat jaar „Ons Vrouwenbeelt te Bakel droech”, vermoedelijk in de Processie, welke aldaar gehouden werd.

den Bisschop te kennen, dat Jan van Berlaer, Heer van Helmond de kapel had doen stichten en haar gebeneficieerd had met eene jaarlijksche erfrente van 10 goudgulden en dat bovendien eenige personen uit Milheezee en omgeving tot derzelver oprichting $4\frac{1}{2}$ vat rogge in jaarlijksche erfpacht vermaakt hadden. De inwoners begeerden, dat de aan te stellen rector wekelijks, maar niet op Zon- en Feestdagen, twee H. Missen zou lezen en zoodikwijls hij een Mis zonder noodzakelijkheid zou verzuimen te celebreeën, aan de H. Geesttafel van Bakel 1 ouden grooten zou betalen; dat aan de kapel een kerkhof zou verbonden worden, waarop alleen in geval van noodzakelijkheid begraven zou worden (wjl buiten noodzakelijkheid de begrafenissen te Bakel zouden blijven geschieden); dat de kapel onder titel van eeuwigdurende beneficie, aan een wereldlijk geestelijke te begeben, opgericht en met het kerkhof geconsacreerd mocht worden en dat het recht van patronaat of voordracht (van den rector der kapel) voor den eersten keer aan den tijdelijken Heer van Helmond en vervolgens ten eeuwigen dage aan den tijdelijken pastoor van Bakel zou toegekend worden. De Bisschop voldoet nu na ingesteld onderzoek aan hun verlangen, de kapel onder titel van eeuwigdurende beneficie oprichtende en toestaande, de kapel en het kerkhof met het altaar der kapel door zijnen Suffragaan te doen consacreeren.

Johannes Dei et Apostolicae Sedes gratia episcopus Leodiensis, universis et singulis presentia visuris, lecturis seu audituris salutem in Domino sempiternam.

Humilibus supplicum votis libenter annuimus illaque favoribus prosequimur oportunis, exhibita siquidem nobis nuper pro parte dilectorum nobis in Christo incolarum loci seu confinii dicti Milheese infra parochiam villae de Bakell nostrae Leodiensis dyocesis petitio continebat, quod generosus quondam Dominus Johannes de Berlaer, miles et dominus temporalis de Helmont pridem, antequam rebus eximeretur humanis, zelo devotionis accensus ad divini cultus augmentum ac suae et progenitorum suorum animarum salutem, in dicto loco seu confinio oratorium seu capellam unam in honorem Dei Omnipotentis, Beataeque Mariae Virginis de et ex bonis ejusdem quondam Domini Johannis construi fecit et edificari et deinde nomine et ad opus erectionis ejusdem capellae in titulum perpetui ecclesiastici beneficii annuum et hereditarium census seu redditum decem florenorum aureorum, monetae et cudis

quondam Wilhelmi Comitis Hollandiae, bonorum et legalium seu valorem eorundem, singulis annis et perpetuis temporibus a tempore consecrationis capellae hujusmodi de et ex omnibus et singulis bonis hereditariis, censalibus, allodialibus et feudabilibus, ad ipsum quondam Dominum Johannem pertinentibus et infra dominium seu parochiam de Helmont sitis, necnon ex integro annuo et hereditario censu suo de Pelandia, per rectorem, qui pro tempore fuit ejusdem capellae, recipiendum et habendum dedit et tradidit et assignavit bona sua hereditaria et alia prenomina pro annuo censu decem florenorum predictorum dictae capellae et ejus pro tempore rectori, ad majorem securitatem eorundem obligando et hypothecando, prout in quodam publico instrumento, manu, signo et subscriptione solitis discreti viri Petri de Platea de Helmont, presbyteri nostrae diocesis et imperialis auctoritate notarii, firmato atque subscripto, et sigillo prefati quondam Domini Johannis militis per appensionem hujusmodi sigilli munito, latius vidimus contineri. Atque similiter nonnullae utriusque sexus personae de confinio et loco prescripto in promotionem futurae erectionis dictae capellae per viam testamenti seu ultimae voluntatis nonnulla vasa siliginis annui et hereditarii redditus ad et supra certa bona seu hereditaria ibidem consistentia, quae ob haec obligarunt, impignorarunt et hypothecarunt, eidem capellae legarunt et reliquerunt in universo et simul ultra decem florenos prescriptos ad quatuor et dimidium modiorum siliginis mensurae localis annui et hereditarii redditus justo calculo ascendentia, de quibus siquidem legatis et relictis nonnullae Patentes existunt Litterae sigillatae. Cupientes ob hoc, quod in dicta capella rector pro tempore singulis septimanis, minime tamen in Dominicis aut festivis diebus, duas Missas de Tempore vel de Beata Virgine aut pro fidelibus defunctis ipsisque fundatoribus juxta devotionem rectoris, cujus conscientiam in hoc onerarunt, dicere tenebitur et obligabitur atque quoties idem rector in celebratione alicujus Missae, sicut premittitur septimatim celebrandae, defectuosus repertus fuerit, causa saltem cessante legitima, toties solvat et solvere habebit Provisoribus Mensae Sancti Spiritus ecclesiae de Bakell antedictae, qui pro tempore erunt, unum grossum antiquum, monetae regis Franciae aut illius verum valorem, ad utilitatem et opus pauperum ejusdem villae de Bakell vere convertendum et distribuendum, quodque ad beneficium hujusmodi nemo presentari poterit aut in illo institui per praefatos in rectorem, nisi fuerit actu presbiter aut saltem in tali aetate constitutus,

quod infra annum proximum a die presentationis, de persona sua factae, ad Sacrum Sacerdotii Ordinem valeat promoveri, utque prefata capella cimiterium unum habeat pro ecclesiastica sepultura et personis dicti loci, itaque in casu necessitatis dumtaxat et non aliàs in ipso cimiterio dictae capellae personae hujusmodi poterunt sepeliri. Quare pro parte incolarum predictorum nobis fuit humiliter supplicatum, quatenus donationem et assignationem ac testamentarias ordinationes personarum pretactarum aliaque omnia et singula supradicta laudare et approbare, dictamque capellam in titulum perpetui ecclesiastici beneficii, clerico seculari conferendum, erigere atque cum cimiterio suo predicto consecrari facere et jus presentandi personam idoneam ad ipsum beneficium hac prima vice domino temporali antedicti domini de Helmont et deinceps perpetuis futuris temporibus, quoties capellam seu beneficium hujusmodi vacare contigerit, jus patronatus et personam idoneam ad hujusmodi beneficium presentandi ¹⁾ rectori seu investito pro tempore antedictae parochialis ecclesiae de Bakel reservare, insuperque super his et aliis oportune providere dignemur.

Nos igitur, — qui Divinum Cultum adaugeri intensis desideriis concupiscimus, quique ex informatione summaria in vim certae nostrae comissionis per venerabilem virum Dominum Petrum Crom, decanum ecclesiae nostrae collegiatae Sancti Joannis Evangelistae in oppido de Buscoducis, super premisis recepta et Nobis sub sigillo ipsius decani transmissa, prelibata bona, dictae capellae ut prefertur donata et relicta pro illius dote et suis oneribus competenter sufficere, ac bona ipsa rite mortificata et dictae capellae appropriata, ipsaque contrapignora ad redditus supratactos annuatim inserere idonea fuisse et esse comperimus, — hujusmodi supplicationibus inclinati, donationes, assignationes ac testamentarias ordinationes personarum pretactarum, de quibus premittitur, et quemque inde secuta, rata et grata habentes, memoratam capellam in titulum perpetui ecclesiastici beneficii clerico seculari conferendi sub modis, forma et conditionibus ante dictis autoritate Nostra ordinaria erigimus et instituimus per Praesentes ac vobis incolis, supplicantibus licentiam, capellam et coemiterium hujusmodi una cum altari ejusdem capellae per nostrum suffraganeum consecrari facere concedimus et imperimus, omnia etiam et singula bona ei donata et relicta su-

¹⁾ Hs. *presentandum*.

pratacta pro dote illi assignantes et appropriantes, ita tamen quod in casu necessitatis dumtaxat dicto coemiterio pro ecclesiastica sepultura uti possitis et nihilominus jus patronatus seu presentandi personam idoneam ad capellam hujusmodi hac prima vice Domino temporali Domini de Helmont et deinceps, quoties eandem capellam perpetuis futuris temporibus quovis modo vacare contigerit, investito et rectori pro tempore predictae ecclesiae parochialis de Baekel autoritate predicta reservamus; in his omnibus ejusdem parochialis ecclesiae de Bakel et illius pro tempore investiti seu rectoris, etiam in casu necessitatis pretactae ecclesiasticae sepulturae, semper salvis.

In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium premissorum sigillum nostrum ad causas presentibus Litteris duximus appendendum sub anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo quadragésimo, mensis Septembris die decima. Erat signatum pro Dmo sigill. Daniel de Zeland. Inferius pendeat sigillum in rubra cera ex duplici cauda par-gamenia.

De 10 goudgulden, waarvan sprake is, werden jaarlijks aan den rector der kapel door de Heeren van Helmond vol-daan. In 1490 hadden ze een waarde van 13 Rijns gulden ¹⁾; van af 1560 werden de 10 Hollandsche gulden met 8 gulden betaald ²⁾.

Uitdrukkelijk wordt in de oprichtingsbulle gezegd, dat het patronaatsrecht, of wel het recht om een rector der kapel voor te dragen, alleen den eersten keer aan den tijdelijken Heer van Helmond, doch daarna voortaan ten eeuwigen dage aan den tijdelijken pastoor der parochie Bakel toekwam. Toch werd dat recht ook later nog door den tijdelijken Heer van Helmond uitgeoefend, want bij akte van 19 Mei 1492 wordt na den dood van den rector Johannes Sluyter de pries-ter Jan Venmans — vertegenwoordigd in den persoon van den clericus Henricus Heze — op voordracht van Jan van Cortenbach, Heer van Helmond, tot rector der kapel aan-gesteld. De oorspronkelijke akte (perkament) luidt als volgt:

¹⁾ Krom en Sassen, *Oorkonden betreffende Helmond*, blz. 222.

²⁾ Rekeningen der rentmeesters van de Heeren van Helmond.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL
VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. XVI AFLEV. 2, JULI 1939

Ferdinand H. J. van den Gerenbeemt

Fabrikant van Kerkearsen,

Holleveranciers van
Z.N.Paus Benedictus XV

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

's-Hertogenbosch,

Hinthamerinde 53

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Mgr. Dr. TH. GOOSSENS

Het Arme Brabant

Prijs f 0.70

Het Keerpunt van Brabant, 1 Maart 1796

Prijs f 0.70

Onontgonnen Brabant

Prijs f 0.70

Firma G. Borrenbergen

Telefoon 3634

EINDHOVEN

Wasbleekerij en Kaarsenfabriek

Boekhandel W. BERGMANS
MARKT, 35 — TILBURG

Groote sorteering lectuur
op elk gebied

Zichtzending en prijsopgaaf zonder verplichting

Vacant

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
DEKKER & v. d. VEGT N.V.
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT
 Verzendt op aanvraag gratis
Catalogen.
Koopt oude Boeken.

Vacant

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

De Sint Janskerk te 's-Hertogenbosch, Nieuwe Geschiedenis door Jan Mosmans, archivaris van de Kathedrale Basiliek van St. Jan; 550 blz. met 400 illustr. In artistieken prachtband f 17.50

Wegwijzers voor Bezoekers der St. Janskerk te 's-Hertogenbosch met 12 platen en 2 plattegronden, door Jan Mosmans f 0.50

Handboek der Kerkgeschiedenis, door P. Goorts, Rector der Bissch. Kweek-school 's Bosch. 4e druk; in linnen band f 3.50

Beknopte Handleiding der Liturgie, door P. Goorts Rector Bissch. Kweek-school, 14e druk, geïllustr., ingen. f 0.60

Bijbelsche Geschiedenis voor school, patronaat en huisgezin, groote geïll. uitgave door H. H. Stroy, leeraar. Eerste deel Oude Testament ingenaaid f 0.90

Tweede deel Nieuwe Testament ingenaaid f 1.10

Compleet in één linnen prachtband f 2.75

Beknopt overzicht der Bijbelsche Geschiedenis, door P. Goorts, Rector Biss. Kweek-school, tweede druk, ingenaaid f 0.75

Officia assistentium in Missa Sollemni Pontificali nec non in Missa de Re-que Pontificata, celebratis in throno, ordinalim proposita cura Ph. M. van den Heuvel, olim in Sem. Busc. S. Lit. Prof., ingenaaid f 2.—

Formularium Precum in functionibus sacris, ad usum cleri Buscoducensis. Op prima Hollandsch papier, in linnen band f 1.10

Franciscus Sonnius in de Pamfletten, bijdragen tot zijne biografie door Dr. Th. Goossens; ingenaaid f 1.75

Kerkelijke voorschriften over het Altaar, door A. Vincent, Rector, ingen. f 0.20

Verkrijgbaar in den Boekhandel en bij den uitgever

G. MOSMANS ZOON, 'S-HERTOGENBOSCH

Uitgever van den H. Stoel

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL

OPGERICHT 1848

TILBURG

INTÉRESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER & DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

PROPRIÉTAIRE DE LA RÉCOLTE ENTIÈRE 1928 ET
1929 DU **DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

**DEEL XVI
AFLEVERING 3**

DECEMBER 1939

INHOUD:

Koning Lodewijk Napoleon en Mgr. J. B. R. baron van Velde de Melroy, door M. v. d. Ven . . .	blz. 235
Huybert Matheus Claessen, pastoor te Megen in 1561, door J. Cunen	blz. 240
Documenten betreffende het Plebaanschap van Joannes van Kessel, door F. van Hoeck, S. J. . . .	blz. 241
Het Schetsenboek van Hendrik Verhees († 23 April 1813), door P. Drs. Gerlach, O.M. Cap. . . .	blz. 266
Ravenstein en Megen onder den Bisschop van Luik, 1805, door J. Kleijntjens S. J.	blz. 282
Aanvullingen op Schutjes' Geschiedenis van het Bisd. om Den Bosch, door J. Cunen	blz. 285
De onderhandelingen van B. van Kessel en J. Moors met de Staten-Generaal over de retorsieën, 1637—1639, door A. M. Frenken, pr.	blz. 286
Register van Personen	blz. 324
Register van Plaatsnamen	blz. 335
Register van Zaken	blz. 340

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een tweede aflevering van een deel zal over het bedrag van het geheele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg; Bosscheweg 339, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg, Bosscheweg 339, Postgirorekening n. 50174.

Archidiaconus Campinae in ecclesia Leodicensi universis et singulis presbyteris, clericis et notariis publicis nobis subditis salutem in Domino.

Cum nobilis vir Johannes de Cortenbach, Dominus temporalis de Helmont, disserens collationem seu jus presentandi rectorem ad capellam perpetuam Sancti Anthonii Confessoris, sitam infra parochiam de Bakel ad locum dictum Milheze Leodicensis Diocesis et Nostri Archidiaconatus, ad eum, dum vacat seu rectore carere dinoscitur, ratione juris patronatus laycalis castri et dominii de Helmont, pleno jure spectare et pertinere ¹⁾, vacantem ad presens per mortem et liberam resignationem quondam Domini Johannis Sluyter presbyteris, ultimi rectoris sive possessoris ejusdem, extra Romanam Curiam et in his partibus defuncti, honorabilem virum Dominum et Magistrum Johannem Venmans, presbyterum dictae Leodicensis Dyocesis et nostri Archidiaconatus, tanquam habilem et idoneum ad hujusmodi capellam obtinendum nobis litteratorie in Dei nomine presentaverit cum ea supplicatione, quatenus eundem Dominum et Magistrum Johannem, presbyterum praesentatum, ad dictam capellam admittere et rectorem in eadem instituere vellemus et dignaremur, adhibitis solemnitatibus in talibus adhiberi solitis et consuetis, — Nosque volentes unicuique jus suum in premissis conservare illesum, ut tenemur, unam super premissis auctoritate nostra quodam die Dominico vel festivo in facie antedictae ecclesiae de Bakel hora Summae Missae, populo inubi ad audienda Divina congregato, fieri fecerimus proclamationem solempnem, aliis duabus, quoque fieri solitis, quas dicto Domino et Magistro Johanni presentato ex gratia remisimus speciali, pretermisissis, ceterisque aliis in hac parte necessariis requisitis et oportunis per Nos rite dictis, suprænominatum Dominum et Magistrum Johannem, presentatum in personam Henrici Heze clerici, sui procuratoris legitimi, ab eodem legitime constituti, de cujus presentationis mandato Nobis legitimis fecit constare documentis, recepto prius per Nos ab eodem Henrico Heze, quosupra nomine procuratore, et ab eo ob hoc solempniter coram Nobis prestito debito et solito, in ea parte prestari consueto, juramento, in et ad supratactam capellam Sancti Anthonii confessoris, modo premissis seu alias qualitercumque vacantem, admiserimus et rectorem in illa cum suis juribus et pertinentiis universis cum plenitudine Juris Canonici Presentium per tradi-

¹⁾ De aartsdiaken zegt niet, dat Jan van Cortenbach *beweets* het patronaatsrecht te bezitten, doch alleen dat hij zulks *beweerde* of *betoogde* (*disserens*).

tionem Litterarum instituerimus. Hinc est, quod Nos vobis omnibus et singulis supradictis in virtute Sanctae Obedientiae districte precipiendo mandamus, quatenus antetactam ecclesiam parochialem de Bakel, ac alibi ubi propter hoc fuerit accedendum, eapropter accedendo et intrando sepefatum Dominum et Magistrum Johannem principalem, seu ejus procuratorem legitimum pro eo et ejus nomine, in et ad corporalem, realem et actuaalem possessionem antedictae capellae Sancti Anthonii confessoris suorumque jurium et pertinentium universorum auctoritate nostra ponatis et inducatis, calicem, missale, libros et alia ipsius capellae ornamenta eidem in signum verae et legitimae possessionis hujusmodi tradendo et deliberando atque memorato Domino et Magistro Johanni principali, seu ejus legitimo procuratori pro eo et nulli alteri, de fructibus, redditibus, juribus, provenis ¹⁾, emolumentis et obventionibus universis antedictae capellae, quantum in vobis est, respondeatis ac ab aliis plenarie et integre responderi faciatis publice et procuretis temporibus et locis ad hoc aptis. In quorum praemissorum veritatis testimonium sigillum majus Curiae Nostrae Archidiaconalis presentibus Litteris duximus appendendum sub anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo, mensis Maii die decimanona. ²⁾

Op 1 Juni van datzelfde jaar omtrent 1 uur werd Jan Venmans in de kapel te Milheeze door den priester en notaris Gerardus Hospitis in 't bezit der kapel gesteld onder overgave van kelk, missaal en andere altaarornamenten, terwijl als getuigen tegenwoordig waren de priesters Zander Alardi en Johannes Mijs en de leek Johannes Alardi ³⁾.

Het kan ons geenszins verwonderen, dat de aanstelling van Jan Venmans, wederrechtelijk voorgedragen door den tijdelijken Heer van Helmond, verzet uitlokte. Geen enkel bewijs echter, dat dit verzet uitging van den tijdelijken pastoor van Bakel, wien het recht van voordracht volgens de stichtingsbulle van het beneficium toekwam. Alleen weten wij, dat de priester Adrianus Petri contra Jan Venmans op het be-

¹⁾ Afsgekort staat er *proven*, eene verlatijnsching van het Middelnederlandsche *provenen*.

²⁾ De onderteekening van het stuk is niet duidelijk.

³⁾ Blijkens authentieke akte, in dorso van bovenstaand stuk door genoemden Gerardus Hospitis opgesteld.

neficie aanspraak maakte en het bezit daarvan trachtte te verkrijgen van den Paus ¹⁾).

Tegen de aanspraak zijns mededingers wendde Jan Venmans zich tot den Raad van Brabant en wist van dezen 3 Aug. 1492 navolgend Mandement van Maintenu te verkrijgen:

Maximiliaan by der gratiën Goids Roomsch Coninck, altijt vermeerdere des Rijcs van Hongeriën, van Dalmaciën, van Croachiën etc. ende Philips by derselver gratiën Eertshertogen van Oisterycke, Hertogen van Bourgouignen, van Lothrijck, van Brabant, van Lymborch, van Luxenborch ende van Geldere, Greven van Vlaenderen, van Tyrolle, van Artois, van Bourgouignen, Palatinen van Henegouwe, van Hollant, van Zeellant, van Namen ende van Zuytphen, Mercgreven des Heilichs Rijcks, Heeren van Vrieslant, van Salms ende van Mechelen, den yersten van onsen geswoirnen boden, geordineert om t'exploiteren in onsen voerscr. Lande van Brabant, oft anderen ons Officier desselfs ons lants, dien dit aengaen sal mogen, hierop versocht, saluyt.

Wy hebben ontfangen de oetmoedige supplicatie van onsen geminden Heeren Jan Venman priester, inhoudende, hoe al eest soe, dat die Heeren van Helmont, in tyden zijnde, yerste fundateurs ende daertoe collateurs zijn geweest, gelijk zij alnoch zijn, van der capellen van Milheze, onder die parochie van Bakel in Brabant gelegen, als zij gevaceert heeft ende het, zoe dat dien achtervolgende dien, de voerscr. capelle lest-werven in Merte gevaceert zijnde, die Heer van Helmont gebruyckende zijns rechts dieselve capelle gegeven ende daertoe gefondeert heeft den voerscr. Suppliant, waeraf dieselve Suppliant geweest heeft ende alnoch is in rastelycker ende vrede-lycker possessiën ten aensiene ende gedoegene van eenen-yegelycken. Ende al eest soe, dat die voerscr. Suppliant geweest heeft ende alnoch is in zijnder possessiën, ende dat nyemande en betaempt noch geoirlooft en is, hem ennigen hinder noch stoot daerinne te makene, desen nochtans nyet tegenstaende, soe heeft hem gevanteert een geheeten Adrianus Petri, wonende in den Hove van Romen, te impetrerene van den Paus die voerscr. capelle, ende beducht hem dieselve suppliant alrede, dat hij die geimpetreert heeft ende hem

¹⁾ In dien tijd hadden de Pausen zich het begevingsrecht voorbehouden van allerlei beneficiën, ingeval deze in bepaalde maanden des jaars vacant kwamen.

mitsdien turbele ende belet sal willen doen in de voerscr. zijne possessie, dwelcke commen zoude tot zijnen grooten achterdeele, scaden enne ongenuchten, Ons daeromme oetmoedilyc biddende om Onse behoirlycke provisie in materiën van maintainuen. — Waeromme soe eest, dat Wij desen aengesien U ontbieden ende bevelen, dat, soeverre U blycke van der voerscr. possessiën soe vele dats genoegh zy, ghy in dien gevalle, geroepen den voerscr. Adriaene ende alle andere, die daeromme behoeren geroepen te zijne, van Onsen wegen houdt ende mainteneert den voerscr. Suppliant in deselve zijne possessie van zijnre voerscr. capellen metten vruchten ende emolumenten vandien. Doende voitrs bevel denselven Adriaene ende allen anderen, dien 't van noode wesen zal, dat zij denselven suppliant in de voerscr. zijne possessie egheen ongebruyck, turbel oft belet meer en doen oft en doen doen, latende denselven suppliant dier capellen metten voerscr. vruchten ende emolumenten daartoe behorende peyselyc ende vredelyc gebruycken, bedwingende daertoe mit oic alle beletten, contrarie der voerscr. possessiën gedaen oft te doene, af te doene by ende mit allen manieren van bedwange daertoe dienende. Ende in gevalle van opposicien, weygeringe oft vertrecke, den suppliant in de voerscr. sijne possessie soe verre U blycke alsover gehouden ende gemainteneert, ende alle beletten afgedaen ende gerepareert zijnde; ummers totter tyt toe, partijen gehoort, anders daerop geordineert zij, daeght de opponenten, weygerende oft vertreckende, te compareren ende te commen toenen sekeren dage voer Onsen lieven ende getruwen Ridderen Heeren Janne, Heere van Honthem, van Huldenberge etc., Onse Cancellier, ende andere lude van Onsen Raide geordineert in Onsen Lande van Brabant, om aldaer de redenen henner voerscr. opposiciën, weygeringe oft vertreck in desen op te doene ende te vercleeren, den voerscr. suppliant t'antwerdene op 't gheene des voerscr. is ende voitrs te procederen zoe behoiren sal, certificerende ten voerscr. dage Onsen voerscr. Cancellier ende Raetsluden 't geene des al hierinne sult hebben gedaen, denwelcken Wij bevelen ende committeren, dat zij, partijen gehoort, goet cort ende onvertogen recht doen; ende want de voerscr. Adriaene buyten dese Onse Lande van Brabant woenachtich is, soe hebben Wij alsulcken exploit, als aen zijne vrienden oft magen binnen desen Lande wonende gedaen zal wordden, geauctorizeert met desen, behoudelyck sulcken interval van tyde dat 't zelve exploit t'zijnre

kennesse comen moge, want ons alcoe gelieft. Gegeven in Onse stat van Antwerpen opten derden dach Augusti in 't jaer Ons Heeren duysent vierhondert twee ende negentich ende van den Rycken van ons Coninck des Roomssche 't sevenste ende van Hongeren tweeste.

By den Coninck tot Uwer relaciën. ¹⁾

In de z.g. relatie, welke aan het Mandement is vastgehecht, verklaart de gerechtsbode of deurwaarder, dat hij zich 20 Oct. 1492 begeven heeft naar Bakel in de kapel van Milheeze en dat hij aldaar den Heer Jan Venmans

„naedien mij gebleken is van sijnre vredelijke possessien der cappellen voerscr., alsoe veel dat des genoch is, ghemainteneert (heeft) in dieselve sijnre possessie ende bevolen, denselven gheen ongebruick, turbel off belet te doen ofte doen doen, in presentien van veel gueden mannen, daer die Persoen der parochikerken voerscr. metten cappellaen tegenwoordich waren. Ende alsoe Adriaen Pouwelssen ²⁾, daervoer Heer Jan voerscr. beducht is, hem belet te willen doen in sijnre possessien voerscr., wonachtich is tot Romen ende aldaer nyemant en was, die hem partij maken woude van Adriaens wegen voerscr., soe ben ic getogen opten selven dach ende voert des derden daechs daernaes tot synen vrienden, namentlic aen enen geheiten Heer Adriaen van der Donck, die een outoem is van Adriaen voerscr., wonende in de stadt van Den Bosch, ende heb hem van desen intymacie gedaen ende bevolen, den voerscr. Adriaen sijnen neve die kennisse te doen ofte doen doen, Heren Jannen voerscr. te laten in sijnre possessien ende mijnen Joncker van Helmont te laten bliven by sijnre ghiften, daer hij ende sijn voersetten altijd in geweest sijn, daerop hij geantwort heeft, dat hij 't sijnen neve voerscr. overscriven soude ende laten weten als hij eerst conde, mer en woude hem des gheen partij maken; ende aldus heb ic den voerscr. Adriaen dach betekent ten eersten recht-dage, naedien XIII weken overleden sullen sijn. Ende ben voert getogen ten huuse der moeder van Adriaen voerscr. ende hebbe hoer ende horen kynderen dieselve intymacy gedaen alsvoer ende oic bevolen, den voerscr. Adriaen die weet te doen ofte doen [doen] ende den voerscr. Adriaen

¹⁾ De onderteekening is onduidelijk.

²⁾ Adriaen Peterssen werd waarschijnlijk ook Adriaen Pauwelssen geheeten.

dach besceyden alsover; ende diergelyken aen Gijsbrechten, gerechte oem van Adriaen voerscr.

Wij vernemen niet, op welke wijze het geschil is opgelost geworden.

Omstreeks dienzelfden tijd maakten Johannes Hoefnagel en zijne vrouw Christina, dochter van wijlen Johannes Biermans, een jaarlijksche erfpacht van twee mudden rogge aan de kapelmeesters of provisorsen der kapel te Milheeze (alsdan de kapel van St. Sebastiaan en St. Antonius geheeten) en wel ten behoeve eener wekelijksche Mis in die kapel onder voorwaarde, dat als haar rector daarin niet zoude bewilligen, de kapelmeesters die Mis zouden laten doen in de kerk van Bakel of elders naar hun believen ¹⁾).

In de registers der kerkvisitaties van het bisdom Luik staat de St. Antoniuskapel van Milheeze ingeschreven als hebbende wekelijks drie Missen met een inkomen van zes mud tarwe. ²⁾ Navolgende rectoren worden in diezelfde registers vermeld:

Gerardus Celen 1441—'45 ³⁾; Arnoldus Leonardi 1445; Goeswien Celen 1459—'60, die niet resideerde; Johannes Sluyters 1463—'87, niet resideerend; mr. Johannes Venmans 1497—1502 ⁴⁾; Johannes de Eynatten 1536—'37, student te Leuven; Henricus de Eynatten 1556—'66, die niet resideerde. ⁵⁾

Verder worden in de rekeningen van de rentmeesters der Heeren van Helmond nog als rectoren vermeld:

Goerd Peterssen (Goyard Peterssoen) 1 Oct. 1576—Licht-

¹⁾ De akte hiervan opgemaakt door den hiervoren reeds vermelden priester-notaris Gerardus Hospitis (in 1495 vicarius perpetuus in de parochiekerk van Aarle) in tegenwoordigheid van Godefridus van Aemstel, priester en officiant in de kerk van Bakel, en van Rodolphus Haeck, clericus en matricularius in diezelfde kerk, is vervat (slechts voor een gedeelte) in het Protocol van genoemden Notaris, dat loopt over de jaren 1490—1497 (Rijksarchief 's Bosch, Notarieele Archieven van Helmond, N° 427).

²⁾ Mededeeling van Pastoor G. C. A. Juten.

³⁾ Tijdens zijn afwezigheid werd de kapel bediend door Marselius de Pomerio (van den Boogaart).

⁴⁾ Hij woonde te Helmond, waar hij rector was van het St. Catharina-altaar en stichter van het altaar der H. Drieuldigheid; B. B. IX 237, 251, 252.

⁵⁾ In 1556 werd de kapel bediend door diens plaatsvervanger Johannes Deckers.

mis 1587 ¹⁾); Everardus de Loen; en Pauwels Marcelis Proemen 1602—1634 ²⁾). Van 1602 tot 1610 bediende deze laatste de kapel vermoedelijk als plaatsvervanger. Reeds over het jaar 1602 ontving hij immers als kapelaan der kapel te Milheeze de jaarlijksche erfrente (8 gl.) van den Heer van Helmond en eerst op 16 Sept. 1610 werd hij door den aartsdiaken Antonius Bruyninx tot rector der kapel aangesteld. ³⁾

De laatste rector, dien wij vermeld vonden, was Gerard Horckmans. Vermoedelijk heeft deze wegens de vervolging der priesters langen tijd geen dienst in de kapel kunnen doen, want over de vier jaren 1644—1647 werden de jaarlijksche 8 gl. van den Heer van Helmond ineens, zijnde 32 gl., betaald niet aan den rector, doch aan de kapelmeesters te Milheeze, met name Marten Peters en Joost Peters. ⁴⁾ Bedoelde erfrente, vervallen in het jaar 1648, wordt in de rentmeestersrekening uit dien tijd vermeld als uitgegeven aan rector Gerard Horckmans, doch in margine staat alsdan aange teekend: „Deze post is betaelt aen Pieter son ⁵⁾ ende wordt niet aengenomen als staende tot laste van de Douarière” (de Vrouwe van Helmond) ⁶⁾.

* * *

Na den vrede van Munster in 1648 werd de kapel voor

¹⁾ Hij woonde te Helmond, waar hij het St. Catharina-altaar bediende; B. B. IX 238.

²⁾ Bij Schutjes V blz. 108 wordt deze rector Paulus Marcelii Sprongen geheeten.

³⁾ Op verzoek van Alexander van Cortenbach, heer van Helmond, waaruit wij besluiten, dat de Heeren van Helmond het recht van presentatie nog altijd hadden blijven uitoefenen.

⁴⁾ Als kerk- of kapelmeesters der St. Antoniskapel te Milheeze worden nog genoemd op 4 Juni 1569 Jan Janszn van den Waesberch en Dirk Peter Hoebrechtszn, en op 4 Maart 1592 Gerard Lucas (Rijksarch. 's Bosch, Protocol v. Helmond, N° 238 f° 31v en N° 242 akte 4 Maart 1592).

⁵⁾ Johannes Pieter son, rentmeester der geestelijke goederen in Peelland.

⁶⁾ Onder de geestelijke renten of cijzen, welke de Heerlijkheid Helmond jaarlijks schuldig was en Alexander van Cortenbach, Heer van Helmond, ten jare 1648 ingevolge het plakaat der Hoogmogenden liet overbrengen, was er eene van 8 gl., welke de Heerlijkheid gold aan den rector der St. Antoniskapel te Milheeze „van fundatie ende dotatie-weghen”.

de uitoefening van den Katholieken godsdienst gesloten en werden hare goederen door het Land aangeslagen.

Volgens een lijstje, waarschijnlijk in 1658 of kort daarna opgemaakt door den Helmondschen substituut-secretaris Geerloff Suyckers, behoorden aan het beneficie (of de beneficiën) der kapel te Milheeze navolgende goederen:

Een oud huisje en een stukje land, groot omtrent 2 lopensen, 29 roeden; een akker aan den Peelkant, genaamd het Saerdelant, groot $1\frac{1}{2}$ lopense, 5 roeden; een vervallen huis met een stukje land, groot 3 lopensen, 10 roeden; een akker, genaamd den Moolenstreep, groot 34 roeden; de Breemakker, groot 3 lopensen, 29 roeden; een akker, genaamd den Kievitsbraeck, gelegen aan den kleinen Branckert; een akker, gelegen aan het einde van den Bucken; de groote St. Antonisakker achter Milheeze, groot 3 lopensen, 8 roeden; een akker, genaamd den Veneyck, groot 2 lopensen, 40 roeden en een stuk hooiland, gelegen in De Hage onder Helmond, groot omtrent 1 lopense.

De jaarlijksche opbrengsten van beneficie en goederen werden van dezen tijd af voor één derde deel gebeurd door het Land en voor twee derde deelen uitgekeerd aan personen (studenten) van den Gereformeerden godsdienst, wien het z. g. beneficie der kapel, alstoen ook wel beurs genoemd, door den tijdelijken Heer van Helmond onder goedkeuring der Hoogmogenden begeben werd.

Op 19 Dec. 1675 werd het beneficie of „de beurse” door den Heer van Helmond begeben aan Johannes Vermeer; 28 Maart 1680 aan Elias Surmont, zoon van Stas Surmont en Catharina Goutappel, voor 6 jaren (later 8 jaren) en 26 Jan. 1692 aan Joan t’Hooft, zoon van Cornelis t’Hooft, advocaat en schepen te 's Bosch, voor 6 jaren. Op 21 Nov. 1695 werd bedoelde beurs of beneficie „genaempt de Capelle van Milheeze” door den Heer van Helmont „anticipative-lyck” toegekend aan Jan Francois de Caesteker, zoon van Louis de Caesteker (drossaard te Deurne) en Margaretha van Broeckhuysen „beyde echteluyden van de ware Gerefor-

meerde Religie" voor 6 jaren, te beginnen in het jaar 1699. ¹⁾ Vervolgens werd de „beurs" geconferceerd 9 Jan. 1705 aan den student Albertus van Winteroy, zoon van Hendrik van Winteroy en Anna Eleonora van Brakel (welke collatie 17 Oct. d. a. v. door de Hoogmogenden werd goedgekeurd); op 16 Nov. 1715 aan den student Carolus van Rijk, zoon van Hendrik van Rijk en diens weduwe Maria van Winteroy, en 3 Sept. 1732 aan Louis François Krayenhoff ²⁾. Telkens wordt vermeld, dat de beurs aan genoemde studenten gegeven werd tot volbrenging hunner studiën. Volgens Coppens bedroegen de opbrengsten in het jaar 1800, toen genoten door Isaak van Beusekom ³⁾, 76 gld. 16 st., 12 penningen. ⁴⁾

* *
* *

Na het jaar 1648 geraakte de St. Antonis-kapel te Milheeze in verval, wat trouwens met alle kerken en kapellen in de Meierij over het algemeen het geval was. Zoo legden een paar personen ten verzoeke van Robbert de Bever, grondheer van Milheeze, voor de schepenen dier plaats op 23 Sept. 1653 eene beëdigde verklaring af, dat de kapel te Milheeze noodzakelijk dient gerepareerd te worden, dat „het gereetschap van de clocke begint te vergaen" en dat het uurwerk tengevolge van het gedurig stilstaan versleten is.

Daar de kapel niet meer voor den Katholieken godsdienst gebruikt mocht worden en ook de Gereformeerde godsdienst er hoogswaarschijnlijk niet of bijna niet in uitgeoefend werd bij gebrek aan Gereformeerde kerkgangers, zal van de noodzakelijke reparatiën wel niet veel terecht gekomen zijn.

¹⁾ Het jeugdig studentje was 14 Jan. 1691 te Helmond gedoopt.

²⁾ Huisarchief van Helmond N° 120 f° 14.

³⁾ De *Nieuwe Catal. der Oork. en Handschr. v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N.-Br., Eerste Supplement* N° 813^a vermeldt een brief van eenen Van Beusekom, d.d. 22 Febr. 1741, waarbij hij aan den rentmeester van den Heer van Helmond verzoekt, bij dezen zijnen invloed aan te wenden om zijnen jongsten broeder Isaack van Beusekom, zoon van Jacob en Maria Knoop, te begiftigen met het beneficium, gefundeerd op de kapel van Milheeze, laatstelijk bezeten door Louis François Krayenhoff, dat nu is komen te vacceeren.

⁴⁾ Coppens III: 1 blz. 315.

Eene geheele eeuw later heeft men zich blijkbaar over de vervallen kapel ontfermd, gelijk eveneens over enkele andere vervallen kerkgebouwen in Peelland. Op Woensdag 5 Sept. 1753 werden immers door mr. Hendrik de Kempnaer, rentmeester der Geestelijke Goederen van Peelland, ten zijnen kantore in de Choorstraat te 's Bosch publiek aanbesteed de noodige reparatiën en eenige vernieuwingen aan de St. Oeda- of kapittelkerk te St. Oedenrode, de kapel te Ginderdoor onder Lieshout, de kapel te Ommel, de kapel te Vlierden, de kapel te Liessel en de kapel te Milheeze, mitsgaders het jaarlijksch onderhoud dier kerken en kapellen voor den tijd van 6 jaren. ¹⁾

De kerkelijke geschiedschrijver Coppens zegt, dat de kapel van Milheeze veel leed van den zwaren storm op 9 Nov. 1800 en dat zij in zijne dagen — circa 1840 — bouwvallig was. ²⁾

In 1844 werd de oude St. Antonius-kapel te Milheeze vervangen door de tegenwoordige parochiekerk, welke aan St. Willibrord werd toegewijd en 4 Dec. 1845 voor den Katholiek kerkdienst werd ingezegend. ³⁾

¹⁾ Stuk in het gemeentearchief van Helmond.

²⁾ Coppens III: 1 blz. 315. Het z.g. handschrift Verhees (*Taxandria* jg. 25 blz. 29 v.v.) bevat eene schetsteekening der met stroo gedekte kapel omstreeks het einde der 18^e eeuw.

³⁾ Schutjes V blz. 108.

Koning Lodewijk Napoleon en Mgr. J. B. R. baron van Velde de Melroy.

door

M. v. d. VEN.

In het Archief van het Bisdom 's-Hertogenbosch zijn meerdere documenten bewaard van Mgr. van Velde de Melroy, o.a.:

Notamina secretarii Consgen et acta quaedam concernentia Administrationem Spiritualem Ill^{mi} ac Revd^{mi} Dni Jois Baptistae Roberti van Velde de Melroy (Eppi nuper extinctae Dioec. Ruraemundensis) in districtibus partis Batavae seu Belgiae septentrionalis scil. Cuyk, Druten en Nijmegen ab anno 1802—1810.

Daarin wordt de eerste ontmoeting van Mgr. van Velde met den nieuwen Koning Lodewijk Napoleon in 1806 beschreven als volgt:

Rex Hollandiae advenit Hagas Comitis etc.

Posteaquam die decima junii Illustrissimus inaudierit Pariis proclamatum esse Regem Hollandiae Ludovicum Napoleonem Fratrem Imperatoris Galliae, postridie Hagas Comitis profectus est Neo Electo Regi venerationis homineum praestiturus. Hagas advenit Rex die 18: et die 19na per Ministrum Imperialem Galliae ad Regem et Reginam introductus fuit Illustrissimus Dominus. Die 22da (Dominica quarta post Pentecosten) ad requisitionem Regis, Illustrissimus ac Revmus Dominus juxta Ritualis Romani praescriptum, benedixit in pontificalibus Oratorium domesticum in Aula vulgo ten Bosch exstructum, Regem et Reginam in introitu Oratorii solemniter excepit, Missamque pontificaliter pro Regiis suis Majestatibus, praesentibus quoque aulicis omnibus celebravit, ac tandem post-

quam quinies Regi adfuisset die 10^a Julii ad Residentiam Graviensem iter ingressus est, ibidemque die 15ta advenit.

Dominica quartâ post Pentecosten, die 22 Junii, ratione Elevationis Serenissimi Principis Ludovici Napoleonis ad Regiam dignitatem Hollandiae, Hagae Comitum rogatu ministri Imperialis Galliae in Sacello ejusdem Illustrissimus Dominus solemniter intonavit Te Deum.

Collecta in Missis pro Rege Hollandiae et circulares ad populum.

Aan de Hoogerw. Heeren Dekens van Cuyk (J. Kerstjens) en Nijmegen en Druten richtte Mgr. van Velde de volgende circulaire, gedateerd dd. 17 Juni 1806:

Adm Rde ac Amplissime Domine,

Cum peculiari Dei providentia constitutus nobis sit Rex, officium exigit nostrum, ut ejus ad altare quotidie memores simus, quatenus Dominus Deus custodiat Ei misericordiam Suam, concedat cor docile ut populum sibi commissum judicet, discernat bonum inter et malum, ponatque ejus thronum super Hollandiam in sempiternum; quapropter mandamus ut in omnibus Missis tam solemnibus quam privatis (festis primae et 2^{dae} classis tantum exceptis) recitetur oratio pro Rege Nostro Ludovico, ut habetur inter *Orationes ad diversa* in Missali.

Causâ nominationis de persona Illustrissimi ac Rmi Domini Episcopi in Primarium Eleemosynarium Suae Majestatis Regis Hollandiae, et itineris alterius Hagae Comitum, cursus Administrationis S. Confirmationis Sacramenti in diem 18^{vam} Augusti statutus, effectum non habuit, estq dilatus in annum, dante Deo, sequentem.

Op 27 October 1806 werd door Mgr. van Velde aan de drie genoemde Heeren Dekens het volgende medegedeeld:

In castris degit Serenissimus ac potentissimus Rex noster, patriae amator; ut eamdem a bellorum nequitia protegat et defendat, in coelum Sacerdotes Ministri Domini clament oportet, Altissimum Potentem invocent, quatenus Regiae Suae Majestati et Patriae Nostrae auxilietur magnus et sanctus Deus. Eum in finem mandamus ut a die receptionis harum in omnibus Missis post collectam pro Rege (in quantum Rubricae per-

mittunt) addatur altera ex Missa tempore belli desumpta; et insuper post Laudes Vespertinas aut Vesperas coram Sanctissimo cantetur psalmus *Deus Refugium Nostrum et Virtus etc.* cum versiculis et orationibus.

Op 24 November 1806 heeft Mgr. van Velde een nadere regeling getroffen voor het bestuur van zijn gebied:

Qua primarius Regi Nostro a Sacris Antistes ad Residentiam Regiam vocatus, saepius a grege nostro dilectissimo abesse cogimur. Nolentes tamen ut damnum aliquod spirituale ex eo oriatur ipsi, utque minore incommodo in spiritualibus recursum habeat et solatium, erigendum duximus, prout erigimus per praesentes, Vicariatum et in Vicarios nostros generales nominamus Amplissimos Dominos J. Kerstjens et B. Huntjens, qui in majoris momenti negotiis unâ nomine nostro procedent, quem in finem eis tam conjunctim quam separatim facultatem omnem ad id necessariam et opportunam concedimus et imperitur. etc.

In de circulaire van 29 Januari 1807 wordt o.a. bepaald:

Mandamus ut deinceps collecta in omnibus Missis recitetur desumpta e *Missa pro Pace*, loco istius, litteris nostris de 27 8bris praescripta, canteturque psalmus *Laetatus Sum etc.*

Verheugd over den vrede werd 28 Juli 1807 een dankgebed voorgeschreven:

Posteaquam devictus, prostratus ac subjugatus Gallici imperii hostis et noster, ea, quae pacis sunt ab invictissimo Galliae imperatore Napoleone Magno rogaverit et obtinuerit, sicque peculiari immortalis et praepotentis Dei beneficio pax continentalis reddita nobis sit, hujus tanti boni, ut aliorum omnium, auctori Deo solemnes, quantas animus noster capit, gratiae agendaes sunt: piissima est Regis nostri potentissimi voluntas, cui satisfacturi mandamus, ut Dominica proxima, die 2 Augusti, in omnibus Districtus tui Ecclesiis solemniter celebretur missa votiva de SS. Trinitate pro gratiarum actione, post quam per celebrantem intonabitur Hymnus *Te Deum*.

Volumus etiâ ut Rdi Domini pastores nostri in instructionibus suis saepius pacis beneficium populo exponant, eum-

que sedulo adhortentur, ut quotidianis Sacerdotum precibus preces suas adjungat quatenus pacem generalem huic Regno adeo necessariam ac salutarem obtinere quantocius mereamur, quem in finem preces pro pace ritè ac pie continuandae sunt nec intermittenda recitatio litaniarum B. M. V. ad finem nuper praescriptum, nisi post octavam Assumptionis B. M. V.

In het dagboek vinden we in het jaar 1808 nog deze bijzonderheid vermeld:

Die 3 Februarii obtinuit Excellentissimus Dominus a Regia Majestate in subsidium pauperum Catholicorum oppidi Neomagensis 2400 florenos, et oppidi Graviensis 1200 florenos, per pastores respective distribuendos.

Van uit Utrecht werden 8 Maart 1808 bijzondere gebeden voorgeschreven:

ut Deus misericors super Reginam nostram praegnantem conceptamque ejus prolem amplam gratiae coelestis Benedictionem effundat, mandamus ut in omnibus jurisdictionis Nostrae ecclesiis, quotidie post Missam principaliorem recitentur flexis genibus Litaniae Lauretanae cum versiculis et orationibus hisce adjunctis, et in Laudibus et vespers cantetur psalmus 127 *Beati omnes qui timent Dominum* etc. cum iisdem versiculis et orationibus; intermissis *Ora pro nobis. S. Dei Genitrix, et Gratiam tuam quaesumus* etc., haecque donec post partum omnipotenti Deo gratiarum repandamus actionem.

Diebus quibus habetur meditatio psalmus omitti poterit. Omittatur etiam in Laudibus psalmus pro pace.

Het slotgebed luidde:

Propitiare Domine Supplicationibus Nostris et Famulae tuae Hortentiae Eugeniae Reginae Nostrae praegnantis Dexteram coelestis auxillii praetende, ut Regia Proles, quam te donante concepit, felici partu edita, et in Christo partu feliciore regenerata, sit cum incolumi matre longa regni felicitas et tutum Ecclesiae praesidium, per D. N. J. C. etc.

Die 3^{ia} 7bris Missam solemnem assistentibus Amplissimis Decanis Cuykensi et Neomagensi, Diacono pastore in Eschaaren, Subdiacono pastore Graviensi, ad baculum pastorale pas-

tore in Overhasselt, ad mitram Sacellano Graviensi, ad librum Sacellanis Wichensi et ex Wanroy, ratione Natalis Serenissimi Hollandiae Regis, celebravit Episcopus in ecclesia ad Stam Elisabeth Graviae, omnesque assistentes uti et Magistrum ac principaliores oppidi Graviensis ad prandium excepit.

Die 27 Maji Ultrajecto Graviam advenerat Episcopus, ibidem per quatuor menses mansit ac die 28 7bris Ultrajectum rediit.

Die decima quarta Novembris Regem Amstelodamum secutus est.

Dominica Resurrectionis Domini 1809 Ultrajecti in Sacello Regio, coram Sua Majestate, Missam Solemnem in pontificalibus celebravit.

Die 10ma Aprilis Amstelodamo Graviae in Sua Residentia advēnit ibidemque die 13ma hospitio Regem recēpit, pernoctavit Sua Majestas in Residentia Episcopali et postridie (14) iter per Departementum Brabantiae in Boxmeer prosecuta est.

Op 7 Augustus 1809 heeft Mgr. v. Velde het openbaar gebed voor Koning Lodewijk Napoleon tijdens de kerkelijke diensten opnieuw geregeld:

Experti quod per jurisdictionem nostram spiritualem preces pro Rege variatim recitentur, quodque unus post Missam, alter post Vesperas aut Laudes eas instituat, hisce dispensantes in praescripto Nostro de datâ 17 Junii 1806, mandamus ut deinceps in omnibus ecclesiis jurisdictionis nostrae etiam Regularium singulis diebus dominicis et festivis post missam Solemnem seu principalem, et infra hebdomadam quoties Missa solemnis celebrabitur (de Requiem exceptâ), immediate post ultimum Evangelium per chorum cantetur antiphona *Domine Salvum fac Regem Nostrum Ludovicum Napoleonem, et exaudi nos in die qua invocaverimus te, cum ŷ. Deus iudicium tuum Regi da et R. et justitiam tuam filio Regis*, dein per teutentem ad cornu Epistolae in altari stantem collecta *Quaesumus omnipotens Deus* etc ut in Schemate adjuncto:

Si vero contingat *Te Deum* cantari, qui Hymnus impofterum et in omni casu intonabitur post Missam Solemnem seu principalem horâ consuetâ celebrandam, praedicta Antiphona cum ŷ. R. et collecta expleto hymno cantabitur.

Hac occasione indicimus Missam Solemnem cum *Te Deum* quotannis die 3^{ia} 7bris in Natali Serenissimi ac potentissimi

Regis nostri horâ ut diebus Dominicis et festivis celebrandam, rogamusque R^{dos} D^{nos} Pastores quatenus pro parte Nostra subditos suos exhortentur ut officium istud divinum devote frequentent.

Volgens het Schema adjunctum bovengenoemd was destijds het volgend gebed voorgeschreven:

Quaesumus omnipotens Deus, ut famulus tuus *Ludovicus Napoleon*, Rex noster, qui tua miseratione suscepit regni gubernacula, virtutum etiam omnium percipiat incrementa, quibus decenter ornatus, et vitiorum monstra devitare, et ad te, qui via, veritas et vita es, gratosus valeat pervenire. Per Dominum Nostrum et etc.

Huybert Matheus Claessen, pastoor te Megen in 1561.

Deze pastoor wordt door Schutjes genoemd in 1571, met de bemerking „hoelang H. Mathijssen pastoor te Megen is geweest kan niet worden bepaald, daar noch zijne aanstelling, noch zijn aftreden bekend zijn”.

In een acte der schepenprotocollen van Oss, van 26 Nov. 1561, transport-acte van land te Oss, op Schaik, wordt hij genoemd, „Huybert Matheus Claessen, priestere ende pastoir tot Meghen”.

J. Cunen.

Documenten betreffende het Plebaan- schap van Joannes van Kessel.

door

F. van HOECK, S. J.

Joannes van Kessel was in 1690 Plebaan der Sint Jan geworden en nam tevens het pastoorschap waar der Sint Cathrien (de Kruiskerk). Den 25^{en} Augustus 1730 is hij gestorven. Gedurende veertig jaren heeft hij een zware taak te dragen gehad wegens den godsdienstigen toestand in den Bosch. Daarbij kwam nog dat hij de eenige seculiere pastoor was, hetgeen veel moeilijkheden bracht met de reguliere geestelijkheid der stad. Men bedenke, dat ons land nog Missieland was, bestuurd door de Congregatie tot Voortplanting des Geloofs te Rome. Parochies, gelijk wij die kennen, met vast omschreven grenzen, bestonden niet; het was zelfs in dien tijd een twistvraag of er werkelijk „pastoors” waren in den zin, dien het kerkelijk recht daaraan geeft. Het gevolg was, dat voortdurend getwist werd over „pastoralia”, pastoorsrechten, zooals doopen, huwelijken inzegenen, begraven enz. De seculiere priesters waren veelal van meening dat die rechten alleen aan hen toekwamen, hetgeen door de regulieren werd ontkend. Zoo kwam het, dat ook in den Bosch jarenlang oneenigheid heerschte. Het ging over betrekkelijk onnoozele kwesties als het uitdeelen der paaschcommunie en het inhalen van kraamvrouwen in de kerk, die als eigenlijke parochiekerk werd beschouwd, dus de kerk van den Plebaan. Maar de Jezuïeten en de Dominicanen kwamen op voor hun recht om

in hun eigen kerken die functies uit te oefenen. Men nam die zaken zeer hoog op en ging dan ook al spoedig aankloppen aan het hoogste kantoor, te Rome. De hier volgende documenten handelen over die kwestie in het eind der 17^e eeuw.

Supplicatio pro civibus Silvae-Ducensibus ad Eminentissimos S. R. E. Cardinales S. Congregationis de Propaganda Fide. (1693).

Eminentissimi Domini ac Patres in Christo colendissimi.

Non est aversio a clero seculari quae suadeat, aut indiscreta affectio erga missionarios regulares quae impellat supplices fieri Eminentissimis gratiis vestris; pro nobis ipsis postulamus et pro conservandis gratiis, nobis ab Apostolica Sede benigne concessis in solatium animarum nostrarum.

Anno millesimo sexcentesimo vigesimo nono, decima septima Septembris, intercepta est ab Henrico Nassauio urbs episcopalis Silva Ducensis et simul oppressa est res catholica, dimissis vel ejectis regularibus passim omnibus et paulatim diffluentibus etiam secularibus, bonis eorum omnibus Fisco addictis.

Destituti pastoribus suis cives, in solis fere ordinum religiosorum sacerdotibus, qui pauculi clam remanserant, solatium invenire et hactenus eo gaudere pergunt, illo fructu ac solatio ut vix decimum civium reperias non constantissime catholicum. Cujus contrarium deplorare cogimur in pluribus Zelandiae civitatibus, ubi propter regularium missionariorum defectum, vix centesimum reperias catholicum. Hanc civium Buscoducensium calamitatem agnovit et deploravit illustrissimus Archiepiscopus Philippensis, tum in Provinciis Confederatis Vicarius Apostolicus, ut patet ex ejus litteris, litt. A. n. 1° 1).

Misertus gregis sui, reverendissimus Michael Ophovius, episcopus Silvae Ducensis, coactus est subsidium ovibus suis a religiosis missionariis flagitare. Hortatus est igitur illos ut gregis sui curam susciperent, quod et illi zelose sane prestiterunt quamvis certo sustentationis adminiculo destituti, in sola fidelium libera charitate Deoque satis superque confisi. Horum charitas et constantia in tolerandis gravissimis saepe persecutionibus quandoque etiam carceribus, merito civitati eos charos reddidere. Quibus et aliis iis obstrictum se judicavit

1) De hier en verder geplaatste aanduidingen doelen blijkbaar op bijgevoegde bewijsstukken die echter niet bij het document te vinden waren.

reverendissimus Ophovius praefatus ut privilegia civitatibus Hollandiae, paulo ante concessa, supplex a Sanctissimo Domino Urbano octavo, etiam afflictissimae sponsae suae enixe postularret, utpote incorporatae dominiis subjectis foederatis ordinibus Hollandiae, aequum judicans ut quam eadem premeret necessitas et afflictio, pari quoque gauderet solatio. Quod ipso postulante Sanctissimus fecit uti constat ex paterna et benigna concessione quam ad eundem destinavit per illustrissimum Archiepiscopum Campsanum ¹⁾, suum in Belgio Nuntium, anno millesimo sexcentesimo trigesimo primo, prima Martii, uti patet litt. B. n. 2.

Directa vero fuerit dicti decreti promissio a S. R. cardinali Ludovisio 8° Martii 1631 ad R. P. Jacobum Brouwerium, Dominicanae Missionis praefectum, uti patet litt. C. n. 3 et 4.

Vi concessionis illius paternae hactenus per annos fere 56 pacifice gavisa est civitas Silvae Ducensis privilegiis quae in solatium animarum suarum Missioni Hollandiae fuere concessa, adeo ut libera sine cujuspiam oppositione licitum fuerit civibus pro sacramentis omnibus (baptismi ac matrinonii tantum exceptis) ad oratoria regularium accedere, donec sub annum 1684, homo certe non pacificus, D. Gualterus van den Boom ²⁾, plebanus S. Joannis, qui prius, variis locis, vix censuris ecclesiasticis ac suspensionibus ad quietem et officium redigi potuerat, quorundam nixus potentia, titulo paupertatis ac defectus debita sustentationis, decretum a S. Congregatione Cardinalium de Propaganda Fide, sed sub- et obreptis flagitavit qui sibi aliisque pastoribus reservarentur functiones, sibi ac ipsis competentes. Obtinuit vero reservationem communionis paschalis et introductionis puerperarum, sub hac tamen clausula „quantum conditio loci ac temporis pateretur". Sub. C. n. 5.

Subreptionem manifeste convincit ipsa amplissimi tum Vicarii generalis tum dicto quam scripto facta declaratis, uti patet litt. D. n. 5. Convincit suppressio tam solemnem declarationis pontificiae quae regularibus hactenus facultatem dederat praedicta administrandi. Obreptionem firmat quod S. Congregationem falsa informaverit quasi sibi privative competenter functiones pastorales, easque sibi illegitime seu abusive vindicarent religiosi missionarii, cujus tamen oppositum ex memoratis saepius Bullis liquido evincitur.

Ipsam vero decretum ac amplissimi Vicarii declaratio, si

¹⁾ Fabius de Lagonissa, Nuntius 1627—1634.

²⁾ Walter van den Boom. Schutjes, *Gesch. van het bisdom 's Bosch*, IV, blz. 317.

attente considerentur, per solam provisionem, hoc est, donec controversia principalis diligentius examinaretur, procedunt. Fatetur ipse mutationem videri necessariam atque in hunc finem curaturum ut melius informetur S. Congregatio decepta, uti Amplissimus scribit. litt. D. n. 6.

Defuncto praefato Domino van den Boom plebano, et quidem eodem die quo ipse intimanda erat decreti concessio, succedit D. Joannis van Kessel qui in hunc usque diem nihil omisit quo decreti concessionem firmaret et actum redigere niteretur, cui tamen obstitit et obstare pergit loci temporisque conditio, nullo modo id permittens. Quod primo confirmatur validissime vel ex solo testimonio illustrissimi modo Brugensis ¹⁾, tunc Vicarii nostri Apostolici, sub quo praesens coepta est controversia, ejusque amplissimi successoris. Coactus est enim ille iterum ac tertio liberam fidelibus concedere facultatem celebrandae communionis paschalis apud suos respective missionarios, uti constat litt. E n. 2. Item anno 1691, 16 Aprilis, decretum fuit necessarium ad vitanda scandala et perturbationes in populo, ut dicta concessio renovaretur addita interminatione suspensionis aliarumque poenarum si quis publice aut privatim ei contradiceret, quod decretum sui delegati laudavit ac probavit ipse illustrissimus Brugensis, adhuc tum Vicarius noster, ut patet litt. . . . n. . . ., vide etiam litt. E n. 8.

Item motivum confirmatur secundo ex multiplici persecutione ac perturbatione fidelium et praesertim sacerdotum, quam ab illo tempore passa est civitas. Necesse fuit saepius urgentibus qui jam arruperant satellitibus, indutos sacris vestibus, abscondito sub iis SS^{mo} Eucharistiae Sacramento, saepe etiam honestis matronis concredito, cum aliter ejus reverentia caveri non posset, ex oratoriis in aedes vicinas aut alio diffugere sacerdotes. Fuit nuper cum omnes omnino ad vincula quaerentur ac omnium oratoria clauderentur per mensem et amplius, idque circa tempus paschale, destitutis fidelibus omni pabulo spirituali, captis etiam duobus ex illis. Contigerat idem paulo ante tentatam privilegiorum nostrorum infractionem, captis tum ex missionariis quatuor, ceteris latere coactis ad hebdomadas etiam aliquot. Praeter has et alias universales persecutiones, privatas sensere non unus jam sub initium tentatae infractionis privilegiorum ob catechismum editum passus est.

¹⁾ Gulielmus Bassery, in 1681 benoemd tot Vicarius Apostolicus van 's-Hertogenbosch en in 1690 tot Bisschop van Brugge. Zijn opvolger als Apostolisch Vicaris was Martinus Steyaert.

R. P. Petrus van den Bossche ¹⁾ ad carcerem quaesitus non semel, violenta irruptione per noctem a praetore cum militibus in aedes ejus facta, feliciter evasis tamen et exacta ac soluta mulcta trecentorum et amplius scutorum, in perpetuum exulare jussus est.

Anno 1687, propter instructam in catholica fide puellam, sacris omnibus missionariis fuit interdictum, ad vincula quaesitus unus, in carcerem conjectae duae filiae devotae, ad menses detentae, adjectis minis publicae flagellationis; neque res componi potuit nisi reducta quae aufugerat puella, et exhibita mulcta ducentorum fere scutorum. Item ille qui hanc, duobus postea annis, etiam aliam passus est difficultatem propter mulierem in mortis articulo instructam, rursum sacris abstinere, adjectis minis expulsionis perpetuae a Senatu et non levi mulcta pecuniaria imposita, quiescere tandem potuit.

Altero ob baptisatos anno 1690, sexta Januarii, autoritate amplissimi Vicarii, tres Turcas adolescentes, a fratre suo Domino Ignatio van de Pol ²⁾, in bello Hungarico captos, ad vincula quaesitus, cum fugisset non prius redire permissus est quam gravissimam mulctam exsolveret, clauso interim ad menses minimum duos ejus oratorio.

Neque moderationis quippiam adferre potuit excellentissima Domina Magdalena, nata de Lewenstein, princeps de Nassauw ³⁾, clementissima nostra gubernatrix, quae ipsa personaliter predictos tenuerat ac susceperat de fonte baptismali.

Multiplikes praetera persecutiones passi sunt varii, quos semper necesse est redimere mulcta pecuniaria sane gravi. Annua illa quam pacis et quietis tempore soli semper pendunt missionarii, septingenta fere scuta attingit, quam sola suppeditare debet charitas et zelus religionis conservandae fidelium Catholicorum.

Ex his aliisque quae adferri possent plura, satis perspicient

¹⁾ De Dominicaan Petrus van den Bossche bediende de Sint Jacob. In 1685 had hij te Antwerpen een Catechismus „den Catholycken Pedagoge” laten drukken, Schutjes IV, blz. 328.

²⁾ Theodorus van de Poll, geboren 10 April 1652 op het Kasteel te Hedel, was in 1672 te Mechelen in de Sociëteit van Jesus getreden. Hij werkte eenige jaren te Bordeaux onder de vele Nederlandsche katholieke kooplieden die daar gevestigd waren. In 1689 werd hij geplaatst in de Jezuiten-Statie der Verwerstraat waar hij den 19 November 1691 overleed. Over den doop der drie Turken en de gevolgen daarvan zie Hezenmans, 's-Hertogenbosch van 1629 tot 1798, blz. 331 en *Thijm-Almanak 1887*, blz. 241.

³⁾ Magdalena van Löwenstein, echtgenoot van graaf Walrad van Nassau-Saarbrücken, gouverneur van 's-Hertogenbosch.

Eminentissimae vestrae Gratiae nullo modo etiam jam pati conditionem loci ac temporis ut tam manifesta fiat immutatio gratiae nobis ab Apostolica Sede concessae; multo vero minime ut in tam numerosa adhuc civitate communio paschalis celebretur in uno eoque angusto oratorio, quod vix decimam sextam partem complectatur.

Accedit quod manifeste adversatur intentioni Ecclesiae in lustrandis tempore paschali ovibus suis, illa quae hac in parte tentatur mutatio, et quis enim modus est ut tepidos catholicos (quales, ut sunt hominum mores, in tanta multitudine reperiuntur non pauci) ad officium adigas illo tempore, si ex illorum eos eripias oculis, quibus fere solis noti sunt, utpote cum in sola parochia Sancti Joannis numerentur oratoria septem capacissima, bis quot Dominicis repletissima, praeter illa quae continet parochia S^{ae} Catharinae eidem plebano subjecta, in qua sola domicilium et oratorium habet praedictus Dominus. Unde rursus non infundata oritur excusatio pro illis qui habitant in amplissima parochia S. Joannis, dum sese cogi non posse judicant ut extra terminos parochiae suae ad communionem paschalem adstringantur. At hic durant adhuc et infractionis tempore nuper pro sola civitate ejusque districtus renovata sunt decreta Ordinum Confederatorum contra conventus, praesertim numerosos et publicos catholicorum; specimen dabunt quae hic annexae sunt, littera G. n. 9 et 10.

Nulli parcitur statui. Difficultates etiam passa est excellentissima Gubernatrix nostra et rhedam dimittere coacta si quando ad officia divina frequentaret oratoria religiosorum. Nihil hic magis inculcatur nobis quam ut solliciti simus ne frequentes simul conveniant ad oratoria aut ab iis dimitantur, clausis officii tempore et observatis semper januis.

Etiam ipse suas passus est difficultates R. V. Plebanus qui non admodum nuper, etiam hoc anno currente, monitus est et objurgatus ab urbis commendatore (an et mulctatus ipse noverit) quod frequentiores per moenia ex oratorio suo permisisset abscedere cum tamen ad summum ducentos illo die in oratorio suo numerasset; quid expectandum foret si tota pene simul conflueret civitas, quod in protenso casu tempore paschali necesse esset.

Scrupulus occurrit circa illa quae decreto suo inserere dignatus est Amplissimus, tunc vicarius noster „vocat, scilicet, et auditos esse quorum intererat.” Vocati sane fuerint aliqui, hoc tamen fidenter asseverare possumus minime omnium vocatos et auditos fuisse illos quorum intererat vel

maxime. Quis enim vocatus civium catholicorum, in quorum tamen gratiam ac solatium concessae fuerant facultates pro quibus conservandis postulamus?

Ad haec superiorum regularium intererat pro suis in hac causa respondere, nullis id competit privatis religiosis missionariis ut id praestent autoritate sua privata. Et ad summum hac in parte allegari potest: scrupulum forte etiam aliquis movere posset et religiosis missionariis ex eo invidiam conciliare quod terminos juris et aequitatis egressi videri possint dum scripta quaedam proelo committi permiserint, quo sibi ante compellatum iudicem jus suum vindicare conati sunt. Exciderit hoc alicui praepropere zeloso, sed, quod dissimulandum non est, prius imprudenter lacessito. Hoc affirmare licet, factum id ignaris primum dein etiam dissuadentibus religiosis missionariis, ut patet litt. H. n. 11, 12 et 13.

Supplices haec praeponunt Em^{is} Gratiis Vestris, afflicti etiamnum muniis omnibus publicis, etiam minimis, adeoque emolumentis unde sustentari possunt, privati et exclusi, unde necesse sit ad inopiam redigi. Afflictissimi cives catholici Silvae Ducensis, submissee flagitantes ne tantillum sibi solatii denegetur, quod hactenus sibi concessit paterna sollicitudo ac charitas tot patrum suorum, Romanum Pontificem obstringere perget continuata paterna haec benignitas devotissimos S. R. Ecclesiae, S. S^o. Domino Nostro ac Eminentissimis gratiis Vestris, patronis suis colendissimis, observatissimos in Christo filios ac servos,

Signatum erat. Antonius van der Horst, J. U., Doctor.
 Henricus van Neerven, J. U., Doctor.
 Theod. Blomaerts, J. U. L.
 W. Caersmans, J. U. L.
 J. A. van der Horst, J. U., Doctor.
 V. V. Beughem, J. U. L.
 J. F. Nijehoff, J. U. L.

Concordiam hujus cum originali et subsignatione mihi nota, attestor ego infrascriptus Prothonotarius Apostolicus Sylvaeducis residents.

Actum Gemert hac 7^a Januarii 1693.

Victor van Beughem,
 Prothonot. Apost^{cus}.

Deductio pro catholicis incolis civitatis Silvae-Ducensis in Brabantia, contra R. D. Joannem van Kessel, Plebanum Sⁱ Joannis et Pastorem S^{ac} Catharinae (1699).

„Memento Domine testamenti tui et da verbun in ore meo et in corde meo consilium corrobora, ut domus in sanctificatione tua permaneat.” Judith. 9.

Non est aversio a clero seculari, neque propensio erga regulares, quae commovit universam civitatem Silvae-Ducensem, et calamum meum ad scribendum impulit, sed zelus privilegiorum incolis Silvae-Ducensibus ad spirituale solatium concessorum. Et qua ratione clientibus poscere jus possem in causis civilibus, si in ecclesiasticis forem incurius tolerando per silentia extorqueri prerogativas istas in quarum pacifica possessione est Silva Ducis aequae atque civitates aliae Foederati Belgii.

Ut igitur res a primordiis repetatur, postquam permittere placuit Deo ut aliquot Belgii provinciae subtraherent se obedientia Pontificis Romani et Regis Catholici, notandum primo edita Ordinum Foederatorum edicta varia in romano-catholicam religionem ejusque pastores saeculares sacerdotes et curatores missionarios regulares. Illorum nonnulli fugae se committere maluerunt quam periculo objicere vel exponere discrimini illud Christi consilium secuti „cum autem persecuerent vos in civitate ipsa, fugite in aliam”, ita ut catholici dissiparentur et languerent sicut oves non habentes pastorem.

Hoc ergo tempore quo erat ex salvatoris nostri oraculo „messis quidam multa, operarii autem pauci” afflicti catholici conclamare merito in coelum poterant cum divo Petro „Domine, ad quem ibimus”. Verum Deus, qui suos numquam deserit sed miseratur in necessitate et qui Aaron sacerdotem vocavit ut dilectum sibi Israelem in sacris ac sacrificiis regeret (Heb. 5) profugorum sacerdotum secularium defectum ipsi tunc Hollandiae Vicario Apostolico deploratum supplevit per missionarios regulares qui per mortem, carcerem et mille pericula occurrerunt primae Haereticorum rabidi, aequae pretiosam animarum messem Ecclesiae horreo intulerunt. Ut primum diminuta fuit persecutio in catholicos, nonnulli sacerdotum secularium bellum indixere regularibus, eosdem dejicere conati omni functione pastorali, data opera ut fidorum catholicorum animos averterent a religiosis missionariis quibus tenero et puro amore fidei servatae jungebantur. Sed irriti conatus. Nam Urbanus VIII, constitutione quae incipit „Salva-

toris" in solatium catholicorum concessit regularibus missionariis aequalem cum clero seculari facultatem ministrandi sacramenta et obeundi functiones pastorales, sine aliqua restrictione ad casus necessitatis vel dependentia ab illis sed aequaliter. Quam constitutionem Alexander VII per omnia probavit decreto edito 20 Septembris anno 1656, cujus initio dicitur esse praecipua Pontificis cura „ut personae ecclesiasticae et praesertim sub suavi religionis jugo virtutum Domino famulantes, sublatis quibuslibet controversiis, in sanctitate et justitia reddant Domino abundantes fructus suos", addens diserte constitutionem dictam eo fine a se conceptam esse ut ab omnibus inviolabiliter observaretur; insuper § 1 circa regulares et § 2 conferens potestatem regularibus aequali jure cum secularibus, sacramenta et pastoralia ministrandi. Additque § 13 „nullus ex secularibus sacerdotibus aliquem regularium, neque aliquis regularium aliquem sacerdotem secularium in obeundis muniis ecclesiasticis vel administrandis sacramentis impediatur, sed pariter mutuo amore concurrent in salutem animarum procurandam". Igitur administratio sacramentorum et functionum pastoralium non advenit regularibus per subvel obreptionem sed per solemnem contractum ac transactionem inter partes contentiosas et solemniorem Pontificis approbationem, confirmationem, concessionem, uti latius patet in dicta constitutione.

Ubi § 12 mutua charitas et concordia inter clerum secularem et religiosos missionarios enixe commendatur sicut et § 14 amica suadentur colloquia de necessitate et modo ministrandi sacramenta. Super his tamen, si contigeret litem oriri et conveniri regulares § 15 decernitur primus litis aditus ceu prima instantia futura coram Illustrissimo D. Internuntio, dum interea pro virili laboraret Vicarius Apostolicus controversias et dissidia vitare, aut ex aequo bonoque componere et pacare.

Quam parum huic constitutioni pontificiae detulerint dicti Domini, ac nominatim D. D. Plebani van den Boom et van Kessel, dicitur dein, quamquam praefata Bulla ab Urbano VIII emanaverit motu proprio ac stabilita sit in consistorio Cardinalium annis 1623 et 1626, ubi dicitur quod istius constitutionis confirmatio solemnis fieret, quod notandum utriusque partis postulatu in haec verba: Nobis propterea tam Philippus Archiepiscopus¹⁾ et clerus quam presbyteri dictae Societatis

¹⁾ Philippus Rovenius, aartsbisschop van Philippi, apostolisch-vicaris 1614—1651.

et alii regulares missionarii praefati humiliter supplicati fecerunt ut concordiam praedictam pro inviolabili illius observationi, apostolicae confirmationis patrocinio communiri de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur Philippum Archiepiscopum et clerum, necnon presbyteros ejusdem Societatis et regulares missionarios, hujusmodi specialibus favoribus et gratiis prosequi volentes et eorum singulares personas a quibusvis excommunicationis, suspensionis et interdicti aliisque ecclesiasticis sententiis, censuris et poenis a jure vel ab homine quavis occasione vel causa latis, si quibus quomodolibet innotati existunt, ad effectum praesentium dumtaxat consequendum tamen serio absolventes et absolutos fore censentes, hujusmodi supplicationibus inclinati, de eorundem Cardinalium consilio concordiam praedictam cum omnibus et singulis in ea contentis, auctoritate apostolica, tenore praesentium, approbamus et confirmamus, illique inviolabilis apostolicae firmitatis robur adjicimus ac omnes et singulos, tam juris quam facti, et quosvis alios etiam quantumvis substantiales defectus si qui desuper quomodolibet intervenerint aut intervenisse dici vel censi possint, supplementis. Mandantes propterea, in virtute sanctae obedientiae, ac sub indignationis et aliis arbitrii nostri poenis, dilectis filiis moderno et pro tempore existentibus fratrum Praedicatorum magistro ac Minorum S. Francisci de observantia nuncupatorum Ministro, necnon dictae Societatis Praeposito Generali, ut concordiam praedictam in omnibus et singulis in ea contentis, a suis respective religionibus, quos in illis partibus habent et pro tempore habuerint missionarios, inviolabiliter observari curent et faciant ac decernentes praesentes litteras omniaque et singula in eis contenta, valida, firma et efficacia esse et fore, suosque plenarios et integros effectus serviri et obtinere, sicque et non aliter per quoscumque iudices et delegatos, etiam causarum palatii Apostolici auditores, ubique judicari et definiri debere, ac irritum et vane, si secus a quoquam quavis auctoritate, scienter vel ignoranter, contigerit attentari. Quocirca eidem Joanni Francisco¹⁾ Archiepiscopo moderno et pro tempore existenti in dictis ditionibus Nuntio, per praesentes committimus et mandamus, quatenus ipse per se vel alium seu alios praesentes litteras et in iis contenta, quocumque, ubi et quando opus fuerit, ac quoties pro parte Philippi Archiepiscopi moderni et similiter pro tempore existentis in dictis partibus Vicarii Apostolici et cleri

¹⁾ Joannes Franciscus Guidi del Bagno, Nuntius 1621—1627.

seu presbyterorum et aliorum regularium ejusmodi, vel alicujus eorum fuerit requisitus solemniter publicans, eisque in praemissis efficacis defensionis praesidio assistens, faciat auctoritate nostra concordiam praedictam cum omnibus in ea contentis, ab omnibus ad quos spectat, inviolabiliter observari, contradictores quoslibet et rebelles per censuras et poenas ecclesiasticas aliaque opportuna juris et facti remedia, appellatione postposita, compescendo legitimisque super his habendis servatis processibus, censuras et poenas etiam iteratis vicibus aggravando, advocato ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii saecularis. Non obstantibus quatenus opus sit fel. record. Bonifacii Papae VIII praedecessoris nostri id una et in concilio generali edita, ac de duobus dietis, dummodo ultra tres dietas aliquis auctoritate praesentium ad iudicium non trahatur, aliisque constitutionibus et ordinationibus apostolicis, ac ordinis et societatis hujusmodi etiam juramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis statutis et consuetudinibus privilegiis quoque indultis et litteris apostolicis in contrarium praemissorum quomodolibet concessis, confirmatis et innovatis, quibus omnibus et singulis eorum tenoribus praesentibus pro plene et sufficienter expressis habentes, illis alias in suo robore permansuris hac vice dumtaxat specialiter expresse derogamus, ceterisque contrariis quibuscumque. Datum Romae apud S. Mariam Majorem sub annulo piscatoris V Maii 1626, pontificatus nostri anno tertio.

Quae omnia fortioribus terminis probavit Alexander VII anno 1656, die 20 Septembris, in haec verba ¹⁾).

Quae omnia tam solemniter facta probataque concessit Urbanus VIII anno 1631, civitati et ditioni Silvaeducensi, non postulatu religiosorum missionariorum sed Reverendissimi D. Michaelis Ophovii Episcopi Silvae-Ducensis, dicitur in rescripto: „Relata instantia R. D. Episcopi Buscoducensis, remissa a Congregatione de Propaganda Fide ad Congregationem Sancti Officii, Sanctissimus Dominus noster Papa praefatus declaravit facultates concessas missionariis Hollandiae habere locum in civitate et diocesi Buscoducensi, ibique illas exerceri posse”.

Horum vi considerari in omnibus debet Episcopus seu Vicarius Silvae-Ducensis, sicut Vicarius Hollandiae et foederatarum Provinciarum, atque missionarii Silvae-Ducenses ut

¹⁾ Hier volgt de breve van Alexander VII, die hoofdzakelijk dezelfde is als van Urbanus VIII.

missionarii Hollandiae et Belgii foederati. Quare examinandum occurrit primo num dictae facultates, datae missionariis Hollandiae etiam locum habeant in civitate et episcopatu Silvae-Ducensi, ibidemque exerceri valeant. Secundo, cum ista Pontificum extensio aut si quidem facta sit, num eadem intelligenda est complecti formulas, clausulas et modos omnes qui concessioni vel approbationi facultatum missionariorum Hollandiae intervenerunt.

Quoad primum excogitari non potest ullus dubitandi aut disputandi locus, cum diserta verba Urbani VIII idipsum afferant neque patere viam sinant ulli cavillationi. Neque intelligi potest qua ratione ullus secundum caput in controversiam vocare auderet. Quia cum Sua Sanctitas indefinite edicat et declaret facultates concessas et quidem sine limite intelligendum et explicandum indefinite. Ac de omnibus facultatibus: proposito enim indefinita aequi pollet universali et qui dicit omne nihil excludit, paecipue cum privilegia principum latissime sint interpretanda, nominatim in casu subjecto ubi per ipsum Episcopum Silvae-Ducensem postulatum et impetratum fuit; idque propter idealitatem rationis; jam autem ubi eadem est ratio, eadem debet esse juris dispositio. Illud enim non alia de causa flagitatum fuit per Episcopum Silvae-Ducensem quam quod tempore concessionis primae Bullae, civitas Silvae-Ducensis etiamnum esset sub potestate Regis Catholici et obedientia Pontificis Romani, a qua utraque non suapte sponte, sicut Provinciae foederatae, sed vi armorum avulsa fuit anno 1629, quando nonnulli sacerdotum saecularium civitatem Silvae-Ducensem deserebant, consulentes sibi fuga, quemadmodum ante dictum de aliis provinciis foederatis. Ita ut Episcopus Silvae-Ducensis religiosos missionarios insignaverit animaveritque ad exercendas functiones pastorales, qui inter molestias et pericula multa illud aggressi et constanter persecuti sunt. Et quoniam Episcopus compererat quale emolumentum spirituale catholicis afferrent missionarii regulares, ita ut in nullo loco Provinciarum foederatarum tot superessent Catholici atque in civitate et ditione Silvae-Ducensi, poposcit ipse extensionem privilegiorum, et instando obtinuit, ut ante dictum est.

Quemadmodum impetravit dictus Episcopus conveniri debere religiosos in prima instantia coram Illmo Domino Internuntio, uti et posse exercere pastoralia, facultates sunt concessae missionariis Hollandiae. Praeterea Sanctitatem Suam declarasse facultates concessas missionariis Hollandiae, habere locum in civitate et diocesi Buscoducensi, ibique illas exerceri

posse. Igitur non poterit animus, nisi praeoccupatus, invenire discrimen inter religiosos missionarios Hollandiae et foederatarum Provinciarum atque missionarios religiosos civitatis et ditionis Silvae-Ducensis. Verum dicitur civitas Silvae-Ducensis mansisse sub moderamine Episcopi sui neque transisse ad Vicarium Apostolicum Hollandiae, adeoque nec communicationem habere cum aliis civitatibus foederati Belgii.

Ad hoc dissolvendum facit quod, praeteritis rationibus pluribus, civitas Silvae-Ducensis sub directione sui Pastoris et Episcopi manserit eo quod durum et ratione dissentaneum fuisset privare Episcopum moderamine et directione loci a quo Episcopatus nomen gerit, unde armarum vi depulsus est. Accedit quod Episcopus Silvae-Ducensis retinuerit sub Hispanica ditione diversa loca vicina quae etiamnum dominio temporali catholico supersunt, adeoque curari melius possunt ab Episcopo suo, pro quorum solatio et utilitate spirituali animarum curavit eadem et extensa ad suos privilegia missionariorum Hollandiae.

Quibus in antecessum firmatis advertendum quod regulares missionarii se non intruserint sed legitime missi sint et rogati pastoralia administraverint ex sincero postulatu ceu rogatu Episcopi secundum dicta privilegia quorum conformitate missionarii religiosi et catholici incolae Silvae-Ducenses tenuerunt usque constantem et pacificam possessionem, ita ut tempore dicti Episcopi et Vicariorum ipsum sequentium D. D. van den Leemputte, Broeckhoven et Hoebraecken ¹⁾, numquam fuerint turbati, imo nec ulla minima quaestione interpellati. Erat enim cor unum et anima una.

Unus erat omnium finis et scopus, salus animarum, donec tempore Reverendissimi D. Guilielmi Basserie, Vicarii Apostolici, quidam D. Gualterus van den Boom, Plebanus pastorque S. Joannis ausus est religiosos missionarios et consequenter cives Silvae-Ducenses catholicos aggredi. Et si legitime id facere voluisset conformiter ad dictae Bullae § 15, debuisset missionarios regulares in jus vocare coram Illmo Internuntio. Sed dicta constitutione stare noluit de contemptu illaque praetenta applicuit se Congregationi de propaganda fide inquirens per sub-et obreptionis media ut sibi servarentur vidicarenturque functiones pastorales. Hac obtenta ac si illi

¹⁾ Henricus van den Leemputte, Nicolaas van Broeckhoven en Judocus Houbraken waren vicarii-capitulares; de laatste werd in 1677 Vicarius-apostolicus.

soli privatim competere et quasi ipse vel decessores ipsius post redditionem urbis Silvae-Ducensis fuissent privatim in possessione functionum pastoralium, exclusis missionariis religiosi, qui jus suum et possessionem habent ex citata Bulla ejusque extensione. Quae omnia praefatus van den Boom dolose reticens, falsa sua ac commentitia propositione emendicare novit a S. Congregatione de propaganda fide decretum quo mandatur dicto Nuntio Apostolico quod, quantum prudenter fieri poterit et conditio temporum et locorum permittet, pastoribus Silvae-Ducensibus reservare functiones ipsis competentes. Notandum hic obiter quod reservare functiones pastorales aliud spectare non possit quam quod illi vi dictae Bullae competit.

Verum, priusquam decretum hoc discutatur ad verbum, animadverti dignus est insulus et praeposterus modus quo id obtentus est a praefato D^o van den Boom, scilicet per suppressionem veri et allegationem falsi. Suppressionem veri ajo, quia tacet dolose dictas adeo solemnes constitutiones secundum quas actionem suam instituire tenebatur coram Illmo Internuntio et de quibus tam religiosi missionariis quam D^o Plebano competit exercere pastoralia sine ulla restrictione ad casus necessitatis vel dependentiae. Dico 2° allegationem falsi: quia S. Congregationi id exhibuit ac si jus pastoralium ad illum privatim spectaret, exclusis missionariis regularibus, forte etiam suggererit quod Capucini in Hollandia ab illo jure desisterent, cum decretum ipsius mentionem faciat et constet Capucinos ibidem missionarios non habere.

Et quamquam ordo unus aliquis ob singularia motiva jus suum desereret aut negligeret, id obligare non potest alios a jure suo desistere vel abire. Atque ex canonico et alio jure notissima res est ferme alterutrum esse satis ad impetrationis effectum amittendum, ut docent passim doctores in Lib. Decret. tit. 3 de rescriptis; item ad tit. codicis de precibus offerendis; item ad tit. si contra jus vel utilitatem publicam vel per mendacium fuerit aliquid postulatum vel impetratum.

Protegere autem non potest dictus D. van den Boom quod penes S. Congregationem sint omnia praefata concordata, iterata privilegia et extensiones cum suis Bullis, et quod aperire tantum dictas constitutiones vel Bullas deberent ad videndum quod antea decretum sit; quod argumentum nimium probat et responsum non meretur, quia per hoc omnes sub-et obreptiones excusari possent etiam quae pugnant contra notoria jura; etenim statim et merito dicitur curia novit jus, quod

tamen non excusat. Ac licet ejusdem quidpiam defendi forte posset per constitutionem novi juris, applicari tamen non valet ad subjectum casum concordatorum tam solemnium totque solidis cautionibus roboratorum. Cui ratiocinio serviunt verba Bonifacii VIII: licet Romanus Pontifex (inquit) qui jura omnia in scrinio pectoris sui censetur habere, constitutionem condendo posteriorem, piorem, quamvis de ipsa mentionem non faciat, revocasse noscatur, quia tamen locorum specialium ac personarum singularum consuetudines et statuta, cum sint facti et in facto consistent, potest probabiliter ignorare ipsis, dum tamen sint rationabilia per constitutionem a se noviter editam, nisi expresse caveatur in ipsa, non intelligitur in aliquo derogare. L. I de Constit n. 6.

Unde quamquam tota impetratio corruat adeoque ulteriori refutatione non indigeat, tamen haud erit abs re venire in examen exactius impetratorum a S. Congregatione, quorum virtute Rev^{mus} D. Guilelmus van Basserij, tunc Vicarius Sylvae-Ducensis, nunc Brugensis Episcopus, eidem D. Plebano van den Boom ad ejusdem postulata nulla et sub atque obreptitia benigne indulisit „per provisionem” inducere puerperas et ministrare paschalem communionem, certe non alio fine quam ut res principalis interna propius examinaretur; quando extra disputationem est „quod in omni rescripto tacite subintelligatur si preces veritate nitantur”; et quod jus civile hanc clausulam tam expresse requirat ut, ea ommissa, non valeat principis rescriptum.

Superest jam requirendum an hac in causa principali „prudenter fieri possit et conditio temporum et locorum permittat”, quod praefatus R^{mus} Guilelmus van Brasserij jam Brugensis episcopus, cum discessit non declaravit, ut creditur declaraturus fuisset post tot molestias, sed in suo statu reliquit omnia pro causa principali. Illud autem fieri non posse „prudenter” intelligitur facile ex eo quod adversetur tam solemnibus concordatis, constitutionibus, approbationibus, extensionibus pontificiis, ut ante dictum est. Quapropter tot confusiones, scandala et verosimiliter jacturam multarum animarum peperit, quemadmodum dicitur deinceps.

Quod etiam „conditio temporum” ejusmodi nihil permittat, docent nos praefatae Bullae quas Sua Sanctitas inviolabiliter observari jussit cum omnibus in ea contentis et ab omnibus ad quos spectat sub poena excommunicationis ibidem latius explicatae. Cum libertas Catholica numquam fuerit tanta ut potuerit, multo minus debuerit esse mutatio. Etenim non

repetantur et ad nauseam reducantur consecutae et toti mundo notae persecutiones. Tantum allegare id oportet quod agitur quotidie, nempe quod sub vadimonio D. Victoris van Brughen quidam D. Petrus Tesson, religiosus abbatiae Tongerloanae et pastor in Hapert et Hoogloon, obtinuit libertatem a carcere, qui postea in domo ejusdem Dⁱ van Brughen per medium annum detentus, nondum liberatus est. Ita et coetus catholicorum in Oisterwyck nuper admodum disturbatus est et usque sacra ibidem fieri nequeunt.

Et quod ipsam attinet civitatem Silvae-Ducensem, continuaefactorum disturbancefones fuerunt et paucis annis multi religiosi sacerdotes capti, etiam quatuor simul, ita ut tempus non sit permittendi ut pastorales functiones deserantur paucis sacerdotibus saecularibus et eorum exercitium adimatur religiosi missionariis qui easdem obeunt tam laudabiliter; eo amplius quod praedicantes reformatae et praedominantis religionis sibi solis vindicare volunt titulum pastorum et magistratus item reformatus tollerare nolit ut se praeter ulli agnoscantur aperte et publice superiores et in reipublicae suae gubernaculo alia sit reipublica.

Cum R. patri van den Bosse, ordinis praedicatorum S. Dominici, facessitum fuerit negotium grave quia seipsum nominaverat pastorem Sⁱ Jacobi, ac dein invectus fuerat in acatholicos in libro edito in Brabantia Hispaniensi. Cui accedit quod acatholici magis incipiant indurari et sanctam catholicam religionem contrariari, ex eo capite quod catholici semper steterint immutabilitate fidei suae, jam vero, sic ipsi declarant, in substantiali puncto communionem paschali, mutationem patiamur fieri. Et ut venia S. Fidei nostrae blasphemis eorum verbis utar „dominum Plebanum van Kessel solum facere posset et porrigere Deum impanatum papistarum”. Quae causa est quod acatholici dissidentes catholicos ad pacificam suam coenam invitaverint, neque sciunt innocentes catholici ea de re judicare quid velint. Quod nonnulli fieri putant eo quod religiosi missionarii circa hoc mysterium admiserunt delictum aliquod occultum, qui ita sine culpa suspecti habentur. Unde patet quid faciant novitates in materia religionis vel dissectiones rerum divinarum aut spiritualium praecipue in locis in quibus adversa pars dominatur et impune explicare et divulgare pessime omnia valet in suam utilitatem. Ergo conditio locorum non permittit ullam mutationem.

Non loquar itaque de extrema unctione quae moribus antiquis ministratur, et si in ea mutationem fieri contigisset

multi absque hoc sacramento decedere debuissent cum missionarii persaepe incogniti et personati aedes acatholicorum furtim et stato tempore ingredi cogantur ad catholicos poenitentes suos intrandas ut confitentes audiant et novissimis praesidiis ac solatiis instruant moribundos, quod mandari executioni jam non posset si et hoc quoque immutatum foret; quia postquam audita fuisset confessio a religioso missionario cum periculo captivitatis accedendus fuisset D. Plebanus ad unctionem extremam conferendam vel dandam facultatem eandem ab alio accipiendi, unde opportunitas consulendi ejusmodi catholicis inter acatholicos contubernaes haberentur absque fructu, salva tamen impertinentia. Quandoquidem in eo nulla facta est mutatio, ut ante memoratum, eo tantum spectat ut perversa adversae partis molimina patefiant et quae inde oriri incommoda debuissent si D. Plebanus integro suo voto et scopo potitus fuisset.

Jam praecipue examinandum occurrit an temporum et locorum conditio permiserit pendere Plebano mulctam lacticinorum et puerperas omnes in parochiis Sⁱ Joannis et S^{ae} Catharinae induci debere ab eodem D^o Plebano. Tertio, incolas omnes dictarum paroechiarum communionem suam paschalem suscipere debere apud D. van Kessel, quando ferme omnes ne semel quidem per annum ingrediuntur oratorium ejusdem Domini van Kessel¹⁾.

Quod spectat peculium lacticinorum, illa consuetudo fuit Silvae Ducis ab anno 1629 ut nulli distincti expositi fuerint in oratoriis ullis, multo minus cum inscriptione communitaria de solvendo pecunio lacticinorum, nisi nuper in oratorio Dⁱ van Kessel, plebani Sⁱ Joannis et pastoris S^{ae} Catharinae. Sed catholici cives dare consueverunt eleemosynam pecuniariam lacticinorum pauperibus indigentibus aut iis oratoriis quae ipsi pro templis suis sibi frequentanda deligerant; quod opus bonum ubicumque jam impeditur. Quia etsi D. van Kessel per se dives ditaretur magis quando catholici omnes paroechiarum Sⁱ Joannis et S^{ae} Catharinae qui abstinere lacticiis tenentur deberent eleemoysinas esse minores, ut contendit, apud ipsum deponere vel offerre, multis pauperibus

¹⁾ Over de Bossche strijdvraag of het uitreiken der paaschcommunie en het zegenen van Kraamvrouwen alleen door den pastoor mag geschieden werden nog afzonderlijke adviezen uitgebracht door Wilhelmus Bassery, Martinus Steyart, Reginald Cools, bisschop van Roermond en Humbert a Praecipiano, aartsbisschop van Mechelen. Brom, *Archivalia in Italia III*, blz. 624.

detraheretur ex ore panis et simul bene constitutis catholicis novum onus imponeretur qui erumnosis his pauperibus satis superque gravantur, cum pauperes catholici et religiosi missionarii atque oratoria sustentari debeant a bene constitutis catholicis, non aliter quam D. Plebanus van Kessel et ejus oratorium; cui fini servivit ex parte peculium lacticinorum eo quod ditiores catholicorum longe plus quam assem soleant elargiri; ita ut per hanc intentatam novitatem catholici simul eosdem alere deberent D. Plebanum, regulares missionarios ipsorumque oratoria sustinere, quod augmentum afferret onerum his iniquis temporibus non tolerabilem.

Idem dicendum de inductione puerperarum, quas D. van Kessel sibi soli attrahere studet cum onere catholicorum et praejudicio missionariorum, non formidans persuadere puerperis illas sub peccato mortali teneri se inducendas sistere Domino Plebano. Unde sequitur contemptus et ommissio pii hujus usus ita ut multae puerperae ab illo tempore se non sistant inducendas in templum, agentes hoc mere arbitrarium esse secundum rituale Ecclesiae Romanae quae est omnium mater, et receptum atque usitatum in diocesi Silvae-Ducensi, quod rituale dicit „Si quae voluerint” etc. Et quando asseritur in episcopatu Silvae-Ducensi esse contraria consuetudo ac praescriptio, respondetur „non plus praescriptum quam possessum nec aliter praescriptum quam possessum”. Et quia durante praescriptionis tempore ajunt puerperi quod se fecerint induci a quocumque vellent sine contradictione, respondent alii se libertatem illam deligendi inductorem praescripsisse; sed perperam, quia libertatem illam habuerunt a concordatis et constitutionibus pontificiis, quibus non potest contradicere vel contrari.

Jam discutiendum superest incommodum gravissimum de communionem paschali quae, ut ante dictum, sustinet D. van Kessel apud se suscipiendam ab incolis duarum maximarum parochiarum, contra concordata et bullas pontificias, etiam quamvis locorum et temporum id non permittat. Primo, quia oratorium D. Plebani situm est sub parochia non Sⁱ Joannis sed S^{ae} Catharinae, quod notatu dignum est. Continenter sub nullo titulo aut tituli specie obligare potest incolas parochiae Sⁱ Joannis ut extra parochiam suam communicant in oratorio Dⁱ Plebani, ubi ne semel quidem comparant per annum. Quae ratione desererent oratoria religiosorum, a se quotidie in anno frequentata, quorum sex stationem suam habent intra parochiam Sⁱ Joannis, in quorum oratoriis, uti et aliorum, quisque

pro libitu sacramenta suscipi, absque discrimine sive in parochia sive extra illam habitarent, praeterquam quod oratorium Dⁱ van Kessel capere non potest omnes communicantes illos licet haberet jus ad illud, quod nos habere comprobatum est. Atqui posito et non concesso, cum contrarium probatum sit, quod daretur contra apertam veritatem, et oratorium Domini Plebani van Kessel esse capax omnium communicantium, et dicto Plebano jus esse cogendi omnes communionem paschalem apud se sumendam, inde mille sequerentur incommoda. Primo, persecutio certa et multiplex acatholicorum quando ille magnus et perpetuus confluxus occulte fieri non potest, atque e vestigio traheret invidiam acatholicorum eorumque indignationem ministrorum. Ex quo expectandum nihil praeter coetuum catholicorum disturbanceiones per apparitores et multas secuturas in grave damnum zelosorum catholicorum; unde occasionem captarent infirmiores catholici numquam sumendi communionem paschalem adeo impeditam, adeo ut ab animarum suarum curatore vel amicis carpi merito non possent, quia ad correctiones et monita respondebunt prompte hoc effugio se in oratorio Dⁿⁱ van Kessel celebrasse pascha, qui neque ipsos neque vitam ipsorum novit, et ita per has novitates invenirent salvum conductum nequitiis suis. Cui malo occurri potest per illos apud quos solita sua habent oratoria, quando moribus antiquis unusquisque pascha celebrat in oratorio quod sibi pro parochia, seu in vicem parochiae, delegit, et lacticionum fidelium solvit ubi toto anno interest servitio divino, quod maxime consonum rationi, nam quis plantat vineam et de fructu ejus non comedit?

Quae omnia et singula, ubi Illustrissimae Eminentissimaeque gratiae Vestrae considerata expensaque fuerint, non est dubitandum catholicos Silvae-Ducensis auctoritate vestra permansuros in antiquo jure ac possessione. Quod supplices flagitant per Christi Servatoris patientis merita, per immutabilem firmitatem catholicae fidei et animarum suarum salutem. Non ambigentes quin Illustrissimae Eminentissimaeque Dominationes Vestrae ob incommoda, scandala, onera et gravamina catholicorum jam dicta, atque ob diuturnam eorundem constantiam afflictos catholicos eorumque missionariis permissurae sint non tantum vetus et propter ipsorum consolationem concessum, continuatum et ab adversa parte agnitum jus firmatumque possessione tot annorum, verum etiam ex vi et virtute praefatae Bullae pontificiae facturae sint illis facultatem liberam contrahendi matrimonia vel infantes baptismo offerendi,

promiscue tam apud missionarios regulares quam sacerdotes saeculares, ita ut servetur suum jus Domino Plebano Van Kessel quoad functiones ipsi competentes, scilicet ad conformitatem dictae Bullae, id est non privatim, exclusis religiosis, sed aequaliter et sine restrictione ad casus necessitatis vel dependentiae, eo fine ut D. Plebanus et missionarii regulares pariter cum mutuo amore concurrant in salutem animarum procurandam.

Quod ipsos obligabit magis ut vitae suae diebus omnibus praepotentem Deum orent pro Illustrissimis Eminentissimisque conservatoribus suorum privilegiorum et praerogativorum.

Quare etc.

Vicaris Govarts aan Pater IJdens s.j. ¹⁾

Adm. R. Domine.

Si verum sit quod Ecclesia sit instar castrorum acies bene ordinata, necesse est ut in ea sit ministrantium subalterna obedientia, sine qua nulla in ea potest esse legitima ordinatio. Quare ingemiscimus audientes quod in civitate Buscoducensi ordo ille hierarchicus adeo conturbetur per quorundum missionariorum inobedientiam. Si quidem partibus iterato et mature auditis, allegatis hic inde commodis et incommodis, tandem post diversa alia S. Congregatio de propaganda fide tulit decretum, hic junctum, tam apertum et intelligibile, quo solis pastoribus Silvaeducensibus privative datur autoritas distribuendi communionem paschalem. Quare per praesentes dilectionem vestram requirimus et in virtute obedientiae mandamus, ut decretum illud Apostolicum quam citissime, etiam ante inchoatum proximum tempus paschale, promulgeat parochianis suis eo modo ut omnibus sufficienter innotescat, eosque moneat quod mandatum hoc sit Apostolicum, quodque agnum pacis debite suscipere non possint si per inobedientiam pacem abjiciant. Sin vero nec ipsa Reverentia Vestra his aut similibus motivis populum suum induxerit ad observantiam dicti decreti apostolici, noscat quod ego quam primum hanc vestram inobedientiam et contemptum sigillatim et nominatim sim denunciaturus S. Congregationi, ut ab ea poenas sustineat condignas. Nec existimet me haec mandare proprio spiritu, sed eorum qui me miserunt. Si haec mea voluntas et superiorum meorum mandatum scan-

¹⁾ Franciscus Ydens, een Brusselaar, was sinds 1686 werkzaam in de Statie Achter de Tolbrug en stierf daar 9 September 1707.

dalum in civitate vestra induxerit, pharisaicum illud erit; sed vae illi et illis qui illud vertent in verum scandalum et ruinam Christi fidelium. Aliud sperans de dilectione vestra, illi constanter ero in fide et charitate non ficta.

Adm. R. D^{ac} Pastor, D. et paternitatis vestrae humillimus famulus.

Mechlinae 22 Martii 1703.

P. Govarts, Vic. Ap.

Decretum S. Congregationis generalis de Propaganda Fide, habita sub die 3^a Martii 1698.

In Congr. gen. de prop. Fide, relatis per Em^{un} et Rev^{mum} D. Cardinalem judicem instantiis D. Joannis van Kessel, plebani civitatis Silvaeducensis, petentis 1° declarari decreta ab eodem S. Congregatione pridem emanata, videlicet die 9^a Aprilis 1696 et 17 Junii 1697, circa communionem paschalem et benedictionem puerperarum, intelligenda tantum esse de Parochis titulum aut administrationem habentibus parochiarum in eodem civitate Silvaeducensi existentium; 2° decerni benedictionem puerperarum non esse dandam in domibus privatis, sed tantum in oratorio a Parochis.

Emⁱ Patres decreverunt ut sequitur. Ad 1um: communionem paschalem et benedictionem puerperarum spectare solummodo ad Parochos quatuor ecclesiarum, videlicet plebaniae S. Joannis Evangelistae, S. Catharinae, S. Jacobi et S. Petri, privative quoad omnes alios. Ad 2^m: benedictionem puerperis dandam esse a Parochis in locis sacris dumtaxat.

Datum Romae die et anno quibus supra.

P. Cardinalis de Alteriis Praeses.

C. A. Fabronius, Secretarius.

Concordat cum suo originali, quod attestor.

Gisbertus Heesters, pastor in Vucht.

Pater van Bilsen, O.P. en Pater IJdens, S.J. aan Vicaris Govarts, 31 Maart 1703.

Amplissime et Reverendissime Domine.

Serius nobis redditae sunt (meditato, ut lator innuit, consilio) aestimatissimae Vestrae, quam ut debite in actum, prout praecipiebant, deduci potuerint. Nam redditae sunt 28 hujus, quadrante post quintam, media circiter horula ante discessum cur-

soris. Illis dignabatur Ampl^{ma} et Rev^{ma} Vestra gratia nos „requirere” et quidem „in virtute obedientiae mandare ut decretum apostolicum quam citissime, etiam ante inchoatum proximum tempus paschale, promulgaremus, ut omnibus sufficienter innotesceret, etc.”

Salva Gratia Vestra, tantillo spatio debite id fieri non potuit; 1° Quia non videbatur negari nobis posse tempus quo modeste possemus offerre rationes nostras considerandas R^{mae} Vestrae Gratiae. 2°. Religiosis non videtur negandum ut liceat saltem consulere Superiores suos et ab illis directionem expectare. 3°. Non potuit promulgari decretum illud sine manifesto periculo gravissimae mulctae a nobis vel communitatibus nostris exigendae. Notum siquidem est quid tam in hac urbe quam foris sacerdotes ferre debuerint ex promulgato nuper decreto Episcoporum circa conventicula et frequentationes tabernarum inter personas diversi sexus etc. Mulctatus propter illud fuit R. P. Jacobus ¹⁾, archipresbyter noster, ducentis florenis, et quia ad Decanos illud miserat, adhuc aliis quinquaginta; in majoratu mulctae ad aliquot millia ascenderunt. Notum etiam est quid in vicina nobis Hollandia, Geldria et Frisia patiantur ex indiscreta promulgatione ejusmodi decretorum apostolicorum.

Nos tutius duximus 1° praeceptum Ecclesiae, etiam acatholicis notum, saepius et efficaciter commendare communitatibus nostris, quoad indubitatum ejus substantiam. 2°. Quod circumstantiam loci, inter R. D. Plebanum et missionarios contentiosam, et omnibus vel plerisque saltem civibus odiosam, consultatius putavimus privatim eos monere et quantum licet inducere ad satisfaciendum desiderio R. P. Plebani, quam publice, ejus exemplo, debachari ex cathedra, modo missionarios traducendo tamquam inobedientes, seditiosos, refractarios etc. modo nihil intonando quam peccata letalia, sacrilegia etc.; nos mitiora ab ejus indiscreto zelo intra dies pauculos non expectamus.

Sane experientia didicimus modum hunc, quem exposuimus et nobis observatum, multo efficaciorum et securiorum fuisse ad finem intentum, salutem videlicet animarum. Fateri debet R. D. Plebanus (si pacato adjudicare voluerit) nullos in controversa obsequentiores voto suo deprehendisse quam subditos ex nostris communitatibus duplicis suae parochiae.

¹⁾ Jacobus van Sint-Truiden, capucijn, in het oratorium Achter den Boerenmouw.

Haec sunt quae proponenda judicavimus Ampl. et R. Gratiae Vestrae, imo et Em^{mis} D. D. Cardinalibus Praesidibus nostris in Congr. de propaganda fide, eorumque aequissimo iudicio, ut decernant an post viam pacis et charitatis quam tenendam duximus, merito inobedientiae et contemptus argui possimus. Hoc modo putavimus securius vitari potuisse scandalum non tantum pharisaicum sed et verum et evangelicum, et simul promoveri aedificationem et salutem Christi fidelium.

Tandem, pace vestra, liceat nobis saltem mirari (assuetis semper a decessore vestro in quacumque causa modeste accipere) quod primae quas ab ea accepimus litterae tam vehementes et minaces sint, praesertim cum auditi a R^a V^{ra} hactenus non fuerimus.

Hisce cum omni debita submissione et voto pacifici Paschatis subscribimur Ampl^{mac} et R^{mac} Gratiae Vestrae humillimi famuli.

fr. Joes van Bilsen, Ord. Praed. miss. ap. et
pastor S. Jacobi.

Franciscus Max. Ijdens, S.J. miss. et deservitor
parochiae SS. Apostolorum Petri et Pauli.

Pater Boequet aan den provinciaal Pater De Pape¹⁾,
25 April 1703.

Amplissime Domine.

Intellexi ex litteris Ampl. Dom. Vestra ad clarissimum Dominum Ijdens missis, quod Ampl. D. V. actura sit cum Revendissimo D^o Vicario nostro de controversia missionarios Buscoducenses inter et Plebanum. Gaudeo quod lis nostra A. D. V. cordi sit. Aliquid boni ex isto colloquio spero, si Rev. D. Vicarius sincere cum A. D. V. agat; de quo dubito, nam dicitur et experimur quod multum promittat et nihil praestet, imo contrarium aliquando faciat. Si invitissimus urgeat novitates illas, ut significavit A. D. V., et nobis favere velit, testetur scripto sicut testatus est illustrissimus Mechliniensis et reverendissimus Antverpiensis, nihil in antiqua consuetudine immutari posse sine gravissimis incommodis. Sed non suspicor

¹⁾ Cornelius Boequet (of Boucquet) — hij gebruikte ook de schuilnamen Cornelis Pieters en Frans van Schellenberg — was gedurende vijftig jaren in de verschillende Jezuïeten-Staties van den Bosch werkzaam; hij stierf te Bokhoven den 10 September 1748. *Bossche Bijdragen VIII*, blz. 10—25. Libertus de Pape, provinciaal der Vlaamsch-Belgische provincie van 1700 tot 1704.

hoc eum facturum; nam si fidem adhibere liceat iis quae dicuntur, videtur parum addictus religiosis missionariis, multum vero Domino Plebano, homini stupido, audaci et iudicii sui tenacissimo. Mitto D. V., ut totius controversiae nostrae notitiam habeat, copiam libelli supplicis quem composui et ab omnibus missionariis religiosis subnotatum, misi ad S. Congregationem de propaganda fide 11 Oct. 1699. Proderit illum legisse antequam A. D. V. cum Domino Vicario agat. Mitto etiam decretum provisionale Reverendissimi Dⁿⁱ Bassery, olim Vicarii Buscoducensis, et duo decreta S. Congregationis de propaganda fide, ut nihil de lite nostra A. D. V. lateat.

- 1° S. Congregatio decreverat 9 Aprilis 1696, communionem paschalem spectare ad parochos sive saeculares. In reliquis D^o Internuntio pro informatione.
- 2° Die 7 Junii 1697 decrevit benedictionem puerperarum spectare ad parochos sive saeculares sive regulares.
- 3° Die 9 Martii 1698 decrevit communionem paschalem et benedictionem puerperarum spectare ad parochos quatuor ecclesiarum, videlicet Plebaniae St. Joannis Evangelistae, S^{ae} Catharinae, St. Jacobi et St. Petri dumtaxat, privative quoad omnes. Benedictionem vero puerperis dandam esse a parochis in locis sacris dumtaxat et D^o Internuntio ac Vicario Apostolico pro executione decretorum.

Illa decreta nobis non aversantur. Duo prima confirmant nostra privilegia apostolica; imo et tertium, cum omnes religiosi missionarii veri parochi sint et nos quidem istarum quatuor ecclesiarum, nam to quatuor non refertur ad „parochos” sed ad „ecclesias”. Cum tamen Rev^{mus} D. Styært pia memoriae, decretum 3um interpretatus fuisset (quod eum postea poenituit) in favorem Plebani, composui tunc illum libellum supplicem¹⁾, eumque a missionariis subnotatum misi ad S. Congr. quae lecto libello supplici et visis incommodis allegatis si in antiquissima consuetudine immutatio fieret, decrevit 6 Aprilis 1699 „scribatur D^o Internuntio et Vicario apostolico, an revera timeri possint asserta in libello supplici inconvenientia.” Accepto hoc decreto, movi omnem lapidem ad obtinendum efficacia testimonia de affertis in libello incommodis, quae tum decrevit (ut mihi scripsit clarissimus D. Callenbergh) ut communitio paschalis et benedictio puerperarum ad interim fieret moribus antiquis; sed istius decreti copiam D. Callenbergh mihi non misit. Cum modernus Vicarius decretum anni 1698 jam pro-

¹⁾ Boucquet is dus de opsteller der „Deductio”.

mulgari jubeat illudque interpretetur in favorem Plebani, nescimus an a S. Congregatione novum decretum vel epistolam acceperit, qua istius decreti executio ipsi injungitur. Plurimi mecum existimant nihil a S. Congregatione circa litem nostram sub hoc moderno Vicario definitum, sed Vicarium sponte sua vel rogatu Plebani has novitates urgere. Ego scribam D^o Callenbergh ut indaget an S. Congregatio aliquid novi circa nostram controversiam decreverit. Sed hoc citius forsitan intellexero ex Ampl. D. V. quando cum Domino Vicario egerit.

Haec ut spero sufficient ad totius controversiae nostrae explicationem.

Hisce quod addam nihil habeo nisi ut me humiliter A. D. V. de more commendem. Servus humillimus

Buscoduci 25 Aprilis 1703. Cornelius Boequet S. J.

Salutem adscribunt A. D. V. Domini IJdens, van Bree et van Kessel. ¹⁾

¹⁾ Pater Joannes van Bree was werkzaam in de Statie der Verwerstraat en pater Gerardus van Kessel in die der Kerkstraat.

Het Schetsenboek van Hendrik Verhees

(† 23 April 1813)

door

P. Drs GERLACH, O.M. Cap.

Het is niet voor de eerste keer, dat de aandacht wordt gevestigd op den persoon en het werk van Hendrik Verhees. Reeds in 1907 verscheen van redactiewege in „Taxandria” een korte aantekening aangaande de politieke rol, welke hij als volksvertegenwoordiger in de Nationale Vergadering speelde ¹⁾: de aantekening is ontleend aan enkele pamfletten, welke politiek zijn gekleurd en — volgens gewoonte van den tijd (?) — van anti-papistische smetten niet vrij zijn. Het zou niet moeilijk zijn ons een meer objectief beeld van Verhees te vormen aan de hand van de „Resolutien van de Representanten van het Volk van Bataafsche Brabant” of van het „Dagverhaal der Handelingen van de Nationaale Vergadering”.

Een andere zijde, welke ons meer interesseert in dezen merkwaardigen man, werd ruim tien jaar later belicht door den Helmondschen stadsarchivaris Jac. Heeren in hetzelfde tijdschrift ²⁾; in 1933 tenslotte stelde J. C. Ramaer uit de gegevens van Heeren met enkele eigen aanvullingen een artikel samen voor het „Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek”, waarin de persoon en het werk van Verhees meer alzijdig belicht werden ³⁾. Hiermede is de literatuur

¹⁾ *Taxandria*, 1907, Jrg. XIV, blz. 255, 256.

²⁾ *Taxandria*, 1918, Jrg. XXV, blz. 29—34; 1928, Jrg. XXXV, blz. 265—267.

³⁾ Dl. IX, kol. 1188—1189; 1204. Leiden, 1935.

over Verhees vrijwel gegeven. Wij stellen ons voor in deze studie den persoon en het werk van Verhees zoo volledig mogelijk te bestudeeren en vragen speciale aandacht voor zijn *Schetsenboek*, dat sinds enkele jaren in originali berust in het Provinciaal Archief der Minderbroeders-Capucijnen te 's-Hertogenbosch. Een fotografische afdruk bevindt zich in de bibliotheek van het Provinciaal Genootschap terzelfder plaatse.

Wij spreken eerst over den persoon, daarna over zijn werk, m.n. het *Schetsenboek*.

1. Persoon en Familie.

Hendrik Verhees werd 7 November 1744 te Boxtel gedoopt; hij is geboren uit het huwelijk van Hendrik Verhees en Maria van der Sleyden (niet van der Heyden, zooals J. Heeren ten onrechte meent). Als Peter en Meter fungeerden Thomas Verberne en Maria Phaye ¹⁾. Uit het *Schetsenboek* (blz. 83) weten we, dat zijn zus Petronella in September 1783 te Helmond werd begraven. Hun beider zuster Catharina huwde met Willem Verspeek, uit wier huwelijk 6 September 1792 te Boxtel Johannes Wilhelmus Verspeek werd geboren ²⁾; hij werd priester, was in 1820 assistent te Enschat, daarna kapelaan te Goirle en in 1824 pastoor te Hulsel, waar hij 2 April 1871 stierf ³⁾. Deze laatste zou de rijke erfgenaam worden van het *Schetsenboek* van zijn Oom Hendrik Verhees. — Of er meer kinderen werden geboren uit het huwelijk van Hendrik Verhees Sr. en Maria van der Sleyden, is me niet nader bekend. Wel zijn we nader ingelicht over de voorouders, m.n. van moederszijde. Een zuster van Hendriks moeder Anna Catharina werd religieuse te Nunhem ⁴⁾ bij

¹⁾ Rijksarchief, 's-Hertogenbosch. Doopregister: Boxtel.

²⁾ *Taxandria*, 1935, Jrg. XXXV, blz. 265.

³⁾ L. H. Chr. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, dl. III, blz. 599, 773; dl. IV, blz. 649. St. Michiels-Gestel, 1872—'73.

⁴⁾ Voor dit klooster van Zusters van de Derde Orde zie: Jos. Habets, *Geschiedenis van het tegenwoordig Bisdom Roermond*, dl. III, blz. 708—710. Roermond, 1892; L. H. Chr. Schutjes, o.c., dl. III, blz. 157—160.

Roermond, waar zij 11 November 1760 stierf (Schetsenboek blz. 83). De grootmoeder van moederszijde Catharina Zanders huwde Hendrik Adams van der Sleyden, die te Haarlem geboren was (Schetsenboek blz. 76); toen hij rond 1727 te Lierop op 80-jarigen leeftijd stierf (Schetsenboek blz. 76 en 83), hertrouwde zij met Thomas Verberne (ibid. blz. 83), dien we hebben ontmoet als Peter van den jongen Hendrik in 1744. Thomas Verberne overleefde haar: want de nu genaamde Catharina Verberne geb. Zanders stierf 13 April 1759 te Helmond; hij zelf volgde haar pas in 1768 te Lierop in den dood (ibid. blz. 83). De overgrootvader van onzen Hendrik Verhees Jr. heette Hendrik Zanders of Sanders: hij werd te Helmond begraven (Schetsenboek blz. 83); diens vrouw Maria van den Broek overleed waarschijnlijk 1 April 1724 te Lierop (ibid. blz. 76). Een laatste aantekening uit het Schetsenboek (blz. 83) deelt ons mede, dat de overgrootvader van Hendriks moeders grootvader, de juistgenoemde Hendrik Zanders, den naam Poirters droeg en kerkmeester was te Helmond; in de protocollen der Helmondsche notarissen uit het begin der 17e eeuw ontmoeten we inderdaad een Aert en Aert Adriaen Poirters¹⁾, welke laatste kerkmeester was; nochtans was hij niet een voorvader van H. Verhees, want deze verwarde hem met Dirk Poirters, die wèl een van zijn voorvaderen, maar nooit kerkmeester was²⁾.

Het mag ons inderdaad verwonderen, dat onze zegsman ons zoo uitvoerig inlicht over zijn familie van moederszijde en ons totaal niets zegt over vaders familie. Van zijn eigen vader en moeder teekende hij hun beider overlijden in 1802 aan (Schetsenboek blz. 3) en noteerde de plaats van hun begraving bij de kerk te Boxtel. Blijkbaar zijn ze elkaar spoedig gevolgd: Vader stierf 30 Juli en Moeder 2 December 1802³⁾.

Over zichzelf licht Hendrik Verhees Jr. ons herhaaldelijk

1) *Taxandria*, 1918, Jrg. XXV, blz. 32.

2) *Taxandria*, 1928, Jrg. XXXV, blz. 267.

3) Rijksarchief te 's-Hertogenbosch. Overlijdensregister van 1739—1810.

in bij het teekenen van zijn schetsen: wij kunnen hem volgen op zijn reizen door de Meyerij van 's-Hertogenbosch van het jaar 1787 tot 1809; in de Baronie van Breda gedurende de maanden October en November 1809; in Noord-Holland gedurende de jaren 1796—'97, wanneer hij als lid eener personeele Commissie uit de Nationale Vergadering een inspectie-reis onderneemt (Schetsenboek blz. 171^b en 198^b). Zijn tijdgenooten schilderen hem als een man, die blijkbaar zangerig sprak¹⁾, graag het woord voerde en immer klaar stond om zijn medemenschen te woord te staan²⁾. Als katholiek schijnt hij zoowel te Boxtel als in de Nationale Vergadering te Den Haag een niet onbelangrijke rol te hebben gespeeld. Hij was federalist en wilde als zoodanig derhalve opkomen voor de zelfstandigheid van Brabant, dat sedert 1796 als achtste provincie was toegelaten!

Voor wat zijn politieke loopbaan betreft, schrijf ik af uit J. C. Ramaer's artikel in het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek dl. IX, kol. 1188—1189:

„Op 21 December 1795 werd hij in het kiesdistrict Oorschot tot lid van het uit 28 leden bestaand bestuur van Brabant gekozen. Op 27 Januari 1796 werd hij in de districten Oorschot en Oss tot lid der Nationale Vergadering gekozen. Daardoor verviel zijn lidmaatschap van bovengenoemd bestuur. Hij sloot zich aan bij de radicale partij van Vreede. Hij klaagde dikwijls over de achteruitzetting der Rooms-Katholieken in Brabant en ook daarover, dat er in plaatsen, waar zeer weinig Protestanten woonden, op rijkskosten protestante kerken en predikanten werden onderhouden en bezoldigd. Misschien door zijn toedoen zijn er in het laatst der 18^e en het begin der 19^e eeuw een aantal Nederduitsch-hervormde gemeenten met nabijgeleegene vereenigd.

Hij werd op 2 Augustus 1797 weder in beide bovenge-

¹⁾ *Monument voor het aankomend geslacht opgericht in de Bataafsche Republiek of karakterschets der volksvertegenwoordigers zitting hebbende in de Nationaale Vergadering*. Tweede druk. blz. 14. In de Republiek, bij de Boekverkoopers voor een en ondeelbaarheid. Z. j. en pl.

²⁾ *Taxandria*, 1907, Jrg. XIV, blz. 255 en 256.

noemde districten in de Nationale Vergadering gekozen en nam nu zitting voor Oorschot. Na de staatsgreep van 22 Januari 1798 bleef hij lid der Constitueerende Vergadering; hij werd 4 Mei d.a.v. in de tweede (= onze Eerste) Kamer gekozen. Na den tweeden staatsgreep van 12 Juni werd hij niet tot lid van het voorloopig Vertegenwoordigend Lichaam opgeroepen, maar hij werd 15 Juli in het definitieve gekozen in het district Oorschot. Hij bleef lid tot de ontbinding van dit lichaam ingevolge den derden staatsgreep van 19 September 1801 met ingang van 17 October d.a.v. Daarna vinden wij hem niet meer in openbare besturen".

Zichzelf noemt Verhees tenslotte „geadmitteerd Landmeter" ¹⁾ en de pastoor van St Pieter te Boxtel, bij welke kerk hij — blijkens een latere aantekening in het Schetsenboek (blz. 5) — in April 1813 werd begraven, noemt hem „vrede-regter" ²⁾. Inderdaad stierf Hendrik Verhees Jr. des morgens om 6 uur op 23 April 1813 te Boxtel, in den ouderdom 68 jaar ³⁾.

Zijn portret en profile is opgenomen in Corn. Rogge's: „Geschiedenis der Staatsregeling van het Bataafsche Volk" (Amsterdam, 1799), plaat VI.

II. Werken.

1. Antwoord op de vraag: zijn er eenige natuurlijke of andere Hinderpaalen, die het ondoenlijk zouden maaken om een kanaal te graaven van 's-Hertogenbosch af tot aan of nabij de steden Maastricht of Luik, het geen bevaarbaar en voldoende zijn zou ter vervoering van allerlei koopgoederen, welke in onze Zeehavens ontfangen worden; zoo neen, welke zou daartoe

¹⁾ Zie zijn „*Caarte figuratieve van de Heerlijkheden Tilburg, Goirle*", aanwezig op het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch. In originali.

²⁾ Archief St. Pieter te Boxtel: *Liber Mortuorum in Parochia de Boxtel inchoatus mense januario 1803*. Ad annum 1813: 26 April (sic!): „Mr. Henricus Verheesch, Vrede-Regter".

³⁾ Rijksarchief te 's-Hertogenbosch: Registre de l'état civil. Département des Bouches du Rhin. Arrondissement de Bois-le-Duc. Commune de Boxtel. Exercice 1813. Actes de décès, n° 36.

het beste en meest uitvoerlijke Plan zijn, welke kosten zouden ertoe vereischt worden, en welke voordeelen zouden ons Land en de Koophandel daar uit trekken kunnen? door Hendrik Verhees, Geadmitteerd Landmeter, Architect en Aanneemer van Werken, tot Boxtel in de Meijerij van 's-Hertogenbosch.

Cfr. *Verhandelingen van het Bataafsche Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam*. — Deel VIII, blz. 155—172. Rotterdam, 1787; *H. van Velthoven, Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch*, dl. I, blz. 304, 323, 373; dl. II, blz. 83. Amsterdam, 1935—38; *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. IX, kolom 1189.

2. Caart figuratief van de Heyden Geleegen Tusse Oisterwijk, Haren, Oirschot, Moergestel, Oost- en Middelbeers, beneffens Eenigen Limiten en Paal Steeden Tusschen Voorschreven Dorpen, opgenoomen in 1791.

Aanwezig Rijksarchief te 's-Hertogenbosch. (Aanwinst 1883) Papier — Formaat H. O, 63 × Br. O, 95 M.

De kaart is anoniem, maar er lijkt me geen twijfel aan te bestaan, dat ze van H. Verhees is.

3. Kaart figuratief van het grootste gedeelte van Noord-Brabant, bevattende de Meijerij van 's-Bosch bestaande in de vier Quartieren van Peelland, Kempeland, Oisterwijk en Maasland, Stadt Grave ent Land van Kuyk en een gedeelte van de Baronnie van Breda benevens een gedeelte van Holland bevattende de Landen van Heusden, Altena, de Langestraat en den Bommellerwaard en een verder gedeelte van de provincie Gelderland, het Land van Kessel en meer andere Landen en Plaatsen door Hendrik Verhees, geadmiteerd Landmeter te Boxtel.

Gegraveerd door C. van Baarsel te Amsterdam. Uitgegeven door H. Palier en Zoon te 's-Hertogenbosch. z.j. (1794?).

Aanwezig in het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch: in stukken op linnen geplakt. Formaat H. 1 × Br. 1,21 M.

Ook is aanwezig dezelfde kaart, formaat H.O. 96×Br. 1,18 M.

Uitgegeven bij Mortier, Covens en Zoon te Amsterdam, z.j. in haar geheel op linnen geplakt. Ook aanwezig in Prov. Genootschap te 's-Hertogenbosch; deze laatste is gedateerd 1794.

Hierop heeft Hendrik Verhees naar eigen getuigenis meer dan 25 jaar gearbeid. Cfr. v. Velthoven, o.c., dl. I, blz. 304.

4. Caart figuratief van de Baronie van Boxtel en de Heerlijkheit Liempde met de Steenweg van de Stadt 's-Hertogenbosch tot Best en alle andere straaten en weegen. Benevens de rivieren, casteelen, heeren huizen etc. Dienende tot een proef van een geheele nieuwe landtkaart van de uitgestreckte Meijerije van 's-Hertogenbosch, met groote moeijten en kosten te samen gesteld door Hendrik Verhees geadmitteerd Landtmeeter te Boxtel.

Gegraveerd door J. Hulk (Kulk?) z.pl. Formaat H. 19 × Br. 28,5 cM.

Gravure uitgegeven vóór 1803 blijkens St. Hanewinkel, *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving der stad en Meierij van 's-Hertogenbosch*, blz. 442 (Nijmegen, 1803). De orginee tekening berustte in 1918 bij H.N. Ouwering. (*Taxandria*, 1918, jrg. XXV, blz. 34).

Een gravure is in bezit van den Z. E. Heer I.C.M. Broekman te Boxtel.

5. Caart figuratif van de Rivier De Aa, van 'sBosch tot de Watermolen van Kiesdonk onder Dinter, met de geprojecteerde doorsneidinge tot het bevaarbaar maken van de voors. rivier de Aa: Alsmeden is hierop vertoont de stations der gedaane Waterpassing en reductie van voeten, duimen en leinen Rhijnlands, die den oever van de rivier boven en onder de horisontaale linie is gelegen, meden in het profil vertoont.

Opgenomen door H. Verhees 1803.

Aanwezig in het Provinciaal Genootschap te 's-Hertogenbosch. Origineel. Papier.

Formaat H. 0,49 × Br. 1,45 M.

6. Caart figuratief van de Rivier de Aa van de Watermolen van Kiesdonk onder Dinther, tot de brug van Vegchel en verder opwaarts naar Erp, zijnde het eerste vervolg van 'sBosch tot bevaarbaar maken van de Rivier de Aa.

Alsmeden is hierop evenals op het profiel aangetoond de Stations der waterpassingen en reductie in voeten etc. die den oever van de rivier boven en onder de horisontale linie is gelegen.

Opgenomen door den Directeur H. Verhees. A. geprojecteerde schutsluis.

Aanwezig in het Provinciaal Genootschap te 's-Hertogenbosch. Origineel. Papier. Z. j. (1803).

Formaat H. $0.47 \times$ Br. 0.71 M.

Het profiel in potlood is niet uitgevoerd; evenals bovenstaande titel, welke door Verhees eigenhandig werd bijgevoegd.

7. Caart figuratief van de verdeeling en grens-scheydingen van den bodem van Elde, soo als die op den 11 Meij 1802 te 'sBosch voor den Notaris Carel Storm van 'sGravesande tusschen de gezworens van St. Michiels-Gestel, Boxtel, St. Oedenrode en Schijndel, mitsgaders de gecommiteerden uyt het Gemeente-bestuur van Schijndel is verdeelt en gesippareert, opgenomen door H. Verhees, 1803.

Origineel aanwezig in het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch. — De teekenaar ondertekende eigenhandig de kaart en deelde ons mede, dat ze in de maanden April, Mei en Juni 1803 is samengesteld.

Formaat H. $0.975 \times$ Br. 1.62 M.

Origineele teekening, op linnen geplakt.

8. Idem als 7, waarbij schetsen van de kerken te Boxtel (1790), Berlicum, Middelrode, Dungen, Gemonde en St. Michiels-Gestel.

Ibidem. Formaat H. $1 \times$ Br. 1.62 M.

Origineele teekening, op linnen geplakt.

9. Carte figurative de l'arrondissement de Breda formée en grande partie par H. Verhees,

architecte et Arpenteur à Boxtel. Dans l'année 1809 & 1810. La suite des cartes de Bois-le-Duc & autres contrées actuellement Le département Bouches du Rhin.

Aanwezig in het Provinciaal Genootschap v. K. & W. te 's-Hertogenbosch. Origineel. Papier.

Formaat H. 0,65 × Br. 0,98 M.

10. Caarte figuratieve van de Heerlijkheden Tilburg, Goirle, aangeduid met haare Gehugten, Buurten, rivieren, wegen, waterlopen en Grenscheidingsen, door H. Verhees, geadmitteerd Landmeter te Boxtel.

Origineel aanwezig in het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch.

Formaat H. 1,31 × Br. 1,68 M. Papier. Z. j.

11. Het Schetsenboek.

Dit handschrift bestaat uit 227 aan de rechter bovenkant genummerde bladzijden van zwaar teekenpapier en meet H. 33 × Br. 23 cM. Toen het door J. Heeren in 1918 (Cfr. *Taxandria* 1918, jrg. XXV, blz. 30) te Handel gezien werd, teekende hij aan, dat het „oorspronkelijk” uit losse vellen heeft bestaan, die door gele ruggetjes twee aan twee waren vastgeplakt en zoo ingebonden. In dezen toestand heb ik het tijdens het gardianaat van den Z. E. P. Emilianus te Handel in 1933 in mijn toenmalige verblijfplaats te Breda eenigen tijd ter inzage gehad; het werd toen door mij in den toestand hersteld, waarin een der voorgaande bezitters het blijkens een doorlopende pagineering gebracht had, zoodat door mij de blz. 93—96, 143—144, 157—168, 223—224, welke ontbraken, als blanco werden toegevoegd; de binder zette ten overvloede 8 blanco-bladzijden achter het schutblad vóór en 4 blanco bladzijden voor het schutblad achter in het handschrift en bond het geheel in een zwart leeren band en linnen omslag. Op de door mij als blz. 229 genummerde bladzijde begint een alphabetisch register van 4 bladzijden (blz. 229—232); merk op, dat de plaatsen onderling onder de resp. letter niet alphabetisch gerangschikt

werden. Dit register evenals de pagineering *in de rechterbovenhoek* — in zooverre ze niet door mij is aangebracht, maar „origineel” mag heeten — is niet van de hand van den teekenaar Hendrik Verhees: we zullen het moeten zetten op naam van een der latere bezitters vóór 1928. In déze „origineele” pagineering waren de volgende bladzijden blanco: 4, 6, 10, 12, 18, 24, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 50, 52, 54, 56, 58, 60, 62, 64, 66, 68, 70, 72, 74, 78, 80, 82, 86, 90, 92, 98, 100, 104, 106, 108, 110, 112, 114, 116, 118, 120, 121, 122, 124, 126, 128, 130, 132, 134, 136, 139—142, 158, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 182, 184, 186, 192, 194, 196, 198, 200, 202, 204, 206, 208, 210, 216, 218, 220, 222, 225, 227. Een jongere bezitter van het Schetsenboek meende aan dezen „oorspronkelijken” toestand een wijziging te moeten aanbrengen: hij lichtte er de blz. 93—96, 143—144, 157—168, 223—224 volkomen uit, plaatste de blz. 121—142 achter in het boek en gaf het geheel een „nieuwe” pagineering *in het midden van de bovenkant* der bladzijden. Aldus kregen we de volgende pagineering (tusschen haakjes plaats ik de „oorspronkelijke” daarmee corresponderende pagineering): 1—92 (1—92), 93—116 (97—120), 117—128 (145—156), 129—182 (169—222), 183—186 (225—228), 187—208 (121—142).

De teekenaar Hendrik Verhees heeft blijkbaar meermalen zijn schetsen in potlood gemaakt en ze daarna met O.I.-inkt overtrokken (zie blz. 91 e.a.). Over zijn familie spreekt Verhees op blz. 3, 76, 83, 171 en 198; op blz. 5 is sprake van hem zelf.

Hoe kwam het handschrift in het Provinciaal Archief der Minderbroeders-Capucijnen?

Het is de Helmondsche archivaris Jac. Heeren, die ons hierover weet in te lichten (*Taxandria*, 1928, jgr. XXXV, blz. 265—267). Toen Hendrik Verhees op 23 April 1813 te Boxtel stierf, was zijn neef Johannes Wilhelmus Verspeek 20 jaar oud en op studie op het Bossche Seminarie; Hendriks zuster Catharina Verspeek, geb. Verhees, was erfgename van haar broer en zal na verloop van tijd ook het kostbare hand-

schrift met schetsen van haar broer aan haar zoon Jan hebben overgedragen. Na diens priesterwijding werd hij assistent te Enschoot, kapelaan te Goirle en stierf als pastoor van Hulsel op 2 April 1871: in die dagen was het Schetsenboek inderdaad in handen van pastoor Verspeek, die een uitgebreide collectie munten naliet (zie over hem: *Taxandria*, 1928, jgr. XXXV, blz. 266; *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. IX, kol. 1204). Na zijn dood kwam het Schetsenboek aan zijn assistent J. J. Sengers uit Asten; deze was blijkbaar erg bevriend met pastoor Verspeek, vermits we hem van 1859—'61 als assistent te Hulsel vinden en na één jaar assistentie te hebben verleend te Veldhoven, weer zien terugkeeren naar zijn vroegere standplaats, waar hij zijn 78-jarigen pastoor tot aan zijn dood in 1871 bleef bijstaan. Toen vertrok ook hij als kapelaan naar Lieshout; 6 Februari 1875 werd hij pastoor te Steensel en Knegsel; 26 Juli '84 te Overlangel, 26 September '85 te Nistelrode, waar hij 29 April 1895 stierf. Van pastoor Sengers schijnt het Schetsenboek, middelijk of onmiddelijk — van een pastoor Sprengers te Nistelrode, waarover Heeren gewaagt, is ons niets bekend — in het bezit te zijn gekomen van de Bibliotheek van de Minderbroeders-Capucijnen te Handel (*Taxandria*, 1918, jgr. XXV, blz. 29). Bij de reorganisatie van het archiefwezen in de Nederlandsche Capucijnen-provincie in 1933 werd het belangrijke handschrift overgebracht naar het archiefdépôt van het Provinciaal te 's-Hertogenbosch. Wij wezen er boven reeds op, dat de Bibliotheek van het Provinciaal Genootschap te 's-Hertogenbosch een fotografische afdruk heeft van alle schetsen, welke zijn ondergebracht in den topografischen atlas. Deze foto's werden o.m. benut door C. Leurs in zijn proefschrift: „*Les origines du style gothique en Brabant. 1e Partie: L'architecture romane. Tome II: L'architecture romane dans l'ancien duché*” (Brussel, 1922).

Persoonlijk slaan wij het Schetsenboek van Hendrik Verhees zeer hoog aan. En dit wel om de hooge zeldzaamheid van schetsen onzer oude kerken. Wij bezitten inderdaad ook

schetsen van A. C. Brock, door C. Leurs eveneens benut (hij schrijft foutief A. C. Braeke), koster van St. Oedenrode uit het begin der 19^e eeuw ¹⁾); ook de schetsen van H. Spilman uit Oostelijk Noord-Brabant zijn ons bekend door de uitgave van Jhr. A. F. O. van Sasse van Ysselst ('s-Hertogenbosch, 1921); deze laatsten zijn inderdaad goed van teekening, de eersten echter slecht. Maar nergens hebben we zoo'n verscheidenheid van schetsen als bij Verhees; en al mogen ze perspectivistisch vaak onzuiver zijn, ze zijn toch van groote documentaire waarde, aangezien vele van de gebouwen, wier schetsen met aantekeningen wij in Verhees' Schetsenboek terugvinden, sinds lang onder sloopershanden gevallen zijn.

Ziehier in alphabetische volgorde de lijst van kerken of kapellen, die ons in het Schetsenboek van Verhees worden geboden:

NOORD-BRABANT:

A. MEIERIJ VAN 's-HERTOGENBOSCH, Land van Ravenstein enz.

Aalst, Aarle (3 schetsen), Acht, Alem, St. Antonis, Asten. Baardwijk, Bakel, Beek (2 schetsen), Bergeijk, Berkel, Berlicum (3 schetsen), Best, Blaartem (2 schetsen), Borkel, Bortel (3 schetsen), Breugel, Budel. Casteren.

¹⁾ Hij schreef een „*Geschiedenis van St. Oedenrode*” in 4 deelen met schetsen, welke momenteel in het bezit is van den HoogEerw. Heer A. J. van Erp, deken van St. Oedenrode. (Mededeeling van genoemde heer Deken, 3 Mei 1939). De bibliotheek van het Bisschoppelijk Museum te 's-Hertogenbosch bezit twee werken van dezen A. C. Brock in handschrift. Wij laten hier de juiste opgave volgen.

De stad en Meierij van 's-Hertogenbosch of derzelve Beschrijving met een voorafgaande kort Verslag der Belgiesche Historie. Door en ten gebreken van A. C. Brock. 19 × 11,5 cM. — 138 blz. en (24 blz.).

Beschrijving van St. Oedenrode of een uitvoerent Verslag, zoo van den voorgaanden als tegenwoordigen staat van dit dorp . . . Met kaarten en afteekeningen door en ten gebruik van A. C. Brock. 1826. 19,5 × 11,5 cM. (12) en 260 blz.

Tenslotte vermelden we nog, dat deze A. C. Brock een „*Geschiedenis van den Bosch en de Meierij*”, in twee deelen schreef: het eerste deel berust bij juistgenoemden heer Deken; het tweede deel ging onlangs van de familie Van Kemenade te Gemert over in handen van Jhr. van Rijckevorsel, Burgemeester van St. Oedenrode. — (Aldus volgens mededeeling van den HE. Heer A. J. v. Erp, St. Oedenrode, 3 Mei 1939). Enkele fotografische afdrucken berusten in het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch.

Deurne, Diessen, Dinther, Dommelen, Drunen, Duizel, Dungen (2 schetsen).
 Eersel (2 schetsen), Eindhoven, Empel, Enschoot, Erp, Esch, Geffen, Geldrop, Gemert, Gemonde (4 schetsen), Gerwen (2 schetsen), Gestel (bij Eindhoven), Ginderdoor, Goirle.
 Haaren, Handel (2 schetsen), Hapert, Hees, Heesch, Heeswijk (2 schetsen), Heeze, Helmond (3 schetsen), Helvoirt, Herpen, Hilvarenbeek (2 schetsen), Hoogeloon, Hooge Mierde, Hulsel.
 Kaathoven, Knegsel.
 Lage Mierde, Leende, Liempde, Lierop (2 schetsen), Lieshout, Lith, Lithoyen, Luiksgestel, Lijssel.
 Maaren, Maashees, Meervelthoven, St. Michiels-Gestel, Middelbeers, Middelrode (2 schetsen), Mierlo, Milheeze, Moergestel.
 Nederasselt, Nederwetten, Netersel, Nieuwkuyk, Nistelrode (2 schetsen), Nuland, Nuenen (2 schetsen), Nijssel.
 Oedenrode St. (2 schetsen), Oerle, Oirschot (4 schetsen), Oisterwijk (3 schetsen), Ommel, Oostelbeers, Opwetten, Oss.
 Reusel, Riethoven, Rixtel (2 schetsen), Rosmalen (2 schetsen).
 Schaft, Schayk, Schijndel (2 schetsen), Soerendonk, Someren, Steensel, Stiphout, Stratum, Strijp.
 Tilburg (3 schetsen), Tongelre.
 Uden, Udenhout (2 schetsen).
 Valkenswaard, Veghel, Velthoven, Vessem, Vlierden, Vordenbosch, Vught (4 schetsen).
 Waalre, Waalwijk (2 schetsen), Weibosch, Westelbeers, Westerhoven, Westerwijk, Wintelre, Woensel.
 Zeeland, Zeelst, Zon.

B. BARONIE VAN BREDA.
 Alphen.
 Baarle, Bavel, Beek, Braak De.
 Chaam (2 schetsen).
 Dongen, Dorst.
 Etten (2 schetsen).
 Galder, Gilze, Ginneken.
 Heusdenhout, Hoeven.
 Leur.
 Molenschot.
 Prinsenhage.
 Riel, Rukfen, Rijen.
 Sprundel, Strijbeek.
 Teteringen.
 Ulicoten.

BOMMELERWAARD:

Ammerzoden.

Bruckem.

Kerkwijk.

NOORD- en ZUIDHOLLAND:

Aartswoud.

Eikenduinen (2 schetsen).

's Gravenzande.

Heilo, Helder Den, Hippolytushof, Hoogwoud.

Katwijk a. d. Rijn (2 schetsen), Katwijk a. Zee (2 schetsen).

Leidschendam, Lier De, Lisse (2 schetsen), Loosduinen (2 schetsen).

Monster.

Naaldwijk, Noordwijk (2 schetsen), Noordwijkerhout, Noordwijk a. Zee.

Oegstgeest (2 schetsen), Oostereind, Opmeer, Oude Schild.

Rijnsburg (3 schetsen), Rijswijk.

Sassenheim (2 schetsen), Scheveningen, Spanbroek.

Terheide.

Valkenburg, Voorburg (2 schetsen), Voorhout, Voorschoten (2 schetsen).

Wassenaar (2 schetsen), Wateringen, Wadweide, West-Wieringen, Woud Het.

LIMBURG:

Meiel.

BELGIE:

Lommel.

Wanneer we onze lijst van origineele schetsen van kerken en kapellen uit het Schetsenboek bijtellen, komen we aan het respectabele getal van 246 schetsen. Inderdaad een zeldzame collectie, waaraan archeologen, kunsthistorici en architecten hun hart kunnen ophalen.

Om volledig te zijn dien ik te vermelden, dat Hendrik Verhees in zijn Schetsenboek ook blijk geeft van liefhebberij voor heraldiek. Zoo gaf hij op blz. 138 het wapen van een mij onbekenden abt of protonotaris; blz. 188: het wapen van Johan François Tiebos, rentmeester van Boxtel, 1722;

hierbij voegde hij een lijst van de emails, elders (blz. 190) meerdere wapenschilden. Ook vinden we een schets van een brug (blz. 188), van de steenen hoofden uit 1792—'93 bij 'sGravezande (blz. 189), profiel van de hoogte van het water in het Mallegat (blz. 187); tenslotte nog een schets van enkele banken en een poortje in de Princessetuin te 'sGravenhage (blz. 190), van een electriseer-machine (blz. 226) en een telescoop (blz. 228).

Eindelijk dienen vermeld enkele gravuren, welke een latere bezitter in het Schetsenboek plakte: nl. van het oksaal in de St. Jans-kerk te 'sHertogenbosch (blz. 123), van de kapel te Nistelrode (het lijkt me een rood-crayon-teekening, blz. 123), van de St. Christoffelkerk te Roermond (blz. 125), van de kathedraal te Keulen (blz. 127), van het Hoogaltaar in de St. Joseph-kerk der P.P. Redemptoristen te 'sHertogenbosch (blz. 129), een binnenaanzicht van een drieschepig gebouw naar S. Bosboom (blz. 131), van de Munsterkerk te Roermond (blz. 133), van het ontwerp van den toren te Zierikzee (? blz. 135; zie C. Leurs e.a., *Geschiedenis van de Vlaamsche Kunst*, dl. I, blz. 306, afb. 207. Antwerpen, z.j.), en tenslotte van de basiliek te Kevelaar (blz. 137).

* *
*

Wij stellen ons voor in den loop van het volgende jaar dit laatste werk, het *Schetsenboek van Hendrik Verhees*, te publiceeren, met een inleiding te voorzien en voor iedere schets de noodzakelijke bibliographie aan te geven. Wij meenen hiermede talrijke architecten, kunsthistorici en openbare lichamen, alsmede vele plaatselijke geestelijken van dienst te zijn.

Dirk *Poirters* × Christina N.

Jan *Poirters* × Maria N.

Mechtildis *Poirters* × Hendrik Zanders of Sanders

Maria v. d. Broek × Hendrik *Zanders* (leefde 1734 te Helmond)
(† 1 April 1724, Lierop)

Catharina × 1) Hendrik Adams *van der Sleijden* († 1727? Lierop)
(† 13 April 1759, Helmond) | 2) Thomas Verberne († 1768, Lierop)

Maria v. d. Sleijden († 1802, Boxtel)

Anna Catharina v. d. Sleijden († 11 Nov. 1760, als religieuze te Nunhem).

×

Hendrik *Verhees* († 1802, Boxtel)

Petronella († Sept. 1783, Helmond)

HENDRIK (1744—1813)

Catharina

×

Wilh. *Verspeek*

Joannes Wilhelmus, geb. 6 April 1792; († 2 April 1871, als pastoor te Hulsel)

Ravenstein en Megen onder den Bisschop van Luik, 1805

door

J. KLEIJNTJENS S. J.

De districten Ravenstein en Megen waren oorspronkelijk afhankelijk van het bisdom Luik, maar bij de kerkelijke organisatie van 1559 en met name door de Bul van Pius IV van 11 Maart 1560, werden zij onder het toen opgerichte bisdom Den Bosch geplaatst. Tot het einde der 17de eeuw maakten zij deel uit van dit bisdom, toen kwamen zij onder de jurisdictie van den Bisschop van Luik. Bij de opheffing van dat bisdom door het Concordaat van 1801 en de instelling van een nieuw diocees van dien naam, bleven Ravenstein en Megen in 1805, zooals uit de hier volgende correspondentie blijkt ¹⁾ aan den toenmaligen Prins-Bisschop van Luik, Mgr. de Méan die in 1817 tot den aartsbisschoppelijken zetel van Mechelen bevorderd werd. Hij bestuurde de beide districten als Administrator Apostolicus, maar droeg de uitoefening van het bestuur op aan een door hem benoemden Commissaris. Sedert 1803 was met die waardigheid bekleed A. E. Borret, na het overlijden van Mgr. de Méan werd Borret 12 Juni 1831 tot Apostolisch Vicaris dezer districten benoemd.

Aan Mr. Ciamberlani, Vice-Superior der Hollandsche Missie te Münster.

Om iedere hinderpaal en moeilijkheid, die Monseigneur de

¹⁾ De origineelen, waarvan hier de vertaling volgt, berusten in Den Haag in het archief der Nuntiatuur, Busta 3.

Méan zou kunnen ontmoeten bij de uitoefening van de jurisdictie in de twee districten Ravenstein en Megen in het Bataafsche Rijk, die nu eenmaal tot het Diocees van Luik behooren, uit den weg te ruimen, heeft de H. Vader aan Monseigneur de Méan den titel van Apostolisch Administrator van genoemde districten verleend, op dezelfde wijze, zooals dat geschied is met Monseigneur van de Velde, nu Bisschop van Roermond. Door middel van Graaf Troni, met wien sinds den aanvang deze aangelegenheid behandeld wordt, zijn Monseigneur de Méan de nieuwe beslissingen reeds toegekomen van den kant van den H. Vader, en opdat deze hun volledige effect zullen sorteeren, zijt gij er thans mede belast om in naam van Z. Heiligheid de noodige schriftstukken aan de Regeering te zenden, opdat aan Monseigneur de Méan volledige vrijheid gegeven zal worden in de uitoefening van zijn jurisdictie over genoemde districten, niet dus als Bisschop van Luik, waardoor blijkbaar bezwaren rijzen, maar in hoedanigheid en onder den titel van Apostolisch Administrator. Van uw verstandig beleid in deze ben ik overtuigd, zoodat de kwestie behandeld zal worden op een wijze, dat zij behoorlijk geregeld zal zijn, en er in de geestelijke verzorging van deze districten voorzien wordt, terwijl de moeilijkheden, die daarin gedurende eenigen tijd zich voorgedaan hebben, uit den weg geruimd worden, etc.

Rome, Prop. Fide.

M. Cardinale de Pietro, *Pref.*

15 Juni 1805

Schrijven van Kardinaal de Pietro, d.d. 24 Augustus 1805.

Mons. Luigi Ciamberlani Vice-Superior der Hollandsche Missie (Münster).

Uw lange brief van 24 Juli l.l. heeft mij bereikt, en ik vernam daaruit, dat het verbod van de Bataafsche Republiek over de geestelijke jurisdictie in de twee districten Ravenstein en Megen gericht is alleen aan den Vicaris Generaal, den gedelegeerde van Monseigneur de Méan, aartsbisschop van Luik, en dat dit zijn reden vindt niet in den wil om Monseigneur de Méan van zijn titel van Bisschop en van Prins van Luik te berooven, maar veeleer tengevolge van een twist tusschen den Aartspriester van Sallant, Nicolaas Pas, en genoemden Vicaris, zoodat U het noodig achtte om meer inlichtingen te vragen inzake het voorgevallene en ook

het antwoord van den Bisschop van Roermond op den door U aan hem gerichtten brief af te wachten, teneinde alle informaties te bezitten, die deze prelaat verkregen zal hebben na zijn gesprek met den Groot-Pensionaris in Den Haag, alvorens U overgaat te spreken ten gunste van Monseigneur de Méan in naam van den H. Vader en van het H. College, dat U daarmede volgens een vorig schrijven belast heeft.

1806

De districten Ravenstein en Megen worden onder het bestuur van den Bisschop van Luik gebracht.

Brief aan Ciamberlani d.d. 2 April 1806.

Ik bevestig U de goede ontvangst van Uw brieven van 26 Februari en 5 Maart j.l. waarin U mij mededeeling doet van Uw onderhandelingen en den goeden afloop daarvan betreffende den Bisschop van Luik, die derhalve voortaan vrijelijk zijn bestuur kan uitoefenen over de beide districten Ravenstein en Megen, als Apostolisch Administrator. Bovendien handelde U voorzichtig door Monseigneur de Méan te waarschuwen, zoodat hij terstond den deken of een anderen priester, met uitzondering van zijn bekenden Vicaris Generaal, de noodige bevoegdheden kan doen toekomen. Intusschen kunt U in naam van den Heiligen Vader en van het H. College aan de Hollandsche Regeering onzen dank tot uiting brengen.

Het door U opgestelde rapport heeft hunne Eminenties zeer veel genoeg gedaan, dat n.l. de geruchten, die over het College van Heerenberg verspreid zijn, erkend zijn, als laster, en valsch, als zouden in genoemd College bij het onderwijs en de theologie boeken gebruikt worden vol gevaarlijke nieuwigheden; zoo zelfs dat op grond van deze onjuiste veronderstelling de Pastoors verklaard hebben geen leerlingen van dat College als hun kapelaans te willen aanvaarden. Hunne Eminenties hebben hieruit echter kunnen opmaken hoe ijverige bewakers van de gezonde Katholieke leerstellingen de Pastoors van de Hollandsche missie zijn; U kunt hun dit ter kennis brengen.

Betreffende de keuze van Bisschoppen in de Bataafsche Republiek, daarover zal gesproken worden in een algemeene

Congregatie, zoo spoedig de zeer vele hangende questies dit veroorloven.

Tenslotte bevestig ik U nog de ontvangst van twee constituties der Bataafsche Republiek in het Hollandsch en het Fransch en de brieven van de missionarissen van Halle en Dessau, etc.

Rome, Prop. Fide 2 April 1806.

Michele, Cardinale de Pietro, *Pref.*

Aanvullingen op Schutjes' Geschiedenis van het Bisdom Den Bosch.

In een acte van 1617 wordt genoemd „d'eersaeme *Henrick Janssen, cappelaen* binnen deser vrijheijt *Oss*"¹⁾.

In 1563 verkoopt Hanrick Symon Jan Claessen als gevolmachtigde van zijn broeder *Rutgere* (Claessen) *Rectoir* der 1^e portie van 't altaar der Apostelen onder theylich Cruys te *Oss*, een stuk land op Amsteleind te *Oss*²⁾.

In een acte van 22 Januari 1562 worden genoemd Heer *Peter Jan Gherits, priestere* en Heer *Jan*, soene wijlen *Lambert Corstiaens*³⁾.

7 Februari 1628 maken Corn. Aerts en Anne van Liebergen zijne huisvrouw hun testament voor Heer *Jacob Hessels, priester* en *cappelaen* der vrijheyd *Oss*⁴⁾.

In een Boschacte van 10 October 1645 wordt Pastoor Mathias Septius uit *Oss*, toen overleden genoemd. Schutjes geeft hem een opvolger in 1648.

Oss.

J. CUNEN.

¹⁾ Gem. arch. *Oss*, n°. 209.

²⁾ *Idem*, 198.

³⁾ *Idem*, 198.

⁴⁾ *Idem*, 212.

De onderhandelingen van
B. van Kessel en J. Moors met de Staten-
Generaal over de retorsieën,
1637—1639

door

A. M. FRENKEN, Pr.

Men kent het getwist, dat na de inneming van Den Bosch door Prins Frederik Hendrik in 1629, tusschen de Zuid- en Noord-Nederlandsche regeeringen ontstond over de heerschappij in de Meierij van 's-Hertogenbosch. De gevolgen voor dit gewest waren: dubbele regeering, dubbele belastingheffingen, tegenstrijdige geboden en verordeningen, wederzijdsche represailles, plakكات en contra-plakكات, retorsieën en contra-retorsieën.

Het meest berucht zijn de „retorsiones Hollandicae” op het stuk van godsdienst, welke uitgeschreven werden na de verjaging van de zes Hervormde predikanten, die in 1633 door de Staten-Generaal naar enkele plaatsen der Meierij (Helmond, Oirschot, Oosterwijk, Oss, Tilburg en Vught) gezonden waren. Niet alleen de Meierij, maar ook de Antwerpsche Kempen en andere streken der Zuidelijke Nederlanden hadden verschrikkelijk onder die retorsieën te lijden. De katholieke geestelijkheid geraakte er het ergst aan toe na het bekende plakkaat van 2 Dec. 1636; omstreeks Kerstmis van dat jaar moesten de meeste geestelijken uit het bisdom 's-Hertogenbosch en vele uit andere bisdommen, vooral dat van Ant-

werpen, hun standplaatsen overhaastig verlaten, om niet door de Staatsche troepen gevangen genomen te worden ¹⁾).

De bekende conferenties van Tilburg (over het bestuur der Meierij), welke 4 April 1630 begonnen waren, en alle verdere onderhandelingen tusschen commissarissen van Noord en Zuid waren altemaal op niets uitgelopen. Voor den kapitteldeken van Hilvarenbeek, Christianus Cauthals, die bij de onderhandelingen een hoofdrol had vervuld en jaren achtereen in de weer was geweest om een schikking tusschen beide regeeringen tot stand te brengen, moet het een ontzettende teleurstelling geweest zijn, al zijn pogen ten slotte totaal mislukt te zien.

Zijn taak, of althans een zeer voornaam deel daarvan, nl. het doen staken der retorsieën, zou in 1637 voortgezet worden door Benedictus van Kessel, pastoor van Loon-op-Zand. Niemand had hem tot die taak geroepen; uit eigen beweging nam hij ze op zich.

Wat voor iemand was hij? Hij was afkomstig van 's-Bosch. In 1626 had bisschop Ophovius hem als zijn secretaris in dienst genomen, doch al spoedig was de Bisschop, om ons onbekende reden, ontevreden over hem en hij benoemde hem in 1627 tot pastoor van Loon-op-Zand. In een paar brieven, in datzelfde jaar van uit zijn nieuwe standplaats aan Ophovius geschreven, betuigt hij zijn leedwezen den Bisschop bedroefd te hebben en uit hij de hoop, „wederom als syn kindt onder syne vaderlycke protectie” te mogen komen ²⁾. Toen na den dood van Gerardus Verdonk, pastoor van Boxtel, in 1629 voor de gezamenlijke dekenaten Orthen, Zaltbommel, Heus-

¹⁾ In Nov. 1638, toen velen al geruimen tijd naar hun standplaatsen waren teruggekeerd, bedroeg het aantal gevluchte parochiegeestelijken nog in het bisdom Antwerpen 200, in het bisdom 's-Bosch ongeveer 140 (waarvan 120 in de Meierij); in de bisdommen Roermond en Luik samen werd het aantal geschat op 200, in het bisdom Namen op 50, in dat van Gent en Brugge samen op 50, in het hertogdom Luxemburg op 25 en in het bisdom Mechelen op 25. Het aantal gevluchte Hervormde predikanten bedroeg 8 in het bisdom Antwerpen en 22 in Zuid-Holland (land van Heusden enz.), Maas-en-Waal en elders; *Tax.* XXXIX 84.

²⁾ *Arch. Bisd. 's-Bosch, coll. Loon-op-Zand.*

³⁾ *B. B.* XV 116, 117.

den en Geertruidenberg een nieuwe deken moest aangesteld worden, solliciteerde Benedictus naar dat dekenambt. Ophovius gaf hem ten antwoord, dat hij het al begeven had aan Paulus van den Dael, pastoor van Berlicum, zooals men in het dagboek van Ophovius vindt aangeteekend ¹⁾. In datzelfde dagboek wordt verder nog van B. van Kessel gezegd, dat hij in concubinaat leefde met zijn huishoudster, doch met groote verontwaardiging ontkende hij dit ²⁾.

Uit enkele brieven, door hem geschreven, krijgen wij den indruk, dat hij wel een knap man was (hij bezat het doctoraat in de beide rechten), maar onevenwichtig, bewegelijk van natuur, geneigd tot overdrevenheid in zijn gemoedsuitingen. Personen, die onder zeker opzicht grootelijks in hun plicht te kort schieten, trachten zich onder ander opzicht wel eens buitengewoon verdienstelijk te maken. Was dit misschien ook met hem het geval? Hoe dit zij, in de politiek dier dagen toonde hij zich zeer actief.

Hij kreeg 25 Jan. 1635 bevel, om wegens overtreding der plakaten binnen 40 uren naar 's-Hertogenbosch te komen, naar den hoogschout Hendrik van Bergaigne. Begrijpelijkerwijze was hij daarover ten hoogste ontstemd, maar niet minder over de regeering te Brussel, die almaar naar zijn zin geen krachtige maatregelen genoeg nam tegen het bar geweld der Hollanders in deze streek. Hij achtte den toestand ondragelijk en bracht onmiddellijk een paar autoriteiten een en ander onder het oog; zie zijn brief van 26 Jan. 1635 aan Ophovius in *bijlage I*.

¹⁾ B. B. XV 116, 117.

²⁾ Toen bovengenoemde deken-pastoor P. v. d. Dael, diens broer Franciscus (Franciscanerpater te Brussel), de pastoor van Helvoirt met nog een Minoriet uit Breda 6—8 Mei 1632 gelogeed waren geweest bij Engelbrecht van Immerseel, heer van Loon-op-Zand en Bokhoven, op diens kasteel te Loon-op-Zand, schreef v. Kessel daags daarna aan Ophovius, dat zij daar schandaal hadden gegeven door bij een nachtelijke drink- en danspartij aanwezig te zijn geweest en dat zij hem en zijn huishoudster belasterd hadden. Ophovius antwoordde hem 18 Mei d.a.v. uit Rethi, waar hij op visitatie was, dat zulk een aanklacht tegen genoemden deken, den pastoor van Helvoirt, („vir nobilis et piissimus”) en twee paters van St. Franciscus hem ten zeerste verbaasde en dat hij beter deed met zijn huishoudster weg te zenden, „propter quam tota haec tempestas oritur”; *Arch. Bisd. 's-Bosch, coll. Loon-op-Zand*.

Na de overgave van Breda (7 Oct. 1637) had hij een onderhoud met Prins Frederik Hendrik. Deze zou hem toen gezegd hebben, dat noch hij, noch de Staten-Generaal de bedoeling hadden om de Katholieke geestelijkheid uit te roeien, dat het confisceeren van pastoriegoederen geschied was buiten hun weten en dat hun retorsieën alleen maar dienden om voor enkele weinige predikanten vrij verblijf in de Meierij te bekomen. Ook zou de Prins hem opgedragen hebben, om dit naar Brussel over te brengen.

Hij ging dan naar Brussel en deelde daar het onderhoud, dat hij met den Prins van Oranje had gehad, mede. Nu was te dien tijde in de regeeringskringen te Brussel al langer hoe meer het besef doorgedrongen, dat de Meierijsche godsdienstkwestie onmogelijk met militair geweld goed was op te lossen. Bijzonder de kardinaal-infant Ferdinand van Oostenrijk, de toenmalige gouverneur-generaal der Nederlanden, zag veel meer heil in het treffen eener redelijke schikking met den vijand dan in wapengeweld en intransigentie. Er werd dan ook besloten, den pastoor naar Den Haag af te vaardigen om te zien, of men daar het prinselijke woord gestand zou doen en of er een einde zou te maken zijn aan de retorsieën ¹⁾.

Tegen het einde van 1637 keerde hij uit Den Haag terug met een „voorslach tot het afdoen der retorsieën”, waarbij de Staten-Generaal voorstelden: 1° dat de predikanten, geestelijken, schouten enz. buiten de Meierij, die wegens de retorsieën gevlucht of gevangen waren, wederzijds vrij gelaten zouden worden; 2° dat de predikanten, die in de Meierij waren aangesteld of nog aangesteld zouden worden, daar vrij kerkdienst zouden mogen houden; 3° dat alle geestelijken in de Meierij zouden kunnen wederkeeren en bezit nemen van hun kerken enz. — uitgezonderd de kerken, welke aan de predikanten waren of nog zouden worden toegekend — mits zij

¹⁾ De afvaardiging van pastoor v. Kessel geschiedde vermoedelijk buiten medeweten van Ophovius, die ziek lag te Lier, waar hij 4 Nov. 1637 overleed. Anders had hij zich ongetwijfeld krachtig daartegen verzet.

jaarlijks 4000 gl. tot onderhoud der predikanten zouden betalen; zie *bijlage* II A.

Dit voorstel was zeker gunstiger dan velen verwacht hadden. Ferdinand stelde zich echter de vraag, of hij als gouverneur dezer landen de aanstelling van eenige Calvinistische predikanten te midden van de Katholieke Meierij kon dulden zonder zijn geweten te bezwaren, en of zijn koninklijke broeder, Philips IV, die vóór alles het behoud van den Katholieken godsdienst nastreefde, het Staatsche voorstel niet als onaannemelijk verwerpen zou.

Voor Ferdinand zelf was de vraag spoedig genoeg opgelost, daar zoowel de bisschoppen der Mechelsche kerkprovincie, als de professoren van Leuven en Douai zich voor het tolerereen van eenige predikanten uitspraken ¹⁾. Maar ook den koning moest hij voor het tolerantie-idee zien te winnen. In een brief van 2 Jan. 1638 stelde hij daarom den koning met de noodige voorzichtigheid bereids voor om zes of acht predikanten in de Meierij toe te laten, maar om dit voorstel blijkbaar nog met méér kracht bij Zijne Majesteit te kunnen aanbevelen, legde hij de zaak der retorsieën ter beraadslaging voor aan enkele der meest-vooraanstaande persoonlijkheden: den markies van Mirabel, den markies van Fuentes, den Carmeliet Johannes van St. Augustinus, biechtvader van Ferdinand en lid van den Raad van State, en Petrus Roose, president van den Raad van State; ook liet hij aan de beraadslaging deelnemen den prins Thomas van Savoye, den graaf van Balançon, den graaf van Fontana en Cornelius Jansenius, bisschop van Yperen ²⁾. De vergadering was al-

¹⁾ De bisschoppen hadden zich reeds op hun vergadering van 20—25 Aug. 1630 voor de geoorloofdheid van zulk een tolerantie uitgesproken, in zoover namelijk de uitoefening van kettersche diensten niet zonder grooter nadeel voor de zielen kon voorkomen worden. Ook de pauselijke nuntius Fabius de Lagonissa was in 1630 van meening, dat kettersche predikanten op sommige plaatsen konden toegelaten worden, mits zij hun diensten niet in katholieke kerken, maar in huizen of schuren zouden houden; *B. B.* XV 139, 140.

²⁾ *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas* par H. Lonchay, J. Cuvelier et J. Lefèvre, t. III N° 607, 639.

gemeen van oordeel, dat met wapengeweld niets te bereiken viel en dat getracht moest worden met den vijand een schikking te treffen. Roose wilde echter van geen regeling der godsdienstkwestie weten, als niet tegelijkertijd het geschil over het politiek bestuur der Meierij zou geregeld worden (De kardinaal-infant was het hiermede niet eens ¹⁾).

De gunstige ontvangst van het voorstel, door B. van Kessel uit Den Haag naar Brussel overgebracht, had tot gevolg, dat de pastoor — niettegenstaande dat er verstandige menschen waren, die hem als onderhandelaar ongeschikt oordeelden ²⁾ — in den beginne des jaars 1638 (waarschijnlijk in de maand Februari) naar Den Haag kon terugkeeren met een tegenvoorstel van den Kardinaal-Infant ³⁾.

Dit tegen-voorstel week niet zoo heel veel af van het voorstel der Staten, behalve op een paar punten. Er werd namelijk alleen maar in toegestaan, dat de predikanten, die uit de Meierij verjaagd waren — het waren er slechts zes — daarin terug zouden keeren. Ook zouden dezen er geen kerken tot hun beschikking krijgen; zie *bijlage* II B.

Mogelijk hebben deze twee bepalingen bij de Haagsche Heeren kwaad bloed gezet. De onderhandelingen van pastoor B. v. Kessel liepen in ieder geval ditmaal uit op een groote teleurstelling, wat moeite hij zich ook moge gegeven

¹⁾ Hoogstwaarschijnlijk werd Jansenius terzelfder vergadering uitgenoodigd, schriftelijk de vraag te beantwoorden, of de Koning eenige Calvinistische predikanten in de Meierij, gezien de toenmalige omstandigheden, mocht toelaten. Jansenius behandelde deze kwestie in een memorie van 6 Febr. 1638, welke dienen moest tot voorlichting des Konings. Wij zullen de memorie laten volgen achter de stukken betreffende de onderhandelingen over de retorsieën in *bijlage* IV. Reeds om den auteur alleen verdient zij onze belangstelling.

²⁾ Een van hen was Jan Moors, de abt van Berne, die 8 Jan. 1638 aan J. Chr. v. d. Sterre, abt van St. Michiel te Antwerpen, berichtte, of Nemius, de bisschop van Antwerpen, niet voor een geschikter afgevaardigde zou kunnen zorgen; *Arch. Berne, Dagboek van Moors*, 8 Jan. 1638.

³⁾ In zijn brief van 11 Maart 1638 berichtte Ferdinand aan den Koning, dat hij in zake de retorsieën de onderhandelingen had laten beginnen, maar dat hij de aanspraken des Konings op het bezit der Meierij zou trachten te handhaven. Ferdinand beschouwde de onderhandelingen over de Meierij tevens als een goede voorbereiding van een algemeenen wapenstilstand of vrede; zie aangehaalde *Correspondance* III N° 607, 639, 659, 727, 801, 821, 840.

hebben niet alleen bij de Staten-Generaal, doch vermoedelijk ook bij Prins Frederik Hendrik ¹⁾. In de maand Juni of Juli werd de pastoor immers naar Brussel teruggezonden met een tweede voorstel der Staten-Generaal, dat veel ongunstiger was dan het eerste.

Naast een geheel nieuwe bepaling over bedehellingen en domeinen, behelsde het, dat de plakaten van retorsie buiten werking zouden worden gesteld, doch niet voor de Meierij van 's Bosch, waar alles in statu quo zou blijven, totdat de geschillen over dat gewest zouden opgeheven zijn; zie *bijlage II C*.

Men begreep in Brussel niet, waar men aan toe was. Hoe toch was 't mogelijk, dat na het eerste voorstel nu een zoo geheel afwijkend tweede voorstel kwam? Men begon den onderhandelaar een beetje te mistrouwen. Had hij alles wel overeenkomstig de waarheid overgebracht?

Van verschillende zijde, o.a. door den Aartsbisschop van Mechelen Jacobus Boonen, was J. Moors, de reeds genoemde abt van Berne, intusschen al meer dan eens aangespoord, dat deze zich met de onderhandelingen over de retorsieën zou belasten. Moors zelf was daarop geenszins gesteld, maar ten laatste liet hij zich toch door den Aartsbisschop overhalen, om de zaak in Brussel te komen bespreken.

De abt vertrok dan naar Brussel, vergezeld van den pastoor van Berlicum, Paulus v. d. Dael, want hij wilde, dat deze hem bij eventueele onderhandelingen zou ter zijde staan. Op 12 Juli 1638 zetten beiden aan den Aartsbisschop en den Kanselier van Brabant in geschrifte uiteen, op welke manier naar hunne meening met de Staten-Generaal onderhandeld zou kunnen worden. Zie *bijlage III A*.

Al waren er, zooals de Bisschop van Gent, die den pastoor van Loon-op-Zand liever met de verdere onderhan-

¹⁾ Gelijk hem bij zijn vertrek uit Brussel mondeling was gelast, moest de pastoor in Den Haag vooraf een onderhoud met den Prins van Oranje zien te verkrijgen, opdat deze bij de Staten-Generaal zou trachten te bewerken, dat alles zou terugkeeren op denzelfden voet als vóór de laatste retorsieën; aangehaalde *Correspondance III N° 659*.

delingen bleven belasten ¹⁾, werd toch besloten, om Moors en van den Dael als nieuwe onderhandelaars naar den Haag af te vaardigen. Don Miguel de Salamanca verleende hun op 3 Aug. 1638 de daartoe noodige commissie; zie *bijlage III B*.

Van 10 tot 25 Aug. 1638 vertoefden Moors en v. d. Dael in Den Haag. De Statenleden, met wie zij daar te onderhandelen hadden, waren Nicolaas van Bouchorst, heer van Noordwijk, en François van Aerssen, heer van Sommelsdijk. Met hen viel ten slotte weinig te bereiken. Wel gaven zij te verstaan, dat alles in de Meierij wel goed en ten gunste der Katholieke bevolking zou geregeld worden, maar zij stelden daarbij als eisch, dat tegelijkertijd de kwestie van het politiek bestuur in dat gewest moest afgehandeld worden.

Die kwestie nu lag geheel buiten de opdracht, welke Moors en zijn gezelschap ontvangen hadden. Bovendien wisten zij zeer goed, dat geen der twee regeeringen van hun heerschappij over de Meierij wilde afzien. Het stellen dier kwestie moest dus alle besprekingen doen mislukken. Toch hadden Moors en v. d. Dael blijkbaar nog eenige hoop op verdere onderhandelingen, want toen zij 13 September van genoemd jaar voor den Kanselier van Brabant een uitgebreid schriftelijk rapport over hun onderhandelingen uitbrachten — zie *bijlage III C* —, gaven zij tevens enkele punten aan, welke naar hun oordeel nog aan de Staten-Generaal zouden kunnen voorgesteld worden; zie *bijlage III D*.

Beiden werden echter vriendelijk bedankt voor hun moeiten ²⁾ en niet lang daarna (omstreeks 10 Dec. 1638) zagen zij de voortzetting der onderhandelingen weer opgedragen aan Benedictus van Kessel. Hadden zij zich niet streng genoeg gehouden aan de hun gegeven commissie? 't Is mogelijk. Waarschijnlijker evenwel lijkt het ons, dat men van Kessel, nu gebleken was, dat hij de wederzijdsche voorstel-

¹⁾ *Arch. Berne, Dagboek van Moors*, 1 Aug. 1638.

²⁾ *Dagboek van Moors*, 18 Oct. 1638.

len wel degelijk naar waarheid had overgebracht, in eere wilde herstellen.

De nieuwe onderhandelingen van den pastoor van Loonop-Zand bleven niet zonder succes, dank zij het algemeen heerschend inzicht bij de regeeringskringen te Brussel, met den Kardinaal-Infant aan het hoofd, dat hunnerzijds het doen van concessies noodzakelijk was, om met de onderhandelingen eenige kans van slagen te hebben. Aan de gouverneurs der versterkte plaatsen werd daarom bevel gegeven, om voorloopig geen represaillemaatregelen meer te nemen, hetgeen ten gevolge had, dat omstreeks het einde van het jaar 1638 de vroegere toestand weer langzamerhand terugkeerde en de Katholieke godsdienst in de kerken weer hersteld werd. Toen de pastoor — waarschijnlijk in het midden van Februari 1639 — uit Holland te Brussel terugkeerde, verklaarde hij, dat de toestand zelfs gunstig was voor het sluiten van een algemeenen wapenstilstand ¹⁾.

Nog geruimen tijd later zette de pastoor zijn bemiddelingsactie voort, zeker tot in Augustus 1639 ²⁾, maar veel heeft hij in ieder geval niet meer kunnen bereiken.

I

1635 Jan. 26.

Benedictus van Kessel bericht aan Ophovius, dat hij wegens overtreding der plakaten te 's Bosch ontboden is en dat hij over den ondragelijken toestand tengevolge van de retorsieën geschreven heeft naar Claude de Rye, baron van Balaçon, en naar den President van den Raad van State te Brussel.

Reverendissime ac Perillustris Pater.

De reditu Rev^{mae} Tuae Paternitatis certior factus, doleo bonorum ³⁾ me participem esse non posse, quibus vicinos pas-

¹⁾ Aangehaalde *Correspondance* N° 821,848,849.

²⁾ A. Frenken, *Helmond in het Verleden* II 92.

³⁾ De goede tijdingen, door Ophovius medegebracht.

tores ¹⁾ implevit. Sane non respondent machinationibus partis nobis adversae ²⁾.

Etenim hesternae die, hoc est 25^a hujus, a bino promotore Silvamducis citor, jubeorque infra 40 horarum spatium coram praetore ³⁾ me sistere. Mandatum formali meditatoque scripto continebatur, quo contravisse me edicto Ordinum postremum publicato ⁴⁾ significabatur, eoque jacturam proventuum omnium incurrisse. Unde ni comparuero, armata me manu accersendum meaque omnia diripienda. Quid in re subita consilii, aegre video. Aegrius, quid opis aliunde? Regii sane nimis longa trahunt silentia. Quis ad hos insultus non animos ponat aut animo Regem? ⁵⁾ quanquam ministrorum (Regis) nos incuria neglectos credo. Quare acerbo hoc nuntio ad me delato, binas ilico, alteram ad Praesidem ⁶⁾, ad Balanzonium ⁷⁾ alteram dedi, studuique hunc rerum nostrarum calamitosum statum verbis momentisque apposite calideque exhibere. Sed incommodum accidit, quod eas Rev^{mae} Tuæ Paternitati, quam Bruxellis agere opinabar, frustra inscripserim. Optassem enim lectas ante vestroque calculo censuratas. Igitur per Coeckium ⁸⁾, cui in omnem eventum easdem commendavi, oportune in manus tradentur ac praesens remedium urgebitur.

Interim dum in mora periculum, consilium, quod a Tua Rev. Paternitate rogare oportuit, fuga captandum censui ⁹⁾, templo quoque abstinendum. Non quod carcerem vereor, sed nomen temerarii. Et quorundam suasu domum nudavi, dempto quod pro re sacra ibidem facienda est necessum. Caeterum quod ultra molientur, quantocyus indicabo. Bredam quoque pastorem Dongensem ¹⁰⁾ destinavi, qui drossardo ¹¹⁾ et

¹⁾ De pastoors rondom Geldrop, waar Ophovius was teruggekeerd.

²⁾ Gewis zijn ze (die goede tijdingen) niet in overeenstemming met de machinaties onzer tegenpartij.

³⁾ Hendrik van Bergaigne, hoofdschout van 's Bosch en Meerij.

⁴⁾ Het plakkaat van 20 Juni 1634, dat aan alle geestelijken in de Meierij verbood godsdienst oefeningen te houden.

⁵⁾ Wij kunnen dezen zin niet verklaren. Als er stond *aut animum Regis* zou men kunnen vertalen: Wie zou op deze aanvallen niet de aandacht vestigen, of de aandacht des Konings?

⁶⁾ Petrus Roose, president van den Raad van State te Brussel.

⁷⁾ Claude de Rye baron van Balançon, kapitein der artillerie en gouverneur van Namen (vroeger gouverneur van Breda).

⁸⁾ Waarschijnlijk Jacob de Cock te 's Bosch; B.B. XV 116.

⁹⁾ Vermoedelijk was hij wel uit zijn pastorie, maar niet uit zijn parochie gevlucht, want hij dagteekent zijn brief te Loon- op- Zand.

¹⁰⁾ Den pastoor van Dongen bij Breda.

¹¹⁾ Karel Otto Haastrecht, heer van Drunen, Gansoyen en Halewijnde, was drossaard van Stad en land van Breda.

gubernatori singula exponeret; responsum in horas expecto, uti et tempora meliora, quibus Rev. Tuam Paternitatem nostri studiosissimam hic liceat visere ac novellis nostris aedibus excipere ¹⁾. O, quam calide amplecterer!

In Loon hac 26^a Januarii a¹ 1635.

Perillustri Tuae Gratiae
Humillimus servus
B. van Kessel.

Domesticos unitus salvere aveo; saeculum est, quo nullum video ²⁾.

Arch. Bisd. 's Bosch, coll. Loon- op- Zand (origineel).

II

De onderhandelingen van Benedictus van Kessel met de Staten-Generaal over de retorsieën.

A.

1637 December.

Ten einde de retorsieën te doen staken, doen de Staten-Generaal door tusschenkomst van Van Kessel navolgend voorstel aan den Kardinaal-Infant.

Voorslach tot het afdoen van de Retorsien.

1° Alle de predicanten van de Gereformeerde religie ende alle de Roomsche Catholicke geestelycken, mitsgaders schoutens ende voorts generalyck alle andere persoonen, 'tzij dat zij eenich publick bewindt hebben gehadt oft nyet ten platten lande buyten de Myerye van 's Hertogenbosch, soo gevluht als gevangen op 't stuck van de retorsien, zullen wedersyts vry mogen naer haer oude residentie wederkeeren ende voortaan aldaer haere ampten ende staeten ongemolesteert blijven bedienen ende beleven, gelyck zy vóór datum van den placcaerten van de Retorsie gedaen hebben.

2° In soo verre den Cardinael Infant van Spaignien met het Hoff van Brussel willen toestaen ende verleenen sauvegarde aen eenige Gereformeerde predicanten, die by de

¹⁾ Het kerkbestuur van Loon- op- Zand had een nieuwe pastorie laten bouwen.

²⁾ Ook in vroegere brieven aan den bisschop klaagde hij over zijn eenzaamheid te Loon-op-Zand.

Hoochmogende Heeren Staeten-Generael by provisie ingevoert ende gestelt zullen worden in de Meyerye van 's Hertogenbosch ter plaetschen Haer Ho. Mo. goetduncken zal, om in de kercken aldaer haer beroep ende dienst onverhindert te blijven waernemen.

3° Ende dat in tegendeel de Hoochgemelte Heeren Staeten oock willen beloven, dat alle de Roomsche geestelycken van de Meyerye van 's Hertogenbosche van gelycken aldaer zullen mogen wederkeeren in haere residentien, kercken — — die aen de Gereformeerde predikanten vóór de retorsien niet en zyn ingeruympt geweest, oft nu noch nyet ingeruympt en zullen worden — —, cloosters ende diensten ende in dezelve voortsaaen gerustich blyven genieten haere goederen ende renten, alleen jaerlycx contribuerende, sonder yemandt daerin te verschoonen, de somme van vier duysent guldens tot het onderhoudt van de Gereformeerde predicanten, ende en zullen voorts in haere possessien ende beneficien nyet méér bezwaert worden als andere ingeseten ten platten lande.

Arch. Berne, coll. Bijlagen van Moors'diarium (copie).

B.

1638 (Febr. ?).

De Kardinaal-Infant belast B. v. Kessel om aan de Staten-Generaal navolgend tegenvoorstel te doen.

Voorslach tot afdoen van de Retorsien ¹⁾.

1° Syne C(onincklycke) H(oocheyt) zal tevreden zyn, dat alle dingen, de Catholycke geestelycken, predicanten, schouten ende andere buyten de Meyerye van 's Hertogenbosch raeckende, sullen in denzelven staet geset worden, daer se inne geweest zyn vóór de placcaerten van de Retorsien. Deshalven alle Catolycke geestelyckeyt, alle de predicanten van de pretense Gereformeerde religie, mitsgaders schoutens ende voorts generalyck alle andere personen, 'tzy dat zy eenich publick bewint hebben gehadt oft nyet ten platten lande buyten de voorzeyde Meyerye van 's Hertogenbosch, soo gevluicht als gevangen op 't stuck van de Retorsien, sullen wederzyde vrye mogen naer haere oude residentie keeren ende voortaan haere ampten ende staeten ongemoles-

¹⁾ Dit stuk bestaat ook in Latijnschen tekst.

teert blyven bedienen, gelyck zy vóór datum van de placcaerten van de Retorsien gedaen hebben.

2° De H. Staeten-Generael zullen toelaeten, dat alle de Catholycke geestelycheyt der voorzeyde Meyerye van 's Hertogenbosch zullen mogen van gelycke wederkeeren in haere residentien, kercken, cloosters, diensten ende beneficien ende in dezelfde voortaan gerustich blyven. Dat aen degene gestorven zyn oft voortaan sterven zullen, diergelycke successors van haere oversten zullen geset worden. Dat zy alle haere goederen, renten, thienden, innekome zullen genyeten, alleenelyck contribuerende jaerlycx, sonder yemandt daerinne te verschoonen, de somme van vier duysent guldens, waervan de voors. H. Staeten zullen disponeren naer haere beliefte. Noch en zullen voortaan in haere possessie, beneficien ende thienden niet méér beswaert worden dan zy vóór 't innemen van 's Hertogenbosch en sommige jaeren daernaer beswaert zyn geweest,

3° In 't tegendeel Zyne C. H. zal gedoogen, dat de predicanten, die uyt de voors. Meyerye van 's Hertogenbosch door de Retorsien verjaecht zyn, zullen wederomme in dezelve plaetse kommen, daer se uyt verstooten zyn, met vryheyt om aldaer te blyven woonen, soo voor henlieden als haere successors, sonder met eenige nieuwe lasten van Haere voorzyde Hoocheyt beswaert te worden. Nopende de plaetsen, daer de predicanten wederomme ingeset sullen worden, daer zullen de Catolycken (de) kercken behouden, waerinne zy haeren dienst ende ampten plegen te bedienen, ende die predicanten zullen met eene eerlycke plaetse tevreden zyn, die haer toegelaeten zal worden ¹⁾.

4° Sal eenen zekeren dach, bequaem voor beyde partyen, geraempt worden, op dewelcke de gevangen van wederzyde sullen los gaen ende alle de gevluchte mogen wederkommen, midts voorgaende verbot aen de soldaterye gedaen zynde, dat se de gevangen nyet langer zullen vasthouden, noch de placcaerten van Retorsien voorder ter executien leggen.

5° Sullen gedeputeerde van wederzyde genoempt worden, die op sekere geseten dach ende plaetse byeen kommen, om alle zwaerricheden, de werelycke officiers ende andere dingen der voorseyde Meyere raeckende, aff te leggen.

Arch. Berne, coll. Bijlagen van Moors'diarium (copie).

¹⁾ Latijnsche tekst: *Predicantes contenti erunt loco honesto, qui eis permittetur.*

C.

1638 (Juni of Juli).

Tweede voorstel van de Staten-Generaal, aan Van Kessel medegegeven voor Brussel.

Voerslach tottet afdoen van de Retorsien buyten de Meyerye ende in 't Quartier van 's Hertogenbossche.

De Ho. Mo. Heeren Staten-Generael, om te voorcommen het wijder verloop ende verderff van de platte landen, sijn tevreden, dat bij provisie alle dinghen, raeckende de geestelycke personen, metsgaders de schouten ende alle andere officieren te weder zyde buyten de voors. Meijerije ende het Quartier van den Bosche, in denselven staedt sullen hersteldt ende geleden worden, daer se inne geweest sijn vóór de placarten van retorsien.

Ende dienvolgende dat alle predicanten van de Gereformeerde religie, alle Roomsche geestelycheydt, metsgaders alle schouten, officieren van justitie ofte finantie, dyckgraven, pachters ende vorts generalyck alle andere personen, eenich publick beweyndt hebbende gehadt ofte niet, soo gevluht als gevanghene, zullen wederseyts naer haer oude residentien ten platten landen, buijten de voorseijde Meyerije ende 't Quartier van 's Hertogenbosche, vrij moghen wederkeeren ende voortaan hare ampten ende staten aldaer onbemoijdt blijven bedienen, gelyck sij vóór datum van de placaten van retorsien gedaen hebben.

Ende en sullen Haer Hoch. Mog. gheene beden noch domeijnen aldaer doen heffen, *bijaldijen de Spaensche regeringhe oock begeert op te houden van langer de beden ende de domeijnen in de Meyerye ende Quartier van den Bosch te pretendeeren. Maer daarvan niet willende desistieren, soo sullen Haere Hoch. Mo. deselve blijven ontfanghen ter plaetse ende in alle landen, daer die nu betaelt worden.*

Gelyck mede Hare H. M. consenteeren, dat eenen seckeren korten dach, bequaem voor beyde partijen, vastgesteldt worde, op dewelcke de gevanghens van wederzyde, naerdatt se hare verteerde costen in redelycheydt sullen hebben betaelt, zullen los gaen, ende oock alle de gevluhten in hare residentien moghen keeren.

Ende dat mede tegen denzelven tydt aen 't chryghsvolck scherp verbodt werde gedaen de placarten van retorsie,

buijten de voorseijde Meyerije ende Quartier van 's Hertogenbosche, langer niet te executeeren met het aenhalen, ranconneeren oft molesteren van de geestelycke persoonen ende werlycke officieren, noch andersints.

Blivende niettemin de zaecke vande Meyerije ende Quartier van Den Bosche in denselven staedt, daerinne die tegenwoordich staen, totdat de differenten aldaer sullen sijn afgedaen.

Arch. Berne, coll. Bijlagen van Moors' diarium (copie).

III

De onderhandelingen van prelaat Moors en Paulus v. d. Dael met de Staten-Generaal over de retorsiëen.

A

1638 Juli 12.

Zij zetten op uitnoodiging van den Aartsbisschop van Mechelen en den Kanselier van Brabant hun meening uiteen, op welke wijze met de Staten-Generaal over de retorsiëen onderhandeld zou kunnen worden.

Prelatus Bernensis et Pastor Berlicomiensis, rogati ab Illmo D^o Archiepiscopo et Ampl^{mo} D^o Cancellario, quomodo posset tractari cum Ordinibus Hollandiae de solutione aedicti retorsionis, sequentia — — nullo modo tamen informati — — posuerunt ¹⁾.

Cum Princeps Auriacus declaraverit mentem suam esse, ut clerus cum successione semper maneret in Majeria Sylvaeducensi et insuper praeter ipsius et Ordinum Confederatorum scitum et ordinationem bona defunctorum pastorum addici fisco, sic primo omnium ex parte Ordinum deberet mandari receptori Scuyt — — qui receptor est confiscationis ²⁾ — —, ut in posterum nulla bona aliquorum pastorum, canonicorum aut beneficiariorum, fundatorum extra civitatem in Majeria, fisco addicat vel annotet; et quae jam annotata sunt vel confiscata, libera a molestiis deservitoribus beneficiariorum restituat.

¹⁾ Voor het grootste gedeelte is dit stuk ook in Nederlandschen tekst aanwezig.

²⁾ Pieter Schuyt te 's Bosch, rentmeester over de geconfiscerde geestelijke goederen der stad en Meierij van 's Bosch.

Secundo deberent omnes profligati ecclesiastici ¹⁾ et officiales suis restitui residentis in forma, uti ante emanationem alicujus aedicti retorsionis, idque intelligendum tam de ecclesiasticis Majeriae, quam extra Majeriam. Quare deberent a captivitate liberari omnes captivi, ratione retorsionis detenti.

Quantum ad introductionem vel tollerantiam predicantium in Majeria, est hoc durum necessitatis opus, ideoque cum ex duobus malis minimum sit eligendum, quanto pauciores admitterentur, tanto melius. Ideoque expediret, si possibile esset, tractare ut tantum illi praedicantes admitterentur, quos conati sunt jam ante retorsiones introducere. Sed quia forte Ordines numero non volent astringi, non debet tamen absolute concedi, ut pro arbitrio ad Majeriam praedicantes mittant, licet tractaretur, ut a pagis vel pago deberent requiri. Quia illo titulo facile esset provisum omnibus praedicantibus per fraudem de pasporto, nam casu quo aliquis predicans caperetur a regiis militibus, liberaretur dicendo, se a tali vel tali pago provocatum.

Quare primo omnium oporteret tractari, quod predicans deberet requiri a notabili vel a majori parte communitatis.

Secundo, antequam predicans venire posset ad residentiam, tunc deberet hoc primo significari duobus notabilioribus ex clero in Majeria, qui Bruxellis ejusdem predicantis tollerantiam, expresso ejus nomine, deberent sollicitare.

Ad evitacionem omnium confusionum necessarium erit tractare, ut clerus prae aliis non gravetur. Licet — — ultra omnia alia et consueta gravamina, quae cum aliis communiter ferre cogitur — — quatuor millia florenorum solvere tenebitur, de qua summa Ordines disponent et, si illis ita visum fuerit, ad sustentationem praedicantium in Majeria, et si forte plures introducendi sunt, hoc nullo modo fieri sump-tibus cleri, sed vel ipsorum Ordinum, vel eorum subditorum, qui praedicantes audire volent.

Cum etiam modo dictus clerus valde inaequaliter contribuat et cum ditiores aliqui noverint se Hagacomitum liberare et modo praecipue pauperiores pastores gravati sint, — cum etiam receptor confiscationis titulo sustentationis predicantium noverit multum ultra 4000 (flor.) gravare clerum, imponendo illis quicquid cogitat et desiderat, sicuti ultimis annis, non ostenso beneplacito Ordinum, imposuit clero expensas predi-

¹⁾ Nederlandsche tekst: „verjaechde geestelijken”.

cantium captivorum factas Bredae¹⁾); et saepius variat exactiones, verbi gratia sunt pastores, ex quibus extorsit primo novem florenos, alio anno novemdecim, alio anno viginti octo, ultimis duobus annis quadraginta et duos florenos; — sic salvo meliori necessum foret, ut in Majeria quatuor constituerentur, qui pefatam taxam 4000 (flor.) reciperent, quos solos haberet receptor monendos nomine totius cleri.

Ut repartitio fiat aequalis.

Ut in hac summa omnia bona ecclesiastica in Majeria sita, licet corpora extra Majeriam sita sint, idque ad consolationem incolarum Majeriae, contribuerent, provideatur de mediis, quibus nolentes ad solutionem poterunt cogi, ut prompte ad evitandum confusionem pretacta summa 4000 possit solvi.

Ut ad praedicta bene perveniamus, sic Prelatus Bernensis offert omnem quam potest operam vel omnium suorum amicorum implorationem, modo commodum instrumentum inventum fuerit, quo utendum erit.²⁾

Expediret D^o de Goudriaen providere de salvogardia habitandi in terra neutrali, in Bochoven; ille vir est catholicus et multum apud varios valebit atque efficiet³⁾.

Quaestio: Num expediret aliqua donaria polliceri vel praemittere, cum homines mechanici sint, cum quibus negotium est, et muneribus flectuntur.

Esset necessaria statim conferentia, ut difficultates solvantur, quae modo disputantur, ne posterior error sit pejor priore.

Haec sunt, quae praenominati et non bene informati posuere; at cum intelligant, cum Ordinibus non multis esse agendum, quaeritur⁴⁾:

An non sufficeret tractare, ut per interim omnes, tam in Majeria quam alibi, per aedicta retorsionum exules suis restituerentur locis ac deputarentur ab utraque parte delegati, qui certo convenirent loco, ubi longe lateque de reparatione totius difficultatis agerent.

Vel quid, si Ordines nihil de incolis Majeriae vellent au-

1) De verteringskosten van de predikanten, die in Breda hadden gevangen gezeten.

2) Nederlandsche tekst: „soo presenteert de Prelaet van Berne, als gevonden sal wesen eenen bequaemen directuer, te employeeren syn vrinden, die hij in den Haghe mochte hebben.”

3) Ingelascht: „qui etiam salvaguardiam ad sex menses habuit eandemque perpetuari desiderat.”

4) Deze zin „Haec sunt” enz. is doorgestreep en in plaats daarvan is in margine geschreven: „Adhuc considerandum est.”

dire? Num expediret omnes in exilio manere et tamen conferentia institueretur?

Vel an expediat concedere, ut extra Majeriam reverterentur domum, casu quo pastores Majeriae obtinerent, ut redire possent et officium facerent publice in privatis aedibus, usque donec per conferentiam aliter determinatum esset? ¹⁾)

Considerandum erit preterea, quomodo obviandum duabus difficultatibus: Quomodo poterunt provideri pastoratus, quorum collatio spectat ad Capitulum cathedrale S. Joannis in civitate Buscoducis, cujus Capituli jus praesument habere Ordines, vel eorum receptor, ad minus adhuc cum ²⁾) residentibus in civitate canonicis, qui pauci sunt. Et jam modo varii ex eorum pastoribus mortui sunt, nominatim pastores in Dinter, Rosmalen, Nuilandt et plures alii.

Quaeritur secundo: Quomodo agendum erit pro pastora-
tibus de Dungen et Orten, qui extra civitatem sunt, tamen magis a civitate dependeant quam Majeria? Quo argum-
to licebit uti ³⁾), quod omnimodam jurisdictionem in Majeria (Ordines) non habeant.

Arch. Berne, coll. Bijlagen van Moors'diarium (klad, geschreven door P. v. d. Dael).

B.

1638 Aug. 3.

Don Miguel de Salamanca (secretaris van den Kardinaal-Infant) verleent aan Moors en diens compagnon (P. v. d. Dael) commissie, om met de Staten-Generaal in onderhandeling te treden.

Monsieur.

Devant mon partiment d'icy j'ay jugé à propos de vous dire, que son A(lteze) R(oyal) vous fit appeller pour entendre le sentiment, qu'avez touchant le fait des retorsions, et si jugez qu'en l'estat, auquel il se trouve aujourd'huy, il auroit moyen d'arrester quelque accord convenable. La raison, pourquoy son A. R. desire avoir ceste information, est la confusion et mancquement des consequences, que l'on trouve dans les relations, avec lesquelles le Curé de Loon- op-Zani est retourné d'Hollande, ayant cest affaire cognu par son

¹⁾ Hierop volgt: „Hoc modo posset paucioribus cum Ordinibus agi.”

²⁾ Het woordje *cum* beteekent hier *te samen met*.

³⁾ Nederlandsche tekst: „Hetwellyck als een argument can gebruyckt worden.”

intervention estant en soy mesme contraires, de façon que l'on a jugé ledit Curé pour un sujet moins capable ou habile pour un traité de telle importance. C'est pourquoy il a semblé bon vous dire l'origine et l'estat, auquel se trouve ceste negotiation et ensemble la dernière response, avec laquelle est retourné ledit Curé, proposant en icelle choses nouvelles et conditions contraires à celles, que se proposèrent auparavant. De sorte que ce que maintenant l'on veut encharger à vostre S. Rev^{me} est, qu'il vous plaise de regarder, si l'affaire est — conforme aux articles de l'Instruction, que dernièrement par ordre de son A. R. l'on a donné audit Curé ¹⁾ — selon la relation, qu'il en avoit fait auparavant. Et je vous envoie cy jointe copie de ladite Instruction, afin d'y vous regler, lors que vous verrez à quoy voudront venir les Estats d'Hollande, et qu'avez plus de conformité avec lesdicts articles, sans varier ny discreper en la moindre chose d'iceux. Et de tout ce que se presentera en ceste matiere, il vous plaira d'en donner part à son A. R. ou d'envoyer vostre compagnon, afin que selon ceste notice l'on vous puisse donner la commission, que permectra l'estat de la conclusion de cest affaire. Et je vous peux asseurer, quon S. A. fait entière estimation de la peine, qu'il vous a pleu prendre en venir icy, et du zele que tesmoignez, que l'on puisse prendre et faire tel accord, par moyen duquel l'on face cesser les retorsions, et aura fort agreable le soing que prendrez pour ce sujet. Me disant au reste, Monsieur,

Vostre tres humble et tres obeissant serviteur

D'Anvers ce 3 d'Aoust 1638. Don Miquel de Salamanca.
Arch. Berne, coll. *Bijlagen van Moors diarium* (origineel).

C.

1638 Sept. 13.

Moors en P. v. d. Dael brengen voor den Kanselier van Brabant schriftelijk rapport uit over hun onderhandelingen met de Staten-Generaal.

Acta Hagaecomitum a Rev^{do} D^o Bernensi et fr. Paulo van den Dael in negotio retorsionum.

Venimus Hagam decimo Augusti et sumpsimus hospitium apud Dominum agentem Nordingen, quem absentem inveni-

¹⁾ Bedoeld zal zijn het stuk, medegedeeld sub II B.

mus ¹⁾, tamen ab uxore ejus humanissime recepti sumus, at propter ipsius absentiam ob rationes — — videlicet praeter alias, ut ipse prius nostrum adventum Mussio significaret et ipsius directionem nomine nostro peteret ²⁾ — — usque in decimum tertium latitavimus.

Decimo tertio post prandium salutavimus D^{um} de Nortwyck, Bochorst, et causam adventus nostri paucis indicavimus, qui statuit nobis horam octavam crastinam, comparandum esse in aedibus Dⁱ de Somerdyck, Artsen.

Decimo quarto circa horam octavam venimus ad aedes Dⁱ de Zomerdyck, ubi expectabamur etiam a D^o de Nortwyck, et post mutuas ac honorificas salutationes incepit Rev^{du}s D^{us} Prelatus exponere causam adventus sui brevi ac nervosa oratiuncula ac deductione, dicendo:

Primo, summam corruptelam morum causare aedicta retorsionum, cum per eadem homines impediuntur a servitio, cultu et exercitio divino et similiter impediretur necessaria administratio justitiae.

Secundo, deduxit quicquid hucusque pro solutione retorsionum actum fuit, dicendo ³⁾:

Verum est post expugnatam Bredam venisse Bruxellas pastorem in Loon referentem se a Principe ⁴⁾ oretenus accepisse cum mandato renunciandi, praeter mentem Suae Celsitudinis esse et Ordinum Generalium, quod extingueretur clerus Majoriae, sed quod Princeps atque Ordines Generales nihil minus cogitarent quam quod non haberent successores pastores morientes atque etiam, hoc Principe et Statibus insciis, aliqua bona pastorum addicerentur fisco, sed quod tantum servirent hae retorsiones, ut possit obtineri libertas paucis predicantibus in Majoria.

Hinc moti fuerunt non pauci, sed plures, qui maximae auctoritatis sunt in regimine regio, mittere D^{um} pastorem de Loon, ut videret ⁵⁾, num illud Principis verbum defenderetur et simul inquireret, qua forma et medio difficilis et impia molestatio retorsionum assopiretur.

Placuit tunc Praepotentibus Ordinibus in illum finem trans-

¹⁾ De Katholieke advocaat Dirk van Noordingen, die als agent-solliciteur in allerlei aangelegenheden Moors ten dienste stond.

²⁾ Cornelis Musch, de beruchte griffier der Staten-Generaal.

³⁾ De nu volgende toespraak is ook in Nederlandschen tekst aanwezig.

⁴⁾ Prins Frederik Hendrik.

⁵⁾ Nederlandsche tekst: „Hierop is den Heer Pastoor van wegghen den Cardinael Infante gesonden naer 's-Gravenhaghe om dan te sien" enz.

mittere vel pastori de Loon committere conceptum aliquem trium articulorum, cujus conceptus articulus primus est: ut omnes ecclesiastici atque predicantes et administratores justitiae extra Majoriam, hinc inde per retorsiones impediti, libere ad propria et ad exercitium suarum functionum redirent. 2us articulus est: si placeret Regiae Suae Celsitudini concedere in Majoria predicantibus, ordinatis per provisionem vel adhuc ordinandis, libertatem exercendi in templis suum officium, tunc tertio articulo promittunt Praepotentes Ordines toti clero Majoriae reditum ad suas ecclesias et officium, praeter ad ecclesias jam a predicantibus occupatas vel occupandas, et dicunt, non ultra quatuor millia eorum bona gravanda pro sustentatione praedicantium.

Hunc conceptum Bruxellas detulit pastor in Loon et placuit nonnullis; saltem conceperunt spem de bona inclinatione Ordinum solvendi impias retorsiones. Ac propterea laboraverunt multi, ut dignaretur Sua Celsitudo Regia declarare, quid ad hunc conceptum renunciari vellet.

Ac tandem missus est iterum pastor in Loon cum satis, uti nobis et multis sani judicii hominibus videtur, catagorica responsione ad conceptum Ordinum praetactum ¹⁾. Et habet titulum iterum „conceptus ad deletionem retorsionum” consistitque in quinque articulis. Ac primo articulo permittitur quicquid exigitur primo articulo in conceptu priori Statuum. Secundus exigit effectum tertii articuli ²⁾ cum expressione, ut idem fiat in pastoratibus, ubi jam defuncti sunt pastores, et praesupponit verum esse quod primo ex ore Principis retulit D^{us} pastor in Loon. Tertius articulus promittit quod exigitur secundo articulo in conceptu Statuum, sed dumtaxat sex praedicantibus promittit libertatem; ac ecclesias stipulat ut haberent catholici et ut predicantes sint contenti loco honesto. Quartus articulus est, ut omnes domum ordinate revertantur et ut certo die omnes captivi dimittantur. Quintus articulus, ut omnes difficultates quotidie ratione Majoriae exurgentes tollerentur, petit conferentiam.

Ad hanc responsionem retulit alium conceptum, quem nullo modo conformem prioribus tractationibus inveniunt regii, nam

¹⁾ In den Nederlandschen tekst (welken de Prelaat te 's Hage gebruikt zal hebben) leest men hier: „Desen voorslach heeft den Pastoor tot Brussel gebrocht ende denselve heeft veele goede hoop gegeven van Haere Ho. Mo. goede genegentheyd ende daerom soo hebben se wederom eenen voorslach geconcipieert, die schijndt den voorslach van de Ho. Mo. seer naer te comen ende met denselve den Pastoor gesonden”.

²⁾ De tenuitvoerlegging van het 3^e art. van het eerste voorstel der Staten.

ille est cum totali exclusione Majoriae et loquitur de praecariis regiis, de quibus in ipsa conferentia esset agendum ¹⁾).

Cum illa omnia videantur Bruxellis ministris regiis valde absurda vel absona — dixit Praelatus Bernensis — suum acceptum mandatum esse primo, ut inquireret, num omnia fideliter essent exhibita et relata.

Itaque D^{us} de Zomerdyck copias actorum attulit et illas cum nostris contulimus et concordantes invenimus, praeter quod in capite secundi conceptus aliqua acerba verba, ad rem non pertinentia, omissa sint.

Tunc incepimus urgere, ut ad responsum Suae Regiae Celitudinis categoricae responderent, sed multis verbis, non rationibus, negaverunt et responsum non mereri dicebant. Petivimus iterum, ut rationes, quare non mereretur, notis marginalibus ponerent, sed frustra. Quaesivimus, ut hinc inde inter nos examinaremus; an multum dissentiret a conceptu primo misso a Statibus videremus. Responderunt, eundem conceptum vel idem responsum sufficienter examinatum. Proposivimus, an non placeret Statibus ubique solvere extra Majoriam et in Majoria retorsiones quoad spiritualia vel ecclesiastica et quod difficultates Majoriae submitterentur conferentiae. Dixerunt se non posse permittere conferentiam, idque primo propter Regem Galliae, qui existimaret treugas componi; etiam non propter subditos, qui tardiores fierent in exactionibus solvendis, nam et illi existimarent, quod pax vel treugae offerrentur. Petivimus iterum, ut mentem declararent, quomodo vellent de solutione retorsionum agere, cum videremus mutationem et non aperte agi. Post multa verba ad rem non facientia tandem petierunt a nobis, ut nos conciperemus, quibus modis negotium componi posset. Excusavimus et diximus, nos nihil similibus habere in mandatis. Tandem dixerunt: „Concipite aliquid, sine prejudicio fiet! Si vobis placuerit, statim iterum frangemus”. Memores itaque

¹⁾ Tot hiertoe is de Latijnsche tekst der toespraak vrijwel aan den Nederlandschen conform, maar in plaats van de nu volgende slot-alinea leest men in den Nederlandschen tekst: „Soo is 't dat, soo wanneer hiermede den Pastoor tot Brussel is gecommen, soo hebben se gepey(n)st hem niet meer te gebruicken, omdat hij dit aen hadde genomen. Ende verscheyde brieven heeft den Aertsbiscop aen ons geschreven, ten eynde wij alhier paspoort soudon crygen om ons in dese accommodatie te employeeren. Dewelleycke omdat wij sien soo terstondt gegeven is, hoopen wij, dat Haere Ho. Mo. doer ons sullen willen gediendt wesen, die wij in dese goede saecke gerne onse personen ende dienst presentereen”.

nobis impositum inquirere, quibus modis posset expiscari, quibus mediis posset componi negotium, diximus nos aliquid allaturos, quod esset nullius auctoritatis, sed ex propria pharetra, unde posset aliquid inveniri, quod utrimque saperet, idque facturos nos addiximus 16 hujus mensis.

Sicque re infecta discessimus illo die et duravit conventio ab hora octava usque ad medium undecimae.

Interea egimus per agentem Nordinghen cum graffiario Musch, qui addixit nobis suam operam et a tergo, quod negotium apud Ordines Generales dirigeret et quod etiam apud Noortwyck de negotio ageret.

Decima sexta nihil actum est, sed accessit pastor Berlicomiensis D^{um} de Noortwyck et excusavit nos necdum paratos, sed in crastinum hora octava paratos fore. Tunc D^{us} de Noortwyck multis verbis addixit nobis finem bonum, voluitque ut patientiam haberemus, licet juxta intensionem ex voto et sententia non statim succederet.

Decima septima tradidimus in aedibus Dⁱ de Zomerdyck D^{is} de Noortwyck et Zomerdyck illa, quae concepimus, cuius copiam hisce adjungimus ¹⁾. Moxque illi sese subdixerunt ad aliud cubiculum ibique legerunt. Illis redeuntibus, dixerunt in scripto nostro nihil contineri de temporali jurisdictione Majoriae, ad quod responsum dedimus, nihil nobis mandatum dicere vel promittere de jurisdictione temporali et illa, quae posuimus, existimare nos conformia tractationibus precedentibus et menti Statuum et Principis Auriaci; imo ex aedicto retorsionum, quod ediderunt, patere nihil illos movisse edere aedictum retorsionum quam quod paucissimi praedicantes non tollerarentur, ac per conditiones positas, casu quo Sua Celsitudo Regalis annuat, illas querelas sufficienter sublatas esse. Sed dixerunt, in edicto fieri quidem mentionem intollerantiae paucorum predicantium ²⁾, sed hoc exempli tantum causa. Et nobis objecerunt, quod pro Rege peteremus dispositionem totius cleri. Idque negavimus, cum Rex nun-

¹⁾ In het „voorslach”, dat Moors en Van den Dael alsdan ter tafel brachten, hadden zij de drie artikelen van het 1^e voorstel der Staten woordelijk overgenomen en daaraan deze slotbepaling toegevoegd: „Soo de Hoochmogende Heeren Staten geliefden, dat hier geposeert bij provisie, dat te argueeren ofte toe te staen ende dat men hier het effect dadelyck aff mach bij provisie genieten, soo sal den Heer Prelaet van Berne beloven, dat hij sijn selve te Brussel sal employeeren, dat de difficulteyten noopende het temporeel van de Meijerije oock metten i(er)sten sullen geliquideert worden”.

²⁾ Dat nl. de weinige predikanten (door de Staten naar de Meierij gezonden) er (door de tegenpartij) niet geduld werden.

quam dispositionem cleri habuerit, eo quod non haberet in Majoria presentationem unius, quod sciamus, pastoratus, sed quod collegia, abbatiae vel privati, tam laici quam ecclesiastici, easdem haberent et quod collatio jurisdictionis pertineret ad Episcopum, non ad saecularem potestatem; et in Hollandia ipsa relinquitur patronis adhuc jus patronatus. Dicebant, Regem habere canonicatum collationem et quod peteret primarum dignitatum collationem et quod regalis juris esset, hoc illi pretenderent. Jussimus ut scripto ponerent, nosque fideliter relatores confiderent.

At hac conventionione nihil conclusum aut factum preter quod dixerunt. Sed finaliter rogarunt nos, ut aliquid pro jurisdictione temporali conciperemus. Quod excusavimus. Tamen ut cogitaremus, quid esset in nostra potestate, voluerunt. Sed respondimus, in nostra potestate non esse de ea loqui, multo minus aliquid concipere. Sic dimissi sumus, ut vocati rediremus. Et duravit illa conventio ultra horam.

Decimo octavo intelleximus a quibusdam primariis ex Statibus, ab illis duobus certum extraordinarium veredarium cum litteris ad Principem esse deputatum. Illique simul significabant, quod Statibus esset voluntas, ut primo retorsiones quantum ad ecclesiasticos, sic intra quam extra Majoriam, accommodarentur; et dicebant, Zomerdyck propter varias rationes particulares moveri, ut simul pro jurisdictione temporali staret; et si in sua opinione persisterent, dicebant, quod essent qui possent ejus in hoc negotio deputationem revocare. Crediderimus tamen, quod favorabiliorem a Principe pro nobis sententiam expectaverint.

Decimo nono habuimus conferentiam, vocati ¹⁾ ad aedes Dⁱ de Zomerdyck. Et primo petierunt a nobis, num aliquid pro jurisdictionis temporalis Majoriae accommodatione concepissemus. Diximus, hoc non esse in nostra potestate, quod etiam non essemus instructi. Hoc tantum addidimus, quod nobis videretur illorum jus non esse adeo liquidum et nos esse certos, quod non sit omnimoda dependentia Majoriae a civitate; idque probabamus, quod Dungen et Orten et Hintem dependeant plane a civitate et amplius quam Majoria; ergo dependentia Majoriae non est omnimoda. Preterea aliqui pagi non possunt appellare ad senatum Sylvaeducensem sine consensu aulae, ergo non subsunt absolute civitati. Ulterius ex conventu Tilborgico satis constat, jus illorum non

¹⁾ „per famulum Dⁱ de Noortwyck” werd doorgestreept.

esse liquidum, nam qui a parte regia ibi fuerunt, satis hoc docuerunt, licet etiam doctissimos Hollandiae miserint, qualis fuit thesaurarius Goch. Et licet neuter nostrorum quae ibi acta sunt vidimus, tamen hoc ex rumore vulgi habemus et quod propterea aliqualem compositionem fecerint. Respondit Zomerdyck, quod qui a parte Hollandica sive Ordinum ibi fuerunt, absurde egerint; pretergressos dicebat illos suam commissionem; imo quod a tempore, quo arma gestarunt, non fuerit commissa talis stupiditas, quam ut talem contractum producerent ¹⁾).

Objecerunt nobis sententiam aulae contra quatuor pretores Majoriae pro pretore summo Sylvaedicensi pronunciatam. Respondimus, quod et civitas et Majoria fuerit Regis et quod Regi uni voluerit dare duo officia ²⁾. Hac tamen solutione non fuerunt contenti et dicebant sufficere, ut esset Sylva civitas capitalis et quod haberet suum districtum divisum cum aliis tribus civitatibus ³⁾, sive illae partes dependeant plane necne.

In hac igitur conferentia post altercationem dependentiae Majoriae a civitate diximus, si placeret Praepotentibus Ordinibus jam agere de solutione ecclesiasticorum, sic intra quam extra Majoriam, quod hoc possent, quia nos nihil dicimus contra quod in ultimo conceptu posuerunt de praecariis, ac si sic pergant praecaria ubique petere, quod tunc reliquae partes satis necessitantur, ut decisionem quaestionis Majoriae sollicitent. Praeterea si retorsiones intra et extra Majoriam, quantum ad ecclesiasticos, per nos possent solvi, tunc appareret quid alicujus momenti nos prestitisse et eo casu possemus nostrum servitium magis tunc offerre, sicuti in presenti offerimus nostrum laborem, pro accommodatione civilis jurisdictionis Majoriae, modo Praepotentibus placeat ubique retorsionibus contra ecclesiasticos imponere finem.

Incepimus agere de compositione Majoriae. Quod assumpsit D^{us} de Zomerdyck dicendo, nos petere successionem cleri Majoriae Sylvaeducensis, cum hoc esset preter eorum mentem. Respondimus: si hoc est contra vestram mentem, non est compositionis spes et non aperte, sed fucate nobiscum et

¹⁾ De tekst *Ulterius ex conventu . . . producerent* staat in margine.

²⁾ Dat dus de Koning het schoutambt der stad 's Bosch en dat der Meierij aan een en denzelfden persoon (den hoogschout der stad en Meierij van 's Bosch) had opgedragen.

³⁾ De drie andere steden van het Hertogdom Brabant: Brussel, Leuven en Antwerpen.

cum D^o pastore in Loon egistis, nec ille vos intellexit. Nul-
lum verbum fuit nobis magis apertum atque illud Principis,
cum dixit, ipso et Statibus insciis addici aliqua bona fisco!
Praeterea vestrum edictum clare habet, propter paucos so-
lum introducendos concionantes hanc tempestatem ortam!
Et diceretis, hoc non fuisse vestram intentionem? Quare
non loquimini aperte? Omnibus conventionibus nos etiam
non potuimus judicare aliter quam quod illa fuerit mens ves-
tra, ut haberemus successionem. Dicebant: Videte, an un-
quam scripserimus. Respondebamus: Primo ex vestro aedicto
sequitur; secundo etiam in primo vestro conceptu. Respon-
derunt: Videte, quid ibi habeatur: „clerus revertetur”, at
mortui non revertuntur. Dicebamus, quod clerus non rever-
teretur, nisi haberet successionem. Praeterea in primo conceptu
imponitis exactionem 4000 florenorum clero Majoriae Syl-
vaeducensis; quando pauci restarent quod brevi esset, quo-
modo essent solvendo? Satis igitur colligitur, quod quicquid
actum sit, cum intentione actum esse successionis.

Hic etiam dicebant, quod insuper peteremus primas eccle-
sias. Respondimus, quod accommodative et humaniter satis
in prioribus congressibus locuti fuissent, quod hoc merito
deberet fieri pro maxima populi commoditate et cum nostri
sint plurimi et etiam preter conciones nostra religio habeat
plurima officia et ceremonias; sic nos maxime egemus. Hu-
maniter ibi respondebant, quod pro commoditate nostra quid
facerent ¹⁾.

Clarissimis verbis dixerunt, quod negotium quantum ad
clerum nullam patietur difficultatem, quodque existimarent,
quod abundantissimam darent nobis satisfactionem, si modo
aliquid pro novis ab illis constitutis pretoribus in Majoria
placeret concipere. Et jusserunt, ut non recederemus Haga
et illi viderent, quid facere possent. Soluta est conventio et
duravit ad duas horas.

Vigesimo primo intelleximus ²⁾, veredarium extraordina-
rium reversum eumque ferre, Principem gaudere Prelatum
Bernensem hac in re se occupare, sed quod desideraret com-
poni negotium ipso presente.

Vigesimo secundo vocati sumus ad aedes Dⁱ de Noort-
wyck, ubi erat et D^{us} de Zomerdyck. Contulimus paucis de
retorsionibus, sed finaliter dimiserunt nos dicentes: Retorsio-

¹⁾ Deze geheele alinea is in margine bijgeschreven.

²⁾ „ex D^o de Goudriaen, qui habebat a quodam magno” werd door-
gestreept.

nes quoad clerum intra et extra Majoriam parati sumus solvere, sed generaliter non possunt, nisi pari passu agatur de jurisdictione temporali; adderunt, mentem esse Principis, ut et temporalis jurisdictionis questiones cum retorsionibus in Majoria absolverentur. Et nos debemus reddere rationem actorum nostrorum, uti et vos. Petivimus ut aperirent quo modo illam quaestionem vellent sive desiderarent solvi vel decidi. Dicebant se hoc velle discere in reditu a nobis; ad dentes: atque tunc nos pro ecclesiasticis abundanter dabimus satisfactionem; sed si antea absolveremus pro clero, quod maxime vos praemit, nihil de temporali jurisdictione sequeretur. Proposuimus, ut si forte placeret aulae Bruxellensi nos ulterius mittere et agendum esset de jurisdictione temporali, quod tunc adhuc nobis esset assumendus vel advocatus vel conciliarius. Dixerunt: Non indigebitis, nam ex Bartholo vel Baldo non disputandum erit ¹⁾; pro nobis disputavit gladius, sed vos instructi sufficienter poteritis, si commissionem habeatis; et si advocatis indigetis, tertia pars advocatorum nostrorum non est nostrae, sed vestrae religionis.

Agebant gratias nobis, quod negotium suscepissemus et promittebant, quod Bruxellis sentirent, quod multum in gratiam Prelati facerent, sicque nos eduxerunt et valedixerunt.

Postea valediximus graffiaro Musch et illi quod superius de assumendo vel conciliario vel advocato, casu quo de politica jurisdictione agendum esset, diximus; et ille promisit, si tantum ad agentem Noordingen ea de re scribamus, statim salvum conductum procurabit.

Arch. Berne, coll. Bijlagen van Moors'diarium (klad, geschreven door P. v. d. Dael).

D.

1638 Sept. 13.

Moors onderwerpt aan het oordeel van den Kardinaal-Infant navolgende, door hem opgestelde punten, welke hij bij eventueele verdere onderhandeling aan de Staten-Generaal wil voorstellen ²⁾.

De Heere Prelaet van Berne versouckt te verstaen, oft hij met goetvyn den van de Hog. Mog. Heeren

¹⁾ Deze zegswijze houdt de herinnering in aan de twee Italiaansche rechtsgeleerden Bartolus di Sassoferrato en Baldo degli Ubaldi.

²⁾ Naast den Nederlandschen tekst, welchen wij hier volgen, bestaat ook een Latijnsche.

Staeten-Generael soude syne Con. Ho den Heere Prince-Cardinael mogen voorhouden te verstaen tot de volgende articulen.

Dat allen de geestelycke persoonen van de Roomsche religie ende predicanten van de Gereformeerde religie, mitsgaders alle officiers ende andere door de placcaten van re-tortie geinteresseerde, buyten de Meyerye van 's Hertogenbosche, gevangen los gelaten ende deselve ende andere gevlichte vrijelyck weder in haere vorighe residentien ende goederen sullen mogen keeren, deselve genieten ende haere beneficien, ampten ende officien bedienen, sulcx als vóór date van de jegenwoerdighe questien.

Dat alomme in de Meijerije van 's Hertogenbosche alle geestelycke persoonen van de Roomsche religie weder vrijelyck sullen moghen keeren in haere vorighe staten, beneficien ende residentien, haere religie, diensten ende ampten exerceren ende goederen genieten; ende dat in plaetsche van degheene, die nu overleden syn ofte naemaels sterven oft haere ampten verlaeten sullen, andere sullen mogen werdden gesurrogeert, alles in vougen als vóór date van 't veroveren van de stadt 's Hertogenbosche ende placaten van retorsie gebruyct ende geschiet es.

Midts dat de Prince-Cardinael sal toestaen, dat in de voors. Meyerije vryelyck sullen mogen wonen ende haere ampten exerceren sesse predicanten van de Gereformeerde religie in de plaetschen, daer deselve voordesen hebben gewoont; ende soo wanneer een notabel getal van inwoonderen van andere dorpen versoucken sullen, aldaer oock predicanten te hebben, 'tselve hen mede toegestaan sal werdden tot seker gelimiteert getal. Ende dat de geestelyckheyte van de Meyerye, sonder ijemant daerinne te verschoonen, by repartitie onder hen te doen, sullen furneren tot dispositie van de Hog. Mog. Heeren Staten in handen van den rentmeester van de geestelycke goederen tot 's Hertogenbosche jaerlicx de somme van vier duysent gulden sonder meer. Ende dat daarmede de voors. geestelyckheyte haer goederen in de voors. Meyerye ende daerbuyten vrye hebben sullen, gelyck andere ingesetenen van deselve Meyerye.

Dat in de dorpen, daer twee parochie- of gemeynte-kerken syn, de geestelyckheyte van de Roomsche religie de ierste ¹⁾ behouden ende de predicanten de andere hebben sullen; ende

¹⁾ Primariam.

daer een kercke ende een capelle is, de predicanten haer mette capelle tevreden sullen houden; ende daer maer een kercke es ende egheen capelle, de predicanten haer met een eerlycke plaetsche sullen contenteeren naer gelegentheyt des dorps.

Dat seeckeren dag sal werdden gestelt, op dewelcke alle officieren ende soldaten ter wedersyde sal werdden verbooden de placaten van retorsie verder te executeren ende gebooden vrye te laten die personen, die uyt oorsaecke van deselve gedetineert syn.

Arch. Berne, coll. Bijlagen van Moors'diarium (copie).

IV

1638 Febr. 6.

Memorie van Cornelius Jansenius, bisschop van IJperen, over het tolereeren van Calvinistische predikanten in de Meierij van 's Hertogenbosch ten tijde der retorsieën ¹⁾.

De Retorsionibus Judicium.

Nihil est in iis, quae de rebus agendis disputantur quaestionibus, quod perplexiores difficultatum nodos ingerat, quam quaedam quasi pugna Scripturarum atque rationum, quibus quasi ponderibus animus nunc in hanc, nunc in illam partem libratur et vergit, quamdiu liquido non potest discussis nebulis, quibus propter circumstantiarum contrarietatem ac multitudinem involvitur, cardinem veritatis attingere. Quibus molestiis ut sese expediant, homines plerumque errant, non servantes modum. Et cum in unam partem inclinari coeperint, non respiciunt alia vel humanae momenta rationis, vel divinae auctoritatis testimonia, quibus possunt ab illa intentione revocari et in ea quae ex utrisque moderata est veritate et moderatione consistere.

Quod ne accersitis aliunde exemplis, quae in promptu posita sunt, ostendamus in hac ipsa causa tolerandorum haereticorum, quae habetur in manibus. Quidam cum intuentur vel malorum gravitatem, vel periculorum magnitudinem, quae ex ministrorum haereticorum nascuntur tolerantia, vel prae-

¹⁾ De memorie was eigenlijk bestemd als bijlage voor een brief van den Kardinaal-Infant aan den Koning d.d. 11 Maart 1638, doch omdat zij, vermoedelijk per abuis, niet werd medegegeven, werd zij eerst 8 April d. a. v. van uit Brussel naar Madrid gezonden; zie de hiervoren aangehaalde *Correspondance* VI N° 1083.

ceptorum severitatem, quibus in Scripturis admonemur fugere haereticos, ut ethnicos habere ecclesiae contemptores, a compage corporis membrum quod nos scandalizat avellere, aliaque tum pontificum tum principum decreta, quibus impiarum superstitionum ritus omnibus modis comprimendos esse sanciant, magnopere ad excludendum universum sectarum quarumlibet ministerium accenduntur. Qui zelus eo justior iis, qui sic moventur, apparet, quod in Veteri Testamento reges illi, qui verum Dei cultum alacriter defenderunt dilapsamque restituerunt — David, Josaphat, Ezechias, Josias —, summa cum laude celebrantur, qui neglexerunt, non minori vituperatione culpantur. Ex quo illud Augustini fluxit: „Temporibus prophetarum omnes reges, qui in populo Dei non prohibuerunt, nec everterunt quae contra Dei praecepta fuerunt instituta, culpantur; et qui prohibuerunt et everterunt, super aliorum merita laudantur”.¹⁾

Quidam vero e contrario, cum fidem esse debere voluntariam et a Principibus mala etiam gravia permitti posse didicerint et per Scripturas bonorum malorumque preemptionem, sive in mundo sive in ecclesia, sic demonstratam vel praedictam esse perspexerint, ut „usque ad messem crescere” jubeantur²⁾, relaxandam esse putant omnem Ecclesiae disciplinam et, nescio qua securitatis perversitate, religionis libertatem ubique locorum jussu et armis aperiendam et inferendam sibi esse persuadent.

Nos vero ad sanam doctrinam pertinere arbitramur, ex utroque extremo temperatam vitam sententiamque moderari, ut neque patientiae indiscretae nomine torpescamus, quasi ad Principes et Antistites nihil in hoc genere spectaret, nisi dicere quid cuique cavendum, faciendum credendumque sit, quo vero quisque modo reipsa credat aut colat Deum susque deque ferre; neque obtentu zeli ac diligentiae tanto periculosius, quanto quasi religiosius saeviamus.

Quapropter in ista de Retorsionibus confirmandis tollendisve quaestione, salvo sanius existimantium iudicio, ita censeo.

1^a Quaestio, an tolerari possint aliqui ministri Calviniani?

Primo si rem generatim in seipsa spectatam ponderemus, rectissime rigorem severitatis adhiberi, ne haeretici ministri in illas ditiones Catholicae Matris, ubi numquam Calvinianae.

¹⁾ *In margine*: August. epist. 50 ad Bonifac.

²⁾ *In margine*: Matth. 13.

superstitionis exercitium admissum fuit, admittantur. Hoc enim postulat et ipsa lex intemeratae religionis, quae in unitate cultus et fidei Deum verum colendum praecipit, et ipsa natura instituti Principatus, quae gravia subditorum pericula et scelera, sine quibus haeresis esse non potest, ab eis, penes quos gubernandae reipublicae auctoritas fuerit, arcenda, tollenda, punienda praescribit. „Non enim sine causa gladium portat Princeps, Dei enim minister est, vindex in iram ei, qui malum agit”¹⁾. De quo non est uberius satagendum, cum lex illa Domui Austriacae quasi capitalis esse videatur.

Secundo censeo, in casu et circumstantiis, in quibus versamur, licitum esse Principi temperare istum severitatis rigorem, permittendo paucis quibusdam ministris Calvinianis libertatem habendarum concionum et exercendae suae superstitionis in districtu Sylvaeducensi ea lege, ut fugati pastores et clerus bonis et sedibus suis et functionibus restituantur. Nam quamvis divina lege vetitum sit facere mala, ut eveniant bona, non est tamen semper vetitum mala quaedam reipublicae perniciose tolerare seu permittere, ut aliud gravius impediatur malum, vel ne excellentius impediatur bonum. Quae duae omnino causae et solae sunt, propter quas Principibus fas est severitatem in auferendis castigandisque facinoribus relaxare. Quas etiam ob causas Deus ipse, cujus regimen omnis bonae gubernationis exemplar est, quamvis omnipotentis sit bonitatis et potestatis, mala non pauca vel parva in angelis et hominibus, etiam innocentibus, permittere voluit, „melius iudicans” utrolibet isto modo „de malis benefacere, quam mala nulla esse permittere”²⁾. Cum igitur omnis humanus principatus ex divino derivetur eumque in gubernando imitari debeat, recte nonnulla mala in republica sibi commissa tolerat, ne vel magnis quibusdam commodis careat, vel gravioribus incommodis opprimatur. Hoc vero in presenti controversia quam maxime habere locum, non aliunde quam ex comparatione malorum utrimque circumstantium demonstrari potest.

Gravissimum incommodum, quod ex aliquot ministrorum tolerantia exspectari potest, vel solum istud, vel pene solum est, quod ex ista publica concionum rituumque superstitiosorum libertate subditi in illis locis, ubi ministri collocandi sunt, in fide pervertendi et cum fide erga Deum etiam fidelitate

¹⁾ *In margine*: Rom. 13.

²⁾ *In margine*: August. in Enchir. ad Lauren. C. 27.

erga Principem suum exuendi esse videantur. Capitale profecto telum, quo jugulum ejus, quod praecipuum est in republica, sive Deum sive Principem spectes, petitur. Quae quidem ratio arcendae a republica tantae perniciiei fortassis eos pepulit, qui Retorsiones istas quoquomodo manutenendas putant.

Sed si oculos in diversum convertamus, mala, quae ex ista praerupta severitate sequi cernimus et sentimus, sine comparatione majora judicanda esse videntur. Nam inprimis, quamvis abstricte res intuendo — haereseos praedicandae libertas — per se nata sit populi animos pervertendo corrumperere, hac tamen tempestate ita novitatis istius audiendae prurigo deferbuit, praecipue in nostro Belgio, ubi haereseos Calvinianae vanitas percognita est et funestissimarum traegediarum ex ea pullulantium experimenta nondum animis exciderunt, ut istius impietatis libertas, quae olim eradicandae fidei praesentissimum venenum erat, nunc ad eam quodammodo confirmandam, Deo miserante, facere videatur. Middelburgi, Flissingae, Enchusae et in aliis quibusdam oppidis Zelandiae, Hollandiae, Frisiae, cum primum haeresis Calviniana nasceretur, tantus animorum torpor aut frigus erat, aut ardor hauriendae novitatis, ut spatio unius anni aut biennii urbes integrae, quae Catholicae esse videbantur, ad primum istius pestis afflatum a fide in perfidiam transferrentur, ita ut vix unus, velut in vindemiata vinea racemus, superesset fidelis Regi aut Deo. Nunc e contrario perspecta istius erroris fallacia et perniciies experta fecit, ut omni arte ac marte satagentibus ministris atque Ordinibus Confoederatis, vix unus, aut verius nec unus quidem quibusdam in locis, qui non ante suspectus vel corruptus fuerit, in partes eorum pellici potuerit. Testis est luculenta Sylvaducis, Ruraemunda, Trajectum, ubi non aliud libertate religionis effectum est, nisi ut quam alte fides pectoribus Catholicorum fixa fuerit, nosceretur. Testis maxima pars Hollandiae, ubi insanae concionatorum haereticorum undique circumstrepunt voces, nec aliud hactenus actum scimus, nisi ut ii quorum parentes tam facile prima haereseos obortae novitate capti sunt, filii deprehensa erroris vanitate et immanitate respiscant. Testis liber Marci Antonii de Dominis, Archiepiscopi Spalatensis¹⁾, qui cum omni genere fallaciae et eruditionis instructus sit, si majorum nos-

¹⁾ Bedoeld zal zijn diens voornaamste werk „De republica ecclesiastica” (1617—1622), of wel „Papatus Romanus” (1617).

trorum aetate prodiiisset, tanquam pestis praesentissimae exhalatio mundo fuisset formidabilis, nunc nec unum quidem, quod sciatur, ineruditum aut eruditum, ab Apostolicae Sedis fide aut reverentia divellere potuit ¹⁾. Tantum refert, quo tempore, quo rerum et animorum statu doctrina quaeque spargatur. Quo fit ut omnino credam, paucorum ministrorum tolerantiam perexiguam ad extirpandam Catholicam fidem in districtu Sylvaducensi momentum allaturam. Quod eo minus formidolosum videtur, quo eis aptiora ad resistendum loca tradantur, pastoresque vel in iisdem vel in vicinis municipiis doctiores haereticis opponantur. Ita jam olim in similibus circumstantiis judicabat S. Athanasius, qui cum ab eo Constantius, imperator Arianus, peteret, ut sibi una ecclesia, ritibus et concionibus Arianis habendis destinanda, Alexandriae traderetur, ubi episcopalem curam gerebat, Athanasius paratum se professus est, dummodo vicissim una Antiochia Catholicis traderetur. ²⁾ Cernebat enim praesul sagacissimus illo tempore, quo jam haeresis Arianæ novitas et audiendi cupido in animis hominum nonnihil deferbuerat, et isto loco, ubi antidotum paratum erat ad manum, nihil aut perparum nocuum ex erroris istius praedicandi libertate formidandum, et si quid forte suboriretur, facile Antiochena messe compensandum.

Jam vero si ex alia parte mala illa, quae ex Retorsionum rigore in rempublicam sequuntur, sinceriori trutinazione pendamus, deprehendemus, nisi fallor, ea majorem afferre et religioni et regi sine comparatione perniciem, quam ea quae ex ministrorum paucorum tolerantia formidanda esse monstravimus. Nam imprimis videmus non solum ex illis paucis locis, quibus ministri haeretici inferendi sunt, sed ex universa Taxandria seu Campinia, ditione Trajectensi, Limburgensi, Juliacensi, parte Flandriae et aliis nonnullis locis universos fugatos esse pastores ac sacerdotes, ex quo fit ut loco paucorum, qui forte, si multum haereseos istius praedicandae libertas nocere statuatur, in infidelitate perirent, innumeri sive parvuli sive adulti sine instructione in fide vivant, sine Sacramentis moriantur et pereant. Quid autem interest, quo quisque modo pereat, si interim perit?

Nec hoc ipsum, quod tantopere formidamus, malum Retor-

¹⁾ Dit oordeel van Jansenius over M. A. de Dominis is wel merkwaardig, daar diens leer nog al eenige overeenkomst had met het latere Jansenisme.

²⁾ *In margine*: Zozomenus, lib. 3, c. 19.

sionum severitate fugimus, sed incurrimus. Nam primo haereticis familiare est clanculum penetrare domos, ut Apostolus docet ¹⁾, suumque virus eo perniciosius quo occultius instillare. Nam longe potentius imperitorum animos movet id, quod eis privatim specie charitatis familiari sermone proponatur, quam quod publice omnibus proponitur, quemadmodum secreta confessoris admonitio longe vehementius poenitentis animum percellet, quam quod palam omnibus, ideoque saepe nemini, dicitur. Itaque dum unum concionatorem ex pulpito fugamus, plures clanculum intromittimus vel relinquimus, adversus quos nullum vulneratis antidotum, pulsus pastoribus, adhiberi potest.

Deinde quamvis malum illud cessare statuamus, ex alio latere deserto gregi patentissima ad perfidiam porta patet. Nam longi temporis experientia factum est ²⁾, per seipsam languescendo deficere ac perire Catholicam fidem, ubicunque ablatum fuerit istud pignus nostrae salutis, jure Sacrificium. Cujus rei causa duplex esse videtur: Una, quod Sacrificium istud non nisi fuga sacerdotum auferatur; ubi autem sacerdotes fugati sunt, statim perit omnis fidei institutio morumque disciplina; hinc vitae in populo certissima dissolutio et ex dissolutione rerum credendarum agendarumque contemptus et ignoratio et ex ignoratione fidei Catholicae mors. Altera, quod nescio quis occultus ardor ex isto Auctore fidei et Consummatore fidei, Jesu substantialiter in Sacrificio presente et per Sacrae Synaxeos frequentationem quodammodo pectoribus incorporato, fidelibus inspiratur. Unde nascitur, ut illa quotidiana fidei refirmitas insuperabiles vires tribuat, quibus adversus omnes perfidiae arietes immobiles invictique perseverent. Quid igitur ex ista generali pastorum sacerdotumque dispersione, nisi in universo isto populo deserto morum barbaries et fidei interitus expectandus est?

Hinc aliud non parvi sane pendendum consequetur malum. Prudentibus enim perspicuum est, nihil in Belgio efficacius esse, quo subditorum animi cum Principe suo colligentur, quam religionem. Hanc e medio tolle, confestim turmatim viruent alienationes, proditioes, rebelliones. Quid enim magnam partem subditorum in Provinciis rebellibus Principi suo devotissimos devinctissimosque etiamnum detinet, nisi unitas fidei? Quid alios ibidem devinctissimos, nisi infidelitas,

¹⁾ *In margine*: 2 Timoth. 3.

²⁾ *Boven factum est staat patet.*

quae ipsos pariter a Dei religione et Regis subjectione disruptit? Languescente igitur per pastorum abactionem Catholicae religionis disciplina ac fide, non est quod speret Rex integram sibi mansuram illibatamque subditorum erga se devotionem atque obedientiam. Norunt hoc rebellium Provinciarum Ordines ac de industria hanc eo flectendam occasionem eaque abutendum putant. Jam enim spargere coeperunt, non se, sed Regem tot malorum, quibus afficiuntur subditi Regis, esse causam; se paratos concedere Catholicae religionis libertatem pastorumque redditum, si paucis dumtaxat ministris detur locus, Regem nec tantillum subditis suis indulgere velle. Hinc et Sylvaducis sacerdotes exacti et exigendorum coeterrorum ex Provinciis Confoederatis minae. Ut et ostendant quid, si libeat, facere possint et quid Regis — ut aiunt — duritia facere compellantur. Ita invidiam malorum omnium in Regem conferunt, ut quod ipsi hactenus obstinatione sua adversus Catholicam religionem consequi nequiverunt, fucatae istius indulgentiae ostentatione consequantur.

Denique ut quaestionis istius genuina intelligentia magis eluceat, animadversione dignum est, non tam agi hoc loco, utrum haereseos exercitium in locis, ubi Catholicae religionis usus viget, admittendum sit, quam utrum Catholicae religionis publicum exercitium in loca, unde exulat, reducendum. Est enim perspicuum, cultum religionis Catholicae universum una cum concionibus, sacerdotibus et Sacrificio a locis omnibus, tributo obnoxiiis, penitus exterminandum esse et porro ulterius sine spe restitutionis exterminandum, nisi vi potentiore per vicinarum urbium recuperationem, velut unicum religionis ibi manutenendae praesidium, reducatur. Prima quaestio merito nonnullam dubitationem, nisi certae circumstantiae deformitatem deleant, habere potest, secunda nullam. Quis enim non primo intuitu cernat bonum, licitum, laudabilem Principis conatum esse, quo exulantem e tota Campinia aliisque districtibus religionem una cum sacerdotibus totoque Catholicae disciplinae apparatu splendori suo restituat, tametsi pauculos ministros insaniae suae quibusdam in locis indulgere permittat? Perinde hoc est ac si quaereretur, utrum recte fecerit Princeps, si religionis Catholicae publicum exercitium toti Sylvaeducensi aut Antverpiensi ditioni reddat ea lege, ut paucis in pagis Calvinianis ministris haud secus atque Catholicis libertas relinquatur. Quis enim sanae mentis dubitaverit, recte partem restitui, ubi totum non potest? Et perperam totum corpus abjici, quia exiguae particulae sanitas obtineri

simul nequit? Utinam per universas Regis provincias, quibus rebellium arma dominantur, Catholicis libertas exercendae religionis ea conditione redderetur, ut non pauculi, verum tot quod rebellibus visum esset, ministri tolerandi forent, quamvis eodem etiam arma nostra pertingerent. Ab utrisque enim locis eodem jure sacerdotes pulsi sunt, hac una differentia quod recentius istud vulnus acerbior dolore sensus nostros ferit.

2^a Quaestio, an tolerari debeant?

Quae si vera sunt, facile consequenter patet, utrum Princeps hujusmodi tolerantiam ex conscientiae lege indulgere teneatur. Nam quemadmodum ecclesiasticam potestatem antistitibus, ipsisque apostolis „Dominus dedit in aedificationem et non in destructionem”¹⁾, ut propterea sese existimare debeant non rerum sacrarum dominos, sed fideles „dispensatores mysteriorum Dei”, ita quoque Principibus saecularibus potestas gubernandi populi a Deo tradita est, non ut suis ipsorum, sed reipublicae emolumentis et necessitatibus consulant. Nullo quippe pacto leges et labor eorum in procuratione reipublicae pugnare adversus ejusdem utilitates debent, sed ei potius deservire; meminisse debent „non rempublicam suam esse, sed se reipublicae”²⁾, utpote cui, tanquam Homericis ποιμενι λαων, „pastori populorum non civium servitus, sed tutela tradita est”³⁾.

Peccat igitur in officii divinitus concessi leges, qui reipublicae necessitate non temporali tantum, quae facilius justa quapiam ratione praeteriri potest, sed spiritali, flagitante mali cujuspiam tolerantiam, rigidae severitatis obtentu salutem innumerorum subditorum in periculum et perniciem praecipitat, ipsamque religionem, ne paucis in pagis violata vel sit vel esse videatur, in eisdem istis pagis et provincia pene universa certae ruinae exponit.

Nec sane video, quomodo hic non in Dominicum praeceptum impingamus, quo servis, ardentiore zelo zizania ex agro Domini sui colligere properantibus, Dominus respondit: „Non, ne forte colligentes zizania eradicetis simul cum eis et triticum”⁴⁾. In quibus verbis Doctorum omnium corypheus,

1) *In margine*: 2 Cor. 13.

2) *In margine*: Seneca, Declamationes.

3) *In margine*: Ibidem.

4) *In margine*: Matth. 13.

S. Augustinus, non consilium, sed verum praeceptum a Domino principibus Ecclesiae datum esse definit, ne mala et malos imprudenti severitate ita persequi ac tollere conentur, ut simul etiam bonis, praesertim infirmis, perniciem ferant. „Absit, inquit, a servis Patrisfamilias, ut immemores sint praecepti Domini sui et sic adversus zizaniorum multitudinem flagrantia sanctae indignationis ignescant, ut cum ea volunt ante tempus colligere, simul eradicetur et triticum; hoc est, ut salus infirmorum et tamquam latentium frumentorum rigida ista severitate vel severitatis umbra et crudelitate laedatur”.¹⁾ Cum enim hujusmodi rigor in Principe medicinalis esse debeat, ut per eum subditorum salus, quantum fieri potest, in tuto collocetur; si et illa ipso rigore periclitatur aut perditur, jam non solum superfluus, sed et perniciosus et propterea neque medicinalis esse convincitur. Tenetur igitur eum temperare et permittere quae dicta sunt mala, ut alia superius recensita longe graviora caveantur.

Non est igitur quod bonus Princeps, istam adhibendo ministrorum haeticorum tolerantiam, se officio suo defuisse vel Ecclesiam neglexisse vereatur. Non solum scelerum indulgentia, sed et importuna coercendi pervicacia salus reipublicae periclitari potest. Nonnunquam et illud Augustini auscultandum est: „Perturbationes malorum qui comprimere non potuerit veritate defensa, cesserit unitate servata”.²⁾ Unitas enim Ecclesiae, hoc est pax et salus reipublicae, totius gubernationis suprema lex. Propter quam servandam, si pestes ejus tollere non permittimur, „non tamen ideo Ecclesiam negligimus, sed toleramus, quod nolumus, ut perveniamus, quo volumus, utentes cautela praecepti Dominici, ne cum volumus ante tempus colligere zizania, simul eradicemus et triticum”.³⁾

3^a Quaestio, qua ratione cum eis conveniendum?

Quod vero tertium quaeritur, utrum nuda utrinque conventia rem istam peragi, an stipulatione firmari expediat, contractum intervenire, fateor, malim. Perexiguam enim religioni et pastoribus sola utrinque tolerantia afferret securitatem, ubi contractu intercedente et fides erit certior et perfidia evidentior. Nec aliud inde timendum videtur, nisi quod rebus mu-

¹⁾ *In margine*: Aug. lib. 3 contra liter. Petil., c. 4.

²⁾ *In margine*: Lib. quaest. super. Matth., qu. 11.

³⁾ *In margine*: Aug., Lib. ad Donatist. coll. c. 20.

tatis, ut Sylvaducis recuperata, promissis suis Princeps non ita facile liberari potest. Sed parvi momenti ista videtur trepidatio. Per se enim isto casu ut contractus, ita et fides ejus evanescit. Nec enim alio sensu aut scopo utrinque calescet, nisi qua de jurisdictione territorii Sylvaeducensis quaestio vertitur, quae tunc ipsa civitatis istius recuperatione definita fuerit.

Utrum vero isti conventioni de religione etiam temporalium controversiarum tractatum intervenire satius fuerit, equidem non video, quid ita fieri vetet, si necessitas etiam de temporalibus difficultatibus transigendum suadeat. Honestius enim forsitan isto quoque obtentu conventus deputatorum condici posset et in eo salubriter oppressio subditorum averti, qua nova genera tributorum in singulos machinantur dies. Malim tamen eventum tractatus de religione nullo pacto ab altera de temporalibus conventionem suspendi, sed statim in ingressu, sive per modum provisionis, sive potius absoluta transactione concludi. Facilius enim fortassis controversiae de religione, quam de temporalibus sopientur.

Quae omnia ita dixerim, ut ea non solum Suae Celsitudinis, sed omnium prudentium iudicio libenter submittam.

Actum 6 Februarii 1638
Corn. Episcopus Iprensis.

Rijksarch. Brussel, Secrétairerie d'Etat et de Guerre, N° 304.

Register van Personen.

- Acht, C. J. J. v., 8, 14
 Adolf van Gelder, Hertog, 65
 Adriaan, monnik, 75
 Aelberts, Sophia, 99
 Aemstel, G. v., pr., 230
 Aerssen, François v., Heer v. Som-
 melsdijk, 293, 305—311
 Aert, S. M., F. J. v., 19
 Aerts, C., 285
 Affringues, Bruno D'—, prior-gene-
 raal, 49
 Aken, J. v., schilder, 63
 Alardi, J., 226
 —, Z., pr., 226
 Albers, S. J., 38
 Albertus van Oostenrijk, aartshertog,
 50, 98, 165, 176—177
 Alckemade, S. J., J. v., 113
 Alcmaer, Cyriaeck v., proc., 71
 Alexander VII, paus, 249, 251
 Alteriis, Kard. de —, 261
 Amelsfoort, W. J. C. v., 11, 15
 Amstel, Th. H. G. v., 15
 Anthelmus, Sint, biss., 49
 Anthonne van Huy, Jean d'—, vic.,
 50, 176
 Antonius, Sint, abt, 219—220
 —, belijder, 219, 225—226
 —, van Padua, 219
 Antwerpen, Daniel v., prior, 73
 Apsel, W. v., prior, 70
 Arnold Frans Diepen, biss., 4, 7,
 21—22
 Arnold van Gelder en Gulik, hertog,
 58, 62, 65
 Asseldonk, P. C. J., S. H. v., 19
 Asten, M. P. A. v., 8, 16
 —, P. J. S. v., 11
 Augustinessen, 104

 Baerle, O. P., J. v., 41
 Baert, J., prior, 166
 Bagno, G. F., Guidi del, nuntius, 250
 Bakel, J. N. v., 14
 Bakker, O. F. M., P., 12
 Balançon, Graaf v., 290
 Balthasar de Robiano, 26
 Bardoul, J., biss. secr., 216
 Barnout, Jan, 78

 Baronius, 31
 Bartholomeus van Maastricht, prior,
 65.
 Bartholomeus van Rotterdam, vic., 71
 Bartolus di Sassoferrato, 312
 Bassery, biss., zie: Gulielmus
 Bastin, Dom Palémon —, 33—34
 Bauhuysen, G., prior, 170, 175
 Beauharnais, Hortense de —, Konin-
 gin v. Holland, 238
 Becka, Petronella de —, 78
 Beek, J. W. J. M. v., 9
 Beer, F. J. B. M. de, 16
 —, K. C. L. M. de, 18
 Beerten, M., 204
 Bekkers, J., 15
 Belle, Philibert v., prior, 164
 Bennenbroek, W. F., 11
 Benthem, S. M., F. A. v., 17
 Berckel, D. v., 177
 Berg, Jan v. d., rector, 60—62, 64
 —, O. F. M., J. P. M. v. d., 13, 17
 —, O. F. M., A. G. v. d., 16
 —, O. Praem., H. G. J. v. d., 16
 Bergaigne, Hendrik v., hoogschout,
 288, 295, 310
 Bergen, Corn. v., 78
 Bergh, M. S. C., J. W. v. d., 20
 —, O. M. C., V. P. A. v. d., 15
 Bergmans, W. J. M., 20
 Berk, F. C. v. d., 15
 Berkel, Jan, 159
 —, J. A. v., 13
 —, L. C. v., 16
 Berkelmans, H. J., 10, 15
 Berlaer, Jan v., Heer van Helmond,
 220—222
 Bernardus, Sint, 31
 Bertens, A. A. J., 8, 14
 Beughem, V. v., prot. apost., 247
 Beurden, W. W. A. M. v., 18
 Beusekom, I. v., 233
 Bever, R. de, 233
 Beijer, A. H., 10
 —, Th. A., 13
 Beyeren van Bommel, W., prior, 165
 Biermans, J., 230
 Biesels, P. J., 21
 Biggelaar, H. J. M. v. d., 18

- Bilsen, O. P., Joes v., 261.
 Bless, F. J. M., 14
 Blitterswijk, J. v., 46
 Blomaerts, Th., 247
 Blommeveen, Pieter v., prior, 40, 47
 Böckling, W. P. M., 10
 Boequet, S. J., Corn., 263, 265
 Boer, Mej. F. v. d., 21
 Bogarden, 104
 Bohemen, O. E. S. A., N. J. v., 13
 Bommel, Willem Beyerens v., prior, 165
 Bonaventura, Sint, 31
 Bonifacius VIII, paus, 251, 255
 Bont, C. ss. R., J. F. E. de, 12
 Boogaard, H. J. G. W. v. d., 14
 Boogaart, Marselius v. d., 230
 Boom, W. v. d., plebaan, 243—244, 249, 253—255
 Boonen, biss., zie: Jacobus
 Borchgreve, krijgsman, 155
 Borret, A. E., vic. apost., 282
 Bos, H. A. G., 15
 Bossche, O. P., P. v. d., 245
 Bostius, A., 31
 Bouchorst, N. v., Heer van Noordwijk, 293, 305, 308—309, 311
 Boucquet, zie: Boequet
 —, S. J., C., 100—101, 115
 Boudewijn van Kloetinge, prior, 143—144
 Bouman, L. P. J., 9
 Boumans, O. Carm., A. M., 13
 Bouwman, O. Carm., J. M. A., 16
 Boxtel, J. J. P. v., 8, 15
 Bozius, Thomas, 31
 Brakel, Anna v., 233
 Brands, P. L., 19
 Brandsma, O. F. M., H. A., 13
 Brans, K. M. I., 8, 15
 Bre, S. J., J. v., 115
 Brederode, Joh. Wolfert v., gouverneur, 104
 Bree, P. J. de, 11
 —, S. J., J. v., 265
 Brekel, A. F. L. v. d., 14, 16
 Brekermans, J. C., 13
 —, Mgr. J. L., 22
 Bressers, J. M. M., 9, 12
 Breugel, Dirck v., 156
 —, Egidius, vic., 145
 Breuseghem, H. v., prior, 183
 Briel, Jean, prior, 171
 —, Corn. v. d., 77
 Brienens, Lambert v., prior, 148
 Broeckhoven, N. v., vic., 253
 Broeckhuysen, Margaretha v., 232
 Broek, A. v. d., 9
 —, Maria v. d., 268, 281
 Broekmans, I. C. M., 17
 Brok, Th. S. J., 16
 Broupe, Jkvr., 78
 Brouwer, O. P., J., 243
 Brugman, Joh., 39
 Bruno, Sint, 24, 27, 48, 60, 144, 160, 166, 170, 203
 Bruyne, Hendrik de, prior, 81
 Bruyninx, A., aartsdiaken, 231
 Burgmans, A. J., 10
 Busch, O. P., J. A. A. M., 19
 Buschman, O. F. M., C. J. M., 11
 Busscher, P. C. J., A. J. M., 12
 Bylers, S. J., A., 102—103, 105—108
 Bijnen, J. J. C. A., 18
 —, N. A., 10, 18
 Bijvoet, Mej. F., 20
 Caersmans, W., 247
 Caesteker, Jan de, 232
 —, Louis de, drossaard, 232
 Capaccini, F., internuntius, 125
 Carton de Wiart, Mgr., 4
 Cauthals, Chr., deken, 287
 Celen, Gerardus, rector, 230
 —, Goeswien, rector, 230
 Chancaeus, Mauritius, 43—44
 Chermin, O. F. M., F. M., 14
 Chrysostomus, 31
 Ciamberlani, Mgr. Luigi, vice-superior, 282—284
 Cimeterio, Corn. a —, zie: Kerckhove, v. d.
 Claessen, H. J. S., 285
 —, H. M., 240
 —, R., 285
 Clairvaux, Bernard van, 39
 Claudius Aquaviva S. J., prior-generaal, 160
 Clerc, Agathangelus le —, prior, 48
 Cluts, Godfried, prior, 79—81, 143
 Cock, J. de, 295
 Coebergh, Gertrudis, 110
 Coeberghen, S. J., Arnoldus, 107—108
 Coenen, P. J., 19
 Coesfeld, Hendrik v., 46
 Coeverinx, G., 166—167
 Columbanus, O. M. Cap., 108

- Commotius, Joannes, leekebroeder, 30,
 181, 190—191
 Consgen, F. H., vic. apost., 235
 Cools, R., biss., zie: Reginald
 Coppens, F., 17
 Coppieters, Douairière, 101
 Cornelius Jansenius, biss., 290—291,
 314—323
 Corstens, M. P. M., 8, 18
 Corstiaens, Jan, 285
 —, Lambert, 285
 Cortenbach, Alexander v., 231
 —, Jan v., 224
 Cox, G. M. J., 19
 —, W. G. A., 15
 Cramer, J. J., aartspriester, 118, 120,
 123
 Crom, P., dekaan, 223
 Croock, Tyman Pietersz., prior, 69—
 73
 Croonenberg, M. S. C., A. C., 18
 Cudts, S. J., 189
 Cusa, Nic. v., 39
 Custers, L. H. J., 17
 Cuyck, v., biss., zie: Henricus
- Dachverlies, F., 159
 Dael, O. F. M., Fr. v. d., 288
 —, P. v. d., pastoor, 288, 292—293,
 300, 303—305, 308
 Daemen, P. C. J., B., 19
 Damen, C. A. M., 12
 —, W. H., 18
 Danckaert, S. J., H., 109—110, 113
 Daniel van Antwerpen, prior, 73
 Daniels, Joannes, Baptista, prior, 75
 —, O. P., A. J. M., 13
 Deckers, J. P. M., 9
 Dekkers, M. E., 10
 —, M. F., kanunnik, 21
 Delft, Arnold v., 68
 —, L. N. v., 14
 Denys, Jacob, prior, 167
 Diederens, S. J., P. H., 9
 Diepen, biss., zie: Arnold
 Dionysius de Kartuizer, 29, 31, 37—
 41, 50—60, 64—65, 149
 Ditters, O. P., W. H. M., 15
 Doers, Bartholomeus van —, prior,
 150—152, 191
 Dolle, O. F. M., J. A., 13
 Dolre, S. J., C. v., 100, 113—114
 Dominicanen, 241
 Dominis, M. A. de —, 317—318
- Doncquers, S. J., Daniel, 100, 115
 Donkers, J. J., 8, 15
 —, W. A., 16
 Dooren, O. S. Cr., P. v., 19
 Doornmalen, A. J. P. M., 18
 Dorland, P., 45, 47, 171, 186
 Dreesman, N., 21
 Driel, Thomas v., prior, 57
 Driessen, O. Carm., Jos., 13
 Driscart, A., 47
 Duffhauss, J. O. C. C., 12
 Dun, H. B. J. v., 18
 Duren, H. J. W. v., 8, 17
 Durselen, A. L., 84, 88, 91, 95
 Dijk, J. H. L. v., 8
 Dijkmans, Mgr. L. J., 10
- Ecluse, Jean de l' —, 156
 Eerden, C. M. J. v. d., 8, 16
 Eerenbeemt, F. v. d., 21
 Egmond, Frederik van —, graaf van
 Bueren, 78
 Elderen, G. M. A. v., 11
 Eligius, Gerardus, 24—82 passim ;
 143—203 passim.
 Elk, J. G. J. v., 11
 Eloy, zie: Eligius
 Elsen, P. M. C., 11
 —, O. P., W. v. d., 12
 Emmikhoven, Jan v., prior, 27, 30,
 175—180, 199, 201, 203
 Encellensis, Petrus, 163
 Engels, O. F. M., A. J. M., 14
 Enkhuizen, Simon Tapper v. —, prior,
 173—174
 Enschoot, H. W. v., 18
 Esch, Adriaan v., magister, 78
 Estius, 43
 Everard van Valenciennes, prior, 164
 Eijgenraam, H. W. J. M., 8, 19
 —, L. F. M. J., 13
 Eijk, J. v., 20
 Eynatten, Henricus de, rector, 230
 —, Joh. de, rector, 230
 —, Jan Bolland v., regent, 160
 Eynde, Anthonie v. d., prior, 153
- Fabius de Lagonissa, nuntius, 243, 290
 Fabronius, C. A., 261
 Fauconpré, Hubert, monnik, 46, 49,
 50, 179
 Ferdinand van Oostenrijk, kardinaal-
 infant., 289—291, 294—298, 303,
 305, 312—314

- Floris van Buren, graaf, 78
 Fontana, graaf v., 290
 Four, S. J., N. J. I., 12
 Franciscus Antonius de Méan, aarts-
 biss., 282—284
 Franciscus Sonnius, biss., 146
 François, G. C. J., 12, 19
 Frangipani, O. M., nuntius, 164
 Franken, Alard Arnoldz., 159
 Frankenmolen, O. F. M., A. H. J., 15
 Frederik Hendrik, Prins van Oranje,
 99, 102, 286, 289, 292, 305
 Fuentes, markies van, 290

 Garnefeld, G., kartuizer, 47
 Gaspar Nemius, biss., 291
 Gent, Jan van, 79
 —, O. P., J. H. v., 13
 Geris, I., 204
 Gerrits, P., 21
 —, W. J. M., 19
 Gerritsen, O. E. S. A., G. P. Th., 11
 Gerson, 31
 Gerwen, A. G. H. v., 15
 —, S. J., J. v., 100, 105—110, 113
 Gestel, C. H. v., 15
 Gherits, P. J., pr., 285
 Glas, P. I. de, 11, 13
 Goes, Martinus v. d., 184
 —, Willem v. d., 184
 Goethals, F. V., 186
 Goossens, A. J. C., 19
 —, H., 20
 Gorp, J. N. P. L. v., 8, 19
 Goubau, 116, 141
 Goutappel, Catha., 232
 Govarts, vic. apost., 260
 Goyarts, H. J. M. I., 11
 Graat, P. C. J., H. W., 12
 Gregorius, Sint, 31
 Greve, Martinus, 40—41, 78—79
 Griensven, J. G. M. v., 10
 Grinsven, P. J. A. M. v., 13
 Grobbendonck, zie: Schets
 Grood, R. de, 20
 Groot, Arnold, 78
 —, Cornelis de, monnik, 41, 163
 Grossouw, W. K. M., 13
 Gründemann, O. Praem., G. M. J., 16
 Gruyter, J. A. A. de, 21
 Gulielmus Bassery, biss., 100, 244,
 253, 255, 257, 264
 Gysbertus Masius, biss., 43, 98,
 166—167, 177, 202

 Haarlem, Jan van, procurator, 76—
 77, 79
 Haas, O. F. M., Jos. de, biss., 23
 Haastrecht, K. O., drossaard, 295
 Haeck, R., clericus, 230
 Haelmale, G. v., rector, 175
 Haenraets, O. F. M., G. A., 12
 Haerkens, J. P. J., 11
 Hagebaert, S. J., J., 110, 113
 Hagen, J. C. M. v. d., 8, 18
 —, N. W. v. d., 17
 Hal, Theodorus v., prior, 65
 Halle, Robertus de —, vic., 183
 Hansen, A. J. F., 10
 —, F. J. B., 17
 Hartoghe, S. J., J. de, 108
 Hasius, Joannes, 159
 Hasselt, Willem Willems v., rector, 29
 Havens, Arnold, prior, 41—45, 157—
 168, 197
 —, Mr. Jan, plebaan, 158, 166
 —, Paulus, kanunnik, 158
 Heck, G. E. P. v., 18
 's Heerjans, S. J., Antonie, 50
 Heertum, J. A. M. v., 11
 Heesters, Gisb., pastoor, 261
 Heeswijk, Dirk v., kanunnik, 60
 —, Zr. Elisabeth v., 60
 —, Hendrik v., prior, 57, 59—61
 —, Hildegonda v., 60
 —, Jan v., 60
 —, Zr. Mabilia v., 60
 Heinsberg, v., biss., zie: Jan
 Helden, W. L. M. v., 8, 15
 Helvoort, L. A. v., 18
 Hendrik VIII, Koning v. Engeland, 43
 Hendrikx, Mgr. F. N. J., 21
 Henricus van Cuyck, biss., 42—43,
 165, 167
 Hens, H. A. G., 20
 Hentzen, O. F. M., J. J. C., 15
 Herck, Hendrick v., proc., 157
 Herlaer, Arnold v., 34, 66—68
 Hessels, J., pr., 285
 Heumel, P. v., 93, 95
 Heusen, H. J. v., 16
 Heuvel, F. A. v. d., 10
 —, H. v. d., 84, 88, 91
 —, Th. H. J. v. d., 18
 —, W. J. J. R. v. d., 16
 —, O. M. C., Th. M. M. v. d., 15
 Heuvels, P. C. J., H. J., 19
 Heyackers, P., vic., 205, 216
 Heybloem, P. J., 84, 88, 91

- Heijden, O. P., J. J. v. d., 19
 Heyman, O. Carm., P. G., 19
 Heyntjes, S. J., J. A. M., 12
 Heze, Henricus, clericus, 224—225
 Hieronymus, Sint, 31
 Hillen, O. P., J. J. A. M., 13
 Hochstenbach, F. J., 14
 Hoefnagel, Christina, 230
 —, Joannes, 230
 Hoekelen, Arnold v., prior, 68
 Hoekx, O. M. C., A. M., 15
 Hoffmans, F. J. W., 13
 Holtröp, Hendrik v., Commandeur van
 Gemert, 205—208, 210, 213—218
 Holtus, A. J. A. M., 14
 Honthem, Ridder Jan v., kanselier, 228
 't Hooft, Joan., 232
 —, Cornelis, schepen, 232
 Hoogveld, Mgr. Prof. Dr. J. H. E. J.,
 22
 Hootsmans, A. P. P., 12
 —, N. A. M., 17
 Hopmans, biss., zie: Petrus
 Hoppenbrouwers, H. F., 20
 Horckmans, G., rector, 231
 Horst, A. v. d., 247
 —, J. A. v. d., 247
 —, W. v. d., 12
 Hospitis, Ger., pr.-notaris, 226, 230
 Houbraken, J., vic., 253
 Hout, G. L. J. M. v., 18
 —, Th. J. A. v., 13
 —, A. J. C. P. v. d., 11
 —, Chr. v. d., 10
 Houtert, J. P. C. v., 15
 Hoven, L. Th. J. v. d., 12
 Huizinga, Dr. J., 38
 Huntjens, B., vic., 237
 Hurk, B. J. R. M. v. d., 10, 19
 Huybers, N. A. J., 9

 Idens, S. J., F., 100, 114, 115
 Iersel, J. A. v., 10
 Immerseel, E. v., 288
 Isabella Clara Eugenia, landvoogdes,
 50, 98, 165, 176—177
 Isabella van Portugal, 58

 Jacobus Boonen, aartsbiss., 292, 300,
 307
 Jacobus Franciscus Maria Pessers,
 biss., 4, 23
 Jacobus van Sint Truiden, O.M.Cap.,
 262

 Jans, J. M. G. M., 18
 Jansen, O. E. S. A., F. P. H. A., 11
 Jansenius, biss., zie: Cornelius
 —, Hendrik, 30
 Janson, O. F. M., G., 12
 Janssen, H., kap., 285
 Janssens, J. P. A., 14
 Jan van Heinsberg, biss., 220—221
 Jensema, Michiel, prior, 51, 165,
 167—168, 171—173, 200
 Jezuïeten, 98—115 passim, 122, 241
 Joannes van Sichem, 150—151
 Jonghe, S. J., Ign. de, 100—101,
 114—115
 —, Th. de, 103—104
 Joseph II, keizer, 28
 Josephus de Haas, O. F. M., biss., 23
 Juliana, Prinses van Oranje, 22
 Juynen, fiscaal, 101

 Kaal, W. J. H., 11
 Kaerman, Arn., prior, 52
 Kalkbrenner van Hamont, Gerard,
 41, 79
 Kamp, J. C., 10
 Karel de Stoute, Hertog van Bour-
 gondië, 58, 62—63, 180
 Kartuizers, 24—82, 143—203
 Kegels, Arn., proc., 172, 180—182
 Kelders, H., 218
 Kemenade, E. A. C. v., 16
 —, H. J. M. v., 19
 Kempnaer, H. de, rentmeester, 234
 Kemps, W. F. J. M., 13
 Kerckhove, Corn. v. d., prior, 81,
 152—153, 157, 161, 164, 195,
 197
 Kerckhoven, Egidius, proc., 163, 169
 Kerkovius, zie: Kerckhove
 Kerssemakers, A. J. M., 11
 Kersten, H. P., 21
 Kerstjens, J., deken, vic., 236—237
 Kessel, B. v., pastoor, 286—311
 passim
 —, Ger. v., 99, 115
 —, Joan. v., plebaan, 241—265 passim
 —, O. P., L. J. A. v., 15
 Kivet, Albertus, 49
 Klaassen, G. P., 18
 Klarenbeek, O. F. M.; D. A. J., 13
 Klazen, O. M. C., C. A., 15
 Klein Bluemink, M. S. C., J. M., 12, 18
 Kloetinge, Boudewijn v., prior, 143—
 144

- Kneepkens, M. S. F., J. H., 13
 Knippenberg, W. H. Th., 11
 Knoop, Jacob, 233
 —, Maria, 233
 Knut, Jacob de, prior, 70
 Kocken, E. J. J., 10
 —, O. M. C., St. P. M., 16
 Koenders, O. Carm., J. A. C., 13
 Kolsteren, W. Th. H., 11
 Koning, A. A. de, 84, 88, 91
 Kooken, L., 21
 Koopmans, G. H. M., 12
 Kort, A. A. de, 10
 Kothman, O. P., H. B. J., 19
 Krayenhoff, L. F., 233
 Kroon, J. L. H. A. de, 8, 18
 Kruisheeren, 22
 Kuijte, J. W. A., 17

 Laar, Th. C. A. M. v. d., 12
 Laarhoven, J. J. v., 10
 Lagonissa, Fabius de—, nuntius, 243,
 290
 Lam, M. D., 16
 Lathouwers, C. ss. R., M., 14
 Latoer, O. P., P. J. M., 18
 Laureijssen, A. G. H., 8, 15
 Leemputte, H. v. d., vic., 253
 Leendt, Wouter v., prior, 53, 64—
 65, 69
 Leiden, Wermhout v., prior, 61
 Lemeer, O. P., J. H. J., 17
 Leo XII, paus, 141
 Leon, Petrus de —, prior, 165
 Leonardi, Arn., rector, 230
 Lewenstein, Magdalena v., Prinses v.
 Nassau, 100
 Leijer, Nic. W. J. M. de, 11, 17
 Libregts, J., 84, 88, 91
 Liebergen, Anneke v., 285
 Liempt, J. v., 20
 —, P. C. v., 9
 Lieshout de Werd, Mevr. de Wed.
 L. v., 20
 Lindanus, biss., zie: Wilhelmus
 Linden, Th. J. M. v. d., 11
 Linders, O. F. M., J. A., 11, 19
 Lindt, W. v. d., biss., zie: Lindanus
 Link, O. F. M., P. A., 17
 Lipsius, Justus, 160
 Livinus, vic., 75, 151, 163
 Lodewijk Napoleon, Koning van
 Holland, 235—240
 Loeff, J. J., 14, 19

 Loeff, J. R. H. M., 18
 Loen, Everardus de —, rector, 231
 Loenius, Henricus, 80
 Loer van Stratum, Dirk, 31, 38, 40,
 50, 58
 Loo, J. J. H. v. d., 14
 Loo van Sichem, Anthonie v., 168,
 170, 200
 Loon, Hub. v., prior, 73—75, 77, 80
 Loos, C. ss. R., L. J., 14
 Losson, A., 203
 Louwe, O. F. M., A. P., 13
 Löwenstein, Magdalena v., 245
 Lücker, P. J. A. M., 14
 Ludovisius, kard., 243
 Lus, Pieter, schepen, 184
 Luther, Maarten, 159
 Luyck, P. J. A. v., 8, 15
 Luykx, O. P., A. W. J., 14, 17

 Maanen, C. F. v., minister, 116
 Maas, H. J., 13
 —, J. C., 18
 —, J. F., 14
 Maastricht, Barth. v., prior, 65
 Mackelenberg, A. A. M. v., 18
 —, A. J. E. v., 12, 16
 Made, P. J. v. d., 9
 Madriaga, Joannes de, 48
 Maessen, P. A. C. Th., 12, 18
 Makaay, O. E. S. A., Th. L. J., 11
 Malaise, de, krijgsman, 155
 Manders, C. J. A. M., 10
 —, J. F., 9
 Mansfeld, E. v., krijgsman, 178—179,
 199
 Marchand, Hieronymus —, prior-
 generaal, 49
 Marck, J. L. J. M. H., 16
 Margaretha van Parma, 77
 Marnef, Pieter, prior-generaal, 144
 Martens, H. W. J., 16
 Masius, biss., zie: Gysbertus
 Maximiliaan van Buren, graaf, 78
 Méan, de, aartsbiss., zie: Franciscus
 Meer, S. J., J. v. d., 102—103, 105—
 107
 Meersch, S. J., J. B. v. d., 144
 Meeuwen, Dirk v., prior, 144—148
 —, Jan v., rector, 64
 —, N. v., 85
 Merode, Jan van, Heer van Her-
 laer, 155
 Meulemans, P. A. F., 13

- Meussen, J. P., 17—18
 Meuwen, Joannes, rector, 64
 Meuwese, F. A. J. M., 16
 Mevius, Joh., rector, 64
 Meijer, M. J. J. M., 10
 —, O. P., G., 12
 Meijs, O. Praem., J. G., 16
 Michael, Joannes, prior, 173
 Michael Ophovius, biss., 181, 242—
 243, 251, 287—289, 294—296
 Mierlo, Hendrik v., prior, 147—150
 Miert, Mej. A. v., 20
 —, Mej. J. v., 20
 —, W. P. A. M. v., 11
 Miguel de Salamanca, Don —, 293,
 303—304
 Mill, G. A. M. v., 8, 14
 —, S. v., 10
 Millinck, Lambert, schout, 78
 Mirabel, markies v., 290
 Mol, E. H. v., 19
 Molina, Antonius, 48
 Moonen, P. H. A., 14
 Moors, J., abt van Berne, 286—312
 passim.
 Morel, S. J., 14
 Mougel, D. A., 186
 Moyen, Dirk, prior, 81, 152
 Mulder, S. J., Prof. Dr. W., 38
 Mulukom, P. W. H. M. v., 8, 18
 Musch, Corn., griffier, 305, 308, 312
 Muselaers, F. A., 13
 Mutsaers, D., 177
 —, H. P. J. B., 9, 18
 —, P. J., 177
 Mutsart, Hendrik, prior, 82
 Muijrs, O. Carm., A. J., 15
 Mijnen, Thomas de, prior, 60
 Mijs, Joh., pr., 226

 Nagell, Baron, 119
 Nahuys, Alb., koster, 96
 Nanningius, Joannes, monnik, 173
 Napoleon I, Keizer, 139—140
 Napoleon, Lodewijk, Koning, 235—
 240
 Nasalli, Mgr., 116
 Nassau-Saarbrücken, Graaf Walrad
 van, 245
 Neerven, H. v., 247
 Nemius, biss., zie: Gaspar
 Nicolaas van Zoes, biss., 206, 208,
 210, 213—215
 Niessen, G. H., 8, 15

 Nieuwenhuyzen, O. F. M., J. H. I., 17
 Nieuwland, Jan v., monnik, 79—80
 Nistelrooy, A. G. W. J. M. v., 15
 Nivard, J. J. P., 20
 Noordingen, D. v., advocaat, 305,
 308, 312
 Nootz, Chr., prior, 161, 190, 198
 Notmeijer, O. F. M., C. J., 16
 Nunen, L. H. A. v., 17
 Nutius, S. J., Ph., 113—115
 Nijehoff, J. F., 247

 Oers, R. J. H. J. v., 8, 15
 Oetelaer, Bruno v., 47, 157—158,
 182, 203
 —, Joseph v., 185
 Okhuyzen, M. S. C., Th. A., 12
 Oomen, A. A., 9
 Oomens, M. A. P. J., 8, 14
 Oostenrijk, Ferdinand v., kard.-in-
 fant, 289—291, 294—298, 303,
 305, 312—314
 Op de Coul, H. M. H., 12
 Ophovius, biss., zie: Michael
 Opmeer, P., 46
 Oppenheim, S. J., H. v., 113
 Oppenraay van Koolwijk, Mevr. v.,
 20
 Orto, Henricus, vic., 174
 Os, O. P., W. J. v., 12
 Overmeer, Margaretha v., 153

 Padoulx, S. J., Claudius, 45
 Panken, C. A., 9, 19
 Pape, S. J., L. de, 263
 Parma, Margaretha v., 77
 Pas, Nicolaas, aartspr., 283
 —, O. M. C., F. C. v. d., 15
 Pedé, B., 171
 Peeters, A. J., 16
 Pégon, Jean, prior, 181
 Pelt, Willem, prior, 80
 Pessers, S. V. D., biss., zie: Jacobus
 Peters, Dr. F., 21
 —, O. F. M., J. Th., 28
 Peterssen, Goerd, rector, 230
 Petreius, Th., 31, 41, 44—45, 49,
 171, 181, 186
 Petri, A., pr., 226—228
 Petrus Adrianus Wilhelmus Hop-
 mans, biss., 4
 Phaye, Maria, 267
 Philips IV, Koning, 290—291, 297—
 298, 306—310, 314

- Philips de Goede, Hertog v. Bourgondië, 58
 Philips de Schoone, Heer der Nederlanden, 72
 Pieck, Aleyt, 34, 66—67, 71
 —, Elisabeth, 34
 Pieters, C., 263 (= Boequet, zie aldaar)
 Pietro, Michele de —, Kard., 283—285
 Piro, Henricus de, prior, 62
 Pius IV, paus, 282
 — VII, paus, 141
 — XI, paus, 21
 Platea, P. de, pr., 222
 Plenelvaux, Wenceslaus de, 46
 Plouvier, Maximilianus, rector, 179, 183
 Poel, O. F. M., J. C. v. d., 13
 Poell, L. J. J. M., 10
 Poirters, Adriaen, 268
 —, Dirk, 281
 —, Jan, 281
 —, Mechtildis, 281
 Pol, I. v. d., 245
 Pol, S. J., Th. v. d., rector, 100—101, 114
 Poll, S. J., Th. v. d., 245
 Pomerio, Marselius de —, 230
 Ponsoien, O. F. M., H. C. A., 13
 Portugal, Isabella v., 58
 Pouwels Jansz., prior, 70
 Princée, J. G. J., 11, 18
 Prinsen, C. C., 13
 Proemen, P. M., rector, 231
 Prouville, Anthelme de, prior, 181
 Prudens, Henricus, zie: de Vroede
 Pulskens, C. J. A. M., 11
 Puteanus, Erycius, 26
 Puteo, Francisco de —, 47
- Quinten, W. C., 16**
- Raissius, A., 45, 48, 51, 62, 187
 Ras, J. H. A., 16
 Rath, E. J., 16
 Reginald Cools, biss., 257
 Regouin, O. P., B. J. A., 10
 Reinhold, gezant, 116, 119
 Remy, H. G., 11, 14
 Rhetius, Joannes, regent, 159
 Ribera, 31
 Richard, Jan, rector, 183
 Richardot, P., abt van Echternach, 210—213
- Riet, O. F. M., A. M. J. M. v., 14
 Rietra, E., 14
 Robiano, Balthasar de —, 26
 Roelofs, W. J. H., 14
 Roessel, J. M. v., 9
 Roestel, C. A. A. v., 8, 17
 —, C. J. A. v., 8, 14
 Rogman, Jan, vic., 145
 Romelius, Joannes, vic., 176
 Roose, P., 290—291, 295
 Roosendaal, Jan v., prior, 52—53
 Roothans, G. W. J., 8, 14
 Rooy, C. J. H. de, 8, 14
 —, L. J. de, 13
 —, O. E. S. A., P. L. C. de, 13
 Rooij, W. J. A. A. v., 19
 Rooijackers, L. A. Th., 17
 Rosendael, Antonie, 80
 Rossaert, P. C. J., Joh., 11
 Rossum, Maarten van, 24, 81, 143, 148
 Rosweyde, H., 46
 Rotterdam, Bartholomeus v., vic., 71
 Rovenius, Philippus, vic. apost., 249—250
 Rovers, J. M., 10
 Roi, O. Praem., J. C. v., 16
 Roijmans, A., pastoor, 205—206, 215—217
 Ruusbroec-Genootschap, 37
 Ruyten, O. F. M., B. C., 9
 Rijck, Jan die, 34
 Rye, Cl. de, baron van Balançon, 294—295
 Ryckel, Dionysius van Leeuwen v., rector, 51
 Rykel, Joseph Geldolph de, abt, 48
 Rijp, C. v., 233
 —, H. v., 233
 Rijt, J. A. v. d., 11, 15
 —, O. M. C., P. H. v. d., 15
- Sambeek, A. J. v., 13
 Sanders, H. C., 17
 —, J. P. J. M., 12
 Sarde, Petrus, prior-generaal, 144
 Sasbout, P., 31
 Sassoferrato, Bartolus di —, 312
 Savoye, Thomas v., Prins, 290
 Schakenraad, W. A., 12
 Schaijk, W. J. v., 14
 Scheepens, O. Carm., St. J., 11, 15
 Schellekens, O. A. M. A. W., 18
 Schellenberg, Fr. v., (= Boequet, zie aldaar), 263

- Schellens, Mej. W., 20
 Schepens, H., 84, 88, 91
 Scherpenisse, Pieter v., prior, 79—
 82, 145, 152
 Schets van Grobbendonck, Anthonie,
 gouverneur, 99
 Scheutjens, Th., pastoor, 219
 Schoenmakers, M. C. J., 8, 15
 —, O. M. C., N. F. A., 16
 Scholtes, O. F. M., L. J. A., 19
 Schoonhoven, Cornelis v., vic., 27, 46
 —, Joost v., 27, 46, 179
 Schotte, Franciscus, 172
 Schouw, P., 93
 Schraven, J. A., 11, 17
 Schuyl, Flor., 185
 —, P., 300
 Schijndel, Joseph v., 176
 Sengers, J. J., pastoor, 276
 —, M. F., 9
 —, M. W. A., 9
 Septius, M., pastoor, 285
 Serval, Pierre, prior, 171
 Sichem, Joannes v., monnik, 150—151
 Sicking, J. J. M., 20
 Sigmans, A. H., 8, 15, 19
 Simkens, H. J. J., 8, 14
 Simons, C. J., 12, 20
 —, J. C., 10
 Sint Truiden, O. M. Cap., Jacobus v.,
 262
 Sittard, Dirk Bruggen v., prior, 82
 Sixtus IV, paus, 59
 —, V, paus, 104
 Slegers, S. J., 8, 15, 16
 Sleijden, Anna Catharina v. d., 267,
 281
 —, Hendrik Adams v. d., 268, 281
 —, Maria v. d., 267, 281
 Sleijden-Zanders, Catharina v. d.,
 268, 281
 Slieden, H. J. J. M., 19
 Sluyter, J., rector, 224—225
 Sluyters, Joh., rector, 230
 Smals, H. J. W., 20
 Smits, A. G. M., 17
 —, A. W., 20
 —, Dr. C. F. X., 10
 —, O. P., J. H. L., 14
 Smolenaars, M. J., 17
 Smulders, G. W. A., 17
 Smijers, J. P. F., 17
 Snoeijs, C. J., 10
 Snoyink, O. Carm., H. A. A., 9
 Soest, Konrad v., prior, 65
 Someren, Martinus v., kanunnik, 52,
 61, 63, 180
 Son, Mgr. C. A. A. v., 10
 Sonnius, biss., zie: Franciscus
 Sophie, S. J., J. B., 114
 Spauwen, S. J., W. V., 19
 Spek, M. S. F., C. W. v. d., 15
 Sprengers, V. A. M., 9, 12
 Sprongen, Paulus Marcelli —, zie:
 Proemen, P. M.
 Stammelaert, Arnold, 61
 Starmans, O. Carm., W. H. A., 18
 Steelandt, J. v., prior, 168, 170—171,
 173, 200
 Steinkühler, Mr. A. M. C. J., 21
 Sterck, Joost, monnik, 75
 Sterre, J. Chr. v. d., abt, 291
 Steures, J. W. M., 15
 Stevens, P. H., 17, 20
 —, O. P., F. W. M., 12
 Steverink, O. F. M., A. W., 14
 Steyaert, Martinus, vic., 244, 257, 264
 Steyvers, J., drost, 84, 88, 91, 96
 Stompwijk, Dirk v., proc., 45, 169
 Storm, Adriaan, prior, 61
 —, B., 85
 Storm van 's Gravesande, C., notaris,
 273
 Stoute, Karel de, Hertog van Bour-
 gondië, 58, 62—63, 180
 Streng van Schoonhoven, Bartholo-
 meus —, prior, 146
 Strick, O. P., 108
 Stryen, Gerrit v., 71
 Suerck, S. J., H. v., 107—110
 Suetens, G. J., 13
 Surius, Laur., kartuizer, 31, 47—48
 Surmont, Elias, 232
 —, Stas, 232
 Susante, J. J. M. v., 19
 Suso, 31
 Sutor, P., kartuizer, 31, 41, 70
 Suyckers, G., 232
 Suys, Mgr. A., 21
 Swagemakers, A. A. M., 15
 Sweerts de Landas, L. I. B., 93—94
 Swelm, H. G. M. v., 17
 Swinkels, H., 14
 Tapper, Evert, 173
 —, Mecken, 173
 —, Ruardus, 173
 —, Simon, 200—202

- Tapper van Enkhuizen, Simon, prior, 173—174
 Teeuwen, P., 38
 Tennier, S. J., H., 109—110, 112
 Terhorst, G. C. A. J., 17
 Teunissen, M. J., 19
 Teijssen, M. R., 21
 Theilingen, O. S. Cr., Alb. v., 46
 Thiel, A. P. W. v., 10
 Thielt, Willem Bybau v., prior, 76
 Thien, O. Carm., J. Th. L., 19
 Thijssen, P. A. A., 10
 Tiebos, J. F., 279
 Tiecke, O. Carm., J. G. J., 12, 16
 Tilborg, A. M. v., 19
 Tillemans, M. S. C., A. C., 20
 Tilman, F. M. J., 8, 14
 —, V. M. J., 8, 16—17
 Tilman Westervoudt, Mevr. M., 20
 Timmermans, M. J., 13
 Timmers, A., 13
 Tret, J. D., schepen, 93, 95—96
 Troni, graaf, 283
- Uden, A. M. J. v., 9**
 —, C. A. v., 12
 Urbanus VIII, paus, 243, 248—249, 251—252
 Utrecht, Simon v., 79—80
 Uwens, Michael, kartuizer, 43
- Vaart, A. v. d., 18**
 Valenciennes, Ev. v., prior, 164
 Vasen, O. E. S. A., H., 16
 Vasseur, L. le., 186
 Veerdonk, H. v. d., 9
 Veghel, H. J. v., 11
 Velde de Melroy, J. B. R. Baron van —, 235—240, 283—284
 Velden, P. A. v. d., 8, 14
 Velthoven, A. J. E. v., 14
 —, G. v., 20
 Ven, J. v. d., 20
 —, J. H. A. M. v. d., 9—19
 —, M. v. d., 14
 Venmans, J., pr., 224—230
 Verbaarschot, P. J., 14, 19
 Verbeek, C. A. M., 19
 Verberne, Thomas, 267—268, 281
 Verberne-Zanders, Catharina, 268, 281
 Verbiesen, J. C. J., 17
 Verbunt, F. C. J., 12
 —, J. G. M., 13
- Verdonk, G., pastoor, 287
 Verhallen, O. Carm., J. W. M., 18
 Verhees, Catharina, 267
 —, Hendrik, 226—281 passim
 —, Petronella, 267
 Verhoeven, A. J. L., 8, 14
 —, J. A., 10
 —, J. H. C., 9, 19
 —, J. P. C., 17
 Verhoevia, Lucia, Augustines, 104
 Verhoof, A. N. J., 12, 18
 Vermeer, J., 232
 —, W. P. J., 9, 19
 Verrijt, Jos. J. M., 11
 Versaren, Jan, prior, 52
 Verschuere, O. F. M., Lucidius, 36—37, 187
 Verschure, O. E. S. A., H. J. J. M., 11
 Verschuren, P. J., 11, 18
 Verspeek, Joh. Wilh., pastoor, 267, 275, 281
 —, Wilhelmus, 267, 281
 Verspeek-Verhees, Catharina, 267, 275, 281
 Versteghen, P. G., 204
 Verweyen, O. M. C., H. Th., 15
 Verwiel, J. W. J., 9, 18
 Verwilt, O. P., H. P. L., 17
 Vessem, Adriaan van, 163
 Victor, Hugo de Saint —, 39
 Viester, O. Carm., J. H., 11
 Vinkenburg, O. P., J. G. M., 9, 19
 Visser, Th. J. M. de, 16—17
 Vissers, A. J. E., 17
 Vitalis, Joannes, kardinaal, 45
 Vlokhoven, J. v., 10
 Vocht, F. C. M. de, 9
 —, H. B. M. de, 16
 Vogels, J., 8, 15
 —, M. H., 9, 18
 Volde, S. J., Jacobus v., 112—114
 Völker, A. A. J. M., 9
 —, W. F. M. A., 11
 Voorst, H. v., 84, 88, 91
 Vos, Jan, prior, 60
 Vosmeer, Sasbold, 167
 Vroede, Dirk Jansz. de, 70
 —, Hendrik de, 31, 41, 69—72
 Vroom, Erasmus, prior, 156—157, 161, 169
 —, S. J., B. J. J., 12
 Vugt, J. K. N. M. v., 9, 18
- Waarden, W. H. M. v. d., 17**

- Waeter, Everard v. d., kanunnik, 53
 —, Ludolphus v. d., kanunnik, 51—
 55, 62, 69
 Wagemaekers, Th. A., 204
 Wagenberg, H. H. v., 15
 —, H. Th. v., 15
 Wagenmakers, A. G. W., 11
 Wal, Petrus de, 26, 48, 176
 Walrad van Nassau-Saarbrücken,
 Graaf —, 245
 Walterus, monnik, 65—66, 69
 Wassenberg, A. G. M., 17
 Waters, S. J., E. L., 19
 Weegen, J. v. d., 20
 Weert, A. H. P. C. v., 13
 Wegen, O. E. S. A., M. B. v., 11, 16
 Welie, Mgr. Prof. Dr. F. v., 22
 —, J. H. B. v., 19
 Werff, F. M. J. van de, 15
 Werner, F. P. M., 8, 14
 Werners, A. Th. J., 12
 Weijters, J. F. W., 16
 Wezenbeek, O. Carm., W. J., 11
 Wiel, J. A. v. d., 14
 Wildenberg, J. A. v. d., 14
 Wilhelmina, Koningin der Neder-
 landen, 22
 Wilhelmus Lindanus, biss., 42, 45,
 158, 167
 Willaert, F. F. M., 10
 Willem I, Koning, 116—124 passim,
 128, 139
 Willemsz van Hasselt, Willem —,
 rector, 175, 179—180, 283
 Wils, S. J., Th. C., 12
 Wilsem, Bartheld v., 174
 Winckel, Hercules, prior, 168, 175
 Winteroy, A. v., 233
 —, H. v., 233
 —, Maria v., 233
 Wit, B. J. J. de, 9
 Witlox, G. J. J. M., 11
 —, Mgr. Dr. J. H. J. M., 21
 Wolsky, O. P., F. L. C. J., 13
 Wolters, Th. A. C. I., 16
 Wijdts, Jeronimus de, prior, 171
 Wyns, S. J., J., 102, 105
 IJdens, S. J., Franciscus Max., 260—
 261, 265
 IJselstein, Floris v., 77.
 Zanders, Catharina, 268, 281
 —, Hendrik, 268, 281
 Zanders-v. d. Broek, Maria, 281
 Zanders-Poirters, Mechtildis, 281
 Zegers, M. S. F., G. A., 16, 19
 Zeland, D. v., 224
 Zey, O. F. M., J. A., 19
 Zoes, v., biss., zie: Nicolaas
 Zijlmans, J. H. A., 18
-

Register van Plaatsnamen.

- Aalst, 12, 20, 277
 Aarle, 83, 230, 277
 Aartswoud, 279
 Abbeville, 62—63
 Acht, 277
 Afferden, 12
 St. Agatha, 7, 22
 Alem, 22, 277
 Alphen, 278
 Amersfoort, 105
 Ammerzoden, 279
 Amsterdam, 36, 69—72, 239, 270—271
 St. Anthonis, 18, 277
 Antwerpen, 25—28, 32, 34—37, 47,
 68, 99, 101, 105, 110, 126—127,
 130, 132—133, 146—148, 153,
 174, 179, 182—183, 186, 201, 203,
 229, 245, 263, 287, 291, 304, 310,
 320
 Arnhem, 30, 105, 148—149, 181,
 186, 191
 Asten, 1—3, 8, 11, 18, 277;
- Baardwijk, 277**
 Baarle, 278
 Bakel, 205—230, 277
 Bakel, „Brouwhuis”, 19
 Bavel, 278
 Beek, 278
 Beek-en-Donk, 7
 Beek-Ubbergen, 1—3
 Berchem, 10, 15, 19
 Berg en Dal, 12, 18
 Bergen-op-Zoom, 178
 Bergeijk, 17, 277
 Bergeijk — 't Hof, 17
 Bergharen, 9—10
 Berkdijk, 18
 Berkel, 5, 19, 277
 Berkel-Enschot, 8
 Berlicum, 273, 277, 288, 300, 308
 Berne, Abdij van —, 177, 291—293,
 297—298, 300, 302—304, 307,
 311—312, 314
 Best, 12—13, 19, 83—89, 91—94,
 97, 272, 277
 Beugen, 8
 Beuningen, 14
 Blaartem, 277
- Bladel, 1—3
 Boekel, 6, 14
 Boerdonk, 17
 Bokhoven, 101, 183, 263, 288, 302
 Bordeaux, 245
 Borkel, 277
 Boxmeer, 1—4, 19, 239
 Boxtel, 1—3, 9—10, 15, 17, 20, 25,
 27, 32, 47, 49—50, 53, 154, 173,
 179—183, 194—195, 200, 267—
 277, 279, 281, 287
 Braak, De —, 278
 Breda, 4, 156, 269, 271, 273—274,
 289, 295, 302, 305
 Breugel, 277
 Brielle, 46
 Bruckem, 279
 Brugge, 27—28, 46, 58, 70, 130,
 160, 174, 197, 202, 244, 255, 287
 Brussel, 26—28, 33, 35—37, 42,
 46—51, 79, 112, 161, 163, 165,
 169, 170, 172, 175, 178—179, 186,
 202—203, 288—289, 291—292,
 294—296, 299, 301, 305—308,
 310, 312, 314, 323
 Budel, 8—11, 13—14, 277
 Budel „Dorplein”, 16
- Casteren, 53, 172, 277**
 Chaam, 278
 Constantinopel, 63
 Cuijk, 1—3, 13, 22, 235—236, 238,
 271
- Danzig, 48**
 Delft, 46, 80—81, 145—146, 152,
 187
 Dennenburg, 7, 10, 13
 Deurne, 7, 16, 205, 207—210, 212—
 213, 215—218, 232, 278
 Deurne „De Wasberg”, 5
 Deursen, 13
 Deuteren, 6
 Diessen, 20, 278
 Diest, 75, 77, 169—171
 Dinther, 272—273, 278
 Dommelen, 278
 Dongen, 278, 295
 Donk, 11, 13—14

- Doornik, 52, 69
 Dorst, 278
 Douay, 26, 48, 290
 Drunen, 9, 278, 295
 Druten, 1—3, 8, 12, 18, 235—236
 Duizel, 12, 278
 Dülmen, 57
 Dungen, Den —, 15, 24, 55, 63, 273, 278, 309
 Durbuy, 26
 Dyon, 49

 Echt, 7
 Echternach, 205, 208—211, 213, 216—217, 220
 Edingen, 52, 171—172, 178
 Eersel, 18, 23, 278
 Eikendonk, 24, 40, 55—57, 59—60, 63, 66, 67
 Eikenduinen, 279
 Eindhoven, 1—3, 5—6, 9—16, 18—21, 278
 Eindhoven, „Philipsdorp“, 14, 16
 Eindhoven-Stratum, 10, 278
 Eindhoven-Strijp, 6, 8—9, 278
 Eindhoven-Tongelre, 8, 10, 278
 Elshout, 16
 Emmikhoven, 175
 Empel, 278
 Enkhuizen, 173, 317
 Enschoot, 267, 276, 278
 Erp, 273, 278
 Esbeek, 4
 Esch, 6, 25, 154, 195, 278
 Escharen, 238
 Etten, 157, 278
 Ewijk, 9, 12

 Florence, 33

 Galder, 278
 Galluzo (Italië), 33
 St. Geertruidenberg, 1—3, 14, 16, 34—35, 47, 76—77, 79, 145—146, 149, 151—152, 156, 168—169, 288
 Geffen, 278, 295
 Geldrop, 1—3, 10—11, 15—16, 18, 278, 295
 Gemert, 8, 10—12, 15, 17—18, 22, 205—207, 210—217, 247, 277—278
 Gemonde, 273, 278
 Gent, 9, 42, 44, 52, 151—152, 160, 162, 166—167, 198, 287, 292

 Gerwen, 278
 Gestel, 278
 Gilze, 278
 Ginderdoor, 234, 278
 Ginneken, 278
 Goirle, 6, 14, 19, 267, 270, 273, 276, 278
 Gorcum, Martelaren van —, 43
 Grave, 13, 18, 20, 78, 236, 238—239, 271
 Grave „De Wijnberg“, 16
 's-Gravenhage, 9, 42, 85, 119, 235—236, 269, 280, 284, 289, 291—293, 301, 304—306
 's-Gravenzande, 279—280
 Grenoble, 33, 157
 Groesbeek, 9—10, 12, 18
 Groesbeek „Breede Weg“, 4
 Groesbeek „De Horst“, 7
 Groesbeek „Dekkerswald“, 9—10, 12
 Groot-Linden, 9, 12

 Haaren, 7, 14, 19, 278
 Haaren „Huize Gerra“, 14
 Haaren „Seminarie“, 7, 10—19, 23
 Haarlem, 126, 132—133, 268
 Handel, 6, 273, 276, 278
 Hank (Dussen), 10
 Hapert, 256, 278
 Haren, 17, 20, 271
 Hedel, 9, 245
 Hedel (Oirschot), 83
 Hedikhuizen, 16
 Hees, 7, 278
 Heesch, 278
 Heeswijk, 60, 278
 Heeze, 14, 278
 Heiloo, 7, 279
 Helder, Den, 279
 Helmond, 1—3, 8, 12, 14—15, 99, 220—233, 267—268, 278, 281, 286
 Helvoirt, 278
 Hérinnes-bij-Enghien, 186
 Herne, 52, 171—172
 Hernen en Leur, 9
 Herpen, 278
 's-Hertogenbosch, 1—10, 12—15, 17—22, 24—25, 27—28, 30—31, 34—36, 39—41, 51, 53—55, 57—60, 62—68, 71—72, 75—80, 85, 97—115 passim, 126, 130, 143—203, passim, 214—217, 219—220, 223, 229, 232, 234—235, 241—265, passim, 267, 269—274, 276—

- 277, 280, 282, 285—288, 292,
 294—300, 303, 309—311, 313—
 314, 316—318, 320, 323
 Heusden, 1—3, 175, 287
 Heusdenhout, 278
 Hilvarenbeek, 10, 18, 278, 287
 Hintham, 309
 Hippolytushoef, 279
 Hoeven, 278
 Honswijk, 69
 Hoogeloon, 278
 Hooge-Mierde, 13, 278
 Hooge-Zwaluwe, 9—10
 Hoogwoud, 279
 Horssen, 8
 Hulsel, 15, 267, 276, 278, 281
 Hulst, 170
 Hurwenen, 17

 Ieperen, 110, 290, 314, 323

 Jeruzalem, 197

Kaathoven, 278
 Kaatsheuvel, 4, 14, 16, 19
 Kamerijk, 122
 Kampen, 169, 182
 Katwijk a/d Rijn, 279
 Katwijk a/ Zee, 279
 Kerkdriel, 11
 Kerkhof (Oirschot), 83
 Kerkwijk, 279
 Keulen, 31, 38, 40, 44—46, 59, 158—
 159, 164, 171, 186, 197
 Kevelaar, 280
 Kiel (bij Antwerpen), 62, 81
 Kneqsel, 276, 278

Lage-Mierde, 278
 Langenboom, 12—14, 17
 Leende, 8, 17, 278
 Leeuwen-Beneden, 16
 Leeuwen-Boven, 9, 13—14
 Leiden, 44, 114, 185
 Leidschendam, 279
 Leur, 278
 Leuven, 26, 43, 51, 118, 122, 158,
 160, 165—168, 170—172, 174—
 176, 180, 197, 200, 230, 290, 310
 Liempde, 16, 272, 278
 Lier, 34, 80—81, 152—153, 156—
 157, 161, 164, 168—169, 175, 177,
 183, 201, 203, 289
 Lier, De —, 279
 Lierop, 8, 268, 278, 281
 Lieshout, 11, 234, 276, 278
 Liessel, 234
 Lisse, 279
 Lith, 9, 12, 16, 278
 Lithoyen, 16, 278
 Lommel, 279
 Loon, 305—306, 311
 Loon-op-Zand, 18, 287—288, 292,
 294—296, 303
 Loosbroek, 12, 16
 Loosduinen, 279
 Lopik, 69
 Lucca (Italië), 28, 33—34, 186
 Luik, 26, 48, 51, 66, 79—82, 145,
 161, 164—165, 168—169, 171,
 173—174, 180, 182, 200, 220—
 221, 225, 230, 270, 282—284,
 287
 Luiksgestel, 278
 Lyon, 45
 Lijsel, 278

Maaren, 278
 Maashees, 278
 Maastricht, 270, 317
 Made, 12
 Madrid, 314
 Maren, 10, 19
 Maria-polder, 18
 Mechelen, 4, 35—37, 99, 122, 128,
 133, 139, 227, 245, 257, 261, 282,
 287, 290, 292, 300
 Meerveldhoven, 10—11, 14, 278
 Megen, 9, 240, 282—284
 Meijel, 279
 St. Michielsgestel, 11, 13—14, 19,
 25, 154—157, 273, 278
 Middelbeers, 16—17, 271, 278
 Middelburg, 317
 Middeldode, 273, 278
 Mierlo, 14, 278
 Milheeze, 7, 205, 209, 215, 219—
 221, 225—234, 278
 Mill, 16—17
 Millingen, 16—17
 Moerdijk, 6—7, 12
 Moergestel, 17, 271, 278
 Molenschot, 278
 Monster, 279
 Montreuil-sur-Mer, 28, 48, 186
 Morte de Minas (Brazilië), 23
 Munster, 183, 231, 282—283

- Naaldwijk, 279
 Naastenbest, 83
 Namen, 227, 287
 Nederasselt, 278
 Nederwetten, 278
 Neerbosch, 13, 15, 17
 Neerkant, 10, 15—16
 Netersel, 278
 Neumarkt (D.), 6
 Nieuwkuijk, 12, 278
 Nieuwlicht, 57, 60—61; 69, 147
 Nistelrode, 11, 276, 278
 Noordwijk, 279
 Noordwijkerhout, 279
 Notel (Oirschot), 83
 Nuenen, 8, 14, 278
 Nuland, 11, 278
 Nunhem, 267, 281
 Nijmegen, 1—3, 5—22, 235—236, 238
 Nijmegen „H. Land-Stichting”, 21
 Nijmegen „De Meerwijk”, 6
 Nijssel, 278
- O**
 Odiliapeel, 10, 19
 St. Oedenrode, 1—3, 8, 10, 16, 52—53, 98, 234, 273, 277—278
 Oegstgeest, 279
 Oerle, 11, 278
 Oirschot, 1—3, 8, 16, 83—89, 91—92, 96, 269—271, 278, 286
 Oirschot (Kerkhof), 83
 Oirschot-Spoordonk, 4, 83
 Oisterwijk, 8, 10, 17, 256, 271, 278, 286
 Olland, 24, 52—53, 55—57
 St. Omaars, 26
 Ommel, 234, 278
 Oostelbeers, 5, 271, 278
 Oostereind, 279
 Ooy en Persingen, 11, 15
 Opmeer, 279
 Opwetten, 278
 Orthen, 66, 196, 287, 309
 Oss, 1—3, 9, 11, 13, 19, 22, 204, 240, 269, 278, 285—286
 Oudeschild, 279
 Overasselt, 239
 Overlangel, 276
- P**
 Parkminster (Eng.), 28, 33, 186
 Partridge Green (zie: Parkminster)
 Parijs, 33, 235
 Pavia (Italië), 164
- P**
 Petit-Han (Lux.), 26
 Polsbroek, 69
 Princenhage, 278
- R**
 Raamsdonk, 18
 Raamsdonkveer, 10—11, 15, 18
 Ravenstein, 1—3, 11, 104, 277, 282—284
 Reek, 10, 17, 19
 Reusel, 13, 15, 278
 Riel, 278
 Riethoven, 278
 Rips, De —, 11—12, 19
 Rixtel, 278
 Roermond, 42, 51—54, 57, 59, 65—66, 69, 160, 165—167, 257, 268, 280, 283—284, 287, 317
 Rome, 10—11, 13—15, 106, 116, 119, 160, 227, 241—243, 251, 261, 283, 285
 Ronsse, 7
 Roosendaal, 7
 Rosmalen, 10, 104, 278
 Rosmalen „Maliskamp”, 4, 6
 Rotterdam, 114, 271
 Rotterdam „De Maasbode”, 21
 Rucphen, 278
 Rijen, 278
 Rijsenburg, 279
 Rijswijk (Z.H.), 279
- S**
 Sambeek, 9, 13, 16
 Sassenheim, 279
 Schaft, 278
 Schayk, 278
 Scheut (B.), 73, 181
 Scheveningen, 279
 Schoonhoven, 147
 Schijndel, 12, 14, 16—18, 20, 22, 273, 278
 Schijndel-Wijbosch, 17, 278
 Sélignac (Fr.), 28
 Sichem, 168, 200
 Simandre (Fr.), 28
 Soerendonk, 278
 Someren, 20—21, 278
 Someren-Dorp, 15—16
 Someren-Heide, 6, 12
 Son, 53, 278
 Son „Sanatorium”, 18
 Spanbroek, 279
 Spoordonk (Oirschot), 83
 Sprundel, 278
 Steensel, 276, 278

- Sterksel, 5, 10, 17—18
 Stiphout, 278
 Straten (Oirschot), 83
 Strijbeek, 278
 Tegelen, 7
 Terheide, 279
 Teteringen, 278
 Tilburg, 1—20, 270, 273, 278, 286—
 287, 309
 Tongelre, 8, 10, 278
 Tongerlo, 177, 256
 Trente, Concilie van —, 117, 120—
 121, 207
 Trier, 45, 159
 St. Truiden, 262
 Uden, 10, 16, 21, 278
 Udenhout, 15, 17, 19, 278
 Ulicoten, 278
 Utrecht, 44, 57, 60, 79—80, 127,
 132—133, 147, 151, 174, 181,
 191—192, 213, 238—239
 Valenciennes, 161, 181
 Valkenburg, 279
 Valkenswaard, 1—3, 5, 11, 21, 278
 Val-Saint-Pierre, 181
 Veghel, 1—3, 10—11, 17, 273, 278
 Veldhoven, 11, 17, 276, 278
 Velp-Grave, 5
 Verrenbest, 83
 Vessem, 278
 Vierlingsbeek, 19
 Villeneuve, 75
 Vlierden, 234, 278
 Vlissingen, 317.
 Volkel, 9, 15, 19
 Voorburg, 279
 Voorhout, 279
 Voorschoten, 279
 Vorstenbosch, 7, 278
 Vught, 9—11, 19—20, 24, 34—35,
 40—41, 51, 53, 55, 62, 66—81,
 108, 143—203 passim, 261, 278,
 286
 Waalre, 16, 278
 Waalwijk, 1—3, 9, 11, 278
 Waalwijk-Besoyen, 9, 13
 Wadweide, 279
 Wanrooy, 8, 11, 239
 Waspik, 15
 Wassenaar, 279
 Wateringen, 279
 Weenen, 6
 Wesel, 61, 64
 Westelbeers, 278
 Westerhoven, 278
 Westervijk, 278
 West-Wieringen, 279
 Weurt, 14, 16—17
 Winsen, 9—10, 13—14
 Wintelre, 9, 278
 Woensel, 8, 278
 Woud, Het —, 279
 Woudrichem, 13, 17
 Wychen, 13—14, 16—17, 239
 IJsselstein, 60
 Zalt-Bommel, 1—3, 13, 19, 22, 287
 Zeeland, 12, 278
 Zeelhem, 75
 Zeelst, 19, 278
 Zevenbergen, 5, 20
 Zevenbergsche Hoek, 18
 Zierikzee, 80, 147, 280
 Zutphen, 227
 Zijtaart, 10, 17

Register van Zaken.

- Agreatie der Pastoors (1829), 126, 131—132
 — der Kanunniken (1829), 125—143
 Andriesaltaar, St. —, 204
 Annales Cartusiae Sanctae Sophiae Constantinopolitanae, 25, 27—33, 47, 187—204
 Antoniuskapel, St. —, 219—234
 Archief der Bossche Kartuizers, 34—36
- Beeldenstorm, 24
 Benoeming der Kanunniken, 128—129, 135
 Benoemingen, 10—20
 —, Bisschoppelijke —, 21
 —, Pauselijke —, 21—22
 Bisdóm, zie: Kroniek
 Bisdommen, Circumscriptie der —, (1829), 125—143
- Chartae van het Generaal Kapittel der Grande Chartreuse, 30, 33
 Circumscriptie der bisdommen (1829), 125—143
 — der parochies, 125, 130—131
 Collegium Philosophicum, 118
 Communicanten, 1—3
 Communiën, Heilige —, 1—3
 Concilie van Trente, 117, 120—121
 Concordaat van 1801, 119—121, 124, 126, 129, 135, 138, 140—141, 282
 — van 1827, 131, 138, 140—141
 Congregatio de Propaganda Fide, 241—247, 261—265, 283—285
 Cijns ten behoeve van het St. Andriesaltaar te Oss, 204
- Dekenaten, 1—3, 22
 Doopsels, 1—3
- Geestelijkheid, 8—23
 Geschillen over de bediening der parochiekerk van Bakel, 205—218
 Groot-Seminaries, 119
- Inzegeningen, 5
- Kapittel, Generaal —, der Grande Chartreuse, 30, 33
 Kapitels, Organisatie der —, 126, 132
 Kerken, Naasting van, 83—97
 Kerkwijdingen, 4—5
- Klein-Seminaries, 117—119, 121—123
 Kloosterhuizen, 4—7
 Kroniek van het Bisdóm 's-Hertogenbosch, 1—23
 — van Gerardus Eligius, 25—33
- Memorabilia, 22
- Naasting van kerken, 83—97
- Onderscheidingen, Pauselijke —, 20
 Organisatie der Kapitels, 126, 132
- Parochies, Circumscriptie der —, 125, 130—131
 —, Nieuwe —, 6
 Pieterspenning, St. —, 22—23
 Plakkaten, 294—296
 Plebaanschap van Joannes van Kessel, 241—265
 Priesterwijdingen, 7—9
 Propaganda Fide, zie: Congregatio
- Retorsien, 286—323
- Schetsenboek. Het — van Hendrik Verhees, 266—281
 Seminaries, Bisschoppelijke —, 116—124
 Sint-Sophia, Kartuizer-Convent, 51—82, 143—203
 Staten-Generaal, 286—323
 Staties, Bossche Jezuïeten-, 98—115
 Sterfgevallen, 9—10
 Stoel, Heilige —, 119—120, 127, 130, 133—136
- Tractement der Bisschoppen, 127, 129, 133
 — der Kanunniken, 127, 129, 133
 Trente, zie: Concilie
- Universiteit van Leuven, 118, 122
- Val van Breda (1637), 289
 — van Den Bosch (1629), 99, 286
 Verplaatsingen, 10—20
 Vestigingsverlof, 6—7
- Wijdingen, 4—5
 —, kerk-, 4—5
 —, priester-, 7—9

Drs A. L. DE VREESE.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL
VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. XVI AFLEV. 3. DECEMBER 1939

- De Sint Janskerk te 's-Hertogenbosch**, Nieuwe Geschiedenis door Jan Mosmans, archivaris van de Kathedrale Basiliek van St. Jan; 550 blz. met 400 illustr. In artistieken prachtband f 17.50
- Wegwijzers voor Bezoekers der St. Janskerk te 's-Hertogenbosch** met 12 platen en 2 plattegronden, door Jan Mosmans f 0.50
- Handboek der Kerkgeschiedenis**, door P. Goorts, Rector der Bissch. Kweek-school 's Bosch. 4e druk; in linnen band f 3.50
- Beknopte Handleiding der Liturgie**, door P. Goorts Rector Bissch. Kweek-school, 14e druk, geillustr., ingen. f 0.60
- Bijbelsche Geschiedenis** voor school, patronaat en huisgezin, groote gell. uitgave door H. H. Stroy, leeraar. Eerste deel Oude Testament ingenaaid f 0.90
Tweede deel Nieuwe Testament ingenaaid f 1.10
Compleet in één linnen prachtband f 2.75
- Beknopt overzicht der Bijbelsche Geschiedenis**, door P. Goorts, Rector Biss. Kweek-school, tweede druk, ingenaaid f 0.75
- Officia assistentium in Missa Sollemni Pontificali** nec non in Missa de Requite Pontificata, celebratis in throno, ordinatim proposita cura Ph. M. van den Heuvel, olim in Sem. Busc. S. Lit. Prof., ingenaaid f 2.—
- Formularium Precum** in functionibus sacris, ad usum cleri Buscoducensis. Op prima Hollandsch papier, in linnen band f 1.10
- Franciscus Sonnius in de Pamfletten**, bijdragen tot zijne biografie door Dr. Th. Goossens; ingenaaid f 1.75
- Kerkelijke voorschriften over het Altaar**, door A. Vincent, Rector, ingen. f 0.20

Verkrijgbaar in den Boekhandel en bij den uitgever

G. MOSMANS ZOON, 's-HERTOGENBOSCH

Uitgever van den H. Stoel

Boekhandel W. BERGMANS

MARKT, 35

TILBURG

Groote sorteering lectuur
op elk gebied

Zichtzending en prijsopgaaf zonder verplichting

Firma G. Borrenbergen

Telefoon 3634

EINDHOVEN

Wasbleekerij en Kaarsenfabriek

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaats en
verhandelen van leeningen ten laste van
Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K.
Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest
voordeelige voorwaarden. :-:

Vacant

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
DEKKER & v. d. VEGT N.V.
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT

Verzendt op aanvraag gratis
Catalogen.

Koopt oude Boeken.

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Mgr. Dr. TH. GOOSSENS

Het Arme Brabant

Prijs f 0.70

Het Keerpunt van Brabant, 1 Maart 1796

Prijs f 0.70

Onontgonnen Brabant

Prijs f 0.70

Ferdinand G. J. van den Gererbeemt

Fabrikant van Kerchaarsen,

Holleveranciens van
Z.N. Paus Benedictus XV

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

z-Hertogenbosch,

Hinthamereinde 53

Vacant

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTÉRESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER & DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

PROPRIÉTAIRE DE LA RÉCOLTE ENTIÈRE 1928 ET
1929 DU **DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**